T.C.

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

VAKİT NAMAZLARININ CEMAATLE KILINMASI İLE İLGİLİ RİVAYETLER (TAHRİÇ VE DEĞERLENDİRME)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İLHAN MISTAÇOĞLU

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ SİNAN ERDİM

KASTAMONU 2021

T.C.

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

VAKİT NAMAZLARININ CEMAATLE KILINMASI İLE İLGİLİ RİVAYETLER (TAHRİÇ VE DEĞERLENDİRME)

İLHAN MISTAÇOĞLU

Danışman	**Dr. Öğr. Üyesi Sinan ERDİM**
Jüri Üyesi	**Doç. Dr. Şemsettin KIRIŞ**
Jüri Üyesi	**Doç. Dr. Erdoğan KÖYCÜ**
Jüri Üyesi	**Dr. Öğr. Üyesi Recep ÖZDİREK**
Jüri Üyesi	**Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KİSBET**

KASTAMONU 2021

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

İlhan MISTAÇOĞLU

ÖZET.

Yüksek Lisans Tezi

VAKİT NAMAZLARININ CEMAATLE KILINMASI İLE İLGİLİ RİVAYETLER (TAHRİÇ VE DEĞERLENDİRME)

İlhan MISTAÇOĞLU

Kastamonu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Sinan ERDİM

Çalışmamız Hz. Muhammed'in (sav) vakit namazlarının cemaatle kılınmasına verdiği önemi konu almaktadır. Bu amaçla konuyla ilgili hadis eserlerindeki rivayetler incelenmiştir.

Araştırma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, yöntemi ve kaynaklarına yer verilmiştir. Birinci bölümde namaz ve cemaatle namaz konusundaki kavramlara değinilmiş, İkinci bölümde vakit namazlarının cemaatle kılınmasının önemiyle ilgili rivayetler kaynaklardan tahriçleri yapılarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde cemaatle namazdan muaf tutulmayı sağlayan durumlarla ilgili rivayetlere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde de konunun fıkhî boyutuna değinilmiş, fakîhlerin konuyla ilgili görüşleri ve delillerine yer verilerek bu konudaki kendi tespit ve değerlendirmelerimiz aktarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Cemaat, Namaz, Cemaatle namaz, Beş vakit namaz, Vakit namazları, Hadis, Rivayet, Tahric

2021, 181 sayfa

ABSTRACT

Master's Thesis

TRADITIONS CONCERNING TO PERFORM TIME SALATH WITH CONGREGATION (TAKHREEJ AND EVALUATION)

İlhan MISTAÇOĞLU

Kastamonu University

Institute for Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Sinan ERDİM

Our work is about the importance given by Muhammad (sav) on the issue of performing time prayers with the congregation. For this purpose, major narratives on the subject have been examined.

The research consists of four parts and the introduction. In the introduction, the subject, purpose, importance and resources of the research are included. In the first part, the concepts of prayer and congregation and prayer are mentioned. In the second part, the narrations about the importance of performing the daily prayers in congregation are analyzed by making their takhreejs. In the third part, the narrations about the situations that allow exemption from prayer in congregation are included. In the fourth part, the Fqih dimension of the subject is mentioned and the opinions and proofs of the Faqih on the subject are given. Afterwards, our own definitions and evaluations on this issue are conveyed.

Key words: Congregation, Prayer, Congregational prayer, Five daily prayers, Time prayers, Hadith, Narration, Takhreej

2021, 181 pages

ÖNSÖZ

İslâm dini, insanların dünya ve âhiret saadetlerini temin etmeyi hedefleyen birçok hüküm vaz' etmiş ve bunlara uyulmasını istemiştir. Kur'ân ancak iman edip sâlih amel işleyenlerin kurtulacaklarını bildirir. İşte bu iman-amel birlikteliği ile örülü İslâmî hayatın merkezinde namaz ibadeti yer alır.

Mü'min iman ettiği yüce yaratıcısına tazim, tahmîd ve tesbîhini, onun huzurunda el pençe dîvan durarak, rükûya vararak ve nihayet iki büklüm olup secdeye kapanarak bütün bedeni ve ruhuyla adeta somutlaştırır. Allah'a kulluğun ete kemiğe bürünmüş haline en güzel örnek namazdır denilebilir.

Namaz mü'minin günde beş defa yüce yaratıcısına hesap vermesi, kalbî ve rûhî açıdan O'nunla iletişim kurması ve manevi yönden beslenmesidir. Onun günlük yaşantısı bu iletişimin etkisi ve onda meydana getirdiği huzurla şekillenir. Namazların cemaatle edası da İslâm toplumunu şekillendirir, ona canlılık ve huzur katar. Peygamber Efendimiz (sav) bilhassa on yıllık Medine döneminde vakit namazlarını cemaatle kıldırmış, Mescid-i Nebevî ve burada cemaatle kılınan namazlar Medine'deki hayatın merkezinde yer almıştır. Hz. Peygamber (sav) bu sayede ashabıyla iletişimini sürekli tutarak onları hem Allah'ın âyetleri ile hem de örnek tavır ve yaşantısıyla eğitiyor, evrensel mesajı geleceğe taşıyacak rehberleri yetiştiriyordu.

Asr-ı Saâdet'te olduğu gibi günümüzde de namazların cemaatle kılınması mü'min bireyler ve toplum için hayati öneme sahiptir. Bu düşünceyle biz de vakit namazlarının cemaatle kılınması ile ilgili rivayetleri kaynaklardan tahriç edip değerlendirmeye tabi tuttuk. Ayrıca cemaate katılmaktan muaf tutulmayı sağlayacak mazeretler konusundaki rivayetleri de inceledik. Hicrî ilk üç asırda telif edilmiş eserlerdeki konuyla ilgili çoğunlukla merfû rivayetleri derlemeye çalıştık. Şüphesiz çalışmanın sınırlılıkları nedeniyle yer veremediğimiz bilhassa mevkûf ve maktu haberler de bulunmaktadır. Çalışmanın sonunda vakit namazlarında cemaate iştirak etmenin bağlayıcılığı konusundaki fıkhî görüşlere delilleriyle yer vermenin faydalı olacağını düşündük. Tarih boyunca fakîhlerimizin meseleye bakışlarını anlamaya

çalıştık. Bütün çalışmamız esnasında zihnimizde oluşan neticeleri de sonuç ve değerlendirme kısmında aktarma imkânı bulduk.

Bu çalışma sırasında her ihtiyaç duyduğumda bilgi birikimi, fikirleri ve yönlendirmeleriyle yardımlarını eksik etmeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Sinan ERDİM'e, tezin tashihinde ve bazı ilaveler yapılmasında katkıları olan Jüri Üyeleri Doç. Dr. Şemsettin KIRIŞ'a ve Doç. Dr. Erdoğan KÖYCÜ'ye şükranlarımı sunuyorum. Yine, kendilerinden istifade ettiğim ama fakültemizden ayrılan önceki danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Kudret ARTIKBAEV'e teşekkürü borç biliyorum. Çalışmalarım esnasında zaman zaman ihmal etmek zorunda kalmama rağmen beni anlayışla karşılayan ve hep yanımda olan eşime ve çocuklarıma da teşekkür ediyorum.

İlhan MISTAÇOĞLU
Kastamonu, Şubat, 2021

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
KISALTMALAR ..... **xii**
GİRİŞ. **1**
1. Araştırmanın Konusu ve Sınırlılıkları **1**
2. Araştırmanın Önemi **2**
3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları **2**
1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE **5**
1.1. Namaz (Salât) Kavramı ve Namazın İslâm'daki Yeri **5**
1.2. Cemaat Kavramı ve Cemaatle Namazın Önemi **10**
1.2.1. Cemaat Kavramının Sözlük ve Istılâhî Anlamı 10
1.2.2. Cemaatle Namazın İslâm'daki Yeri ve Önemi 14
1.3. Cemaatle Namaz Konusuyla İlgili Diğer Kavramlar **15**
1.3.1. Cami, mescid 15
1.3.2. Musallâ 20
1.3.3. İmam 22
1.3.4. Müezzin 26
1.3.5. Ezan ve İkâmet 27
2. BÖLÜM: VAKİT NAMAZLARININ CEMAATLE KILINMASININ ÖNEMİYLE İLGİLİ RİVAYETLER **30**
2.1. Cemaatle Kılınan Namaz Tek Başına Kılınandan Daha Üstündür **33**
2.1.1. Cemaatle Kılınan Namaz Yirmi Beş Derece Üstündür 33
2.1.1.1. Ebû Hureyre (ö. 58/678) hadisi 33
2.1.1.2. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) hadisi 36
2.1.1.3. Diğer sahâbîlerden gelen hadisler 38
2.1.2. Cemaatle Namaz Yirmi Yedi Derece Üstündür 38
2.1.2.1. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) hadisi 38
2.1.3. Cemaatle Namaz Yirmi Küsur Derece Üstündür. 39

2.1.3.1. Ebû Hureyre (ö. 58/678) hadisi 40
2.1.3.2. İbn Mesû'd (ö. 32/652) hadisi 40
2.1.4. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 41
2.2. "Cemaate Katılmayanların Evlerini Yakmak İçimden Geçti" İbaresinin Yer Aldığı Hadis 46
2.2.1. Ebû Hureyre (ö. 58/678) Hadisi 46
2.2.2. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) Hadisi 53
2.2.3. Abdullah b. Ümmü Mektûm (ö. 15/636) Hadisi 55
2.2.4. Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) Hadisi 56
2.2.5. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) Hadisi 57
2.2.6. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 57
2.3. Namaz Vakti Gelince Biriniz Ezan Okusun, Büyük Olanınız da Size Namaz Kıldırsın 63
2.3.1. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 64
2.4. Hz. Peygamber (sav) Ezanı İşiten Âmâya İzin Vermemiştir 65
2.4.1. Ebû Hureyre (ö. 58/678) Hadisi 65
2.4.2. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) Hadisi 67
2.4.3. Abdullah b. Ümmü Mektûm (ö. 15/636) Hadisi 68
2.4.4. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 71
2.5. Münafıklara En Ağır Gelen Namaz Yatsı ve Sabah Namazıdır 72
2.5.1. Übey b. Kâ'b (ö. 33/654) Hadisi 72
2.5.2. Ebû Hureyre (ö. 58/678) Hadisi 74
2.5.3. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 75
2.6. Tek Başına Namaz Kılan Kişi Cemaate Rastladığında Ona Katılsın . 77
2.6.1. Yezîd b. el-Esved (ö. ?) Hadisi 77
2.6.2. Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653) Hadisi 78
2.6.3. İbn Ebî Mihcen (ö. ?) Hadisi 79
2.6.4. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 80
2.7. Mescidde Tek Kalan Kişiyle Cemaat Olmaya Teşvik 81
2.7.1. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) Hadisi 81
2.7.2. Hadisin Diğer Rivayetleri 83
2.7.3. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 84
2.8. Ezanı Duyduğu Halde Özürsüz İcâbet Etmeyenin Namazı Yoktur 84

2.8.1. Merfû Rivayetler 84
2.8.2. Mevkûf Rivayetler 87
2.8.3. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 89
2.9. Üç Kişi Birarada Olur da Namazı Cemaatle Kılmazlarsa Şeytan Onlara Galip Gelmiştir. 90
2.9.1. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 92
2.10. Mescide Gitmeyi İ'tiyâd Haline Getiren Bir Adamı Görürseniz Onun İmanına Şahitlik Edin 92
2.10.1. Rivayetlerin değerlendirilmesi 94
2.11. Peygamberimizin (sav) Son Hastalığında Cemaate Katılmak İçin Gösterdiği Çaba… 94
2.11.1. Hz. Âişe (ö. 58/678) Hadisi 94
2.11.2. Hadisin Diğer Rivayetleri 96
2.11.3. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 97
2.12. Cemaatle Namaz Sünen-i Hüdâdandır, Nifakı Malum Olandan ve Hastadan Başkası Cemaati Terketmezdi 99
2.12.1. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 103
3. BÖLÜM: CEMAATLE NAMAZ SORUMLULUĞUNU KALDIRAN DURUMLARLA İLGİLİ RİVAYETLER 104
3.1. Hz. Peygamber'in A'mâ Bir Sahâbîye İzin Vermesi 105
3.1.1. Mahmûd b. er-Rebî' (ö. 99/717) Hadisi 105
3.1.2. Enes b. Mâlik (ö. 93/711) Hadisi 108
3.1.3. Umeyr b. Sa'd (ö. ?) Hadisi 109
3.1.4. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 110
3.2. Soğuk, Yağmurlu ve Rüzgârlı Bir Havada Ezandan Sonra "Evlerinizde Kalın!" Diye İlan Edilmesi 111
3.2.1. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) Hadisi 111
3.2.2. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) Hadisi 113
3.2.3. Usâme b. Umeyr (ö. ?) Hadisi 114
3.2.4. Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687) Hadisi 116
3.2.5. Semure b. Cündeb (ö. 60/680) Hadisi 117
3.2.6. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 118
3.3. Sarımsak ve Soğan Yiyen Cemaate Gelmesin 119
3.3.1. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) Hadisi 120

3.3.2. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) Hadisi 121
3.3.3. Ömer b. Hattâb (ö. 23/644) Hadisi 122
3.3.4. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) Hadisi 123
3.3.5. Hadisin Diğer Rivayetleri 124
3.3.6. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 124
3.4. Akşam Yemeği Hazırsa Önce Yemeği Yiyin 125
3.4.1. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) Hadisi 125
3.4.2. Enes b. Mâlik (ö. 93/711) Hadisi 126
3.4.3. Hz. Âişe (ö. 58/678) Hadisi 127
3.4.4. Hadisin Diğer Rivayetleri 128
3.4.5. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 129
3.5. Peygamberimizin (sav) Şişman Bir Sahâbîye İzin Vermesi 129
3.5.1. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 131
3.6. Tuvalet İhtiyacı Olan Önce İhtiyacını Gidersin 131
3.6.1. Hz. Âişe (ö. 58/678) Hadisi 132
3.6.2. Abdullah b. Erkam (ö. 24-36/644-656) Hadisi 132
3.6.3. Hadisin Diğer Rivayetleri 134
3.6.4. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 135
3.7. Peygamberimiz (sav) ve Arkadaşlarının Hayber Seferi Dönüşünde Sabah Namazına Uyanamaması 136
3.7.1. Ebû Katâde (ö. 54/674) Hadisi 136
3.7.2. Ebû Hureyre (ö. 58/678) Hadisi 137
3.7.3. İmrân b. Husayn (ö. 52/672) Hadisi 138
3.7.4. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 140
3.8. Namazı Unutan Hatırlayınca Hemen Kılsın 140
3.8.1. Enes b. Mâlik (ö. 93/711) Hadisi 141
3.8.2. Semure b. Cündeb (ö. 58/677) Hadisi 142
3.8.3. Ebû Hureyre (ö. 58/678) Hadisi 142
3.8.4. Rivayetlerin Değerlendirilmesi 143
4. BÖLÜM: VAKİT NAMAZLARININ CEMAATLE KILINMASIYLA İLGİLİ FIKHî HÜKÜMLER 145
4.1. Fakîhlerin Cemaatle Namazın Hükmü Konusundaki Görüşleri ve Kullandıkları Deliller 146

4.1.1. Cemaatle Namazın Farz-ı Ayn Olduğunu Söleyenler ve Delilleri 147
4.1.2. Cemaatle Namazın Farz-ı Kifâye Olduğunu Söleyenler ve Delilleri . 152
4.1.3. Cemaatle Namazın Vâcip Olduğunu Söyleyenler ve Delilleri 154
4.1.4. Cemaatle Namazın Sünnet-i Müekkede Olduğunu Söyleyenler ve Delilleri 155
4.1.5. Fukahâya Göre Vakit Namazlarında Cemaatten Muaf Tutulmayı Sağlayan Mazeretler 157
4.2. Fıkhî Görüşlerin Değerlendirilmesi 159
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 161
KAYNAKÇA 169
ÖZGEÇMİŞ 180

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.md. : Adı geçen madde

b. : Bin, İbn (oğlu)

Bkz. : Bakınız

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Dr. : Doktor

H. no: : Hadis numarası

Hzl. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

(r.a.) : Radıyallahu anh, Radıyallahu anhâ, Radiyallahu anhüma

s. : Sayfa

sy. : Sayı

(sav) : Sallallahu aleyhi ve sellem

Thk. : Tahkik

Thc. : Tahriç

Tsh. : Tashih

trcm. : Tercüme

t.y. : Tarih yok

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

y.y. : Yayın yeri yok, yayımcı yok

GİRİŞ.

1. Araştırmanın Konusu ve Sınırlılıkları

Araştırmanın konusu vakit namazlarının cemaatle kılınmasıyla ilgili rivayetlerdir. İslâm toplumunun birlik ve beraberliği, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma açısından namazların cemaatle kılınması hayati öneme sahiptir. Peygamber Efendimizin (sav) bilhassa Medine döneminde vakit namazlarını cemaatle kıldırdığı, Medine'ye hicretten sonra ilk icraatlarından birinin bir mescid inşa etmek olduğu herkesin malumudur. Mescid-i Nebevî Medine toplumunun adeta merkezi olmuş, Müslümanlar arasındaki birlik ve kardeşliğin temelleri burada atılmıştır. Mescidde insanlar birbiriyle görüşmüş, birbirlerini tanımış, sevinçlerini ve hüzünlerini paylaşmılardır.

Günümüzde bireyselleşme hızla yayılırken bunun getirdiği yalnızlaşma insanlığın önemli bir sorunudur. Bu soruna en güzel çözümlerinden birisi namazlarda insanların olabildiğince bir araya gelmeleri ve cemaat oluşturmalarıdır. Biz beş vakit namazın cemaatle kılınmasının önemini sünnetten temellendirmek, konuyla ilgili hadisleri inceleyip meselenin önemini ortaya koymak istedik. Çalışmanın camilerimizin çoğunlukla boş kaldığı günümüzde bu konuda farkındalık oluşturmasını ümit etmekteyiz.

Konumuzu vakit namazlarının cemaatle eda edilmesinin önemi, cemaatten muaf tutulmayı sağlayan durumlar ve meselenin fıkhî yönüyle sınırlı tuttuk. Bu çalışmada cuma ve bayram namazları ve diğer cemaatle kılınan namazlara değinilmemiştir. Yine Hz. Peygamber'in (sav) mesciddeki uygulamaları ve cemaatle namazın diğer ayrıntılarıyla ilgili rivayetler tezin kapsamı dışında tutulmuştur.

2. Araştırmanın Önemi

Bu konuyu çalışmamızın temel amacı Peygamber Efendimizin (sav) günde beş vakit namaz için insanların mescidde toplanmalarına verdiği önemi ortaya koymaktır. İslâm bireysel değil toplumsal yaşanan bir dindir. Toplumda sosyalleşme, birliktelik ve dayanışmanın kuvvetlendirilmesini sağlayabilecek en önemli araçların başında camilerde cemaat olmak gelmektedir. Aşağıda incelediğimiz rivayetlerden meselenin ne derece önemli olduğunu görmekteyiz. Bu önem Peygamberimizin (sav) uygulamalarına ve sözlerine açıkça yansımıştır.

Gün geçtikçe vakit namazlarını cemaatle eda etme konusu daha çok ihmal edilmektedir. İletişimin oldukça yaygınlaşması, insanları aşırı derecede meşgul etmekte, daha hızlı akan hayat içerisinde ezan okunduğunda camilere gelme hassasiyeti taşıyanlar da azalmaktadır. Bu durum İslâm toplumu için en büyük tehlikelerden birisidir. Konunun daha sık işlenmesi, her platformda gündemde tutulması gerekmektedir. Bu güne kadar konuyla ilgili rivayetleri toplu olarak ele alıp inceleyen bir çalışmaya rastlayamadık. Bu açıdan bizim çalışmamızın konunun önemini ve değerini merak edenler ve bunu başkalarına aktarmak isteyenler için, faydalı olacağını, bu konudaki bir boşluğu dolduracağını düşünmekteyiz.

3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Araştırmamızda incelediğimiz hadisler öncelikle hicrî ilk üç asra ait kaynaklardan tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki dönemlere ait kaynaklar ancak gerektiğinde ve anlamlı bazı farklılıklar tespit edildiğinde kullanılmıştır. Hadisin rivayeti bu dönme ait eserlerde mevcut ise tahrici yapılarak bunlar belirtilmiştir.

Çalışmamızda hadisler çoğu zaman sahabî râvilerine göre incelenmiştir. Önce rivayetin yer aldığı en erken kaynaktaki Arapça metni ve Türkçe tercümesi verilmiştir. Bazı durumlarda hadisin erken kaynaklardaki rivayetlerinin sorunlu olması nedeniyle sonraki dönemlere ait eserlerde yer alan daha sağlam ve güvenilir rivayetlerine öncelik verildiği de olmuştur. Ardından aynı sahabînin kaynaklarda yer alan diğer rivayetlerinin tahrici yapılmış, tekrara düşmemek için hadisin metninde anlamlı farklılıklar varsa sadece bunlara değinilmiştir.

Çalışmamızda rivayetlerin senedleri de incelenmiş olup, senedlerde hakkında cerh ve tadil alimlerinin tenkidine uğramış olan râviler belirtilmiş, bu râviler hakkında yapılan değerlendirmeler gerekli görüldüğünde çalışmanın metni içersinde, çoğu zaman da dipnotlarda verilmiştir. Şayet varsa eserin muhakkikinin senedle ve metinle ilgili değerlendirmesi de belirtilmiştir. Zaman zaman senedin ve hadisin sıhhati hakkında kendi kanaatimize de gerekçesiyle beraber değinilmiştir.

Her bir hadisin hicrî ilk üç asra ait kaynaklaradaki rivayetlerinin incelenmesinin ardından bir değerlendirme bölümüne yer verilmiştir. Burada bütün rivayetlerinin genel bir sıhhat değerlendirmesi yapılmaya çalışılmış, ardından şerhler ve diğer hadis edebiyatında o hadis hakkındaki yorumlara ve hadisten kendi ulaştığımız sonuçlara değinilmiştir.

Konuyla ilgili rivayetlerin incelenmesinin ardından çalışmamızın son bölümünde vakit namazlarının cemaatle kılınması hususunda fakîhlerin görüşleri, dayandıkları delillerle beraber incelenerek kendi görüş ve kanaatlerimiz belirtilmiştir.

Hadisleri tahriç ettiğimiz başlıca kaynaklar Kütüb-i Tis‘a adını verdiğimiz şu eserlerdir; İmam Mâlik’in (ö. 179/795) Muvattâ’ı, Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) Müsned’i, Dârimî’nin (ö. 255/868) Sünen’i, Buhârî’nin (ö. 256/869) el-Câmiu’s-Sahîh’i, Müslim’in (ö. 261/874) el-Câmü’s-Sahîh’i, İbn Mâce (ö. 273/866), Ebû Dâvûd (ö. 275/868), Tirmizî (ö. 279/872) ve Nesâî’nin (ö. 303/915) Sünen’leri.

Bunların yanında, Hemmâm b. Münebbih’in (ö. 132/750) es-Sahîfetü’s-Sahîha’sı, İmam Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) Müsned’i, Ma‘mer b. Râşîd’in (ö. 153/770) Câmi′i, Abdullah b. Mübârek’in (ö. 181/797) Müsned’i, İmam Şâfiî’nin (ö. 204/820) ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin (ö. 204/819) Müsnedleri, Abdürrezzâk’ın (ö. 211/827) Musannef’i, Humeydî’nin (ö. 219/834) Müsned’i, Saîd b. Mansûr’un (ö. 227/842) Sünen’i, İbn Ebî Şeybe’nin (ö. 235/849) Musannef’i ve Müsned’i, İshâk b. Rahûye’nin (ö. 238/853) Müsned’i, Abd b. Humeyd’in (ö. 249/863) el-Müntehâb min Müsned’i, Dârimî’nin (ö. 255/869) Sünen’i, Bezzâr’ın (ö. 292/905) ve Ebû Ya’lâ’nın (ö. 307/909) Müsnedleri, İbn Huzeyme’nin (ö. 311/924) Sahîh’i de istifade edilen hadis külliyatı içerisinde yer almıştır.

Tezimizde hadislerin senedleri de tahlîle tabi tutulmuş olup bu konuda cerh ve ta‘dîl alanında yazılan belli başlı eserlere müracaat edilmiştir. Bunların başlıcaları; Buhârî'nin (ö. 256/870) et-Târîhu'l-Kebîr'i, Ukaylî'nin (ö. 322/934) ed-Duafâ'sı, İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/939) el-Cerh ve't-Tadîl'i, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) el-Mecrûhîn'i ve es-Sikât'ı, İbn Adî'nin (ö. 365/976) el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl'i, el-Mizzî'nin (ö. 742/1341) Tehzîbu'l-Kemâl'i, Zehebî'nin (748/1247) el-Muğnî fi'd-Duafâ'sı, ve Mîzânu'l-İ'tidâl'i, İbn Hacer'in (ö. 852/1448) Lisânu'l-Mîzan'ı, Tehzîbu't-Tehzîb, ve Takrîbu't-Tehzîb'idir. Sened ve metin ile ilgili değerlendirmeler için, Zeylâî'nin (ö. 762/1360) Nasbu'r-Râye'si, İbn Hacer'in (ö. 852/1448) Fethu'l-Bârî'si, Aynî'nin (ö. 855/1451) Umdetü'l-Kârî'si ve diğer hadis eserlerinin belli başlı şerhlerinden istifade edilmiştir.

Fakîhlerin konuyla ilgili görüşleri için bu görüşler zaman içersinde farklılık arzetmesi hasebiyle hem mütekaddimûn, hem de müteahhirûn dönemine ait belli başlı fürû-i fıkıh eserlerine müracaat edilmiştir.

Ayrıca konumuzu ilgilendiren çağdaş Arapça eserler ile yüksek lisans ve doktora tezleri, Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA), konuyla ilgili yayınlanmış makaleler ve diğer yayınlanmış eserlerden de istifade edilmiştir.

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Namaz (Salât) Kavramı ve Namazın İslâm'daki Yeri

Farsça bir kelime olan "namaz" (**نماز**) kelimesi tâzim için eğilmek, kulluk ve ibadet etmek anlamındadır.[1] Arapça'da bu, "salât" (**صلاة**) kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kelime temelde dua ve namaz anlamında kullanılsa da başka anlamları da vardır. Hem "Sad-lam ve vav" (**ص ل و**) kökünden hem de Sâd-lâm ve ye" (**ص ل ى**) kökünden geldiği söylenmiştir.

"Sad-lam ve vav" kökünden gelen "es-salâ" (**الصَّلاَ**) hayvanın kuyruk altı veya sırtının ortası anlamındadır. Aynı kökten gelen "es-salâtü" (**الصَّلاَةُ**) kelimesinin manasında ihtilaf edilmiştir. Genel kanaat duâ ve içinde rukû ve secde bulunan ibadet (namaz) anlamına geldiğidir. Bu ibadete, kapsadığı bölümlerden birisinin isimi verilmiş ve "salât" denilmiştir. Zira namaz, duayı da içermektedir. Çoğulu "salavât" (**صلوات**) şeklinde gelmektedir.[2]

"Sâd-lâm ve ye" kökünden "sallâ, yüsallî, tesliyeten" (**صلَّى ، يُصلِّي ، تصلية**) kelimesi yarış atı birincinin ardından geldi yani ikinci oldu demektir. Böyle ata "musallî" (**مصلى**) denir. Diğer bir anlamı da ateşe atmak, ateşte yakmaktır. Bir dalın ateşle yumaşatılıp düzeltilmesi gibi kişi de namazla yumuşar ve huşû bulur şeklinde yorumlanmıştır. Yine dua etmek, namaz kılmak anlamına da gelmektedir. Lügatlerde namaz kıldı anlamında "sallâ salâten" (**صلى صَلَاة**) denilebileceği ama "sallâ tesliyeten" (**صلى تصلية**) denilemeyeceği belirtilir.[3]

---

[1] Mehmet Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, Birim Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 661; M. Kamil Yaşaroğlu, "*namaz*", **DİA**, İstanbul, 2006, Cilt: XXXII, s. 350.

[2] Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk, **Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs**, (Thk. Komisyon), Dâru'l-Hidâye, t.y., Cilt: XXXVIII, s. 438.

[3] İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali ebu'l-Fadl Camâluddîn el-İfrîkî, **Lisanü'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut t.y. Cilt: XIV, s. 465-466; Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya′kûb, **el-Kâmûsu'l-muhît.** Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005, s. 1303; İbn Fâris, Ebu'l-Huseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ, **Mu'cemü mekâyisü'l-lüğa**, (Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Fikr, 1979. Cilt: III, s. 300; Ahmed Muhtar Abdülhamîd Ömer, **Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 2008, Cilt: II, s. 1316; İbnü'l-Esîr salâtın asıl anlamının dua ve Allah'ı tazim olduğunu belirtir. Bkz. İbnu'l-Esîr, Mecüdü'd-dîn Ebu's-

Kur'ân-ı Kerîm'de namaz anlamında en çok kullanılan kelime olan "salât" kelimesi ile beraber bu anlamda "kıyam",[4] rukû,[5] secde,[6] tesbih,[7] zikir[8] kelimeleri de kullanılmaktadır.

Kur'ân'da salât kelimesi çoğunlukla namaz anlamında olmakla beraber değişik anlamlarda doksan dokuz ayrı yerde geçmektedir.[9] Nisâ sûresinde: *"... salâtı (namazı) dosdoğru kılın. Çünkü namaz, mü'minler üzerinde vakitleri belirlenmiş bir farzdır*." (Nisâ, 4/103) buyrulur. Bazen dua ve istiğfâr anlamında kullanılmıştır. Tevbe sûresinde şöyle buyrulur:*"... Onlara salât et (onlar için dua ve istiğfar et). Doğrusu, senin salâtın, onlar için bir sükûnet ve huzurdur...*" (Tevbe, 9/103)[10] Müslim'in ve Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadiste **" إِذَا دُعِيَ أَحَدُكُمْ فَلْيُجِبْ فَإِنْ كَانَ صَائِمًا فَلْيُصَلِّ وَإِنْ كَانَ مُفْطِرًا فَلْيَطْعَمْ"**, "*Sizde biriniz davet edilirse icâbet etsin, şayet oruçluysa ona salât etsin, oruçlu değilse (davet edildiği yere giderek yemekten) yesin.*" buyrulmuştur. M. Fuâd Abdülbâkî'ye göre cumhur buradaki salâtın dua anlamına geldiğini belirtmiştir.[11]

Başka bir âyette de: "*Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.*" (Ahzab, 33/56) buyrulmaktadır. İbn Manzûr (ö. 711/1311), Zeccâc'dan (ö. 311/923) naklen: "Allah'ın salâtı rahmet, meleklerin, insanların ve cinlerin salâtı kıyam, rukû, secde, dua ve tesbih, kuşlar ve böcekler gibi diğer canlıların salâtı da tesbihtir." demiştir.[12] Geleneksel görüşten

---

İbnu'l-Esîr, Mecdüddîn Ebu's-Saâde, **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser**, (Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî). el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut 1979, Cilt: III, s. 50.

4 Furkân, 25/64; Bakara, 2/238; Âl-i İmrân, 3/43; Mâide, 5/55; Tevbe, 9/112; Sad, 38/24; Müzzemmil, 73/20

5 Bakara, 2/43; Hacc, 22/77; Mürselât, 77/48.

6 Âl-i İmrân, 3/43, 113; Hacc, 22/77; Furkân, 25/64; Fetih, 48/29.

7 Tâhâ, 20/130; Kâf, 50/39-40; İnsan, 76/26.

8 Bakara, 2/239.

9 Muhammed Fuâd Abdülbâkî, **el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ân,** Çağrı Yayınları, İstanbul 1990, s. 412-414.

10 Tefsirlerde buradaki "salât" kelimesine dua ve istiğfâr anlamı verildiğini görmekteyiz. Bkz. Mukâtil b. Süleymân, **Tefsîru'l-kebîr**, (Thk. Abdullah Mahmûd Şehhate), Dâru İhyâu't-Turâs, Beyrut 1423, Cilt: II, s. 194; Beyzâvî, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, **Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl**, (Thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlı), Dâru İhyâu't-Turâs, Beyrut 1418, Cilt: III, s. 96; Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr, **el-Keşşâf**, Dâru'l-Kitabi'l-Arabiy, Beyrut 1407, Cilt: II, s. 307; Ayrıca dua anlamı verilen salât kelimesi için bkz. Tevbe, 9/99.

11 Bkz. Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, ***el-Câmiu's-Sahîh,*** (Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabiyye, Beyrut t.y., Nikah, 106; Tirmizî de dua anlamına geldiğini söylemiştir. Bkz. Muhammed b. İsa et-Tirmizî, ***Sünenü't-Tirmizî,*** (Thk. Ahmed Muhammed Şakir vd.), Şirketü Mektebeti ve Matbaâtü Mustafa, Mısır 1975, Cilt: III, H. no: 780.

12 İbn Manzûr, a.g.e, Cilt: XIV, s. 465.

farklı olarak bazı günümüz araştırmacıları Peygamber'e (sav) salât etmeye ona ve onun davasına yardım etmek anlamı vermektedir.[13]

Terim olarak salât: Cürcânî'ye (ö. 816/1413) göre, "belirlenmiş vakitlerde özel şartlarla belirli rukunlardan ve malum zikirlerden ibaret olan bir ibadettir."[14] Başka bir şekilde ifade edecek olursak salât; tekbirle başlayıp selâmla son bulan, belirli hareket ve sözlerden meydana gelen, bedenle yapılan İslâm'ın sembol ibadetini ifade eder. Namaz Allah'ın gönderdiği peygamberlerin ortak tebliğlerinden birisi olarak son derece önemli bir ibadettir. Nitekim Kur'ân'da Hz. İbrâhim'in: "*Ey Rabbim, beni ve soyumdan gelenleri namazda devamlı ve duyarlı kıl! Ve ey Rabbimiz, bu duamı kabul buyur*." (İbrâhim, 14/40) diye dua ettiği belirtilir. Bunun gibi birçok âyette değişik peygamberlerin namazlarından bahsedilmektedir. Ayrıca İslâm'dan önceki dinlerin günümüze ulaşan dini metinlerinde de namazın izlerine rastlanmaktadır.[15]

Namazın birçok âyette "egim" **(أَقِمْ)** ve "egîmû" **(أَقِيمُوا)** şeklinde emredildiği malumdur. Bu şekilde Kur'ân'da elliye yakın âyette yer almaktadır. "Gâme" **(قَامَ)** sözlükte kalkmak, dikilmek, dik durmak[16] anlamlarına gelmektedir. Buradan yola çıkarak namazın kılınması emri içerisinde namaz ibadetinin dik tutulması, ayakta tutulması, ihmal edilerek veya yeterince ciddiye alınmayarak yerlere düşürülmemesi emri de veriliyor gibidir.[17] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de: *"Sana Kitap'tan vahyedileni oku ve namazı dosdoğru kıl. Gerçekten namaz, çirkin işlerden ve kötülüklerden alıkoyar..."* (Ankebut, 29/45) buyrularak namazın insan ahlâkı için önemi belirtilir. Mâun sûresindeki âyetlerde de: "*Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar, onlar gösteriş yaparlar*." (Mâûn, 107/4-6)[18]

---

[13] Bkz. İsrafil Balcı, **Hz. Peygamber ve Namaz**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 21; Günümüzdeki bazı meallerde âyetteki salât kelimesine Peygamberi desteklemek anlamı verildiğini görmekteyiz. Bkz. http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=33&ayet=56 15/10/22020.

[14] Cürcânî, a.g.e, s. 134.

[15] Âyetler ve diğer dînî metinlerde namaz ibadetinin nasıl geçtiği konusu için bkz. Metin Yiğit, *Bir İbadet Biçimi Olarak Namazın Tarihçesi*, **Diyanet İlmi Dergi**, Ankara. 2011, Cilt:47, sayı: 1, s. 21-23

[16] Ömer, a.g.e, Cilt: III, s. 1874.

[17] Namaz İslâm'ın sembol ibadetidir. Mecazi olarak İslâm'ı insandaki devlete, namazı da o devletin sembolü olan bayrağa benzetirsek, bayrağın dik tutulması, yere düşürülmemesi o devletin bağımsızlığının sembolüdür. Bayrak düşmüşse devlet işgal edilmiş demektir. İşte bunun gibi namaz bayrağının düşmesi, insanın "çirkin işler ve kötülükler" tarafından işgalinin yolunu açacaktır. Başka bir ifadeyle namaz insanın özgürlüğünün göstergesidir.

[18] Bazılarına göre Mâûn sûresindeki eleştiriye konu olan "salât" söz konusu âyetlerin Mekke döneminin ilk yıllarında indiğini göz önünde bulundurursak müslümanların kıldığı namaz değil, müşriklerin yaptıkları ibadettir. Dolayısıyla sûrede eleştirilenlerin de namazından gafil olan müslümanlar değil kendilerince güya ibadet eden ama yetimi itip kakan, yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen Mekkeli müşriklerdir. Bkz. Balcı, a.g.e, s. 27. Yazar kitabında bu görüşüne Taberî'nin tefsirini kaynak göstermektedir. Ne var ki Taberî bunların

buyrularak meselenin ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bir âyette mü'minlerin namazlarına devam eden kimseler olduğu (Meâric,70/23), bir diğerinde namazlarını muhafaza eden kimseler olduğu (Meâric,70/34) ifade edilir. Başka bir âyette de: *"Dediler ki: "Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeyleri bırakmamızı ya da mallarımız konusunda dilediğimiz gibi davranmaktan vazgeçmemizi senin namazın mı emrediyor..."* (Hud, 11/87) denilerek kavminin Hz. Şuayb'taki putlara tapmama ve mallar konusunda helal ve harama dikkat etme gibi, işlerine gelmeyen güzel hasletlerin sebebi olarak namazı gördükleri vurgulanır. Buradan onların bile namazın dönüştürme gücünü hissettiklerini görmekteyiz. Yine Kur'ân'da cennettekilerin cehennemdeki mücrimlerle yaptıkları konuşma şu şekilde aktarılır: *"(Cennettekiler) sizi bu cehenneme sokan şey nedir? (dediklerinde) Dediler ki; biz namaz kılanlardan değildik, yoksulu doyurmazdık, bâtıla dalanlarla beraber dalıyorduk ve biz hesap gününü de yalanlıyorduk. Nihayet ölüm bize gelip çattı."* (Müddesir, 74/42-47).

Peygamberimizden (sav) nakledilen rivayetlerde namazın, İslâm'ın üzerine bina edildiği beş esastan biri olduğu,[19] vaktinde eda edildiğinde Allah'a en sevimli amel olduğu,[20] kişi ile şirk ve küfür arasında namazı terk etmenin bulunduğu,[21] kulun âhirette hesaba çekileceği ilk amelinin namaz olduğu,[22] kulun Allah'a en yakın anının secde anı olduğu[23] bilgileri mevcuttur.

Münafıklar olduğu görüşünü aktarmaktadır. Bkz. Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî, **Câmiü'l-beyân fî te'vîli âyi'l-Kur'ân**, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetü'r-Risâle, 2000, Cilt: XXIV, s. 629-642; İsfehânî "musallîn" kelimesinin Kur'ân'da sadece münafıklar için kullanıldığını belirtir. Nitekim (**أنّ المُصَلّينَ كثير والمقيمين لها قليل**) "Namaz kılanlar çoktur ama onu ikâme edenler azdır" denmiştir. Bkz. Râğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, **el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur**ʾ**ân**, (Thk. Saffân Adnân ed-Dâvûdî), Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1412, s. 491, 492. Bize göre İsfehânî genellemeye giderek ileri sürdüğü bu görüşünde hatalıdır zîra Meâric sûresinin 22. ayetinde "musallîn" kelimesi açıkça mü'minler için kullanılmaktadır. Bkz. Meâric, 70/22.

[19] Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, a.g.e, (Thk. Hüseyin Selîm Esed) Dâru's-Sika, Dımeşk 1996, Cilt: I, s. 560, H. no: 720; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, el-Buhârî, **el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi ve sünenihî ve eyyâmihî**, (Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır). Dâru't-Tavku'n-Necât, Beyrut, İman, 1, Tefsir, 30; Müslim, İman, 19.

[20] Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 5, Edeb, 1; Müslim, İman, 137; Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, **el-Müctebâ mine's-sünen,** (Thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Mektebetü Matbuati'l-İslâmiyye, Halep 1986, Cilt: II, H. no: 610.

[21] Bkz. Abdürrezzâk b. Hemmâm es-Sanânî, **el-Musannef**, (Thk. Habîburrahmân el-A'zamî). el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1983, Cilt: III, H. no: 5006, 5007, 5009; İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, **el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr,** (Thk. Kemal Yûsuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409, Cilt: VI, H. no: 30394, 30395; Müslim, İman, 134; İbn Mâce, Ebû Abdillah**, Sünenü İbn Mâce**, (Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî) Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, İkâmetü's-salât, 77; Tirmizî, Cilt: V, s. 13, H. no: 2618, 2619, 2620; Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî, **Ta'zîmü kadri's-salât**, (Thk. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Füreyvâî), Mektebetü'd-Dâr, Medine, 1406, Cilt: II, s. 873, H. no: 886, 887, 888, 890.

[22] Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **Müsned,** (Thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî), Dâru'l-Hicre, Mısır 1999, Cilt: IV, s. 213, H. no: 2590; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, **Sünenu'd-Dârimî**, (Thk.

İslâm öncesi cahiliye toplumunda salât kavramının bilindiğini, bunun kendilerince yaptıkları bir ibadet olduğunu görüyoruz. Kur'ân bize müşriklerin ibadetleri konusunda şu bilgileri vermektedir: "*Onların Beytullah önündeki salâtları (duaları, ibadetleri) ıslık çalmaktan ve el çırpmaktan başkası değildir…*" (Enfâl, 8/35) İbn Kesîr bu âyetin tefsirinde İbn Ömer'den naklen Müşriklerin ıslık çalarak yanaklarını yere eğerek ve alkış tutarak ibadet ettikleri bilgisini vermektedir.[24] Bu tür bilgilerden hareketle anladığımız anlamda namaz olmasa da onların namaza benzer bir takım ibadetler yaptıkları söylenebilir. Peygamberliği öncesinde Hz. Peygamber'in (sav) namaz kılıp kılmadığı konusunda da pek fazla bilgi yoktur. Temel hadis kaynaklarında yer alan Hz. Âişe (r.a.) (ö. 58/678) validemizden rivayet edilen uzunca bir hadiste ilk vahyin gelişi öncesinde Peygamberimize yalnızlığın sevdirildiği, Hira Mağarasında yalnız kalarak tehannüs ettiği bildirilir.[25] Hadisin metninde "Tehannüs taabbüddür." diye bir açıklama yapılmıştır.[26] Rivayette Hz. Peygamber'in (sav) nasıl taabbüd (ibadet) ettiğine değinilmemiştir.

Mekke dönemi olaylarını tam olarak tarihlendirmek oldukça güçtür. Bunun nedeni bu döneme ait bilgilerin yetersiz olması yanında Kur'ân âyet ve surelerinin nüzul sıraları ve zamanları konusunda da çok farklı görüşlerin olmasıdır. Dolayısıyla vahyin iniş zamanlarına bakarak tarihlendirme yapmak kolay değildir. Ancak bildiğimiz bir şey var ki, risâletin ilk günlerinde indiği belirtilen Müzzemmil sûresinde gece namazı emredilmiş ve Hz. Peygamber de (sav) bu namazı ömrü boyunca kılmıştır. Söz konusu âyetler şu şekildedir: "*Ey örtüsüne bürünen! Az bir kısmı hariç olmak üzere, geceleyin (namaza) kalk, (gecenin) yarısı kadar, ya da ondan biraz eksilt veya üzerine ilave et ve Kur'ân'ı belli bir düzen içinde (tertil üzere) oku."*[27] Hemen devamındaki beşinci âyette de: *"Şüphe yok ki biz sana ağır bir*

Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), Dâru'l-Muğnî, Suudî Arabistan 2000, Cilt: II, s. 854, H. no: 1395; Tirmizî, Cilt: I, s. 458, H. no: 1425.

[23] Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, **Müsnedü'l-İmamü'ş-Şâfiî**, (Thk. Mahir Yasin Fahl), Kuveyt 2004, Cilt: I, s. 278, H. no: 245.

[24] Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm**, (Thk. Sâmi b. Muhammed Selâme), Dâru't-Tayyibe, 1999, Cilt: IV, s. 52.

[25] Abdürrezzâk, Cilt: V, s. 321, H. no: 9719; İshâk b. Râhûye, **Müsned,** (Thk. Abdulğafûr b. Abdülhâk), Mektebetü'l-Îman, Medine 1991, Cilt: II, s. 314, H. no: 840; Buhârî, Bedu'l-vahy, 1; Müslim, İman, 252.

[26] İbn Hacer bunun Zührî'nin yaptığı bir idrac olduğunu belirterek tehannüsün Hanîf dinine uymak anlamına geldiğini söyler. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-bârî şerhu Sahîhu'l-Buhârî**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379, Cilt: I, s. 23; Sözlükte "tehannüs" (**تحنّث**) ibadet etmek ve günahlardan uzak kalmak, günahlara perhiz etmek anlamındadır. Bkz. İbrâhim Mustafa, **el-Mu'cemü'l-vasît**. Kahire: Dâru'd-Da've, Cilt: II, s. 201; Ömer, a.g.e, 2008, Cilt: II, s. 571.

[27] Müzzemmil, 73/1-4.

kelâm vahyedeceğiz."[28] buyrulması, söz konusu âyetlerin vahyin başlangıcında indiğini göstermektedir.[29] Kaynaklarda yer alan yaygın kanaate göre Peygamberimiz (sav) beş vakit namaz farz olmadan önce sabah ve akşam olmak üzere iki vakit namaz kılmaktaydı.[30] Temel hadis kaynaklarında hicretten yaklaşık iki yıl önce meydana gelen isrâ ve mi'râc olayıyla[31] beraber beş vakit namazın farz kılındığı belirtilir.[32]

1.2. Cemaat Kavramı ve Cemaatle Namazın Önemi

Bilindiği gibi kelimeler, zaman geçtikçe sözlük anlamları üzerine, kendilerine yüklenen farklı anlamlar sayesinde kavramlara dönüşürler. Cemaat kelimesi de İslâmî edebiyatta kullanıldığı yerler bakımından hayli zengin bir anlam dünyasına sahiptir.

1.2.1. Cemaat Kavramının Sözlük ve Istılâhî Anlamı

el-cem'u (**الجمعُ**) bir şeyi toplamak anlamında masdardır. Sözlükte insan topluluğuna verilen isim,[33] dağınık olanı bir araya getirme, bazısını bazısına yaklaştırmak için toplama,[34] bir çeşit hurma ağacı, hurma çeşidi, kıyamet, gibi anlamlara gelir. Kelimenin oldukça yaygın bir kullanım alanı mevcuttur. Birkaçını örnek verecek olursak; yevmü cemi'n (**يومُ جَمْعٍ**) Arafat günü, eyyâmü cemi'n (**أيامُ جمعٍ**) Mînâ günleri, yevmü'l-cüm'ati (**يومُ الجُمْعَةِ**) cuma (arûbe) günü, el-icmâü (**الإجْماعُ**) görüş birliği,[35] el-câmiu'l-mescid (**الْجَامِع الْمَسْجِد**) cuma kılınan mescid,[36] er-racülü'l-müctemiü (**الرجلُ المُجْتَمِعُ**) rüştüne erişen adam, el-câmia'tü (**الجامِعَةُ**) (iki eli birleştirdiği için) kelepçe,[37]

---

[28] Müzzemmil, 73/5.

[29] Hz. Peygamber'in bildiğimiz anlamda namaz kılmaya ne zaman başladığı konusunda değişik görüşler ortaya atılmıştır. İlk dönemde Hz. Peygamber'in namazının daha çok dua, tezkiye ve arınma formunda olduğu, beşinci yılda nazil olan Fâtır sûresinde "namazın ikâme edilmesi" ifadesinin ardından normal rukûlu ve secdeli namaza başladığı da iddia edilmiştir. Bkz. Balcı, a.g.e, s. 39-40

[30] Bkz. Yaşaroğlu, "*namaz*", **DİA**, Cilt: XXXII, s. 350-357.

[31] Detaylı bilgi için Bkz. Erdoğan Köycü, **Mi'râc Algısı ve Mi'râciyyeler**, Hikmetevi Yayınları, Ankara 2019, s. 13-55.

[32] Buhârî, Tevhîd, 37; Müslim, İman, 259; Nesâî, **Sünen**, Cilt: I, H. no: 448.

[33] Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed, Kitabu'l-ayn, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, t.y., Cilt: I, s. 239-240; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb Fîrûzâbâdî, el-Kâmusu'l-muhît, Müesseset'r-Risâle, Beyrut 2005, s. 710.

[34] Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, **Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs,** (Thk. Komisyon), Dâru'l-Hidâye, Cilt: XX, s. 451.

[35] Fîrûzâbâdî, a.g.e, s.710.

[36] İbrâhim Mustafa, a.g.e, Cilt: II, s. 135.

[37] İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sıhâh tacu'l-luğatü ve sıhahu'l-Arabiyye**, (Thk. Ahmed Abdulğâfûr Attâr), Cilt: III, s. 1198, 1199.

câmiü'l-kelim (**جامع الكلم**) lafzı az manası çok söz,[38] anlamındadır. Yine (**الجامع**) kelimesi kıyamet gününde bütün insanları ayrıca cehennemde münafıkları ve kâfirleri bir araya toplayacak olan Allah anlamında Rabbimizin isimlerinden birisi olarak Kur'ân'da yer almaktadır.[39]

Ce-me-a (**جمع**) kelimesi mâzî, muzârî, ism-i fâil, ism-i mefûl gibi müştâklarıyla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de 129 defa geçmektedir.[40] Ne var ki "Cemaat" (**جماعة**) şeklindeki mastar isim hali Kur'ân'da yer almamaktadır. En fazla, hepsi, toptan, hep birlikte, topluca gibi genellikle te'kid anlamı içeren "cemîan" (**جَمِيعًا**) kelimesi 49 yerde, "ecmaîn" (**اَجْمَعِينَ**) kelimesi de 23 yerde geçer.[41]

Masdar hali olan cem' (**جمع**) kelimesi insan topluluğu için kullanılan bir isimdir.[42] Hadis ıstılahı olarak aralarında çelişki varmış gibi görülen hadislerin te'vil edilerek uzlaştırılması anlamında kullanıldığı gibi, her konuda hadisleri bir araya getirerek eser te'lif etmek veya muayyen kitaplardaki ya da bütün kitaplardaki hadisleri yeniden ele alarak eski veya yeni bir düzende bir eserde toplamak anlamlarında kullanılmıştır.[43] Bu tür eserlere câmi′ ismi verilmiştir.

Fıkıh terimi olarak aynı anda aralarında yakın akrabalık bağı bulunan iki kadınla evli olma[44] ve öğle ile ikindi namazını veya akşam ile yatsı namazını birleştirerek kılma anlamında da kullanılmaktadır.[45] Edebiyat terimi olarak birden fazla şeyi tek hüküm

---

[38] Cürcânî, a.g.e, s. 73; Nitekim bazı kaynaklarda Peygamberimizin: **أُوتِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ** "*Bana az sözle çok mana ifade etme özelliği verildi*" dediği nakledilmiştir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: VI, s. 318, H. no: 31735; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, (Thk: Şuayb Arnaûd vd.), Müessesetü'r-Risale, 2001, Cilt: XII, s. 366, H. no: 7403; Cilt: XV, s. 440, H. no: 9705.

[39] Sa'dî Ebû Habîb, **el-Kâmûsu'l-fıkhî luğaten ve istılâhen**, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1988, s. 66; İbn Manzûr, a.g.e, Cilt: VIII, s. 54. Âyetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/9; Nisâ, 4/140.

[40] Abdülbâkî, a.g.e, s. 175-177.

[41] Kur'ân'da cemaat kavramı yerine kullanılan çok değişik kavramlar vardır. Örnek verecek olursak; "el-asabetü" (**العصبة**), "el-aşîretü" (**العشيرة**), "el-cemmü" (**الجم**), "el-cibillü" (**الجبل**), "el-fasîletü" (**الفصيلة**), "el-fırkatü" (**الفرقة**), "el-fevcü" (**الفوج**), "el-fietü" (**الفئة**), "el-hizbü" (**الحزب**), "el-kabîletü" (**القبيلة**), "el-kavmü" (**القوم**), "er-rehtü" (**الرهط**) "es-subâtü" (**الثبات**), "eş-şîatü" (**الشيعة**), "et-tâifetü" (**الطائفة**), "el-ümmetü" (**الأمة**). Geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Akkuş, "*Toplu yapılması Gereken İbadetlerle İlgili Rivayetler"*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara 2008, s. 9-19.

[42] İbn Manzûr, a.g.e, Cilt: VIII, s. 53.

[43] Abdullah Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, Timaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 43.

[44] Dört kadınla evli olan bir erkeğin beşinci bir kadınla evlenmesine de cem denilmiş ve diğerleri gibi bu da yasaklanmıştır. Halit Ünal, "*Cem*"", **DİA**, İstanbul 1993, Cilt: VII, s. 376-377. Kur'ân'da iki kız kardeşin nikâhta bir araya getirilmesi açıkça haram kılınmış, (en-Nisâ 4/23), Hz. Peygamberden rivayet edilen birçok hadiste de bir kadının nikâhta halası ve teyzesiyle bir araya getirilmesi yasaklanmıştır. Hadisler için bkz. Mâlik b. Enes, **Muvattâ bi rivayeti Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî**, (Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî). Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiy. Beyrut 1985. Nikah, 20; Buhârî, Nikah, 27; Müslim, Nikah, 33-40.

[45] Halit Ünal, "*Cem*"" **DİA,** Cilt: VII, s. 376, 377; Hadisler için bkz. Buhârî, Mevâkîtü's-Salât, 12; Hac, 144, 146; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 49-58; Fedâil, 10; İbn Mâce, Menâsik, 51; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-

altında toplama yolu ile yapılan bir sanatı ifade eder.[46] Tasavvufta cem′, ruhun ve mahlûkâtın cümlesini hakla kâim görmek, cemu′l-cem' ise hakikatin, sâliki istilasıyla meydana gelen bir mertebedir.[47] Alevîlik ve Bektaşîlikte cem, içinde semah ve deyişlerin bulunduğu, Alevîliğin sırrı kabul edilen bir âyindir.[48]

Arapça'da ce-me-a (**جمع**) kökünden gelen "Cemaat" (**جماعة**) kelimesi; (**ظرافة** , **جزالة** , **فصاحة**) örneklerinde olduğu gibi sülâsî kıyâsî masdar vezinlerin (**فعالة**) vezninde bir masdar isimdir. "el-cemâatü" (**الجماعة**) çok sayıda insan, ağaç bitki ve bir amaç üzere bir araya gelmiş insan topluluğu anlamındadır.[49]

Cemaat kelimesi fıkıhta namazı imamla birlikte kılan topluluğu ifade etmektedir.[50] Tehânevî'ye (ö. 1158/1745) göre cemaatle fakîhler akıllı bir çocuk bile olsa imamın başkasıyla beraber kıldığı namazı kastederler.[51] Nitekim Buhârî'de (ö. 256/870) "iki kişi ve daha fazlası cemaattir" (اثْنَانِ فَمَا فَوْقَهُمَا جَمَاعَةٌ) şeklinde bir bab yer alır. Buhârî başta olmak üzere birçok hadis kitabında Mâlik b. Huveyris'ten rivayet edilen bir hadise göre Peygamber Efendimiz (sav); "*İkiniz sefere çıktığınızda ezan okuyup namazı kılın, büyük olanınız da imam olsun*"[52] buyurmuştur. Buradan anladığımıza göre biri imam öbürü muktedî olarak iki kişi cemaat olup namaz kılabilmektedir.

Bu kelime bir imamın ardında ona uyarak namaz kılanlar anlamının yanı sıra, Asr-ı Saâdet'te müslümanların din kardeşliği çerçevesinde katılmak zorunda oldukları siyasî birlik, bereberlik ve vahdet anlamında tefrikanın karşıtı olarak kullanılmıştır. Hadis kaynaklarında Peygamberimizin İslâm cemaatinden ayrılmayı yasakladığı çokça rivayet mevcuttur. Mesela Buhârî'deki bir rivayette Hz. Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğu belirtilir: "*Her kim emîrinde (yöneticisinde) hoşlanmadığı bir şey*

Sicistani el-Ezdi (ö. 275/889), **Sünen-i Ebû Dâvûd,** (Thk. Şuayb el-Arnaûd vd.), Dâru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009, Salât, 273; Tirmizî, Cilt: III, H. no: 879; Nesâî, **Sünen,** Cilt: II, H. no: 586, 587.

[46] *Rabbimiz: "Güneş ve ayın hareketleri bir hesab iledir. Bitkiler ve ağaçlar onun emrine boyun eğerler"* (Rahmân, 55/5-6) meâlindeki âyetlerde hesap için güneş ile ayı, boyun eğme için de nebat ile ağacı bir hükümde cemetmiştir. Geniş bilgi için bkz. Kazım Yetiş, Hulusi Kılıç, "*Cem*'" **DİA,** İstanbul 1993, Cilt: VII, s. 276; Muhammed b. Ali Tehânevî, **Mevsûatu keşşâf-ı ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm**, (Thk. Ali Dahrû) Mektebetü Lübnan Nâşirûn, Beyrut 1996, Cilt: II, s. 572; Tâhirü'l-Mevlevî, **Edebiyat Lügatı,** (Nşr. Kemal Edip Kürkçüoğlu) Enderûn Kitabevi, İstanbul 1994, s. 29-30.

[47] Mahir İz, **Tasavvuf**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1990, s. 166. Cem' kavramının tasavvufta değişik kullanımları için bkz. Hasan Kamil Yılmaz, "*cem*", **DİA**, İstanbul 1993, Cilt: VII, s. 278-279.

[48] Geniş bilgi için bkz. İlyas Üzüm, **Günümüz Aleviliği**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 104-114.

[49] İbrâhim Mustafa, a.g.e, s. 135.

[50] Mustafa Uzunpostalcı, *"Cemaat*", **DİA**, İstanbul 1993, Cilt: VII, s. 288-289

[51] Tehânevî, a.g.e, Cilt: II, s. 570.

[52] Buhârî, Ezan, 35; İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 46; Tirmizî, Cilt: I, s. 399, H. no: 205.

görürse ona sabretsin. Şayet cemaatten bir karış bile ayrılır da öyle ölürse cahiliye ölümüyle ölmüş olur."[53] Tirmizî de İbn Ömer'den merfû olarak şu rivayeti nakleder: "*Hiç şüphesiz Allah ümmetimi (veya Ümmet-i Muhammedi) dalâlet üzere birleştirmez. Allah'ın eli de cemaatledir…*"[54]

İlk dönem eserlerinde genellikle Ehl-i sünnet tabiri yerine cemaat kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kavram her devirdeki müslümanların büyük ekseriyeti (sevâd-ı a′zam) ve müctehid âlimler gibi farklı şekillerde yorumlanmışsa da İslâm'ı sonraki nesillere aktaran ashab cemaati anlamına geldiği yolundaki görüş tercih edilmiştir.[55] Hâkim'in (ö. 405/1014) Müstedrek'inde rivayet ettiği ve Müslim'in (ö. 261/875) şartları üzerine sahih olduğunu belirttiği bir mevkûf haberde Ebû Mes'ûd (ö. 39/659) şöyle demiştir: "*Allah'tan hakkıyla sakının ve Muhammed'in (sav) cemaatinden* (**جَمَاعَةَ مُحَمَّدٍ**) *ayrılmayın. Şüphesiz Allah Teâlâ Muhammed'in cemaatini dalâlet üzere birleştirmez…*"[56] Burada Muhammed'in cemaatinden kastedilenin ashab-ı kiram olduğunu söyleyebiliriz.

Cemaat kavramı bir hadis ıstılahı olarak Kütüb-i Sitte musannifleri için kullanılmasının yanı sıra, bazen bunlara Ahmed b. Hanbel'in de (ö. 241/855) eklendiği olmuştur.[57] Hadis şârihleri Kütüb-i Sitte veya onunla birlikte Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde yer alan bir rivayet için, bu müellifleri teker teker zikretmek yerine "revâhü'l-cemâa′" (**رواه الجماعة**) demeyi uygun görmüşlerdir.[58]

---

[53] Buhârî, Fiten, 2; Benzer rivayetler için bkz. Müslim, İmâre 55; Ebû Dâvûd**,** Sünnet, 30; Nesâî, **Sünen**, Cilt: VII, H. no: 4020

[54] Tirmizî hadisin garib olduğunu belirtmiştir. Ayrıca alimlerin "cemaati", ehl-i fıkıh, ehl-i ilim ve ehl-i hadis diye tefsir ettiklerini söylemiştir. Bkz. Tirmizî, Cilt: IV, s. 36, H. no: 2167. Benzer rivayetler için bkz. İbn Mâce, Fiten, 8; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XLV, s. 200, H. no: 27224.

[55] Yusuf Şevki Yavuz, *"Ehl-i sünnet",* **DİA**, İstanbul 1994, Cilt: XX, s. 525-530.

[56] Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbûrî**, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye, Beyrut 1990, Cilt: IV, s. 552, H. no: 8545. Hâkim'in Kudâme b. Abdullah'tan merfû olarak yer verdiği benzer bir rivayette Hz. Peygamber'in (sav); "*Allah'tan hakkıyla sakının ve cemmatten ayrılmayın…*" şeklinde cemaati yalın olarak kullandığını görüyoruz. Bkz. Hâkim, a.g.e, Cilt: IV, s. 552, H. no: 8546; Aynı şekilde İbn Ebî Şeybe'nin Ebî Mes'ûd'dan mevkûf olarak yer verdiği rivayette de, "Allah'tan hakkıyla sakının ve cemaatten ayrılmayın…" dediği belirtilmektedir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** Cilt: VII, s. 551, H. no: 37874.

[57] Abdullah Aydınlı, a.g.e, s. 43.

[58] İsmail L. Çakan, *"Cemaat",* **DİA,** İstanbul 1993, Cilt: VII, s. 289-290. Bu kullanım örnekleri için bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-bârî,** Cilt: V, s. 123; Ayni, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, **Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî,** Neşr. Dâru İhyâü Türâsu'l-Arabî, Beyrut t.y. Cilt: V, s. 108.

1.2.2. Cemaatle Namazın İslâm'daki Yeri ve Önemi

Kur'ân'da: *"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın…"* (Cuma, 62/9) buyrularak cuma namazının cemaatle kılınması emredilir. Ne var ki beş vakit namazın cemaatle kılınmasını açıkça emreden herhangi bir ayet bulunmamaktadır. Ancak bir ibadet olarak namazı emreden âyetlerin çoğunda "ekîmû" (أَقِيمُوا)[59], "egımne" (اَقِمْنَ)[60], "yükîmû" (يُقِيمُوا)[61], "yükîmûne" (يُقِيمُون)[62] gibi cemî sîgaları kullanılması dikkat çekicidir. Bu durumun insanların cemaat olmasının önemine işaret ettiği yorumları yapılmıştır.[63]

Öbür yandan Bakara sûresi'nin 43. âyetinde şöyle buyrulur: "*Namazı tam kılın, zekâtı verin rukû edenlerle birlikte rukû edin.*" Âyetteki rukû edenlerle beraber rukû edin emrini bazı müfessirler namazı cemaatle kılın şeklinde yorumlamışlardır.[64]

Savaşta kılınması gereken korku namazını emreden Nisâ sûresinin 102. âyetinde Rabbimiz Peygamber (sav) Efendimize, ordusuna sırayla namaz kıldırmasını emretmektedir. Âyetin ilgili kısmında: (**وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ...)** *"Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar…"* buyrulmaktadır. Âyette savaş esnasında Peygamberimize cemaatle namaz kıldırılması emredilmektedir. Bu durumun da cemaatle namazın önemine işaret ettiği söylenmiştir.[65]

Hadis külliyatında vakit namazlarının cemaatle kılınmasının önemiyle ilgili çokça malumat bulunmaktadır. Meselâ Peygamberimizin (sav) dilinden; Cemaatle namazın tek başına kılınandan yirmi beş (veya yirmi yedi) kat üstün olduğu, ezanı duyup

---

[59] Bkz. Abdülbâkî, a.g.e, s. 579.
[60] Ahzab, 33/33.
[61] Bkz. Abdülbâkî, a.g.e, s. 579.
[62] Bkz. Abdülbâkî, a.g.e, s. 579.
[63] Bkz. Bedrettin Çetiner, "*Ferdî Namaz-Cemaatle Namaz", Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami*, **Tartışmalı İlmi Toplantı**, 18-19 Ekim 2008, Üsküdar Belediyesi Altunizade Kültür Merkezi, 2009, s. 152-153
[64] Maturîdî "rukû edenlerle birlikte rukû edin" ifadesinin tefsirinde "denildi ki" diyerek bu ayetlerin muhatabının Yahudiler olduğunu, onların Allah'tan başkası için tek başlarına namaz kıldıklarını, bu ayetle de (şayet Allah'a kullukta samimi iseler) Nebî (sav) ve ashabı ile cemaatle namaz kılmalarının emredildiğini söyler. Bkz. Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed. b. Muhammed, **Tevîlâtü Ehli's Sünne**, (Thk. Mecdi Ba Sellûm), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1426, Cilt: I, s. 448; Zemahşerî de; bu ifadler namaz diğer insanlarla beraber cemaat içinde kılınmalı şeklinde anlaşılabilir demektedir. Bkz. Zemahşerî a.g.e, Cilt: I, s. 133.
[65] Bkz. Mustafa Uzunpostalcı, *"Cemaat",* **DİA**, İstanbul 1993, Cilt: VII, s. 288-289.

mazeretsiz cemaate gelmeyenin namazının olmayacağı, üç kişi bir arada olur da namazı cemaatle kılmazlarsa şeytanın onlara galip geleceği, cemaate gitmeyi alışkanlık haline getiren kişinin imanına şahitlik edilebileceği, cemaatle namaz için mescide gidiş gelişte atılan her adıma bir hasene yazılıp bir günahının affedileceği şeklinde bilgiler nakledilmektedir.

Yine Peygamberimizin ölmeden önceki hastalığında ayakta duramayacak kadar halsiz olmasına rağmen namaz için mescide çıkması, gözlerinden rahatsız olduğu için izin isteyen Abdullah İbn Ümmü Mektûm'a ezanı duyduğu müddetçe farzlarını evinde kılması için izin vermemesi, Peygamberimizin hem seferde hem de hazarda vakit namazlarını cemaatle edâ etme konusundaki hassasiyeti bize konunun önemini yeterince anlatmaktadır.

Bizim tezimizin asıl konusu bunlar ve benzer rivayetler olduğu için daha fazla ayrıntıya girmeyeceğiz.

1.3. Cemaatle Namaz Konusuyla İlgili Diğer Kavramlar

Tezimizin bu bölümünde cemaatle namaza dair belli başlı kavramları incelememiz, fazla detaya girmeden bunlar üzerinde durmamız isabetli olacaktır. Bunlar; cami, mescid, musallâ, imam, müezzin, ezan ve kâmet, kavramlarıdır.

1.3.1. Cami, mescid

Cem′ kökünden gelen cami kelimesi toplayan, bir araya getiren anlamında bir ism-i faildir. Daha önce bu kelimenin mahşerde insanları bir araya getireceğinden dolayı Allah'ın isimlerinden biri olduğunu belirtmiştik. Bunun dışında cuma namazı kılınan mescidler için kullanılan "el-mescidü'l-câmi′" (**الْمَسْجِدِ الْجَامِعِ**) tabirinin kısaltılmış halidir denilebilir. Buhârî (ö. 256/870),[66] İbn Mâce (ö. 273/887)[67] ve Beyhakī (ö. 458/1056)[68] bab başlıklarında bu ifadeyi kullanmışlardır. Ayrıca İbn Mâce ve Taberânî'nin (ö. 360/971) merfû olarak naklettikleri bir rivayette Peygamberimizin

[66] Buhârî, İstiskâ, 5.
[67] İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 198.
[68] Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Ali, **es-Sünenü'l-kübrâ,** (Thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 2003, Cilt: III, s. 474.

(sav) ağzından (...وَصَلَاتُهُ فِي الْمَسْجِدِ الَّذِي يُجَمَّعُ فِيهِ بِخَمْسِ مِائَةِ صَلَاةٍ...) *"...İçinde cuma namazı kılınan mescitte kılınan namaz beş yüz namaz (gibidir.)..."* ifadeleri yer alır.[69] "el-mescidü'l-câmi'" tabiri Abdürrezzâk (ö. 211/826) ve İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) Musanneflerinde, Ahmed b. Hanbel ve Abd b. Humeyd'in (ö. 249/863) Müsnedlerinde, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) Sünen'inde ve hicrî üçüncü ve dördüncü yüzyıllara ait birçok hadis ve tarih eserlerinde başta Mescid-i Nebî olmak üzere, Dımeşk, Herat, İsfehân, Merv vb. dönemin diğer önemli şehirlerinde "cuma namazı kılınan mescidler" anlamında kullanılmaktadır. Bütün bunlar bize bu tabirin erken dönemlerden itibaren kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Zaman geçtikçe sadece cami kelimesinin kullanımı yaygınlaşmıştır.[70]

Mescid, Arapça'da "eğilmek, tevazu ile alnı yere koymak" mânasına gelen "sücûd" (**سجود**) kökünden "secde edilen yer, alnın konulduğu yer" anlamında bir mekân ismidir.[71] Kur'ân-ı Kerîm'de cami yerine mescid kelimesi kullanılır ve on beş yerde Kâbe ve çevresini ifade eden Mescid-i Harâm şeklinde olmak üzere tekil ve çoğul olarak birçok ayette yer alır.[72]

Kehf sûresinde, Ashab-ı Kehf'in bulunduğu yerde yapılan mabed mescid diye isimlendirilmektedir.[73] Ayrıca Hz. Âişe ve Abdullah b. Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilen bir hadise göre Peygamberimiz (sav): "*Allah Yahudi ve Hıristiyanlara lanet etsin. (Zira) Nebîlerinin kabirlerini mescid edindiler*"[74] demiştir. Buradan yola çıkarak Kur'ân'da ve sünnette İslâm öncesindeki ibadet edilen yerler için de mescid ifadesi kullanılmıştır denilebilir. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğünde mescid (mescit) cami anlamının yanı sıra; "İçinde cuma ve bayram namazı kılınmayan, minaresiz, küçük cami" şeklinde tarif edilmektedir.[75] Ülkemizde halk arasında genellikle alış-veriş merkezleri, okullar, devlet daireleri, otogarlar veya bazı özel mülklerin içinde bulunan ve namaz kılmak için düzenlenmiş bölümlere mescid denilmektedir. Çoğu

---

[69] İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 198. M. Fuad Abdülbâkî senedtteki iki raviden dolayı rivayetin zayıf olduğunu söyler; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, **el-Muʿcemü'l-evsat**, (Thk. Târık b. Avdullah b. Ahmed ve Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseyn) Dâru'l-Harameyn Kahire, 1415, Cilt: VII, s. 112). Senedinde bulunan bir râvi nedeniyle rivayetin zayıf olduğu belirtilmiştir. Bkz. Heysemî, **Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid**, (Thk. Hüsâmüddîn el-Kudsî), Mektebetü'l-Kudsî, Kahire, 1994, Cilt: II, s. 46, H. no: 2185.

[70] Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "*Cami*'", **DİA**, İstanbul 1993, Cilt: VII, s. 46-56.

[71] Bkz. İbrâhim Mustafa, a.g.e, Cilt: II, s. 416; Zebidî, a.g.e, Cilt: VIII, s. 174; Ömer, a.g.e, Cilt: II, s. 1034

[72] Âyetler için bkz. Abdülbâkî, a.g.e, s. 345.

[73] Kehf, 18/21.

[74] Buhârî, Salât, 54; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 16-23.

[75] Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük.** (Yeni baskı), TDK Yayınları, Ankara 1988, "Mescit" md., 1012.

zaman buraların, bodrum katlarında, yeterince ışık ve hava almayan rutubetli yerler olduğuna üzülerek şahitlik etmekteyiz.

Kur'ân yeryüzünde Allah'a ibadet amacıyla yapılan ilk mabedin Kâbe olduğunu haber verir.[76] Yine Rabbimiz: *"Allah'ın mescidlerini, ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder…"* (Tevbe, 9/18) buyurarak mescidlerin imarını övmektedir. Mescidlerin imarı hem onların inşası, bakımı temizliği vb. hem de cemaate devam ederek mescidin ihya edilmesi şeklinde anlaşılmıştır.[77]

Başlıca hadis kaynaklarında Peygamberimizden, kendisine yeryüzünün mescid ve temiz kılındığı bilgisi nakledilmektedir.[78] Peygamberimizden rivayet edilen hadislerde de yeryüzünde insanların inşa ettiği ilk mescidin Mescid-i Harâm, ikincisinin de Mescid-i Aksâ olduğu ifade edilmektedir.[79] Mekke döneminde Hz. Peygamber (sav) zaman zaman Kâbe'nin önünde ona yönelerek namaz kılmaktaydı.[80] Ne var ki müşriklerin baskılarından dolayı müslümanlar namazlarını genellikle Erkam b. Ebu'l Erkam'ın (ö. 55/675) evinde gizlice kılıyorlardı. Buhârî bir rivayetinde Hz. Ebû Bekir'in evinin kapısının önünde kendisine ait bir mescid yaparak namazlarını orada kıldığını belirtir. Yumuşak kalpli biri olan Hz. Ebû Bekir, Kur'ân okurken bazen ağlardı. Çocuklar, köleler ve kadınlar zaman zaman onu dinliyorlardı. İnsanların müslüman olmalarından korkan müşrikler bundan rahatsız olmuşlardır.[81] Hz. Ebû Bekir'in mescidinin İslâm'da yapılan ilk mescid olduğu söylenebilir.

Hicretle beraber Medine'ye iki mil kadar uzakta bulunan Kubâ'da bir müddet Amr b. Avf oğullarının yurdunda kalan Peygamber Efendimiz (sav), orada bir mescid inşa ettirmiştir ki Tevbe sûresinde bu mescidin temellerinin takva üzere kurulduğu

---

[76] Bkz. Âl-i İmrân, 3/96.

[77] Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: II, s. 254; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ân**, Cilt: IV, s. 119-120.

[78] Abdürrezzâk, Cilt: I, s. 32, H. no: 98; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, s. 169, H. no: 7752; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XII, s. 207, H. no: 7266; Buhârî, Teyemmüm, 1, Salât, 56; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 3; İbn Mâce, Tahâret, 90; Tirmizî, Cilt: IV, s. 123; Nesâî, **Sünen**, Cilt: II, H. no: 432.

[79] Tayâlisî, Cilt: I, s. 370, H. no: 464; Abdürrezzâk, Cilt: I, s. 403, 1578; Cilt: III, s. 348, 5925; Humeydî, a.g.e, Cilt: I, s. 226, H. no: 134; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: VII, s. 265, H. no: 35932; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXV, s. 261, H. no: 21332; Buhârî, Ehâdîsü'l-Enbiyâ, 11,39; Müslim, Mesâcid ve mevâdiü's-salât, 1; İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 7.

[80] İbn Hişâm, Abdülmelik, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, (Thk. Mustafa es-Sekka, İbrâhim el-Ebyârî, Abdülhafîz eş-Şelebî), Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa, Kahire. 1375/1955, Cilt: I, s. 347.

[81] Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 44; İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, Cilt: I, s. 375.

belirtilerek övülür.[82] İbn Sa‘d (ö. 230/845) Akabe’de Hz. Peygambere biat eden Es‘ad b. Zürâre’nin (ö. 1/623) Hicretten önce Medine’de bir hurma kurutma yerinin etrafını duvarla çevirerek mescid olarak kullandığı, orada beş vakit namazın cemaatle kılındığı bilgisini verir.[83] Kubâ’dan Medine’ye hareket eden Rasûlullah (sav) burada yetim iki kardeşe ait olan araziyi satın alarak, şehrin merkezindeki bu yere Mescid-i Nebevî’yi inşa ettirmiştir.[84] Kubâ Mescidi’nde olduğu gibi Mescid-i Nebevî’nin de inşasında temeline ilk taşı Peygamberimiz (sav) koymuş ve bizzat kendisi de çalışmıştır. Günümüzde de devam eden, önemli bir inşaat yapılacağı zaman temeline ilk harcı devlet başkanlarının ve idarecilerin koyması geleneğinin buradan geldiği söylenmektedir. İlk hali yaklaşık 1000 m^2 civarında olan Mescid-i Nebevî’nin inşası 6-7 ay sürmüştür. Daha Peygamberimiz hayattayken Hayber Fethi dönüşü ihtiyaca cevap vermediği için genişletilerek iki katına çıkarılan Mescid-i Nebevî sonraki dönemlerde de sürekli genişletilmiş ve yenilenmiştir.[85]

Medine’de Peygamberimiz zamanında Mescid-i Nebî’nin dışında başka mescidler de vardı. İbn Şebbe (ö. 262/876) Tarîhu’l-Medine’de bunlardan bazılarını haber vermekte, Hz. Peygamber’in bazı zamanlarda buralarda namaz kıldığını belirtmektedir.[86] Belâzurî de (ö. 279/892) Peygamberimiz zamanında Medine’de dokuz mescid olduğunu söyler.[87] Buhârî’nin ibn Ömer’den naklen rivayet ettiği bir hadise göre Hz. Peygamber (sav) cumartesi günleri Kubâ Mescidi’ne gelerek orada namaz kılardı.[88] Her ne kadar buralarda vakit namazları kılınsa da Peygamberimiz (sav) döneminde Medine’de cuma namazı sadece Mescid-i Nebevî’de kılınıyordu. Hz. Âişe validemizin bildirdiğine göre cuma günleri Müslümanlar yakın menzillerden ve (3-12 km uzaklıkta bulunan yerleşim yerleri olan) avâlîden Medine’ye nöbetleşe cuma namazına gelirlerdi.[89]

---

[82] Tevbe, 9/108. Bu ayetle Mescid-i Nebevî’nin kastedilmesi de mümkündür.
[83] İbn Sa′d, **Tabakât**, Cilt: III, s. 609. İbn Sa′d bu arazinin Mescid-i Nebevî’nin yapıldığı arazi ile aynı yer olduğunu belirtir.
[84] Buhârî, Menâkıbu’l-Ensâr, 44.
[85] A. Önkal, N. Bozkurt, a.g.md, **DİA**, İstanbul 1993, Cilt: VII, s. 46-56; Nebi Bozkurt, *“Mescid-i Kubâ”*, **DİA,** İstanbul 2004, Cilt: XXIX, s. 280-281.
[86] İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe, **Târihu’l-Medine**, (Thk. Fehim Muhammed Şeltut), Cidde.1399, Cilt: I, s. 57-74.
[87] Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, **Ensâbu’l-eşrâf**, (Thk. Sühelyl Zekkâr, Riyad ez-Ziriklî), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1996, Cilt: II, s. 273.
[88] Bahari, Fazlu’s-salât, 3; Hadisin diğer rivayetlerinde cumartesi kaydı bulunmamaktadır. Bkz. Buhârî, Fazlu’s-salât, 4; Müslim, Hac, 97.
[89] Buhârî, Cuma, 14; Müslim, Cuma, 6.

Asr-ı saâdette ashâb-ı kiramdan bazıları evlerinde mescidler edinmiştir. Nitekim Buhârî eserinde; "Evlerde mescid edinme babı" isimli bir baba yer vermektedir. Peygamber Efendimiz (sav) bir seferinde gözlerindeki rahatsızlıktan dolayı yağmurlu günlerde mescide gidemeyen İtbân b. Mâlik'in Sâlimoğulları yurdundaki evine giderek evinin İtbân'ın istediği bir köşesinde iki rek′at namaz kıldırmış, o da burayı mescid (musallâ) edinmiştir.[90]

İslâm civar kabilelere yayıldıkça buralarda da mescidler inşa edilmiştir. Buhârî başta olmak üzere bazı hadis kaynaklarında yer alan bir İbn Abbâs rivayetine göre Medine dışında ilk cuma namazı kılınan mescid, Benû Abdulkays yurdundaki Cuvâsâ Mescidi'dir.[91] Muhammed Hamîdullah, Peygamberimizle temasları Uhut Savaşı günlerine kadar dayanan Abdulkays Kabilesi'nin erken dönemde Müslüman olduğunu ve hicretin 8. Senesinde Medine'ye 20 kişilik bir heyet gönderdiklerini, Medine dışında ilk cuma kılınan bu Cuvasa Mescidi'nin de Bahreyn yakınlarında bugün el-Hufuf denilen yerde olduğunu belirtir.[92]

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde İslâm çok geniş bir coğrafyaya yayılmış, fethedilen ve yeni kurulan şehirlerde mescidler inşa edilmiştir. Hz. Ömer (ö. 23/644) fethettiği Kudüs'te Mescid-i Aksâ'nın yeri olan harâbe halindeki araziyi temizlettirerek üç bin kişinin namaz kılabileceği basit yapıda bir mescid inşa ettirmiştir.[93] Yeni kurulan Kûfe, Basra ve Fustat şehirlerinde de şehrin merkezine cami inşa edilmiştir.[94]

Hulafâ-yi Râşidîn döneminden sonra şehirler genişlemeye devam etmiş, yeni yeni camiler inşa edilmiş, cuma namazları şehir merkezlerinin dışında da kılınmaya başlanmıştır. Emeviler, Abbâsiler ve daha sonraki İslâm devletleri zamanında İslâm dünyasının her tarafında büyüklü küçüklü birçok cami yapılmıştır.

---

[90] Mâlik, **Muvattâ**, Kasru's-salaâti fi's-sefer, 86; Buhârî, Salât, 45, 46; Ezan, 40, 50; Et'ime, 15; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 47.

[91] Buhârî, Cuma, 10, Megâzî, 71; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: VII, H.No: 35966; Ebû Dâvûd, Cuma, 10

[92] Geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, Ankara 2003, Cilt: I, s. 396-401. Buhârî'deki rivayetlerde ne zaman geldikleri belirtilmese de bu heyetten bahsedilmektedir. Bkz. Buhârî, Megâzî, 71. Ayrıca bu konuda yapılmış bir araştırma için bkz. Ali Arslan, **Abdulkays Heyeti Hadisi Üzerine Bir Araştırma,** İlahiyat Yayınları, Ankara, 2018. s. 13-207.

[93] A. Önkal, N. Bozkurt, a.g.md, **DİA**, Cilt: VII, s. 46-56; N. Bozkurt, "*Mescid-i Aksâ*", **DİA**, Cilt: XXIX, s. 280-281.

[94] A. Önkal, N. Bozkurt, a.g.md, **DİA**, Cilt: VII, s. 46-56

Osmanlılar zamanında padişahların yaptırdığı büyük camilere "selâtin camileri", denilmiştir. Camiyi vezirler ya da diğer devlet ricâli yaptırmış ve orta büyüklükteyse bânisinin adına izâfeten sadece cami, daha küçük olanlara da mescid ismi verilmiştir. Mescidlerde cuma namazı kılınabilmesi için de devletin berat ve izni gerekiyordu.[95] Günümüze gelecek olursak; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın internet sitesindeki istatistikî verilere göre, ülkemiz genelinde 2019 yılı itibariyle, 89.219 cami bulunmaktadır.[96]

1.3.2. Musallâ

Musallâ (**مُصَلًّى**) kelimesi sallâ (**صلًّى**) kelimesinden namaz kılınan yer anlamında ism-i mekân olduğu gibi, üzerinde namaz kılınan örtü, yaygı anlamına da gelmektedir.[97] Bu kelime yerine Türkçe'mize Farsça'dan geçen namazgâh kelimesi de kullanılmıştır. Namazgâh TDK Türkçe sözlükte; "açıkta namaz kılmak için hazırlanmış olan ve kıble yönüne doğru dikili bir taşı bulunan yer" şeklinde tarif edilmektedir.[98]

Namaz kılınan yer neresi olursa olsun musallâ diye isimlendirilmiştir. Mesela Bakara sûresinde: *"... İbrâhim'in makamında musallâ edinin..."*[99] buyrulur. Ayrıca hadis kaynaklarında musallâ kelimesi; mescid,[100] evde namaz kılınan bölüm[101] ve üzerinde namaz kılınan kumaş, deri vb. yaygı[102] anlamlarında kullanılmasının yanı sıra, bayram namazlarında kalabalık cemaatin topluca namaz kıldıkları açık bir alan anlamında da kullanılmış ve bu son anlamıyla terimleşmiştir. Hz. Peygamber'in hicretin ikinci senesinden itibaren bayram namazlarını musallâda kıldığı rivayet edilmiştir.[103] Peygamberimiz (sav) bayram namazlarında herkesin musallâya çıkmasını, hatta hayızlı kadınların da biraz uzakta durmak şartıyla buraya gelip

---

[95] A. Önkal, N. Bozkurt, a.g.md, **DİA**, Cilt: VII, s. s. 47. Biz benzer bir ayrımın çok önceleri Mâverdî tarafından yapıldığını görmekteyiz. O, mescidleri sultânî ve umûmî mescidler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bkz. Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, **el-Ahkâmu's-sultâniyye**, Dâru'l-Hadis, Kahire, t.y. s. 160.

[96] Bkz. http://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler 10/01/2021.

[97] Ömer, a.g.e, Cilt: II, s. 1317; İbrâhim Mustafa, a.g.e, Cilt: II, s. 522.

[98] TDK, Türkçe Sözlük, "Namazgâh" md. s. 1071.

[99] Bakara, 2/125.

[100] Bkz. Humeydî, a.g.e, Cilt: II, s. 7, H. no: 773; Müslim, Sıyâm, 213.

[101] Bkz. Buhârî, Salât, 46; Peygamberimizin kendi hücrelerinde namaz kıldığı yere de musallâ denmiştir. Nitekim Meymûne validemiz, Peygamberimizin musallâsının önündeki yatağında yatarken Hz. Peygamber secde ettiği sırada elbisesinin onun üzerine değdiğini söylemiştir. Bkz. Buhârî, İlim, 38.

[102] İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'inde Mesrûk ve Alkame'nin kurban derisini tabaklayarak (seccade olarak) musallâ edindikleri rivayet edilmiştir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: I, s. 355, H. no: 4081,4082.

[103] İbn Şebbe, a.g.e, Cilt: I, s. 133.

müslümanların duasına iştirak etmelerini istemiştir.[104] Peygamberimiz musallâda istiskâ namazı kıldırmış, yağmur duası (istiskâ) yapmış, ve hutbe îrad etmiştir. [105] Bunların yanı sıra musallâ cenaze namazı kılınması ve kurban kesilmesi için de kullanılıyordu.[106]

Peygamberimizin (sav) Medine'deki musallâsı Muâviye ile Kasir b. Salt'ın evleri arasında,[107] Mescid-i Nebî'ye yaklaşık 500 metre mesafede olan Buthan Vadisi'nde bulunuyordu. Rasûlullah, ramazan ve kurban bayramı günlerinde sabah namazını Mescid-i Nebevî'de kılar, ardından tekbirlerle musallâya giderdi. Kendisine Necâşî tarafından hediye edilen bir asâ veya mızrak (aneze) birlikte götürülür ve bayram namazı kıldıracağı yerin önüne sütre olarak dikilirdi. Kurban bayramında namazın ardından musallâ yakınında kurban keser ve daha sonra ayrı bir yoldan geri dönerdi.[108]

Zamanla musallâ kavramı yol kenarlarında namaz kılmak için yapılan üstü açık mescidler için de kullanılmıştır. Esasen İslâm tarihinde ilk mescidlerin bir kısmı böyle inşa edilmişti. Kubâ Mescidi ve Benî Sâlim Mescidi (Mescid-i Atîke) de böyleydi. Hz. Peygamber (sav) seferde namaz kılacağı zaman uygun bir yeri temizletip etrafını taşlarla çevirerek orayı musallâ edinirdi. Tebuk Seferi'nde bu şekilde birçok musallâ yapılmıştır.[109] Sonraki dönemlerde şehirlerin dışında ve yol güzergâhlarında genellikle taştan mihrab ve minberi bulunan birçok musallâ inşa edilmiştir.

Günümüzde İslâm dünyasının birçok yerinde bayram namazları ve cuma namazları açıkta kılınmakta, musallâ geleneği devam ettirilmektedir. Ülkemizdeki camilerin bahçelerinde genellikle cenaze namazı kılmak için musallâlar yapılmış ve kıble tarafına da musallâ taşı denen sehpalar yerleştirilmiştir. Son zamanlarda tarihi musallâlar restore edilerek bayram namazları kılınmaya başlanmıştır.

---

[104] Bkz. Buhârî, Hayız, 23, Cilt: I, s. 80, Salât, 4, Îdeyn, 15, 20; Müslim, Salâtü'l-Î'deyn, 10.
[105] Buhârî, İstiskâ, 4; Ayrıca bkz. Müslim, Salâtü'l-istiskâ, 1.
[106] Mâlik, **Muvattâ**, Dahâyâ, 3; Beyhakî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt: IX, H. no: 19190.
[107] İbn Şebbe, a.g.e, Cilt: I, s. 134.
[108] Nebi Bozkurt, "*Namazgâh*", **DİA**, İstanbul 2006, Cilt: XXXII, s. 357-358
[109] Bozkurt, a.g.md. **DİA**, Cilt: XXXII, s. 357-358. Osmanlı hükümdarı II. Abdülhamid zamanında inşa edilen Hicaz demiryolunda Tebük-Medine arasındaki istasyonların bu konaklama yerlerine yapıldığı bilinmektedir.

1.3.3. İmam

İmam kelimesi Arapça'da emm (اَمَّ) kökünden gelmektedir. Emm (اَمَّ); öne geçmek, namaz kıldırmak,[110] sevk ve idare etmek anlamındadır. Bu kökten sıfat-ı müşebbehe olan imam (**إمام**) kelimesi ise; İnsanların uydukları, peşinden gittikleri kişi, bir kavmin büyüğü, amel edilen kitap, geniş ve açık yol, değişik ilimlerde öne çıkmış bayraklaşmış kişi, müslümanların halifesi, cemaatle namaz kıldıran kişi gibi anlamlara gelmektedir.[111] Namaz kıldırma görevine de imâmet denir.

Kur'ân-ı Kerîm'de hem imam (**إمام**) şeklinde, tekil, hem de eimme (اَئِمَّة) şeklinde çoğul olarak kavramın yer aldığını görmekteyiz. Söz konusu âyetlerde önder, rehber,[112] Allah'ın indirdiği kitap,[113] gözler önündeki şehir,[114] Ana kitap,[115] anlamlarında kullanılır.

III. (IX.) yüzyılın ortalarında Endülüs'te devlet başkanıyla namaz kıldıran kimseyi birbirinden ayırmak için ikincisine "sâhibü's-salât" denmiş ve bu tabir zamanla İfrîkıye ve Mağrib'e de yayılmıştır; İranlılar ise cemaate namaz kıldıran kişiye "pîş-nemâz" demişlerdir.[116] Yine devlet başkanıyla cemaate namaz kıldıran kişiyi birbirinden ayırmak için birincisine "büyük imâmet" (el-imâmetü'l-uzmâ, el-imâmetü'l-kübrâ,) ikincisine "küçük imâmet" (el-imâmetü's-suğrâ) ya da "namaz imamlığı" (imâmetü's-salât) denmiştir.[117] İmam kelimesi önder, lider anlamı nedeniyle geniş bir kullanım alanına sahip olmuş, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, İmâm Şâfiî, İmâm Buhârî gibi, insanların sevdikleri, değer verdikleri, hadis, fıkıh gibi dini ilimlerde önde gelen âlimlere, imam denilmesi gelenek olmuştur.

Mekke döneminde Hz. Peygamber'in (sav) imam olarak cemaatle namaz kıldırıp kıldırmadığı tartışma konusudur. Hadis ve siyer kaynaklarında yer alan bir rivayete göre Mekke'de Cebrail gelmiş, beş vakit namazı Peygamberimize imam olarak

---

[110] Ahmed Muhtar, Abdülhamîd Ömer, a.g.e, Cilt: II, s. 120.
[111] Ahmed Muhtar, Abdülhamîd Ömer, a.g.e, Cilt: II, s. 120; İbrâhim Mustafa, a.g.e, Cilt: II, s. 27.
[112] Bakara, 2/124; İsra, 17/71; Furkan, 25/74; Tevbe, 9/12.
[113] Hûd, 11/17; Ahkâf, 46/12.
[114] Hicr, 15/79.
[115] Yâsîn, 36/12.
[116] Mustafa Sabri Küçükaşcı, "*İmam*", **DİA**, İstanbul 2000, Cilt: XXII, s. 178-181.
[117] Mustafa Öz, Avni İlhan, "*İmâmet*" **DİA**, İstanbul 2000, Cilt; XXII, s. 201-203; Salim Öğüt, "*imam*", **DİA**, İstanbul 2000, Cilt: XXII, s. 188-190.

kıldırmıştır.[118] Rivayetlere bakılacak olursa Peygamberimiz (sav) önce Hz. Hatice'ye ardından da Hz. Ali'ye namaz kıldırmıştır.[119] Bunlar bize gösteriyor ki o, Mekke'de cemaatle namaz kıldırmıştır. Çoğu zaman Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinde toplandıkları için burada da onlara imamlık yaptığını düşünebiliriz.

İbn Sa'd ve İbn Hişâm'ın verdiği bilgiye göre hicretten önce Medine'ye gönderdiği Mus'ab b. Umeyr ve Medine'de İslâm'ı ilk kabul eden kişi olan Es'ad b. Zürâre vakit namazları ve cuma namazlarında müslümanlara imamlık yapmışlardır.[120] Bazı hadis kaynaklarında siyer kitaplarındaki bu bilgiyi teyid eden rivayetler bulunmaktadır. Mesela bir rivayette Ka'b b. Mâlik'in, Es'ad b. Zürâre öldükten sonra cuma ezanını duyunca onun kıldırdığı ilk cumayı hatırlayıp ona dua ettiği belirtilir. Bu rivayette Ka'b cemaatin 40 kişi olduğunu da söylemiştir.[121]

Hz. Peygamber Medine'de bulunduğu sürece vakit namazlarını da cuma ve bayram namazlarını da kendisi kıldırmıştır. Ayrıca bazı rivayetlerden anladığımız kadarıyla namaz kıldırmaları için mahallelerdeki mescidlerde imamlar görevlendirmiştir.[122] Vefatından önceki hastalığında da imâmet vazifesini Hz. Ebû Bekir'e bırakmıştır.[123] Hulefâ-yi Râşidîn döneminde halifeler Mescid-i Nebevî'de vakit namazları ve cuma namazlarını kıldırmaya devam etmişlerdir. Bu dönemde tayin edilen valiler de yönetim vazifesi yanında bulundukları yerin merkezindeki cuma camiinde namaz kıldırmakla da görevliydiler. Bazen valilerle beraber ayrıca imam görevlendirildiği de olmuştur. Emeviler döneminde Muâviye'den başlayarak devlet başkanları vakit namazlarını kıldırması için başka görevliler tayin etmiş, Abbâsîler döneminde de önceleri siyasî açıdan sembolik bir anlam yüklenen cuma namazlarında imamlık yapmayı terk etmişler ve imamlık artık bir devlet memurluğu halini almıştır.[124]

Dikkate değer bir konu da h. VII. ve VIII. yüzyıllardan itibaren Mescid-i Harâm'da ve Emeviye Camii'nde değişik mezheplerden imamların görevlendirilmesidir. Ezher

---

[118] Bkz. Buhârî, İlim, 39; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 166; İbn Hişâm, a.g.e, Cilt: II, s. 245.
[119] Tayâlisî, Cilt: IV, s. 470, H. no: 2876.
[120] İbn Hişâm, a.g.e, Cilt: II, s. 435; İbn Sa'd, a.g.e, Cilt: III, s. 457.
[121] Ebû Dâvûd, Salât, 215 (Elbânî'ye göre hadis hasendir.); İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 78; İbn Ebî Şeybe, Musannef, Cilt: VII, H. no: 35746; İbn Hibbân, Cilt: XV, H. no: 7013. Arnaût, isnadının kavî olduğunu söyler.
[122] Mesela İtbân b. Mâlik bunlardan biridir. Bkz. Buhârî, Salât, 46, Teheccüd, 36; Meşhur bir rivayete göre de sahâbeden biri mahallelerindeki mescidde kendilerine namaz kıldıran imamı namazı uzattığı için Peygamberimize şikâyet etmiştir. Bkz. Buhârî, İlim, 28; Ezân, 63.
[123] Bkz. Buhârî, İlim, 52; Müslim, Salât, 90.
[124] Küçükaşcı, a.g.md. **DİA**, Cilt: XXII, s. 178-181.

Camii'nde şiîler ve sünnîlere ait olmak üzere iki ayrı mihrab vardı. Birden fazla imamın bulunması karışıklığa neden olduğu için Emeviyye Camii'nde birinci imamın dışındakilerin akşam namazı kıldırmasının yasaklandığı bilinmektedir.[125] Şüphesiz mescidlerdeki bu ayrışma İslâm tevhit ve kardeşliği açısından oldukça üzüntü verici bir durumdur.

Zamanla imamlara görevleri karşılığında ücret ödenmeye başlanmış, bu maaşlar genelde bu amaçlarla kurulan vakıflardan temin edilmiştir.[126] Abbâsiler döneminden başlayarak, Endülüs Emevîleri, Eyyübîler, Memlükler, Selçuklular ve Anadolu'daki beylikler döneminde bazen vakıflardan bazen de devletin hazinesinden imamlara maaş ödendiğine dair bilgiler mevcuttur.[127]

Osmanlı Devleti'nde meşîhat makamına bağlı olarak ordu birliklerinde, mahallelerde ve köylerde imamlar görev yapmaktaydı. Mahalle imamlığı namaz kıldırmanın yanı sıra başka görevlerin de icra edildiği bir makamdı. Osmanlı Devleti zamanındaki mahalle imamlarıyla ilgili Kemal Beydilli'nin verdiği bilgiler dikkat çekicidir:

> İmamlar mahallelerinde ikamet edenler hakkında tam bilgi sahibi olmalıydılar. Mahallede oturanların kimlik belirlenmesi, gelen yabancıların veya yeni taşınanların tesbiti ve kayıt altına alınması işleri …, mahalle sakinlerinin ikamet yeri ve sürelerinin belirlenmesi …. ikametgâh ve kimlik belgelerinin tanzimi imamlar tarafından yerine getirilir ve imamlar kefilsiz olanların mahallede barınmasının sorumluluğunu taşırdı. Ölüm ve defin, doğum kayıtları, nikâh akdi ve boşanma işlemleri imamlar tarafından yürütülür, bazı belediye işlerinin görülmesi, bu arada mahallenin temizliğine dikkat edilmesi ve çevre temizliğinin sağlanması görevleri arasında sayılırdı. Muhtar ve mahallenin ileri gelenleriyle birlikte fırınlarda ekmeklerin kontrolü, ihtikâr ve sahtekârlıkların önlenmesi gibi işler yanında yakın zamanlarda iâne ve kurban derilerinin makbuz karşılığında toplanması işleri de yine kendilerine havale edilmişti.[128]

Osmanlı'da İmamların maaşları ilk dönemlerde vakıflardan karşılanırken,[129] İmparatorluğun son dönemlerinde vakıfların etkinliklerini kaybetmesiyle bazı yerlerde devletin bütçesinden karşılanır olmuştur.

---

[125] Küçükaşcı, a.g.md. **DİA**, Cilt: XXII, s. 178-181.

[126] İbn Asâkir Tarîhü Dımşk isimli hacimli eserinde Dımeşk'teki (Şâm) birçok cami hakkında bilgi verirken imam ve müezzinlerinin olduğunu, ayrıca vakıflarının bulunduğunu kaydeder. Bkz. İbn Asâkîr, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan, **Tarîhu Dımeşk**, (Thk. Amr b. Garâme el-Amrî), Dâru'l-Fikr, 1995, Cilt: II, s. 289

[127] Küçükaşcı, a.g.md. **DİA**, Cilt: XXII, s. 178-181.

[128] Bkz. Kemal Beydilli, "*İmam*", **DİA**, İstanbul 2000, Cilt: XXII, s. 180-186.

[129] Nitekim Kastamonu'daki Nasrullah Kadı Camii'nin 1748 tarihli zeyil yani ek vakfiyesinde bazı han ve evlerin vakfedilerek gelirinin buradaki medresenin müderrislerine ve Nasrullah Camii'nin bazı görevlilerine harcanmak üzere tahsis edildiği kayıtlıdır. Bkz. Osman Oğuzhan Arslanoğlu, "*Nasrullah Kadı ve Kastamonu Kent Tarihindeki Yeri",* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kırıkkale 2011, s. 39.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti tarafından yürütülen dinî hizmetler 1924 yılında kurulan Diyanet İşleri Reisliği'ne devredilmiştir. 1927 yılında imam, hatip, müezzin ve kayyımların toplam kadro sayısı 5668'ken bu sayı 1950 yılında 4503'e düşmüştür. 1965 yılında bütün bu görevliler devlet memurları kanunu kapsamına alınmıştır.[130] 1951 yılında açılan ve 1980 darbesine kadar sayıları ve öğrencisi sürekli artan İmam Hatip okullarından mezun olanların yanı sıra 1949 yılından itibaren eğitim-öğretime başlayan İlahiyat Fakülteleri ve Yüksek İslam Enstitüleri mezunlarının imam ve müezzin-kayyımlar içerisindeki oranı gittikçe artmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı verilerine göre 2019 yılı Aralık ayı itibariyle ülkemizdeki imam sayısı 56.831, müezzin-kayyım sayısı ise 12.382'dir.[131]

İmamet son derece şerefli olduğu kadar, vebali ve sorumluluğu da ağır olan bir vazifedir. Ebû Hüreyre'den nakledilen ve ilk dönem birçok eserde yer alan bir rivayete göre Hz. Peygamber (sav): "*İmam kefil (dâmin), müezzin ise vekil (emîn) dir. Allahım imamları feraset ve doğru yola ilet, müezzinlere de mağfiret eyle.*"[132] buyurmuştur. Yine bazı rivayetlerde imam eksik ve yanlış yaparsa sorumluğun onda olduğu, cemaatin bir sorumluluğunun olmayacağı bildirilir.[133]

Hz. Peygamber (sav) zamanında imamlık için gözetilen en önemli özelliğin Kur'ân bilgisinin çokluğu olduğunu görmekteyiz. Konuyla ilgili birçok rivayet nakledilmiştir.[134] Nitekim Rasûlullah'tan (sav) önce Medine'ye hicret eden müslümanlar Kubâ'ya geldiklerinde ezberinde daha çok Kur'ân âyeti olması nedeniyle Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim onlara imamlık yapmıştır.[135] Bu konuda tercih yapılamıyorsa yaşı en büyük olan kişinin imamlık yapması gerektiği ifade edilmiştir. Mâlik b. Huveyris ve Benu Leys Kabilesi'nden bir grup genç Medine'ye gelmiş ve 20 gün Peygamberimizin yanında kalmışlardı. Mâlik, Allah Rasûlü'nün kendilerini memleketlerine uğurlarken şöyle dediğini belirtmiştir: *"... Namaz vakti*

---

[130] Bkz. İrfan Yücel, "*İmam*", **DİA**, İstanbul 2000, Cilt: XXII, s. 186-188.

[131] http://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler. 10/01/2021.

[132] Şâfiî, **Müsned**, Cilt: I, s. 302, H. no: 293. Hadisin Arapça'sı şu şekildedir: (الإِمَامُ ضَامِنٌ وَالْمُؤَذِّنُ مُؤْتَمَنٌ اللَّهُمَّ فَأَرْشِدِ الأَئِمَّةَ وَاغْفِرْ لِلْمُؤَذِّنِينَ); Tayâlisî, Cilt: IV, s. 156, H. no: 2526; Abdürrezzâk, Cilt: I, s. 477, H. no: 1838; Humeydî, a.g.e, Cilt: II, s. 213, H. no: 1029; Tirmizî, Cilt: I, H. no: 207 (Elbânî rivayetin sahih olduğunu söyler); Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XII, H. no: 7818. Arnaûda göre senedi şeyhayn şartı üzere sahihtir.

[133] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXVIII, s. 539, H. no: 17305; Cilt: XXIX, s. 332, H. no: 17796; İbn Mâce, Tahâret, 16; Ebû Dâvûd, Salât, 59.

[134] Bkz. Abdürrezzâk, Cilt: II, s. 398, H. no: 3849; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXVI, s. 192, H. no: 16261; Nesâî, **Sünen**, Cilt: IV, H. no: 2018.

[135] Buhârî, Vudû, 7; Ebû Dâvûd, Salât, 61.

girince biriniz ezan okusun en büyüğünüz de namazı kıldırsın."[136] Anladığımız kadarıyla burada Kur'ân hakkındaki bilgileri birbirine yakın olduğu için imamlıkta ikinci tercih sebebi olarak yaşça büyük olma gündeme gelmiştir.

Hz. Peygamber (sav) döneminde gerek Peygamberimizin kendisinin, gerekse görevlendirdiği imamların namaz kıldırırken diğer insanlardan farklı özel bir kıyafet giydikleri bilgisi mevcut değildir. Ayrıca Hülefa-i Raşidîn döneminde de durum böyle olmasına rağmen sonraki dönemlerde merkez camilerdeki imamlar hâkim olan devletleri sembolize eden renklerde kıyafetler giymeye başlamışlardır.[137] Bilindiği gibi ülkemizde daha önceleri siyah cübbe giyen imamlar günümüzde artık açık renkli ve zaman zaman süslemeleri olan cübbeler giymektedirler.

1.3.4. Müezzin

Müezzin (مُؤَذِّنٌ) kelimesi ilan etmek, duyurmak anlamındaki ezzene (اذّن) mezîd fiilinin ism-i fâilidir. Ezan okuyan, kâmet getiren kimse anlamında kullanılmaktadır.[138] Biri A'râf sûresi, öbürü Yûsuf suresinde olmak üzere duyuru yapan kişi, münâdî anlamında Kur'ân'da iki âyette yer alır.[139] Rasûlullah zamanında Medine'de Bilâl-i Habeşî (ö. 20/641) ve Abdullah b. Ümmü Mektûm (ö. 15/636), Kubâ'da Sa'd b. Âiz el-Karaz (ö. ?)[140] ve Mekke'de Ebû Mahzûre (ö. 59/678)[141] müezzinlik yapmışlardır. Bilâl-i Habeşî Allah Rasûlünün vefatından sonra bu görevi yapmak istemeyince müezzinlik vazifesini Sa'd b. Âiz almış ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemi boyunca bu vazifeyi ifa etmiştir. Bilâl ezanın ardından Rasûlullah'ın kapısı önünde durarak onu namaza çağırırdı. Bu uygulama Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de onlar için devam ettirilmiştir. Fıkıh mezheplerine göre müezzin temyiz çağına gelmiş

---

[136] Buhârî, Ezan, 17, Vudû, 40; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 292.
[137] Küçükaşcı, a.g.md. **DİA**, Cilt: XXII, s. 178-181.
[138] Bkz. A. Muhtar A. Ömer, a.g.e, Cilt: I, s. 78.
[139] Bkz, A'râf, 7/44; Yûsuf, 12/70.
[140] İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, **el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe**, (Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Ma'ved), Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye, Beyrut 1415, Cilt: III, s. 54-55.
[141] İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk, **Sahîhu İbn Huzeyme**, (Thk. Muhammed Mustafa el-A′zamî), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut t.y., Cilt: I, s. 200, H. no: 385; Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, **Sünenü'd-Dârekutnî**, (Thk. Şuayb Arnaûd), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, Cilt: I, s. 439, H. no: 904.

olmalıdır. Hanefîler dışındaki mezhepler erkek olması gerektiğini söyler. Hanefîler ise mekruh olmasına rağmen kadınların ezan okuyabileceğini kabul etmişlerdir.[142]

Hadis kaynaklarımızda İmamlık konusunda olduğu gibi müezzinliğin önemine ve ezan okumanın faziletine dair de bazı rivayetler nakledilmiştir.[143] Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) nakledilen ve birçok kaynakta yer alan bir rivayete göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurur: "*İnsanlar ezan okumakta ve ilk saftaki fazileti bilselerdi kura çekmekten başka çare bulamaz, kura çekerlerdi…*"[144]

1.3.5. Ezan ve İkâmet

Ezan (**الأذان**) kelimesi sözlükte bildirmek, ilan etmek, çağrıda bulunmak, duyurmak, anlamlarında masdardır.[145] Ezan nasla belirlenmiş malum kelimelerle namazın vaktini ilan etmektir.[146] Bu çağrıyı yapana müezzin, ezan okunan yere de mi'zene (minare) denir.

Ezan kelimesi Tevbe sûresinde: (...وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ) "*Yine Allah'tan ve Resûlü'nden insanlara bir duyuru…*" (Tevbe, 9/3.) şeklinde "duyuru, ilan" anlamında geçmektedir. Kur'ân'da iki ayrı yerde de ezan yerine nida kelimesi kullanılmaktadır: Cuma suresinde "nûdiye" (نودى) kelimesinin kullanıldığı âyet şu şekildedir: "*Ey iman edenler, cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ı zikretmeye koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.*" (Cuma, 62/9). Maide sûresinde de "nâdeytüm" (نَادَيْتُمْ) kelimesi kullanılır. Âyetin meali şu şekildedir: "*Onlar, siz birbirinizi namaza çağırdığınızda onu alay ve oyun (konusu) edinirler. Bu, gerçekten onların akıl erdirmeyen bir topluluk olmalarındandır*." (Mâide, 5/58)

Bu şekilde ezan Kur'ân'da yer alsa da teşrî′ oluşu sünnetledir. Hicretten sonra düzenli olarak Mescid-i Nebî'de beş vakit namaz kılınıyordu. Ne var ki, insanlara namazın vakti nasıl duyurulacaktı? İşte bu konuda Peygamberimizin ashabıyla

---

[142] Bkz. Mustafa Sabri Küçükaşcı, "*Müezzin*", **DİA**, İstanbul 2006, Cilt: XXXI, s. 491-496.
[143] Bu rivayetlerin bazıları için bkz. Buhârî, İlim, 47, Ezan, 9.
[144] Mâlik, **Muvattâ**, Salât, 3; Abdürrezzâk, Cilt: I, s. 524, H. no: 2007; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XII, s. 163, H. no: 7226; Buhârî, İlim, 48, Ezan, 9; Müslim, Salât, 129; Nesâî, **Sünen**, Cilt: I, H. no: 540.
[145] İbn Manzûr, a.g.e, Cilt: XIII, s. 9; İbnu'l-Esîr, a.g.e, Cilt: II, s. 34.
[146] Cürcânî, *a.g.e,* s. 73.

istişaresi ve ezanın ortaya çıkışı Buhârî ve Müslim'in İbn Ömer'den rivayet ettikleri hadiste şöyle anlatılır: "Müslümanlar Medine'ye geldiklerinde henüz namaz için nida edilmediği ilk zamanlarda bir araya toplanırlar da namaz vaktini gözetlerlerdi. Bir gün bu meseleyi konuştular. Bazıları hıristiyanların çanı gibi bir çan edinin dedi. Bazıları yahudilerin borusu gibi boru olsun dediler. Ömer (r.a.): 'bir adam gönderseniz de namaza çağırsa ya' dedi. Peygamberimiz (sav): '*Yâ Bilâl! Kalk, namaz için nida et'* buyurdular."[147] Ebû Dâvûd'da, İbn Mâce'de ve Beyhakî'nin Sünenü'l Kübra'sında yer alan rivayetlerde ezan lafızlarının Abdullah b. Zeyd'e (ö. 32/653) rüyasında öğretildiği, hatta daha öncesinde aynı rüyayı Hz. Ömer'in de (ö. 23/644) gördüğü ayrıntısı yer alır.[148] Ancak ifade etmeliyiz ki İbn Ömer rivayetleri Abdullah b. Zeyd'in ezanı rüyasında gördüğü bilgilerinin geçtiği rivayetlerden daha kuvvetlidir.

Hanefîler ve Hanbelîler ezan cümlelerinde ülkemizde okunduğu şekliyle Abdullah b. Zeyd'den gelen rivayeti esas almışlar, Şâfiîler ise Müslim ve Ebû Dâvûd'un Ebû Mahzûre'den yaptığı rivayeti tercih etmişlerdir.[149] Buna göre şehâdet cümleleri önce alçak sesle sonra yüksek sesle okunur ki buna "terci" denir. Mâlikiler ise ezanın başındaki tekbirin iki defa okunacağını belirten Abdullah b. Zeyd'in başka bir rivayetini esas almışlardır.[150] Şiî dünyasında, "Hayye ale'l-felâh" cümlesinden sonra iki defa "Hayye alâ hayri'l-amel" (حَيَّ عَلَى خير العمل) (geliniz amelin hayırlısına) cümlesi eklenir. Şiî kaynaklarının iddiasına göre önceleri ezan metninde yer alan bu cümle, Hz. Ömer tarafından müslümanların daha çok namaza yönelip cihadı terk etmeleri endişesiyle metinden çıkarılmıştır. Yine Şiîler ikinci şehâdet cümlesinden sonra iki defa; "Eşhedü enne Aliyyen veliyyullâh" (اَشْهَدُ اَنَّ عَلِيّاً وَلِىُّ اللَّهِ) (şehâdet ederim ki Ali Allah'ın dostudur) cümlesini okurlar. Bu fazlalık Şîa'nın meşhur ve sahih rivayetlerinde yer almamasına rağmen Şiî âlimlerince tasvip edilmiş ve uygulamada yaygınlık kazanmıştır.[151]

---

[147] Buhârî, İlim, 46, Ezan, 1; Müslim, Salât, 1.
[148] Bkz. Ebû Dâvûd, Salât, 27, 28; İbn Mâce, Ezan, 1; Beyhakî, **Sünenü'l-kübrâ,** Cilt: I, H. no: 1834.
[149] Bkz. Müslim, Salât, 6; Ebû Dâvûd, Salât, 28.
[150] Bkz. Abdurrahman Çetin, "*Ezan*", **DİA**, İstanbul 1995, Cilt: XII, s. 37.
[151] Çetin, "*Ezan*", **DİA**, Cilt: XII, s. 37.

Hz. Osman (ö. 35/656) zamanına kadar cuma günleri sadece hutbeden önce bir iç ezan okunurdu. Onun devrinden itibaren Medine'de cemaatin çoğalması nedeniyle namaz vakti gelince öğle ezanı gibi dışarıda da ezan okunmaya başlanmıştır.[152]

İkâmet (**الإقامة**), ekâme (**أَقَامَ**) fiilinin mastarıdır. Sözlükte ikâmet etmek; durmak, yapmak, yerine getirmek, doğrultmak, devam ettirmek hakkını vermek gibi anlamlara gelir.[153] Terim olarak "farz namazların başlamak üzere olduğunu duyurmak ve bu maksatla okunan ezan cümleleri" demektir. Türkçe'de ikâmet yerine kâmet getirmek, kâmet okumak, kâmetlemek ifadeleri kullanılmaktadır. Abdullah b. Zeyd'den gelen hadisin Ebû Dâvûd rivayetinde rüyasında ikâmet cümlelerinin de öğretildiği bilgisi vardır.[154] Buna göre sadece "Hayeale'l-felâh" (حي على الفلاح) cümlesinin ardından "gad kâmeti's-salâh" (قَدْ قَامَتِ الصَّلَوٰةُ) (namaz başladı) cümlesi okunur.

Mezhepler arasında ikâmetin nasıl okunacağı konusunda ihtilaf vardır. Hanefîlere göre ikâmet ezan cümlelerine ilaveten iki defa okunan "Kad kâmeti's-salâh" cümlesinden oluşur. Şâfiî ve Hanbelîlere göre başta ve sondaki tekbirlerle "Kad kâmeti's-salâh" cümlesi ikişer, diğerleri birer defa okunur. Mâlikîlere göre ise "Kad kâmeti's-salâh" cümlesi de bir defa okunur. [155] Yine ikâmetin hükmü, şartları, sünnet ve mendupları vb. konularda fakîhler arasında farklı görüşler mevcuttur. Biz burada konuyu uzatmamak için bu mevzulara girmeyeceğiz.

---

[152] Konuyla ilgili rivayetler için Bkz. Şâfiî, **Müsned,** Cilt: II, s. 16, H. no: 424; Buhârî, Ezan, 7; Cuma, 24, 25; Ebû Dâvûd, Salât, 224; Nesâî, **Sünen,** Cilt: III, H. no: 1392, 1393.

[153] Bkz. İbrâhim Mustafa, **el-Mucemü'l-vasît**, Cilt: II, s. 767; Ömer, a.g.e, Cilt: III, s. 1874.

[154] Bkz. Ebû Dâvûd, Salât, 28.

[155] Abdurrahman el-Cezîrî, **el-Fıkhu alâ mezâhibi'l-erbaa′**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1424, Cilt: I, s. 292.

2. BÖLÜM: VAKİT NAMAZLARININ CEMAATLE KILINMASININ ÖNEMİYLE İLGİLİ RİVAYETLER

Hadis kaynaklarımızda beş vakit namazın cemaatle edasının önemi ve faziletine dair oldukça bol malzeme bulunmaktadır. Biz bunları ana başlıklar altında incelemeyi uygun bulduk. İlk olarak, "vakit namazlarının cemaatle kılınmasının önemi ile ilgili rivayetler" başlığı altında bu namazların cemaatle eda edilmesinin önemini ve faziletini içeren rivayetleri inceleyeceğiz. Sonra "cemaatle namazdan muaf tutulmayı sağlayan durumlarla ilgili rivayetleri" ele alacağız.

Bunu yaparken önce hadisin senediyle beraber metnini ve tercümesine yer verecek, tahricini yaparak hadisin hangi eserlerde yer aldığını tespit etmeye çalışacağız. Rivayetin senedinde olumsuz bir durum tespit etmişsek buna işaret edeceğiz. Yine rivayetler arasındaki farklılıklar manaya etki edecek nitelikteyse bunlara yer vereceğiz. Ardından varsa hadisin metniyle ilgili alimlerin değerlendirmelerine işaret edip kendi değerlendirmemizi yapmaya çalışacağız.

Hadis rivayetlerine geçmeden önce muhaddislerin musannef türü eserlerde vakit namazlarının cemaatle edâsının önemi ile ilgili rivayetleri hangi başlıklar altında verdiklerini incelememiz yerinde olacaktır. Onların bu konuya yaklaşımları ve bu rivayetlerle ilgili düşüncelerini anlayabilme adına bab başlıklarının birtakım ipuçları vereceği kanaatindeyiz.

Ale'l-ebvâb tasnif edilen eserlerin ilklerinden olan Mâlik'in (ö. 179/795) Muvattâ'ında konumuz hadisleri, (كِتَابُ صَلَاةِ الْجَمَاعَةِ) "cemaatle namaz kitabı" ana başlığı altında (بَابُ فَضْلِ صَلَاةِ الْجَمَاعَةِ عَلَى صَلَاةِ الْفَذِّ), "cemaatle namazın tek başına kılınana göre fazileti babı", (بَابُ مَا جَاءَ فِي الْعَتَمَةِ وَالصُّبْحِ) "yatsı ve sabah namazı

hakkında gelenler babı", (بَابُ إِعَادَةِ الصَّلَاةِ مَعَ الْإِمَامِ) "İmamla beraber namazın iâdesi babı", ve namazla ilgi diğer bazı bablarda yer alır.[156]

Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826) Musannef'inde (كِتَابُ الصَّلَاةِ) "namaz kitabı" ana başlığı altında (بَابُ مَنْ سَمِعَ النِّدَاءَ) "Ezanı duyan kişi babı", (بَابُ شُهُودِ الْجَمَاعَةِ) "cemaatte bulunma babı", (بَابُ فَضْلِ الصَّلَاةِ فِي جَمَاعَةٍ) "cemaatle namazın fazîleti babı" gibi bab başlıkları altında bu hadisleri görmekteyiz.

Kütüb-i Siitte'den önece, fıkıh mezheplerinin henüz ortaya çıkmadığı bir dünemde telif edilmiş hacimli bir eser olan İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) Musannef'inde de konumuz hadisleri çok değişik başlıklar altında yer alır. Bilhassa (مَاجَاءَ فِي فَضْلِ صَلَاةِ الْجَمَاعَةِ عَلَى غَيْرِهَ) "cemaatle namazın diğerine göre fazileti konusunda gelen(rivayet)ler", (فِي التَّخَلُّفِ فِي الْعِشَاءِ وَالْفَجْرِ وَفَضْلِ حُضُورِهُمَا) "Yatsı ve sabah namazından geri kalma ve bunlarda (cemaatte) bulunmanın fazileti hakkında(ki rivayetler)" isimli bab başlıkları bunlardandır.

Buhârî (ö. 256/869) Sahîh'inde fıkhî görüşlerini bab başlıklarında yansıtır. Özellikle sahih hadisleri seçmeye gayret eden Buhârî, bab başlıklarını seçip tertip ederken de aynı hassasiyeti göstermiştir. "Terceme" ismi verilen bu başlıklarda ve bazılarından sonra yer verdiği mevkûf haberlerde, konuyla ilgili görüşlerini de ifade etmektedir. Buhârî vakit namazlarının cemaatle edâ edilmesinin önemi ve fazîleti konusundaki bazı rivayetleri (كِتَابُ الأَذَانِ) "ezan kaitabı" ana başlığı altında (بَابُ وُجُوبِ صَلاَةِ الجَمَاعَةِ) "cemaatle namazın vucûbu bâbı" isimli bab başlığı altında verir. Ardından da Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728): "Annesi bir kişiyi şefkatinden dolayı yatsı namazında cemaate gitmekten men ederse ona itaat etmez" sözünü nakleder. O böylece vakit namazlarında cemaati vacip (farz) gördüğünü ifade etmiş olmaktadır. Konuyla ilgili rivayetlerin yer aldığı diğer bab başlıklarından bazıları şunlardır: (بَابُ فَضْلِ صَلاَةِ الجَمَاعَةِ) "cemaatle namazın fazileti babı", (بَابُ فَضْلِ صَلاَةِ الفَجْرِ فِي جَمَاعَةٍ) "sabah namazının cemaatle kılınmasının fazileti babı", (بابُ فَضْلِ العِشَاءِ فِي الجَمَاعَةِ) "yatsı namazının cemaatle kılınmasının fazileti babı", (بابُ فَضْلِ مَنْ غَدَا إِلَى المَسْجِدِ وَمَنْ رَاحَ) "mescide gidip-gelen kişinin (elde ettiği) fazilet babı", (بَابٌ: حَدُّ المَرِيضِ أَنْ يَشْهَدَ الجَمَاعَةَ) "hastanın cemaate katılma hususunda sınırı babı." Bilindiği gibi Buhârî çoğu zaman

[156] Mavatta'daki bab başlıkları eserin değişik nüshaları arasında küçük farklılıklar taşımaktadır. Bizim verdiğimiz bu başlıklar Muhammed Fuad Abdülbâkî'nın tahkiki ile yayınlanan el-Leysî nüshasına aittir.

hadislerin değişik rivayetlerini farklı bab başlıkları altında vermektedir. Bu konudaki hadislerin değişik rivayetleri bunların dışında başka bab başlıkları altında da yer almaktadır.

Müslim'in (ö. 261/875) el-Câmiu's-Sahîh'indeki bab başlıkları sonradan İmam Nevevî (ö. 676/1277) tarafından yerleştirilmiştir. Bu tertibe göre Sahîh-i Müslim'deki konuyla ilgili hadislerin değişik rivayetleri Sahîh-i Buhârî'den farklı olarak aynı başlık altında toplanmıştır. İncelediğimiz hadislerin önemli bir kısmı Müslim'de, (كِتَابُ الْمَسَاجِدِ وَمَوَاضِعِ الصَّلَاةِ) "mescidler ve namaz kılınan yerler kitabı" altında (بَابُ فَضْلِ صَلَاةِ الْجَمَاعَةِ وَبَيَانِ التَّشْدِيدِ فِي التَّخَلُّفِ عَنْهَا) "cemaatle namazın fazileti ve terk etmenin şiddetini beyan babı", (بَابُ يَجِبُ إِتْيَانِ الْمَسْجِدِ عَلَى مَنْ سَمِعَ النِّدَاءَ) "ezanı işitenin mescide gelmesinin gerekliliği babı", (بَابُ فَضْلِ صَلَاةِ الْجَمَاعَةِ وَانْتِظَارِ الصَّلَاةِ) "cemaatle namazın ve namazı beklemenin fazileti babı" ve (بَابُ فَضْلِ كَثْرَةِ الْخُطَا إِلَى الْمَسَاجِدِ) "mescide giderken çok adım atmanın fazileti babı" isimli bablarda yer alır. Yine Nevevî (بَابُ صَلَاةِ الْجَمَاعَةِ مِنْ سُنَنِ الْهُدَى) "cemaatle namaz sünen-i hüdâdandır babı" isimli babda olduğu gibi, Müslim'in rivayet ettiği hadisin bir kısmını alarak ta bab başlığı oluşturmuştur.

İbn Mâce (ö. 273/886) (كِتَابُ الْمَسَاجِدِ وَالْجَمَاعَاتِ) "mescidler ve cemaatler kitabı" adında müstakil bir bölüm (kitab) açmış ve bu bölümde (بَابُ الْمَشْيِ إِلَى الصَّلَاةِ) "namaza yürüme babı", (بَابُ فَضْلِ الصَّلَاةِ فِي جَمَاعَةٍ) "cemaatle namaz kılmanın fazîleti babı", (بَابُ التَّغْلِيظِ فِي التَّخَلُّفِ عَنِ الْجَمَاعَةِ) "cemaatten geri kalmanın (vebâlinin) ağırlığı babı" gibi başlıklar altında konuyla ilgili rivayetleri nakleder.

Ebû Dâvûd (ö. 275/868), Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî de (ö. 303/915) yukarıdakilere benzer bab başlıkları altında konumuz hadislerine yer verilirler.

İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) Sahîh'inde konuyla ilgili bablardan birisinin (بَابُ فَرْضِ الْجَمَاعَةِ وَالْأَعْذَارِ الَّتِي تُبِيحُ تَرْكَهَا) "cemaatin farz oluşu ve terkini mübah kılan özürler" şeklinde yer aldığını görüyoruz ki o da Buhârî gibi cemaatin farz olduğu kanaatini böylece dile getirmektedir.

Şimdi vakit namazlarının cemaatle edâsının önemi ve fazîleti konusundaki hadisleri incelemeye başlayabiliriz.

2.1. Cemaatle Kılınan Namaz Tek Başına Kılınandan Daha Üstündür

Hadis kaynaklarımızda namazların cemaatle kılınmasının tek başına kılınmasından "yirmi beş", "yirmi yedi" ve "yirmi küsür" derece üstün olduğunu ifade eden çokça rivayet vardır. Hatta nadiren "yirmi dört" derece üstün olduğunu ifade eden rivayetler de mevcuttur. Bu hadislerin metinlerinde de bazı farklılıklar bulunmaktadır. Şimdi sırasıyla bu rivayetleri inceleyelim.

2.1.1. Cemaatle Kılınan Namaz Yirmi Beş Derece Üstündür

Cemaatle kılınan namazın tek başına kılınandan yirmi beş derece üstün olduğunu belirten hadis, Mâlik'in (ö. 179/795) Muvattâ başta olmak üzere hemen hemen bütün belli başlı hadis eserlerinde yer almaktadır. Hadisin Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Âişe, Zeyd b. Sâbit, Übey b. Kâ'b ve Muâz b. Cebel olmak üzere yedi ayrı sahâbîden rivayet edildiğini görmekteyiz. Bunlardan en yaygın olanı Ebû Hureyre hadisidir.

2.1.1.1. Ebû Hureyre (ö. 58/678) hadisi

Hadisi Ebû Hureyre'den Saîd b. Müseyyeb, Ebû Seleme, Ebû Sâlih, Selmân el-Eğar (Ebû Abdillah Haten), Ebu'l-Ahvas, Nâfi' b. Cübeyr ve Ebû Ca'fer rivayet etmişlerdir. Malum olduğu üzere çoğu musannif hadislerin, değindikleri konuyla alakalı kısımlarını alarak takti' yapmaktadır. Yani hadisin tamamını değil de konuyla alakalı olan kısmını rivayet etmektedir. Ebû Hureyre hadisi de hicrî ilk üç asra ait hadis kitaplarının çoğunda sadece; *"cemaatle kılınan namaz tek başına kılınandan yirmi beş derece üstündür."* ifadeleriyle yer almaktadır.[157] Bunların dışında tespitlerimize göre hadisin metin ve mana olarak iki ana rivayeti söz konusudur.

---

[157] Mâlik, **Muvattâ**, Salâtü'l-cemâa', 2; Adürrezzak, Cilt: I, H. no: 2000; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 8391, 8393, 8394, 8395; İshâk b. Râhûye, a.g.e, Cilt: I, H. no: 258, 259; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XII, H. no: 7584, 7695, Cilt: XV, H. no: 9150, 9860, Cilt: XVI, H. no: 10121, 10155, 10305, 10504, 10742, 10798, 10842; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, **Sünenu'd-Dârimî,** (Thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), Dâru'l-Muğnî, Suûdî Arabistan 2000, Cilt: II, H. no: 1312; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 245, 247, 248; İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 16; Tirmizî, Cilt: I, H. no: 216; Nesâî, **Sünen**, Cilt: II, H. no: 838; Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsılî, **Müsned,** (Thk. Hüseyin Selîm Esed),Dâru'l-Me'mûn Li't-Turâs), Dımeşk 1984, Cilt: XI, H. no: 6156; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: II, H. no: 1472; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büsti, **el-İhsân fi tagrîbi Sahîhu İbn Hibbân**, (Thk. Şuayb el-Armavud), Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1988, Cilt: V, H. no: 2051.

a) Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/753) ve Ebû Seleme (ö. 4/625) Rivayeti

Hadisin bazı Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme, rivayetlerinde konu sabah namazıyla ilişkilendirilmektedir. Buhârî'deki rivayetlerden birisi şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو اليَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ المُسَيِّبِ وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: **«تَفْضُلُ صَلاَةُ الجَمِيعِ صَلاَةَ أَحَدِكُمْ وَحْدَهُ بِخَمْسٍ وَعِشْرِينَ جُزْءًا وَتَجْتَمِعُ مَلاَئِكَةُ اللَّيْلِ وَمَلاَئِكَةُ النَّهَارِ فِي صَلاَةِ الفَجْرِ» ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ: {إِنَّ قُرْآنَ الفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا}**

Buhârî - Ebu'l-Yemân - Şuayb - Zührî - Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahmân - Ebû Hureyre – Rasûlullah (sav): *"Sizden birinizin cemaatle kıldığı namazı tek başına kıldığı namazından yirmi beş cüz daha faziletlidir. Sabah namazında gece ve gündüz melekleri toplanırlar."* sonra Ebû Hureyre şöyle dedi: "Dilerseniz '*...Şüphesiz sabahın Kur'ân'ı şahitlidir*' (İsrâ, 17/78) âyetini okuyun"

Hadisi Buhârî'nin[158] yanı sıra benzer ifadelerle Abdürrezzâk,[159] Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855),[160] ve Müslim[161] sahih senedlerle tahriç etmişlerdir.

Bu kanaldan gelen hadisin bütün rivayetlerinde, "Dilerseniz *'...Şüphesiz sabahın Kur'ân'ı şahitlidir*' âyetini okuyun" kısmı Ebû Hureyre'nin sözü olup mevkûf olarak nakledilmişken sadece Nesâî rivayetinde Hz. Peygambere atfen merfû yapılmıştır ki bunu râvilerden birinin hatası olarak yorumlayabiliriz.[162]

b) Ebû Sâlih Zekvân es-Semmân (ö. 101/719) rivayeti

Hadisin bazı Ebû Sâlih - Ebû Hureyre tarîkıyle gelen rivayetinde ilk kısmından sonra cemaatle namazın faziletinin üstün olmasının sebebini açıklar mahiyette mescide gidiş geliş ve mescidde bulunmanın faziletinden bahsedilmektedir. Hadisin Buhârî rivayeti şu şekildedir:

---

[158] Buhârî, İlim, 50, Ezan, 31, Tefsir, 190.
[159] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 2001. Ebû Seleme rivayetidir. Ravileri sika, senedi sahihtir.
[160] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XII, H. no: 7185; Cilt: XIII, H. no: 7612. İlki Saîd b. Müseyyeb, ikincisi Ebû Seleme rivayetidir Arnaûd'a göre senedleri şeyhayn şartı üzere sahihtir.
[161] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 246.
[162] Bkz. Nesâî, **Sünen**, Cilt: I, H. no: 486. Elbânî hadisi sahih olarak değerlendirmiş ama bu duruma işaret etmemiştir.

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: **" صَلاَةُ الجَمِيعِ تَزِيدُ عَلَى صَلاَتِهِ فِي بَيْتِهِ وَصَلاَتِهِ فِي سُوقِهِ خَمْسًا وَعِشْرِينَ دَرَجَةً فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ وَأَتَى المَسْجِدَ لاَ يُرِيدُ إِلَّا الصَّلاَةَ لَمْ يَخْطُ خَطْوَةً إِلَّا رَفَعَهُ اللَّهُ بِهَا دَرَجَةً وَحَطَّ عَنْهُ خَطِيئَةً حَتَّى يَدْخُلَ المَسْجِدَ وَإِذَا دَخَلَ المَسْجِدَ كَانَ فِي صَلاَةٍ مَا كَانَتْ تَحْبِسُهُ وَتُصَلِّي - يَعْنِي عَلَيْهِ المَلاَئِكَةُ - مَا دَامَ فِي مَجْلِسِهِ الَّذِي يُصَلِّي فِيهِ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ مَا لَمْ يُحْدِثْ فِيهِ"**

Buhârî - Müsedded - Ebû Muâviye - A′meş - Ebû Sâlih - Ebû Hureyre - Nebî (sav): *"Cemaatle kılınan namaz (kişinin) evinde ve çarşıda kıldığı namazdan yirmi beş derece daha artırılır. Kişi güzelce abdest alır, sonra sadece namaz kılmak için mescide gelirse, mescide girene kadar attığı her adımda Allah onu bir derece yükselttiği gibi, bir hatasını da siler. Mescide girdiğinde namaz için kaldığı sürece namazda gibidir. Namaz kıldığı yerden ayrılmadığı ve orada abdesti de bozulmadığı sürece melekler; 'Allah'ım onu bağışla, Allah'ım ona merhamet et' diye dua ederler."*

Hadisi Buhârî'nin[163] yanı sıra benzer ifadelerle Ahmed b. Hanbel,[164] Müslim[165] ve Ebû Dâvûd[166] eserlerine almışlardır.

Ebû Sâlih hadisi öncekinden farklı olarak "*evinde ve çarşıda (tek başına kıldığı)…"* şeklinde bir ayrıntı içermektedir. Ayrıca bazı tarîklerinde sonda bulunan (**مَا لَمْ يُحْدِثْ فِيهِ**) "*orada abdest bozmadığı sürece*" ifadesi yer almaz.

Hadisin sadece *"Kişi güzelce abdest alır…"* ifadeleriyle başlayan bölümü Ebû Hureyre'den müstakil bir hadis olarak hem A′meş, Ebû Sâlih (Zekvan) senedi ile[167] hem de başka senedlerle[168] rivayet edilmiştir.

c) <u>Diğer Râvilerin Rivayetleri.</u>

---

[163] Buhârî, İlim, 35, Salât, 87; Ezan, 30.
[164] Ahmed b. Hanbel, Cilt: XII, H. no: 7430.
[165] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 272.
[166] Ebû Dâvûd, Salât, 49.
[167] Tayâlisî, Cilt: IV, H. no: 2536; Tirmizî, Cilt: II, H. no: 603; İbn Mâce, Tahâret, 6; Mesâcid ve'l-cemâat, 14; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XII, Cilt:398, H. no: 7430.
[168] Bkz. Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 282; Ebû Ya′lâ, a.g.e, Cilt: XI, H. no: 6201; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XIII, Cilt:210, H. no: 7801.

Hadisin Selmân el-Eğar (Ebû Abdullah Haten) (ö. ?),[169] Ebu'l-Ahvas (ö. ?),[170] Nâfı′ b. Cübeyr (ö. 99/717)[171] ve Ebû Ca'fer el-Müezzin (ö. ?)[172] rivayetleri sadece: *"Cemaatle kılınan namaz tek başına kılınandan yirmi beş derece üstündür."* şeklindedir. Ebû Ca'fer'den gelen dışındaki bu rivayetler çoğunlukla sahih senedlere sahiptir.

Hadisin rivayetlerinde ilk bölümünün sonu "dı'fen" (**ضعفاً**), "cüz'en" (**جُزْءًا**), "deraceten" (**دَرَجَةً**), ve "salâten" (**صَلَاةً**) olmak üzere dört ayrı kelimeyle rivayet edilmiştir. İbn Hacer'e (ö. 852/1448) göre bunlar râvilerin tasarrufu olup kastedilen sevap yönünden fazlalık ve yükseklik olduğu için doğrusu "deraceten" olmalıdır.[173] Esasında hepsiyle aynı anlamın kastedildiğini söylenebilir. Bu durum hadislerin manen rivayetine de güzel bir örnek teşkil etmektedir.

2.1.1.2. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) hadisi

Ebû Hureyre hadisinden sonra kaynaklarda en yaygın olarak yer alan rivayet Ebû Saîd el-Hudrî rivayetidir. İbn Ebî Şeybe,[174] Ahmed b. Hanbel,[175] Abd b. Humeyd,[176] Buhârî,[177] İbn Mâce,[178] Ebû Dâvûd[179] ve Ebû Ya'la[180] eserlerinde hadise yer vermişlerdir. Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve İbn Mâce hadisi sadece; *"Cemaatle namaz tek başına kılınan namazdan yirmi beş derece üstündür."* ifadeleriyle muhtasâr olarak nakletmişlerdir. Ancak diğer rivayetlerdeki hadisin ikinci kısmında farklı bir bilgi vardır. Ebû Dâvûd rivayetini vermek istiyoruz:

---

[169] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 2000; Ahmed b.Hanbel, Cilt: XVI, H. no: 10155. Şuayb Arnaûd'a göre şeyhaynin şartları üzerine bu rivayetin isnadı sahihtir; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 247, 248; Ebû Ya′lâ, a.g.e, Cilt: XI, H. no: 6156.

[170] İshâk b. Râhûye, a.g.e, Cilt: I, H. no: 258, 259; Ahmed b.Hanbel, Cilt: XV, H. no: 9860; Cilt: XVI, H. no: 10798. Şuayb Arnaûd Ahmed b. Hanbel'deki rivayetlerinin isnadlarının sahih olduğunu söylemiştir.

[171] Ahmed b.Hanbel, c13, H. no: 7695; Cilt: XVI, H. no: 10842. Arnaûd'a göre Müslim'in şartı üzere isnadları sahihtir.

[172] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 8395. Ebû Cafer el-Medenî el-Müezzin (ö. ?) hakkında Tirmizî "ismini bilmiyorum" demiştir. Ondan sadece Yahyâ b. Ebî Kesîr'in hadis rivayet ettiği belirtilir. Mechûl bir râvidir. Bkz. Ebü`l-Haccâc Cemaleddîn Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, **Tehzîbü`l-kemâl fî esmâi`r-Ricâl**, (Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü`r-Risâle, Beyrut 1980, Cilt: XXXIII, s. 191.

[173] Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-bârî,** Cilt: II, s. 132.

[174] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 8390.

[175] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XVIII, H. no: 11521; Cilt: XVIII, H. no: 11529.

[176] Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî, **el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd** (Thk. Mustafa el-Adevî), Dâru Belensiye, Riyad 2002, Cilt: II, H. no: 974.

[177] Buhârî, Ezan, 30.

[178] İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 16.

[179] Ebû Dâvûd, Salât, 49.

[180] Ebû Ya′lâ, a.g.e, Cilt: II, H. no: 1011.

حدَّثنا محمّد بن عيسى حدَّثنا أبو معاوية عن هِلال بن ميمونٍ عن عطاء بن يزيد عن أبي سعيد الخُدْريّ قال: قال رسولُ الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **"الصلاةُ في جماعةٍ تَعدِلُ خمساً وعشرين صلاةً فإذا صلاّها في فَلاةٍ فأتمَّ رُكوعَها وسُجودها بَلَغَت خمسينَ صلاةَ"**

Ebû Dâvûd - Muhammed b. Îsâ - Ebû Muâviye - Hilâl b. Meymûn - Atâ b. Yezîd - Ebû Saîd el-Hudrî - Rasûlullah (sav): *"Cemaatle namaz yirmi beş namaza denktir. (Fakat) kişi açık arazide namaz kılar da rukûsu ve secdesini tam yaparsa (o zaman) elli namaza ulaşır."*[181]

Eserin tahkîkini yapan Şuayb Arnaûd'a göre isnadı kavîdir. Seneddeki Hilâl b. Meymûn (ö. ?) için Ebû Hâtim, "leyse bi kaviyyin", Nesâî, "lâ be'se bihî", İbn Maîn ve İbn Hibbân "sikadır" demişlerdir.[182] Diğer râviler sikadır. Rivayet diğer bazı kaynaklarda da yer alır.[183]

Bazı alimler sondaki cümlede bulunan "Sallâhâ" (**صَلَّاهَا**) kelimesindeki zamirin cemaate râci olduğunu ve esasında bu bölümün; "*Kişi açık arazide cemaatle namaz kılar da rukûsu ve sucûdunu tam yaparsa (o zaman) elli namaza ulaşır."* şeklinde anlaşılmasının doğru olacağını iddia etmişlerdir. Bazıları da zamirin kişinin münferiden kılacağı namaza gittiğini, tek başına açık arazide kılınan namazın sevabının daha fazla olması, sıcak, soğuk, gibi meşakkatli bir vaziyette veya bir takım tehlikeler altında bulunmasına rağmen rukûsu ve secdesini güzelce yapmanın ödülü olduğunu söylemişlerdir.[184]

Bazı rivayetlerde rukûsu ve secdesi ifadesinden önce "abdesti" (وُضُوءَهَا) ifadesi de yer alır. Yine, son kısımda (**بِأَرْضٍ**), (**بِأَرْضِ فَلَاةٍ**), (**في فَلاةٍ**), (**بِأَرْضِ قِيٍّ**) şeklinde farklı ifadeler kullanılmıştır ki, açık arazi, kır, çöl, ıssız yer anlamlarına gelmektedir. Hadis bazı kaynaklarda sahih, bazılarında da hasen senedlerle rivayet edilmiştir.

---

[181] Ebû Dâvûd, Salât, 49.
[182] Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: 30, s. 349.
[183] Abd b. Humeyd, a.g.e, Cilt: II, s. 116, H. no: 974. Eserin tahkîkini yapan Mustafa el-Adevi senedinin hasen olduğunu söylemiştir; İbn Hibbân, Cilt: V, H. no: 1749, 2055. Bu eserin tahkîkini de yapan Şuayb Arnaûd hadisin isnadının kavî olduğunu söylemiştir; Ebû Ya'lâ, a.g.e, Cilt: II, H. no: 1011. Muhakkik Hüseyin Selîm Esed isnadının sahih olduğunu söylemiştir.
[184] Geniş bilgi için bkz. Azîmâbâdî, a.g.e, Cilt: II, s. 187; İbn Hacer, **Fethu'l-bârî,** Cilt: II, s. 135.

2.1.1.3. Diğer sahâbîlerden gelen hadisler

Abdullah b. Mes‘ûd (ö. 32/652),[185] ve Hz. Âişe (ö. 58/678)[186] rivayetleri merfû ve sahih isnatlarla bazı kaynaklarda yer alır

Übey b. Kâ′b (ö. 33/654) rivayetine ise ilk üç asra ait eserlerden sadece İbn Mâce yer vermiştir. Ancak (أَرْبَعًا وَعِشْرِينَ أَوْ خَمْسًا وَعِشْرِينَ دَرَجَةً…) "…*yirmi dört veya yirmi beş derece*" şeklinde şek ifadesiyle nakledilmiştir. Elbânî buradaki "*yirmi dört*" ifadesi hariç hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Zira diğer rivayetlerde bu ifade bulunmamaktadır.[187]

Muâz b. Cebel (ö. 17/638) rivayetini Bezzâr Müsned'ine almış ama Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın (ö. 83/702) Muâz'dan hadis işitmediğini söyleyerek senedin zayıf olduğunu ima etmiştir.[188]

Bu rivayetlerin tamamında cemaatle kılınan namazın tek başına kılınandan yirmi beş derece üstün olduğu ifade edilmektedir. Dikkate değer herhangi bir farklılık yoktur.

2.1.2. Cemaatle Namaz Yirmi Yedi Derece Üstündür

Cemaatle namazın yirmi yedi derece daha üstün olduğunu belirten hadis, sadece Abdullah b. Ömer'den Nâfi′ kanalıyla rivayet edilmiştir

2.1.2.1. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) hadisi

Musannef türü eserlerde İbn Ömer rivayeti genellikle yukarıda değindiğimiz Ebû Hureyre ve diğerlerinin rivayetleriyle aynı bablarda yer almaktadır. Hadisin Muvattâ'daki rivayeti şu şekildedir:

---

[185] Abdullah b. Mes‘ûd rivayeti için bkz. Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 2003; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no:8389; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: VI, H. no: 3567 (Şuayb Arnaûd isndının inkıtadan dolayı zayıf olduğunu, hadisin "sahih ligayrihi" olduğunu söylemiştir.); Bezzâr, a.g.e, Cilt: V, s. 424, H. no: 2057; s. 226, H. no: 2059; s. 432, H. no: 2068; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: II, H. no: 1470. (Suayb Arnaûd isnâdı sahihtir demiştir.)

[186] Hz. Âişe rivayeti için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XL, H. no: 24221. Şuayb Arnaûd isnadı sahihtir demiştir; Nesâî, **Sünen**, Cilt: II, H. no: 839. Abdulfettah Ebû Gudde'ye göre isnadı sahihtir.

[187] Bkz. İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 16.

[188] Bezzâr, a.g.e, Cilt: VII, s. 109, H. no: 2667.

عَنْ مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**صَلَاةُ الْجَمَاعَةِ تَفْضُلُ صَلَاةَ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً**»

Mâlik - Nâfi′ - Abdullah b. Ömer - Rasûlullah (sav): "*Cemaatle kılınan namaz tek başına kılınandan yirmi yedi derece daha üstündür*."[189]

İbn Ömer hadisini İmam Mâlik'in (ö. 179/795) dışında İmam Şâfiî (ö. 204/820),[190] İbn Ebî Şeybe,[191] Ahmed b. Hanbel,[192] Dârimî (ö. 255/869),[193] Buhârî,[194] Müslim,[195] İbn Mâce,[196] Tirmizî (ö. 279/872),[197] Nesâî,[198] Ebû Ya′lâ,[199] İbn Huzeyme (ö. 311/924),[200] eserlerinde rivayet etmişlerdir.

İmam Mâlik ve İmam Şâfiî İbn Ömer hadisini, Buhârî'nin "esahhü'l esânîd" dediği[201]; "Mâlik b. Enes - Nâfi′ - İbn Ömer" tarîkıyla rivayet etmişlerdir. Yukarıda verdiğimiz kaynaklarda da hadis sahih senedlerle gelmektedir. Hadisin hicrî ilk üç asra ait eserler içinde sadece İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği iki rivayetinden birinin senedi zayıftır. Zira senedde bulunan Abdülvehhab es-Sakafî (ö. ?) son yıllarında ihtilât (karıştırma) zaafıyla cerh edilmiştir.[202]

İbn Ömer hadisi hem sahâbî hem de tabiîn tabakasında birer râviyle nakledilmiş olup hadis ıstılahları açısından garip meşhur bir rivayettir denilebilir.

2.1.3. Cemaatle Namaz Yirmi Küsur Derece Üstündür.

Hadisin "*yirmi beş*" veya "*yirmi yedi*" yerine "*yirmi küsur*" (**بِضْعٌ وَعِشْرُونَ**) ifadeleriyle nakledilen rivayetleri merfû olarak Ebû Hureyre ve İbn Mesû′d'dan (ö. 32/652)

---

189 Mâlik, **Muvattâ**, Salâtü'l-cemâa′, 1.
190 Şâfiî, a.g.e, Cilt: I, s. 291, H. no: 271.
191 İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 8392; H. no: 8398.
192 Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: VIII, H. no: 4670; Cilt: IX, H. no: 5332; Cilt: X, H. no: 5779; Cilt: X, H. no: 5921; Cilt: X, H. no: 6455.
193 Dârimî, Cilt: II, H. no: 1313.
194 Buhârî, Ezan, 30, 31.
195 Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 249, 250.
196 İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 16.
197 Tirmizî, Cilt: I, H. no: 215.
198 Nesâî, **Sünen**, Cilt: I, H. no: 837.
199 Ebû Ya′lâ, a.g.e, Cilt: X, H. no: 5752.
200 İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: II, H. no: 1471.
201 Beyhakî, **Sünenü'l-kübrâ,** Cilt: X, H. no: 21375.
202 Adı Abdülvehhâb b. Abdülmecîd es-Sakafî'dir (ö. ?). Ölmeden önce üç veya dört yıl ihtilât etmiştir (Karıştırmıştır). Rivayetlerde değişiklik yaptığı için insanlar onu görmezden gelirdi. Bkz. Ukaylî, a.g.e, Cilt: III, s. 75 H. no: 1040.

gelmektedir. Bid' (بِضْعٌ) kelimesi bilindiği gibi Arapçada üç ilâ dokuz arasındaki sayılar için kullanılmaktadır.[203] Bazı kaynaklarda muhtasâr olarak; *"Cemaatle namaz tek başına kılınandan yirmi küsur derece üstündür."* şeklinde, bazı kaynaklarda da yukarıda verdiğimiz daha uzun şekliyle yer almaktadır.

2.1.3.1. Ebû Hureyre (ö. 58/678) hadisi

İlk olarak yer aldığını tespit ettiğimiz Tayâlisî'deki tarîki şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا صَالِحٍ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**تَزِيدُ صَلَاةُ الرَّجُلِ فِي جَمَاعَةٍ عَلَى صَلَاتِهِ فِي سُوقِهِ وَفِي بَيْتِهِ بِضْعًا وَعِشْرِينَ دَرَجَةً**»

Tayâlisî – Şu'be - A'meş – Ebû Sâlih – Ebû Hureyre – Rasûlullah (sav): *"Kişinin cemaatle kıldığı namaz evinde ve çarşısında kıldığı namazdan yirmi küsür derece artırılır."* Rivayetin senedi sahihtir.*[204]*

Rivayeti Ahmed b. Hanbel,[205] Dârimî,[206] Buhârî,[207] Müslim,[208] İbn Mâce[209] ve Bezzâr da (ö. 292/905) sahih senetlerle nakletmişlerdir.

2.1.3.2. İbn Mesû'd (ö. 32/652) hadisi

İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği rivayeti vermek istiyoruz:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «**فَضْلُ صَلَاةِ الرَّجُلِ فِي جَمَاعَةٍ عَلَى صَلَاتِهِ وَحْدَهُ بِضْعٌ وَعِشْرُونَ دَرَجَةً**»

İbn Ebî Şeybe - Muhammed b. Fudayl – Atâ b. es-Sâib - Ebu'l-Ahvas – Abdullah (b. Mes'ûd) – Rasûlullah (sav): *"Kişinin cemaatle kıldığı namaz tek başına kıldığından*

---

[203] Bkz. İbn Manzûr, a.g.e, Cilt: VIII, s. 15.
[204] Tayâlisî, Cilt: IV, H. no: 2534.
[205] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XII, H. no: 7430. Şuayb Arnaûd hadisin isnadının Buhârî ve Müslim'in şartları üzerine sahih olduğunu söylemiştir.
[206] Dârimî, Cilt: II, H. no: 1312. Hüseyin Selîm Esed'e göre isnadı sahihtir.
[207] Buhârî, Buyû, 49.
[208] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 250, 272.
[209] İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 16. Elbânî'ye göre hadis sahihtir.

yirmi küsür derece daha faziletlidir."[210] Senette bulunan Ebu'l-Ahvas Müslim ravilerinden olduğu için rivayet Müslim'in şartı üzere sahihtir.

Abdürrezzâk,[211] Ahmed b. Hanbel,[212] Bezzâr (ö. 292/905)[213] ve Ebû Ya'lâ[214] eserlerinde tahriç etmişlerdir. Hadis çoğunda sahih senedlerle gelmektedir.

Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe aynı hadisi Zeyd b. Sâbit'ten (ö. 45/665) mevkûf olarak ta naklederler.[215]

Hadisin "*yirmi beş*" veya "*yirmi yedi*" ifadeleriyle rivayet edilmişken aynı râviler tarafından "*yirmi küsür*" şeklinde rivayeti ilginç bir durumdur. Bu durum, sonraki râvilerden kaynaklanan bir şek ifadesi olabilir kanaatindeyiz.

2.1.4. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

a) <u>Hadisin sıhhati</u>

Cemaatle namazın yirmi beş derece üstün olduğunu ifade eden Ebû Hureyre hadisi yukarıda verdiğimiz kaynakların çoğunda sika râvilerden oluşan sahih senedlerle rivayet edilmiştir.[216] Bunlardan başka hadisin birçok ayrı senedle diğer birçok eserde şevâhidi mevcuttur. Tirmizî hadisin kendi eserine aldığı tarîki için "hasen sahîh" demiştir.[217] Değerlendirmemize göre hadis meşhur bir hadistir.[218]

---

[210] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** Cilt: I, H. no:190, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 8389

[211] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 2003.

[212] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: VI, H. no: 3564. Şuayb Arnaûd'a göre isnadı sahih ligayrihîdir.

[213] Bezzâr, Cilt: V, s. 432, H. no: 2068; Cilt: XII, s. 74, H. no: 5516; Cilt: XIV, s. 131, H. no: 7643.

[214] Ebû Ya'lâ, a.g.e, Cilt: VIII, H. no: 5000. Hüseyin Selîm Esed'e göre isnadı sahihtir.

[215] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 2025; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 8397, 840; Taberânî, **Mu'cemü'l-kebîr**, Cilt: V, H. no: 4936

[216] Sadece İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettikleri bir hadisin senedinde bulunan Abdü'l-Â'lâ b. Abdü'l-Â'lâ eş-Şâmî (es-Sâmî) Genellikle Mâmer - Zühri tarîkıyla İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel, yüzlerce hadisini rivayet ettikleri bir râvidir. *"Sika"* ve *"sâlihu'l-hadistir."* Bkz. İbn Ebî Hatim, a.g.e, Cilt: VI, s. 28. (Sâlihu'l-hadis tabiri genellikle zabt bakımından kusuru bulunmakla beraber hadisi incelemek üzere yazılabilir anlamında kullanılmaktadır.); İbn Hibbân "es-Sikât'ında" zikretmiş ve demiştir ki: *"kâne mütkınen fi'l-hadîs, kaderiyyen ğayri dâi'yetin ileyh" (hadiste mütkındır, ancak dâî olmamakla (Propagandasını yapmamakla) beraber kaderîdir."* Mizzî, a.g.e, Cilt: XVI, s. 359-362. Bu tür fikriî ve mezhebî görüşlerle ilgili cerh ve ta'dil edebiyatındaki ithamlara ihtiyatla yaklaşmak gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim Sahîh-i Buhârî râvilerinden birçoğu Şiîlikle suçlanmıştır ki bunlar Şia'nın kendi kaynaklarında bile isimleri olmayan râvilerdir. Konuyla ilgi tartışmalar için bkz. M. Hayri Kırbaşoğlu, **İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara Okulu Yay. Ankara 2018, s. 155-156.

[217] Tirmizî'nin hadisleri değerlendirdiği bu ve bilhassa benzeri mürekkep kavramlarla neyi kastettiği hadis ilminin tartışmalı konularındandır. et-Tirmizî'nin Hasen Lizâtihi, Hasen Liğayrihî, Hasen-Sahîh, Hasen-Ceyyîd-Ğarîb, Hasen-Ğarîb, Hasen-Sahîh-Garîb gibi kullanımları için bkz. Erdoğan Köycü, **Sünenu't-**

Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Mes'ûd ve Hz. Âişe rivayetleri de sahih senedlerle merfû olarak rivayet edilir. Übey b. Kâ'b ve Muâz b. Cebel'den zayıf senedle, Zeyd b. Sâbit'ten de mevkûf olarak gelmiştir.

Cemaatle namazın yirmi yedi derece üstün olduğunu ifade eden ve sadece İbn Ömer'den nakledilen hadis de, yirmi küsur derece üstün olduğunu ifade eden hadisler de muttasıl ve sahih senedlerle birçok kaynakta yer almaktadır.

b) Cemaatle namazın sevabı kaç derecedir?

Birçok hadis şârihine göre Peygamberimizin yirmi beş derece üstündür ifadesinden sonra Allah Teâlâ faziletin yirmi yedi dereceye yükseltildiğini bildirmiş, bu nedenle yirmi yedi derece üstündür ifadesinin yer aldığı İbn Ömer hadisi daha sonra vârid olmuştur.[219] Yalnız bu görüşü dile getirenler elle tutulur bir delil ortaya koymamaktadırlar. Yine bazı hadis şârihleri "Yirmi beş derece" ifadesi "yirmi yedi derece" ifadesiyle çelişmez zira "azın zikredilmesi çoğu nefyetmez" demişlerdir.[220] Başka bir izah ta şudur: Namazın kemâli, huşûsu ve ciddiyetinin muhafazası, cemaatinin çokluğu ve bunların faziletleri, kılındığı yerin şerefi vb. gibi musallînin hallerinin farklı olması dolayısıyla fazilet bazen yirmi beş, bazen de yirmi yedi derece olur.[221]

"Yirmi yedi derece" ifadesinin olduğu hadisi tek başına Rasûlullah'tan (sav) rivayet eden İbn Ömer veya ondan tek başına rivayet eden Nâfi′ ve sonraki râvilerden biri yanılmış olabilir. Nitekim Abdürrezzâk'ın sahih bir senedle İbn Ömer'den naklettiği bir rivayet vardır ki onda; "yirmi yedi" yerine "yirmi beş derece" ifadesi yer almaktadır.[222]

Tirmizî'nin Metot Yönünden İncelenmesi, Araştırma Yayınları, Ankara 2013, s. 84-94. Konuyla ilgili farklı görüşler için bkz. Selim Yılmaz, "*Sünen-i Tirmizî'de Hadis Istılahları Ve Tirmizî'nin Hadisleri Değerlendirme Usûlü*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Şanlıurfa 2015, s. 57-65.

[218] Gerek Suyûtî, gerekse Kettânî, mütevâtir hadisleri derledikleri eserlerinde bu hadise yer vermemişlerdir.

[219] Bkz. İbn Receb, a.g.e, Cilt: VI, s. 13-21; İbn Hacer, **Fethu'l-bârî,** Cilt: II, s. 132.

[220] Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-bârî,** Cilt: II, s. 132.

[221] Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref**, el-Minhâc şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc**, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1392, Cilt: V, s. 151.

[222] Bkz. Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 2005; "Yirmi beş derece" ifadesinin yer aldığı hadisi Abdürrezzâk, Ubeydullah b. Ömer, Nâfi′, Abdullah b. Ömer tarîkiyle rivayet etmiştir. Bu hadis "yirmi yedi derece" ifadesinin yer aldığı diğer Abdullah b. Ömer hadisleriyle çelişmektedir. .

Arapça'da "yedi", "yetmiş", "yedi yüz" gibi sayıların bazen kesin sayı bildirmek yerine kesretten kinaye olarak kullanıldığı malumdur.[223] Hadisteki yirmi beş veya yirmi yedi rakamları da böyle anlaşılabilir. Mesela bir âyette şöyle buyrulur: "*Onlar için ister bağışlanma dile, ister dileme (fark etmez.) Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir*…" (Tevbe, 9/80). Müfessirler buradaki yetmiş rakamının kesretten kinaye olduğunu, esasında, "*ne kadar istiğfar edersen et asla affedilmeyecek*" anlamının kastedildiğini söylemişlerdir.[224]

Bu tür kinayeli ifadeleri Hadis Edebiyatı'nda da görmek mümkündür. Mesela Buhârî'deki bir rivayette Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediği belirtilir: "*Kim yeryüzünde bir parça yeri haksız zapt ederse (kıyamet gününde) yerin yedi katı halka gibi onun boynuna geçirilir.*"[225]

Ahmed b. Hanbel bizzat yirmi beş ve yirmi rakamlarının çokluk anlamında kullanıldığı bir rivayete yer verir. İbn Ömer'in şöyle dediği belirtilir: "Rasûlullah'ı (sav) yirmi beş veya yirmi defaden fazla - Abdürrezzâk şüphe ediyorum demiştir - sabah namazının iki rek'atında 'gul yâ eyyühe'l-kafirûn' (قُلْ يَاأَيُّهَا الْكَافِرُونَ) ve 'gul hüvallâhu ehad' (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) (surelerini) okuduğunu gördüm."[226] Sahâbînin peygamberimizin kaç defa okuduğunu saymış olması zayıf bir ihtimaldir. Zannımızca bütün bu sayılarla adet değil çokluk kastedilmektedir.

Bize göre bu hadisten anlaşılması gereken en temel anlam; "cemaatle namaz kılmak Allah nazarında daha değerli ve daha sevaptır." Kişinin ciddiyeti, samimiyeti, namaz kılarkenki niyet ve şuuru, cemaatin sayısı ve keyfiyeti, camiye giderken çekilen

---

[223] İbn Manzûr, a.g.e, Cilt: VIII, s. 146.

[224] Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, **el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl**, Dâru'l-Kitabu'l-Arabî, Beyrut 1407, Cilt: II, s. 295; Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, **Tefsîru'n-Nesefî**, (Thk. Yûsuf Ali Bedîvî), Dâru'l-kelimi't-Tayyibi, Beyrut 1998, Cilt: I, s. 697-698; Kur'ân'daki diğer örnekler için bkz. Süleyman Gezer, "*Kur'ân'da Geçen Sayısal İfadeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler*", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2016, sy. 8, s. 477-491.

[225] Buhârî, İlim, 50, 38, Mezâlim ve'l-ğadab, 14, Bedü'l-Halk, 2; Müslim, Müsâgât, 142.

[226] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: VIII, s,509, H. no: 4909. Şuayb Arnaûd şeyhayn'in şartlarına göre isnadı sahihtir demiştir; Ahmed b. Hanbel'deki başka bir rivayete göre İbn Ömer: "Rasûlullah (sav) sabah namazı öncesindeki iki rek'atta ve akşam namazından sonraki iki rek'atta yirmi küsür veya on küsür defa 'gul yâ eyyühe'l-kafirûn' (قُلْ يَاأَيُّهَا الْكَافِرُونَ) ve 'gul hüvallâhu ehad' (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) (surelerini) okudu." demiştir. Arnaûd bu rivayetin senedinin de şeyhaynin şartlarına göre sahih olduğunu belirtir. Söz konusu rivayet ve diğer geçtiği yerler için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: VIII, H. no: 4763.

meşakkat ve benzeri durumlara göre sevabı da farklı olacaktır. Bu bazen yirmi beş ve yirmi yedi derece olabileceği gibi bundan fazla da, az da olabilir.

Erken dönem bazı hadis kaynaklarında Übey b. Kâ′b'dan rivayet edilen sıhhati konusunda "hasen" ve "zayıf" şeklinde farklı görüşler bulunan bir hadiste Peygamberimizin (sav): *"... kişinin bir kişiyle kıldığı namaz tek başına kıldığı namazdan daha değerlidir (ezkâ). İki kişiyle kıldığı namaz bir kişiyle kıldığı namazdan daha değerlidir. (Cemaat) ne kadar çok olursa onun namazı Allah azze ve celleye daha sevimlidir."*[227] buyurduğu belirtilir. Burada da cemaatin artmasıyla faziletin artacağı ifade edilmektedir.

Yine, yukarıda yer verdiğimiz Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bir rivayette, "*Kişi ıssız bir yerde (veya kırda) namaz kılar da abdestini, rukûsu ve secdesini güzelce yaparsa namazı elli dereceye ulaşır."*[228] ifadeleri yer almıştır. Hadisten anladığımız kadarıyla, kişinin içinde bulunduğu ortam, meşakkatin durumu, Allah'a kulluk vazifesi olan namaza gösterdiği özen ve sahip olduğu şuur nail olacağı fazileti artırmaktadır.

c) *Hadisin rivayetleri arasındaki diğer farklılıklar*

[227] Tayâlisî, Cilt: I, H. no: 556; Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 2004; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXV, H. no: 21265. Eserin tahkîkini yapan Şuayb Arnaûd hadis hasendir demiştir; Abd b. Humeyd, a.g.e, Cilt: I, s. 183, H. no: 173. Mustafa Adevî'ye göre senedi zayıftır. Zira Zehebî'ye göre Übey b. Kâ′b'tan hadisi rivayet eden Abdullah b. Ebî Basîr, Ebû İshâk'tan başkasının rivayetiyle bilinmemektedir; Ebû Dâvûd, Salât, 48. Bu rivayete Şuayb Arnaûd hasen-sahih demiştir; Nesâî, **Sünen**, Cilt: II, H. no: 5843. Bu rivete benzer bir bilgi Ka'bu'l-Ahbâr tarafından Tevrat'tan nakledilmiştir: Buhârî Şârihi İbn Receb kitabında şu bilgiyi verir: "Sağlam bir isnadla Ka'b'dan rivayet edilmiştir ki o şöyle demiştir: 'Tevrat'ta gördüm ki, cemaatle namaz adam sayısına göre derece bakımından çoğalır. Yüz kişi olurlarsa yüz, bin kişi olurlarsa sevabı bin derece olur." Bkz. İbn Receb, a.g.e, Cilt: VI, s. 19. Hatırlatmamız gerekir ki buradaki Ka'b'la kastedilen kişi Übey b. Kâ′b değil, Ka'bu'l-Ahbâr olmalıdır.

[228] Abd b. Humeyd, a.g.e, Cilt: II, s. 116, H. no: 974. Eserin tahkîkini yapan Mustafa el-Adevî senedinin hasen olduğunu söylemiştir; Ayrıca diğer rivayetleri için bkz. Ebû Dâvûd, Salât, 5, 49. Arnaûd'a göre; isnadı kavîdir. Seneddeki Hilâl b. Meymûn için Ebû Hâtim, *"leyse bi kaviyyin",* Nesâî, *"lâ be'se bihî",* İbn Maîn ve İbn Hibbân *"sika"* demişlerdir. (zararı yok anlamına gelen "*lâ be'se bihî*" lafzını bazı alimler sika ile aynı anlamda, bazıları da ondan daha aşığı olduğu anlamında kullanırlar.) Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: 30, s. 349. Diğer râviler sikadır; İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt: V, H. no: 2055. Bu eserin tahkîkini de yapan Şuayb Arnaûd'dur ve hadisin isnadının kavî olduğunu söylemiştir.

Kaynaklarımızda yer alan hadislerin rivayetleri arasında az ya da çok bir takım farklılıkların olduğu malumdur. Hicrî üçüncü asıra ait olan Buhârî gibi musannefâtın önemli ölçüde daha önce oluşturulmuş olan yazılı müdevvenata dayandığı bilinen bir gerçektir. Fuat Sezgin biraz daha ileri giderek Buhârî'nin eserinin baştan aşağı yazılı müdevvenâttan seçilerek oluşturulduğunu söylemektedir.[229] Kaynak olarak kullanılan bu eserlerin birden fazla râvisi ve nüshası da olduğu düşünülürse bunlar arasında bazı farklılıkların olması normaldir. Öbür taraftan bizim hadisi aldığımız Buhârî gibi eserlerin da sonraki nesillere aktarılması birden fazla râvi ve nüshayla gerçekleşmiştir. Bu nüshalar arasında da farklılıklar mevcuttur.

Rivayetler arasında farkların oluşmasının diğer sepepleri de, hadisi eserlerine alan musanniflerin hadisin bir kısmını alarak takti'[230], hadisi özetleyerek ihtisar[231] ve senedleri aynı olan birden fazla hadisi birleştirerek telfîk[232] gibi tasarruflarda bulunmaları sayılabilir.

İncelediğimiz Ebû Hureyre hadisi çoğu kaynakta; *"Cemaatle namaz tek başına kılınandan yirmi beş derece üstündür."* şeklinde yer almaktadır. Bu kısım müstakil bir hadis olabileceği gibi daha uzunca rivayetin bir kısmı alınarak takti' yapılmış hali de olabilir.

Esas önemli farklılık aynı hadisin sabah namazıyla ilişkilendirilen "A′meş - Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme - Ebû Hureyre" rivayeti ile namaza gidiş geliş ve mescidte bulunmadaki fazîletten bahseden "İbn Şihâb - Ebû Sâlih - Ebû Hureyre" rivayeti arasındaki farktır. Hadisin cemaatin faziletinden bahsettikten sonra sabah namazı ile ilişkilendirilmesi konu bütünlüğü açısından pek uyumlu olmadığından bizde iki ayrı rivayetin birleştirilerek telfik yapıldığı izlenimi doğurmaktadır. Ancak hadisin tespit edebildiğimiz en erken kaynak olan Abdürrezâk'ın Musannef'inde ve diğer birçok

---

[229] Fuat Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları**, Ankara Ünv. İlahiyat Fak. Yay, Ankara.1956, s. 48

[230] "Takti'", Hadisin içerdiği hükme göre bölünerek her bir kısmının ilgili olduğu konuda zikredilmesi demektir. Dârimî, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî gibi alimlerin eserlerinde çokça takti'yapmalarından yola çıkarak çoğu alim bunu caiz görmüştür. Ancak Ahmed b. Hanbel, bunu caiz görmemiş, İbnu's-Salât ise mekruh olduğunu söylemiştir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Efendioğlu, "*Takti'*", **DİA**, İstanbul 2010, Cilt: 39, s. 483-484; Ahmed Nâim, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tecemesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Ankara.1976, Cilt: I (Mukaddime), s. 471.

[231] Manen rivayetin içinde mütâlaa edebileceğimiz "ihtisâr", hadisin özetlenerek rivayet edilmesi demektir. Hadis usulünde tartışmalara yol açsa da Buhârî başta olmak üzere birçok muhaddis tarafından uygulanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Ahmed Nâim, a.g.e, Cilt: I, s. 469-470; Aydınlı, a.g.e, s. 73.

[232] "Telfîk", aynı konudaki hadisleri farklılıklarına işaret etmeden birliştirerek tek hadismiş gibi rivayet etmek demektir. Bkz. Ahmed Naim, a.g.e, Cilt: I, s. 474-476; Aydınlı, a.g.e, s. 153.

kaynakta bu şekilde yer aldığını da hatırlatmamız gerekir. Hadisin namaza gidiş geliş ve mescidte bulunmadaki faziletten bahseden rivayeti ise konu bütünlüğü açısından daha uyumludur. Ebû Hureyre, bu hadisi kendinden sonraki râvilere iki farklı şekilde rivayet etmiş de olabilir.

Diğer farklılıklar ise manen rivayetin neticesi olup hadisin genel anlamında bir değişiklik meydana getirmemektedir.

2.2. "Cemaate Katılmayanların Evlerini Yakmak İçimden Geçti" İbaresinin Yer Aldığı Hadis

Cemaatle namaza katılmayanlara yönelik ciddi bir eleştiri içeren bu hadisin sahâbî râvileri, Ebû Hureyre, Abdullah b. Mes'ûd, Üsâme b. Zeyd, Abdullah b. Ümmü Mektûm ve Cabir b. Abdullah'dır. Rivayetin farklı tarîkleri hicrî ikinci asır eserlerinin bazılarıyla, üçüncü asır eserlerinin birçoğunda yer almaktadır.

Ele alacağımız rivayetlerin bir kısmında hangi namaz olduğu belirtilmezken, bir kısmında konu yatsı ve sabah namazıyla ilişkilendirilir. Bazı rivayetlerde de söz konusu namazın cuma namazı olduğu belirtilir.

Şimdi sahâbî râvilerine göre rivayeti inceleyelim.

2.2.1. Ebû Hureyre (ö. 58/678) Hadisi

Ebû Hureyre rivayeti hicrî ikinci asra ait eserlerden Hemmâm b. Münebbih'in (ö. 132/750) es-Sahîfetü's-Sahîha'sında ve İmam Mâlik'in (ö. 179/795) Muvattâ'ında, yer aldığı gibi, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere hicrî üçüncü asra ait belli başlı eserlerde de tahriç edilmiştir. Hadisin bu dönem kaynaklarındaki rivayetlerinin sayısı elliyi bulmaktadır. Tespitlerimize göre Ebû Hureyre'den hadisi rivayet edenler; Hemmâm b. Münebbih, A'rec, Ebû Sâlih, Humeyd b. Abdirrahmân, Yezîd b. el-Esam, Aclân el-Medenî ve Saîd el-Makburî olmak üzere toplam yedi kişidir. Biz bunlara göre rivayeti değerlendireceğiz.

a) <u>Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/749) rivayeti</u>

Müslim'deki rivayet şu şekildedir:

وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: هَذَا مَا حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ أَحَادِيثَ مِنْهَا وَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **«لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ آمُرَ فِتْيَانِي أَنْ يَسْتَعِدُّوا لِي بِحُزَمٍ مِنْ حَطَبٍ ثُمَّ آمُرَ رَجُلًا يُصَلِّي بِالنَّاسِ ثُمَّ تُحَرَّقُ بُيُوتٌ عَلَى مَنْ فِيهَا»**

Müslim - Muhammed b. Rafi'- Abdürrezzâk - Ma'mer - Hemmem b. Münebbih - Ebû Hureyre - Rasûlullah (sav): "*Şüphesiz içimden geçirdim ki; gençlerime emredeyim, benim için odun kümeleri hazırlasınlar. Sonra bir adama emredeyim de namazı kıldırsın. Sonra da içindekilerin üzerine evler yakılsın*."[233]

Müslim'in dışında rivayeti Hemmâm es-Sahîfe'sinde,[234] Abdürrezzâk[235] ve Ahmed b. Hanbel eserlerinde tahriç etmişlerdir. Şuayb el-Arnaûd (ö. 2016) Ahmed b. Hanbel'deki rivayetin senedinin Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söylemiştir.[236] Hemmâm rivayetinin Buhârî başta olmak üzere diğer Kütüb-i Sitte'de bulunmaması dikkat çekicidir.

b) A'rec (ö. 117/735) rivayeti

Abdürrezzâk'ta yer alan hariç rivayette konu yatsı namazıyla ilişkilendirilir. Buhârî iki ayrı yerde rivayeti tahriç eder. İlki şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: **«وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ آمُرَ بِحَطَبٍ فَيُحْطَبَ ثُمَّ آمُرَ بِالصَّلاَةِ فَيُؤَذَّنَ لَهَا ثُمَّ آمُرَ رَجُلًا فَيَؤُمَّ النَّاسَ ثُمَّ أُخَالِفَ إِلَى رِجَالٍ فَأُحَرِّقَ عَلَيْهِمْ بُيُوتَهُمْ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ يَعْلَمُ أَحَدُهُمْ أَنَّهُ يَجِدُ عَرْقًا سَمِينًا أَوْ مِرْمَاتَيْنِ حَسَنَتَيْنِ لَشَهِدَ العِشَاءَ»**

Buhârî - Abdullah b. Yûsuf - Mâlik - Ebûzzinâd - A'rec - Ebû Hureyre - Rasûlullah (sav): "*Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun, içimden öyle geçiyor ki; emredeyim,*

[233] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 253.
[234] Hemmâm b. Münebbih, **es-Sahifetü Hemmâm b Münebbih**, (Thk. Ali Hasan Ali Abdülhamîd), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1987, H. no: 36. Bu rivayette "*odun yığını*" ifadesi yer almaz. Ayrıca yakılsın şeklindeki mechûl sîğa yerine "*yakayım*" ifadesi geçer.
[235] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1984. "Cemaate katılma" babında yer alan rivayet, aynı senedle (Ma'mer - Hemmem - Ebû Hureyre) gelir ve "*nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki*" şeklinde başlar, "yakılsın" yerine "*yakalım*" çoğul ifadesi kullanılır.
[236] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XIII, H. no: 8149. Rivayet yeminle başlar ve "*yakalım*" ifadesi yer alır.

odun toplansın sonra namaz kılınmasını emredeyim namaz için ezan okunsun, sonra bir adama emredeyim de insanlara imamlık yapsın. Sonra namaza gelmeyenlere giderek üzerlerine evlerini yakayım. Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki, onlardan biri etli bir kemik veya iyi iki paça bulacağını bilse yatsı namazına muhakkak gelirdi."[237]

Buhârî bu rivayete "Cemaatle namazın vucûbu" babında yer vermiştir. Anlaşıldığı kadarıyla ona göre vakit namazlarının cemaatle kılınması zorunludur. Bab başlığının ardından muallak olarak Hasan Basrî'nin (ö. 110/728): "Bir kimseyi annesi şefkatinden dolayı yatsı namazına gitmekten men ederse annesine itaat etmez" sözünü getirerek görüşünü delillendirir. Ayrıca bu rivayette söz konusu namazın yatsı namazı olduğu belirtilir. Buhârî aynı rivayeti başka bir şeyhinden kitabu'l-ahkâmda da tahriç etmiştir.[238]

İmam Mâlik[239] ve İmam Şâfiî[240] aynı isnadla (Ebuzzinâd - A'rec - Ebû Hureyre) ve aynı ifadelerle rivayete yer vermişlerdir. Abdürrezzâk,[241] Humeydî,[242] Ahmed b. Hanbel,[243] Müslim[244] ve Nesâî de hadisi benzer lafızlarla eserlerine almışlardır. Elbânî Nesâî rivayetine sahih demiştir. [245]

c) <u>Ebû Sâlih Zekvân (ö. 101/719) rivayeti</u>

Rivayeti Ebû Sâlih'ten sadece A′meş ve Âsım b. Behdele nakletmiştir. Buhârî'deki rivayet şu şekildedir:

---

[237] Buhârî, Ezan, 29.
[238] Buhârî, Ahkâm, 53.
[239] Mâlik, **Muvattâ**, Salâtü'l-cemâa′, 3.
[240] Şâfiî, **Müsned,** Cilt: II, H. no: 274.
[241] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1998.
[242] Humeydî a.g.e, Cilt: II, H. no: 986. Bu rivayette "*gençlerime emredeyim yatsı namazına gelmeyenlerin evlerine gitsinler odun kümeleriyle üzerlerine bu evleri yaksınlar*." ifadeleri yer alır.
[243] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XII, H. no: 7328. Şuayb Arnaûd Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre isnadının sahih olduğunu belirtir.
[244] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 651.
[245] Nesâî, **Sünen**, Cilt: II, H. no: 848.

حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ: حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لَيْسَ صَلاَةٌ أَثْقَلَ عَلَى المُنَافِقِينَ مِنَ الفَجْرِ وَالعِشَاءِ وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِيهِمَا لَأَتَوْهُمَا وَلَوْ حَبْوًا لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ آمُرَ المُؤَذِّنَ فَيُقِيمَ ثُمَّ آمُرَ رَجُلًا يَؤُمُّ النَّاسَ ثُمَّ آخُذَ شُعَلًا مِنْ نَارٍ فَأُحَرِّقَ عَلَى مَنْ لاَ يَخْرُجُ إِلَى الصَّلاَةِ بَعْدُ**»

Buhârî - Ömer b. Hafs - Babası (Hafs b. Gıyâs) - A′meş - Ebû Sâlih - Ebû Hureyre - Nebî (sav): *"Münafıklara sabah ve yatsıdan daha ağır gelen bir namaz yoktur. Bunlardaki (değeri) bilselerdi sürünerek de olsa gelirlerdi. İçimden geçti ki, müezzine emredeyim kâmet getirsin, sonra bir adama emredeyim insanlara imamlık etsin, sonra bir ateş parçası alarak namaza çıkmayanların üzerlerine (evlerini) yakayım".*[246]

Ahmed b. Hanbel yedi ayrı senedle hadisi tahriç eder. Ebû Sâlih'ten Âsım b. Behdel'nin (ö. 128/745) yaptığı rivayetlerin baş kısmında: "Peygamberimiz bir gece yatsı namazını gecenin üçte biri veya buna yakın bir zaman geçene kadar geciktirdi. Sonra geldiğinde insanlar grup grup olmuş halsiz düşmüşlerdi. (Bu duruma) çok öfkelendi ve: *'Adamın biri (bu cemaate gelmeyen) insanları bir kemik veya iki paçaya çağırsaydı hemen ona icâbet ederlerdi'* buyurdu*."* ifadeleri bulunur.[247] Şuayb Arnavûd A′meş'in bulunduğu senedlerin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu,[248] Âsım b. Behdele rivayetlerinin onun "hasenü'l-hadis" olması dolayısıyla hasen olduğunu söyler.[249]

Rivayete ayrıca İbn Ebî Şeybe,[250] Dârimî,[251] Müslim,[252] İbn Mâce[253] ve Ebû Dâvûd[254] eserlerinde hasen ve sahih senedlerle yer vermişlerdir.

d) <u>Humeyd b. Abdirrahmân (ö. 95/713) rivayeti</u>

---

[246] Buhârî, Ezan, 34.
[247] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XIV, H. no: 8903; Cilt: XV, H. no: 9383; Cilt: XVI, H. no: 10803, 10935.
[248] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XV, H. no: 9486; Cilt: XVI, H. no: 10877, 10217.
[249] Tam adı Âsım b. Behdele İbn Ebi'n-Necûd'dur (ö. 128/745). Hakkında *"sika", "lâ be'se bihî, leyse bihî be'sün", "fî hıfzıhî şey'ün"* gibi değişik değerlendirmeler yapılmıştır. Kütüb-i Sitte müelliflerinin tamamı onun rivayetlerine yer vermişlerdir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XIII, s. 473-479.
[250] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** Cilt: I, H. no: 3351.
[251] Dârimî, Cilt: II, H. no: 1248. Hüseyin Selîm Esed hadisin senedinin hasen olduğunu söyler.
[252] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 252.
[253] İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 17. Elbânî'ye göre bu rivayet sahihtir.
[254] Ebû Dâvûd, Salât, 47. Şuayb Arnaûd'a göre isnadı sahihtir.

Rivayeti Buhârî şu şekilde nakleder: Buhârî - Muhammed b. Beşşâr - Muhammed b. Adiyy - Şu′be - Saîd b. İbrâhim - Humeyd b Abdirrahmân - Ebû Hureyre - Nebî (sav): *"İçimden geçirdim ki, namazı emredeyim kılınsın, sonra dönüp namaza gelmeyenlerin evlerine gideyim de üzerlerine yakayım."*[255]

Aynı sened ve aynı lafızlarla Bezzâr'ın da yer verdiği rivayette hangi namaz olduğu belirtilmez.[256]

e) Yezîd b. el-Esam (ö. 103/721) rivayeti

Abdürrezzâk'taki rivayet tercümesini vermekle yetineceğiz:

Abdürrezzâk - Abdullah b. Muharrer - Yezîd b. el-Esam - Ebû Hureyre - Nebî (sav): *"İçimden geçirdim ki gençlerime emredeyim benim için odun kümeleri oluştursunlar. Sonra bir adama emredeyim insanlara namaz kıldırsın. Daha sonra da gidip namaza iştirak etmeyen kişilerin evlerini yakayım."*[257]

Abdürrezzâk'ın bu rivayeti senedindeki Abdullah b. Muharrer'den dolayı zayıftır. Müellifin diğer verdiği sened: "Ma'mer - Ca'fer b. Burkân - Yezîd b. el-Esam - Ebû Hureyre" şeklinde olup sika râvilerden oluşmaktadır.[258] Müellifin Sağlam râvi dururken zayıf râvinin senedini önce vermesi bu senedin sülâsi olması nedeniyle olsa gerektir.

İshâk b. Râhûye Sahîh'inde üç ayrı senedle rivayete yer verir. Onlardan birisinin sonunda: "Yezîd b. el-Esam'a cumaya mı? Diye soruldu. O da Ebû Hureyre'nin cumayı veya başka bir namazı söylediğini duymadım dedi." ilavesi vardır. [259]

---

[255] Buhârî, Husûmât, 4. Buhârî bu hadisi "Masiyet ve husumet ehlinin bilinmesinden sonra onları evlerinden çıkarma" isimli babda tahriç etmiştir. Rivayetin bab başlığıyla bağlantısı konusunda değişik yorumlar yapılmıştır. Ne var ki biz bir bağlantı kuramadık.

[256] Bezzâr, a.g.e, Cilt: XIV, H. no: 8090.

[257] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1985, 1986.

[258] İlk rivayetin senedinde bulunan Abdullah b. Muharrer (ö. ?) için İbn Hanbel *"tereke'n-nâse hadîsehû"* (insanlar hadisini terk etmiştir), Yahyâ b. Maîn *"daîf",* Dârekutnî ve Nesâî *"metrûkü'l-hadis*"(hadisi terkedilir), Buhârî *"münkerü'l-hadis"* demiştir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XVI, s. 30-31.

[259] İshâk b. Râhûye, a.g.e, Cilt: I, H. no: 310, 311, 312

Ahmed b. Hanbel'de yer alan ve Şuayb Arnavûd'un Müslim'in şartına göre sahih olduğunu belirttiği iki rivayetin ikincisinde de yukarıdaki ilavenin yanı sıra *"... ezanı duyupta namaza gelmeyenlerin (evlerini) yakayım"*[260] ifadeleri bulunur.

Müslim, benzer lafızlarla rivayeti merfû olarak eserine almıştır.[261]

Ebû Dâvûd'daki rivayette: *"... sonra gidip özürleri olmadığı halde namazlarını evlerinde kılanların evlerini üzerlerine yakayım."* dediği ifade edilir. Şuayb Arnavûd seneddeki Yezîd b. Yezîd'in (ö. ?) mechûl olması sebebiyle bu senedin zayıf olduğunu belirtir.[262]

Tirmizî de benzer ifadelerle eserine aldığı rivayet için "hasen sahih" değerlendirmesi yapar. Elbânî bu rivayete sahih demiştir.[263] Bezzâr da rivayeti benzer ifadelerle ve sağlam bir senedle eserine almıştır.[264]

f) <u>Aclân el-Medeni (ö. ?) rivayeti</u>

Aclân'dan gelen rivayetlerin bazıları muhtasâr ve yatsı namazıyla ilgiliyken ondan oğlu Muhammed b. Aclân'ın (ö. 148/765) yaptığı rivayetlerde herhangi bir namaz ismi zikredilmez ve daha uzuncadır. Rivayeti Ahmed b. Hanbel ve Dârimî eserlerine almışlardır. Ahmed b. Hanbel'deki şu şekildedir:

حَدَّثَنَا يَزِيدُ أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ عَجْلَانَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: **«لَيَنْتَهِيَنَّ رِجَالٌ مِمَّنْ حَوْلَ الْمَسْجِدِ لَا يَشْهَدُونَ الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ فِي الْجَمِيعِ أَوْ لَأُحَرِّقَنَّ حَوْلَ بُيُوتِهِمْ بِحُزَمِ الْحَطَبِ»**

Ahmed b. Hanbel - Yezîd - İbn Ebî Zi'b - Aclân - Ebû Hureyre - Nebî (sav): "*Ya mescidin etrafındaki (bazı) adamlar yatsı namazında cemaate katılmamayı terk ederler, ya da evlerinin etrafını odun yığınlarıyla yakarım*."[265]

---

[260] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XVI, H. no: 10101,10962.
[261] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 253.
[262] Ebû Dâvûd, Salât, 47. Zehebî'ye göre de Yezîd b. Yezîd (ö. ?) mechûl bir râvidir ve ondan sadece Ebû Muleyh rivayet etmiştir. Bkz. Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Mizânü'l-itidâl fî nakdi'r-ricâl,** (Thk. Ali Muhammed el-Becavî). Dâru'l-Marife, Beyrut 1963, Cilt: IV, s. 441.
[263] Tirmizî, Cilt: I, H. no: 217.
[264] Bezzâr, a.g.e, Cilt: XVI, H. no: 9379.

Senedin ikinci râvisi olan Aclân dışındaki râviler sikadır. Aclân el-Medenî (ö. ?), hakkında olumsuz ifadelerin yer aldığı bir râvidir.[266] Şuayb Arnavûd'a göre senedi bu nedenle hasendir. Ahmed b. Hanbel'deki diğer rivayetlerden biri hasen, bir tanesi de zayıf senedle nakledilmiştir.[267]

Dârimî'de Hüseyin Selim Esed'in değerlendirmesine göre hasen bir senedle rivayete yer verir.[268]

g) Saîd el-Makbûrî (ö. 123/743) rivayeti

Rivayetin diğerlerinden farkı evleri yakmama gerekçesi olarak içlerinde kadınların ve çocukların bulunmasının ifade edilmesidir. Ahmed b. Hanbel'deki tarîki şu şekildedir:

حَدَّثَنَا خَلَفٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْشَرٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لَوْلَا مَا فِي الْبُيُوتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالذُّرِّيَّةِ لَأَقَمْتُ الصَّلَاةَ صَلَاةَ الْعِشَاءِ وَأَمَرْتُ فِتْيَانِي يُحْرِقُونَ مَا فِي الْبُيُوتِ بِالنَّارِ**»

Ahmed b. Hanbel - Halef - Ebû Ma'şer - Saîd el-Makburî - Ebû Hureyre - Rasûlullah (sav): "*Evlerde kadınlar ve zürriyetleri (çocuklar) olmasaydı namaza kalkardım - yani yatsı namazına - sonra namaza gelmeyenleri evlerde ateşle yakmalarını gençlerime emrederdim.*"[269]

Senedde bulunan Ebû Ma′şer zayıf bir râvidir. Şuayb Arnavûd'a göre isnadı bu nedenle zayıftır.[270]

---

[265] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XIII, H. no: 7916.

[266] Aclân el-Medenî (ö. ?) hakkında fazla bir bilgi yoktur. Kendisi tâbiîndendir. Buhârî dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri onun hadisini naklederler. Ona sika diyenler olmuş, İbn Hibbân es-Sikât'ında kendisinden bahsetmiştir. Ne var ki, Nesâî *"lâ be'se bihî",* Ebû Dâvûd "Oğlu Muhammed'den başka ondan rivayet eden yoktur." demiştir. Bkz. İbn Hacer, **Tehzîb,** Cilt: VII, s. 162; Mizzî, a.g.e, Cilt: XIX, s. 517.

[267] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XIV, H. no: 8256, 8890. Arnaûd'a göre ikincisindeki sened ilk râvi Ebû Saîd Muhammed b. Meyser'den (ö. ?) dolayı zayıftır. Tam adı Muhammed b. Meyser el-Cu'fî, Ebû Saîd es-Sağânî'dir. Ahmed b. Hanbel, onun mürcieden olduğunu buna rağmen hadisini yazdığını söyler. Hakkında Dârekutnî *"daîf*", Buhârî *"fîhi ıztrâb",* Nesaî *"metrûku'l-hadis" (hadisi terkedilir)* değerlendirmesinde bulunmuştur. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXVI, s. 537.

[268] Dârimî, Cilt: II, H. no: 1310.

[269] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XIV, H. no: 8796.

[270] Adı; Ebû Ma′şer Necîh b. Adirrahmân es-Sindî el-Medenî'dir. Hakkında nadiren güvenilir olduğunu söyleyen olsa da Yahyâ b. Maîn *"daîfün", "leyse bi şeyin"(bir şey değil),"leyse bi kaviyyin fi'l-hadîs" (hadiste kavi*

Hadisi Tayâlisî de aynı senedle tahriç etmiştir.[271]

2.2.2. Abdullah b. Mes‘ûd (ö. 32/652) Hadisi

İbn Mes‘ûd rivayetlerinin büyük çoğunluğunda konu cuma namazıdır. Bazı rivayetlerde ise namaz ismi bildirilmez. Rivayeti Abdullah b. Mes′ud'dan nakleden iki râvi vardır. Bunlar: Ebu'l-Ehvaz ve Alkame'dir. Çoğunluk Ebu'l-Ehvaz rivayeti olup, Alkame'nin rivayetini sadece Bezzâr nakleder. Ne var ki onun da senedi zayıftır. Rivayeti tespit edebildiğimiz en eski kaynak Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin Müsned'idir. Oradaki rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **«لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ آمُرَ رَجُلًا يُصَلِّي بِالنَّاسِ ثُمَّ أَتَخَلَّفَ عَلَى قَوْمٍ يَتَخَلَّفُونَ عَنِ الْجُمُعَةِ فَأُحَرِّقَ عَلَيْهِمْ بُيُوتَهُمْ»**

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî - Züheyr - Ebû İshâk - Ebu'l-Ehvas - Abdullah b. Mes′ud - Rasûlullah (sav): *"Şüphesiz içimden geçirdim ki bir adama emredeyim insanlara namaz kıldırsın, sonra cuma namazından geri kalanlara gideyim de evlerini üzerlerine yakayım."*[272]

İbn Mes′ud'dan hadisi nakleden Ebu'l-Ehvas (ö. 95/713) Buhârî dışındaki Kütüb-i Sitte müelliflerinin hadislerini naklettikleri bir râvi olup sikadır.[273] Ondan nakleden Ebû İshâk (ö. 129/746) [274] ve daha sonraki râvi Züheyr b. Muâviye (ö. 172/788) [275] Kütüb-i Sitte râvilerindendir. "sika", "sebt", "hâfız", "hüccet" şeklinde nitelendirilmişlerdir. Dolayısıyla senedi sahihtir.

---

değildir.) Buhârî *"münkerü'l-hadis"(hadisi münkerdir),* Ebû Dâvûd ve Nesâî *"daîfün",* Ahmed b. Hanbel, *"sadûk"* der. Sünen-i erbaada rivayetlerine yer verilmiştir. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXIX, s. 322-330.

[271] Tayâlisî, Cilt: IV, H. no: 2443.

[272] Tayâlisî, Cilt: I, H. no: 314.

[273] Adı, Ebu'l-Ehvas Avf b. Mâlik b. el-Eşcaî'dir (ö. 95/713). Tabiînden olup Kûfelidir. Buhârî dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri hadislerini naklederler. Buhârî de el-Edebü'l-Müfred'inde ondan nakilde bulunur. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn *"sika"* demiş, İbn Hibbân es-Sikât'ında ona yer vermiştir. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXII, s. 445,446; Nesâî de ona *"sika"* der. Haccâc b. Yûsuf'un Irak valiliği sırasında hicrî 100 yılından önce (h.95-100) Haricîler tarafından öldürülmüştür. İbn Hacer, **Tehzîb,** Cilt: VIII, s. 169.

[274] Mizzî, a.g.e, Cilt: XXII, s. 445.

[275] Mizzî, a.g.e, Cilt: IX, s. 420-425. İbn Hacer Takrîb'de: *"Ömrünün sonlarında Ebû İshâkt'an semâı hariç, sika ve sebttir."* der. Bkz. İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, (Thk. Muhammed Avvâme), Dâru'r-Reşîd, Suriye 1986, s. 218.

Abdürrezzâk, "cumaya gelmeyen kişi" babında, [276] İbn Ebî Şeybe "cumanın farziyeti ve onun terk edilmesi" babında[277] rivayeti tahriç ederler. Ahmed b. Hanbel beş ayrı senedle, tahriç ettiği gibi,[278] Müslim[279] ve Bezzâr da[280] rivayeti eserlerine almışlardır. Sahih senedlerle gelen bu rivayetlerin tamamında konu cuma namazıdır.

Herhangi bir namaz isimi zikredilmeyen rivayetlere gelince:

Ahmed b. Hanbel'in eserinde nakledilen rivayet için Şuayb Arnavûd senedinin Müslim'in şartı üzerine sahih olduğunu söyler.*[281]*

Bezzâr'da (ö. 292/904) Müsnedi'nde, merfû olarak rivayete yer verir.*[282]* Ne var ki sened bütün tabakalarda ferttir. Ayrıca seneddeki Ebû Hamza (ö. ?) zayıf bir râvidir.[283] Bu nedenlerle rivayetin senedi zayıftır.

---

[276] Adürrezzâk, a.g.e, Cilt: III, H. no: 5170. Abdürrezzâk'ın hadisi aldığı Ebû Urve Ma'mer b. Râşîd el-Basrî es-San'ânî (ö. 153/770) Yemenli meşhur hadis alimidir. Yemen'de hadisleri tasnif eden ilk kişi olup el-Cami' isminde bir hadis eseri vardır. Ma'mer büyük bir hadis hâfızı ve alimidir ancak Yahyâ b. Maîn ve İmam Mâlik gibi alimler bazı hocalarından yaptığı nakilleri eleştirmişlerdir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXVIII, s. 303-311; İbrahim Hatipoğlu, "*Ma'mer b. Râşîd*", **DİA**, İstanbul 2003, Cilt: XXVII, s. 552-554.

[277] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: I, H. no: 5539. Müellifin hadisi aldığı Ebû Nuaym, Amr b. Hammâd, Fazl b. Dükeyn (ö. 219/834). Kûfe'li meşhur Kütüb-i Sitte râvilerinden hadis hâfızıdır. Buhârî ondan 175 hadis nakletmiştir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXIII, s. 197-220; M. Yaşar Kandemir, "*Ebû Nuaym, Fazl b. Dükeyn*", **DİA**, İstanbul 1993, Cilt: X, s. 200-201.

[278] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: VI, H. no: 3816; Cilt: VII, H. no: 4007, 4295, 4297, 4398. Müellif'in hadisi rivayet ettiği râviler, Yahyâ b. Âdem Süleymân el-Kûfî (ö. 203/818) Kûfe'li Kur'ân ve hadis alimidir. Kütüb-i sitte râvilerindendir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXXI, s. 188-192; Cengiz Kallek, "*Yahyâ b. Âdem*", **DİA**, İstanbul 2013, Cilt: XLIII, s. 234-237. Diğeri, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) Basralı olup Müsned sahibi meşhur hadis alimidir. Bkz.Mizzî, a.g.e, Cilt: XI, s. 401-408; Halit Özkan, "*Tayâlisî*", **DİA**, İstanbul 2011, Cilt: XL, s. 188-189. Diğer râvi Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi′ es-San'ânî (ö. 211/826-27) Musannef sahibi meşhur Yemenli Muhaddistir. Diğer râvi İbrâhim b. Hâlid Ebû Muhammed es-Sanânî olup (ö. 100/718) Ebû Dâvûd ve Nesâî kendisinden rivayette bulunmuştur. Bezzâr ve Dârekutnî hakkında *"sika"* demişlerdir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: II, s. 79-83. Hasan b. Mûsâ, Ebû Ali el-Bağdâdî (ö. 209/809) hakkında da Ali İbnü'l-Medînî ve Yahyâ b. Maîn "*sika*" değerlendirmesi yaparlar. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: VI, s. 328-333.

[279] Müslim, Mesâcîd, 254.

[280] Bezzâr, a.g.e, Cilt: V, H. no: 2082.

[281] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: VI, H. no: 3743. Senedde bulunan İsrâil b. Yûnus b. Ebî İshâk (ö. 160/776). Kütüb-i Sitte râvilerinden olup hakkında *"sika*" değerlendirmesi yapılmaktadır. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: II, s. 515-524. Hadisi aldığı Ebû İshâk (ö. ?) dedesidir. O da Kütüb-i sitenin "müksirûndan" olan râvilerindendir. Kûfe'nin önde gelen muhaddislerinden olup sikadır. Onu cerh edenler de olmuştur. Ukaylî ed-Duafâ'sına almış, Yahyâ b. Saîd el-Kattân da zayıf olduğunu söylemiştir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXII, s. 636 -637.

[282] Bezzâr, a.g.e, Cilt: V, H. no: 1879. Rivayetin sonunda Bezzâr: *"Mukaddemden başka Ebû Hamza hadisini İbrâhim'den bu isnadla rivayet edeni bilmiyorum."* demiştir.

[283] Adı, Ebû Hamza Meymûn el-A'ver el-Kûfî'dir. Hakkında Buhârî "*leyse bizâke (aradığın gibisi değil)", "daîf*", Ebû Hâtim "*leyse bi kaviyyin" (kavi değildir), "yüktebu hadîsehu" (hadisi yazılır)* değerlendirmelerinde bulunmuşlardır. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXIX, s. 239-240.

2.2.3. Abdullah b. Ümmü Mektûm (ö. 15/636) Hadisi

Rivayeti namaza gelmeyenlerin evlerini yakmaktan bahsedildiği bölümüyle tahriç edenler sadece Ahmed b. Hanbel ve İbn Huzeyme'dir. Ahmed b. Hanbel'deki rivayeti vermek istiyoruz:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ يَعْنِي ابْنَ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا الْحُصَيْنُ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شَدَّادِ بْنِ الْهَادِ عَنِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ **أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى الْمَسْجِدَ فَرَأَى فِي الْقَوْمِ رِقَّةً فَقَالَ: " إِنِّي لَأَهُمُّ أَنْ أَجْعَلَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ثُمَّ أَخْرُجُ فَلَا أَقْدِرُ عَلَى إِنْسَانٍ يَتَخَلَّفُ عَنِ الصَّلَاةِ فِي بَيْتِهِ إِلَّا أَحْرَقْتُهُ عَلَيْهِ " فَقَالَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ: يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ بَيْنِي وَبَيْنَ الْمَسْجِدِ نَخْلًا وَشَجَرًا وَلَا أَقْدِرُ عَلَى قَائِدٍ كُلَّ سَاعَةٍ أَيَسَعُنِي أَنْ أُصَلِّيَ فِي بَيْتِي؟ قَالَ: " أَتَسْمَعُ الْإِقَامَةَ؟ " قَالَ: نَعَمْ قَالَ: " فَأْتِهَا "**

Ahmed b. Hanbel - Abdüssamed - Abdülazîz b. Müslim - Husayn - Abdullah b. Şeddâd el-Hâd - İbn Ümmü Mektûm: "Rasûlullah (sav) mescide geldiğinde cemaatte bir hafiflik (azlık) gördü ve dedi ki: *'İçimden öyle geçiyor ki, insanlara bir imam tayin edeyim, sonra çıkayım da evinde olup namazdan geri kalanların (evlerini) üzerlerine yakayım.'* İbn Ümmü Mektûm dedi ki: 'Yâ Rasûlallah, benim (evim) le mescid arasında hurma(lar) ve ağaç(lar) var. Her vakit beni götürecek birisini de bulamıyorum. Namazı evimde kılmam için bana bir kolaylık var mı?' Peygamberimiz (sav): *'İkâmeti (ezanı) duyuyor musun?'* diye sordu. O da 'evet' dedi. *'Öyleyse (cemaate) gel'* buyurdu."[284]

Rivayetin râvileri sikadır. Şuayb Arnavûd senedi sahihtir der. Rivayetin İbn Ümmü Mektûm'un Peygamberimizden izin istemesi bölümü birçok kaynakta müstakil olarak yer almaktadır. Biz de ileride bu rivayeti inceleyeceğiz. İki ayrı rivayetin râvilerden birisi tarafından birleştirilmesi muhtemel görülmektedir.

İbn Huzeyme yukarıdakine benzer ifadelerle rivayete yer verir. Senedindeki Ebû Ca'fer Îsa b. Mâhân b. İsmâl er-Râzî (ö. 160/776) hakkında, "sika", "sadûk", "Sâlihu'l-hadis" değerlendirmeleri yapanlar vardır. Ancak onunla ilgili "leyse bi kaviyyin fi'l-hadîs" (hadiste kavî değildir), "yüktebü hadîsehû velâkin yehtau"

[284] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXIV, H. no: 15491.

(hadisi yazılır ama hata ederdi) gibi eleştiriler de yapılmıştır.[285] Bundan dolayı bize göre isnadı hasendir. A′zamî isnadının sahih olduğunu söylemiştir.[286]

2.2.4. Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) Hadisi

Bu rivayeti Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce ve Nesâî eserlerine almışlardır. Rivayete göre olay öğle namazıyle ilgilidir. İbn Hanbel'deki rivayetin ilgili kısmının sadece tercümesini vereceğiz:

Ahmed b. Hanbel - Yezîd - İbn Ebî Zi'b - ez- Zibrigân – Üsâme b. Zeyd: "(Ona ayetteki orta namazını sormuşlardı da) O öğle namazıdır. Rasûlullah (sav) öğle namazını öğlenin sıcağında kıldırmıştı da öğle uykuları ve ticaretle meşgul olmaları yüzünden arkasında bir - iki saftan başka insan yoktu. (Bunun üzerine) Allah Teâlâ: *'Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.'* (Bakara, 2/238) âyetini indirdi dedi. Üsâme (devam ederek) dedi ki: Rasûlullah (sav): *'Bu adamlar ya bu (cemaatten geri kalmayı) terk ederler, ya da evelerini yakarım.'* buyurdu.*"*[287]

Seneddeki ez-Zibrigân, İbn Amr b. Ümeyye ed-Damrî (ö. ?) olup kaynaklarda onun Zeyd b. Sâbit'ten de, Üsâme b. Zeyd'den de hadis dinlemediği, arada Zühre isimli bir râvi olduğu, onun da mechûl olduğu ifade edilir.[288] Şuayb Arnavûd da buna işaret etmiştir. Bu nedenle hadisin senedinin zayıf olduğunu söyler. Hadis seneddeki inkıtadan dolayı munkatı' bir hadistir. Bu rivayetin benzeri Nesâ'nin Sünenü'l-Kübrâ'sında Üsâme b. Zeyd ve Zeyd b. Sâbit'ten Saîd b. Müseyyeb kanalıyla nakledilir ki müellif hadisin sonunda senedin hatalı olduğunu, rivayetin ez-Zibrigan'dan geldiğini söylemiştir.[289]

İbn Mâce, "*Bu adamlar ya cemaati terk etmeyi bırakırlar, ya da evelerini yakarım."* ifadeleriyle ve merfû olarak hadisi nakleder.[290] Yukarıdaki senedde ifade edilen

[285] Mizzî, a.g.e, Cilt: XXXIII, s. 192.
[286] İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: II, H. no: 1479.
[287] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXVI, H. no: 21792.
[288] Mizzî, a.g.e, Cilt: IX, s. 285.
[289] Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, **es-Sünenü'l-kübrâ**. (Thk. Hasan Abdulmünim Şelebî). Müessetü'r-Risâle, Beyrut 2001, Cilt: I, H. no: 360.
[290] İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 17.

inkıta aynen burada da mevcuttur. Ayrıca seneddeki Velid b. Müslim el-Kuraşî ed-Dımeşkî (ö. 194/809) Kütüb-i Sitte râvilerinden ve müksirûndan olmasına rağmen çokça tedlîs yapmakla cerh edilmiştir.[291] Dolasıyla bu da zayıf bir rivayettir.

Tespitlerimize göre konuyla ilgili Üsâme b. Zeyd'den gelen sahih bir rivayet yoktur.

2.2.5. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) Hadisi

Rivayet sadece Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin Müsned'inde merfû olarak: *"İçimden geçirdim ki birine emredeyim namaza çağırsın. Sonra gidip namazdan geri duran adamların üzerlerine evlerini yakayım."*ifadeleriyle yer alır.[292]

Seneddeki Talha, Talha b. Amr b. Osman el-Hadramî'dir. (ö. 152/769). "leyse bi şeyin", "metrûku'l-hadîs", "daûfün" gibi ifadelerle cerh edilmiştir.[293] Dolayısıyla rivayetin senedi zayıftır.

2.2.6. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

a) <u>Hadisin sıhhati</u>

Ebû Hureyre hadisi beş ayrı râviden sahih senedlerle kaynaklarda yer alırken, bir râviden hasen bir râviden de zayıf senedlerle gelmektedir. İbn Mes'ûd hadisi bir râviden sahih, bir râviden de zayıf rivayetle gelir. İbn Ümmü Mektûm hadisi hasen, Üsâme b. Zeyd ve Câbir b. Abdullah hadisi de zayıf senedlerle gelmiştir.

Bu rivayetleri aynı hadis bağlamında değerlendirirsek hadisimiz bize göre her tabakada üç ve daha fazla râviden nakledildiği için "meşhur hadis" kapsamındadır.

b) <u>Hadisin sebeb-i vurûdu ve hangi namaz olduğu</u>

[291] İbn Hacer, **Tehzîb,** Cilt: XI, s. 151-155.
[292] Tayâlisî, Cilt: III, H. no: 1823.
[293] Mizzî, a.g.e, Cilt: XIII, s. 427.

Hadisin kaynaklardaki en yaygın ve sahih rivayetlerinin sahâbî râvisi Ebû Hureyre hicretin 7. senesinden sonra müslüman olduğuna göre, olay Asr-ı Saâdet'in son üç yılında vuku bulmuş olmalıdır. Yalnız kesin olarak buna hükmetmek güçtür. Zira malumdur ki ashabtan birçoğu sürekli Peygamberimizin yanında bulunamadığı için başka sahâbîlerden hadis almış ve aldığı kişinin ismini zikretmeden doğrudan ref ederek Peygamberimizden nakletmiştir. Onlar birbirlerine güvendikleri için bunda bir sakınca görmemişlerdir. Ebû Hureyre de bunu çokça yapan sahâbîlerdendir.[294] Yani olay önceden yaşanmış, Ebû Hureyre de bunu başka bir sahâbîden duymuş olabilir.

Bir kısım rivayetlerde tehdit yatsı, öğle veya cuma namazına iştirak etmeyenler hakkındayken bazılarında da namaz ismi belirtilmeksizin cemaate iştirak etmeyenlere yöneliktir. Ebû Hureyre rivayetlerinin bazılarında namaz adı zikredilmez. Çoğunda da yatsı namazı açıkça zikredilir. Hatta bazılarında Peygamberimizin (sav) bir defasında yatsıyı gecenin üçte biri veya yarısı geçene kadar geciktirdiği ifade edilir.[295] İbn Ümmü Mektûm rivayetlerinden birisinde de olayın yatsı namazında yaşandığı bilgisi yer alır.

Üsâme b. Zeyd rivayetlerinde hadisin sebeb-i vurûdu bir gün öğlen kılınan namazda cemaatin azlığıdır.[296] İbn Mes'ûd rivayetlerinde de konu cuma namazıyla ilişkilendirilir.[297]

Olay hem yatsı namazında hem de öğle namazında ayrı ayrı iki defa vuku bulmuş olabilir. Hz. Peygamber (sav) herhangi bir namazı kastetmeden genel olarak mescide gelmeyenler için de bunları söylemiş olabilir.

---

[294] Yezîd b. Hârûn: "Şu'be'yi Ebû Hureyre tedlîs yapardı derken işittim" demiştir. Bkz. Zehebî, **Siyer,** Cilt: II, s. 608; Muhaddisler sahâbenin tedlîsinde problem görmemişlerdir. Zira onlara göre sahâbenin tamamı adildir. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Ali Toksarı, "*Müdelles Hadis ve Sahâbîye Tedlîs İsnâdı,*" **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 5, 1988, s. 221-237; Nevzat Tartı, "Ebû Hureyre'nin Mürselleri Üzerine Bir İnceleme." **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: XII, sayı:3, 2012, 7-25 .

[295] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XV, H. no: 9383; Cilt: XVI, H. no: 10935; Dârimî, Cilt: II, H. no: 1248.

[296] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXVI, H. no: 21792.

[297] Tayâlisî, Cilt: I, H. no: 314; Adürrezzâk, a.g.e, Cilt: III, H. no: 5170; İbn Ebî Şeybe, a.g.e, Cilt: I, H. no: 5539; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: VI, H. no: 3816; Cilt: VII, H. no: 4007, 4295, 4297, 4398; Müslim, Mesâcîd, 254; Bezzâr, a.g.e, Cilt: V, H. no: 2082.

İmam Şâfiî, İmam Mâlik'in rivayet ettiği: "*Bizimle münafıklar arasındaki fark, yatsı ve sabah namazına katılmaktır. Onlar bu namazlara katılmaya güç yetiremezler"*[298] hadisinden hareketle burada yatsı namazının kastedilmiş olabileceği kanaatindedir.[299]

İbn Abdilber (ö. 463/1071) söz konusu namazın cuma namazı olduğunu ifade eden İbn Mes'ûd hadisinin Ebû Hureyre hadisini tefsir ettiğini, kastedilen namazın cuma namazı olduğunu söyler.[300] Ne var ki Ebû Hureyre hadislerinin büyük çoğunluğunda açıkça yatsı namazından bahsedilir. Öbür yandan cuma namazının cemaatle eda edilmesi zaten mecbûrîdir. Sahâbe-i kiramdan bir kısmının cumaya gelmemesi zor bir ihtimaldir. Ayrıca cuma namazı olsaydı Hz. Peygamber'in birine emredeyim namazı kıldırsın yerine hutbe irâd etsin demesi gerekirdi. Çünkü hutbe cumanın farzından öncedir.

Bu farklılıkların nedeni hadisin tedvin sürecine kadar manen nakledilmesi de olabilir. Bu durumda bazı ifadeler yanlış hatırlamanın neticesidir.

c) <u>Eleştirilenlerin kimler olduğu.</u>

Bu eleştirinin muhatabının münafıklar olduğu söylenmiştir. Hadisin bazı rivayetlerinin sonunda bulunan, "*Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki, onlardan biri, etli bir kemik veya iyi iki paça bulacağını bilse yatsı namazına muhakkak gelirdi.*" ifadelerini dikkate alırsak, sahâbeden olan mü'minlerin etli bir kemik parçası için Peygamberimizle beraber cemaate gelmelerinin düşünülemeyeceği yorumu yapılmıştır.[301] Öbür taraftan Abdullah b. Mes'ûd: "Vallahi ben nifakı açıkça bilinen münâfıkdan[302] başka hiç birimizin namazdan geri kalmadığını görmüşümdür." demişdir.[303] Yine incelediğimiz rivayetlerin bazılarının baş tarafında: "*Münafıklara sabah ve yatsıdan daha ağır gelen bir namaz yoktur."*[304]

---

[298] Mâlik, **Muvattâ**, Salâtü'l-cemâa′, 5

[299] Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, **el-Ümm**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1990, Cilt: I, s. 179, 180.

[300] İbn Abdilberr en-Nemîrî, **et-Temhîd, limâ fi'l-Muvattâ'i mine'l-meânî ve'l-esânîd**, (Thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî ve Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî), Vezâratü Umûmü'l-Evkâf ve'ş-Şuûnü'l-islâmiyye, Mağrib, 1387, Cilt: XVIII, s. 335.

[301] Nevevî, **el-Minhâc,** Cilt: V, s. 153.

[302] Bazı rivayetlerde "yahut hastadan" ifadesi de yer alır.

[303] Şaffî, **Müsned,** Cilt: II, H. no: 694, 706, 707, 708, 902; Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1979; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 256, 257; Dâvûdoğlu da İbn Mes'ûd'un bu sözüne dayanarak söz konusu kişilerin münafıklar olduğu kanaatindedir. Bkz. Ahmed Dâvûdoğlu, **Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi,** Sönmez Neşriyat, İstanbul t.y. Cilt: III, s. 681.

[304] Buhârî, Ezan, 34.

İfadeleri yer alır. Bütün bu gerekçelerle muhatabın münafıklar olduğu iddia edilmiştir.[305]

Konuyla ilgili makalesinde Aynur Uraler bunların münafıklar olamayacağını, Hz. Peygamber'in (sav) münafıkların zaten gösteriş için namaz kıldıklarını bildiğini söyler. Ayrıca Peygamberimizin başka bir olayda onların niyetlerini bildiği halde cezalandırmaya müsaade etmemesini[306] de gerekçe olarak belirtir.[307] Ne var ki, Peygamberimiz (sav) bu hadise göre zaten ceza vermemiş, sadece evlerini yakmayı içimden geçirdim demiştir.

Sabah ve yatsı namazının münafıklara ağır geleceğinin söylenmesi mü'minleri münafıklara benzemekten sakındırmak içindir. Bize göre buradaki tehdidin muhatabı münafık olsun mü'min olsun cemaate gelmeyenlerdir.

"... sonra gidip özürleri olmadığı halde namazlarını evlerinde kılanların evlerini, üzerlerine yakayım."[308] İfadelerine göre kınananlar mü'minlerdir. Zira münafıkların evlerinde tek başlarınayken namaz kılmaları uzak bir ihtimaldir.

"... Ezanı duyupta namaza gelmeyenlerin (evlerini) yakayım".[309] Ve "*Ya mescidin etrafındaki (bazı) adamlar yatsı namazında cemaatten geri kalmayı terk ederler, ya da evlerinin etrafını odun yığınlarıyla yakarım*."[310] Rivayetlerine göre tehdit edilenler mü'min münafık ayrımı yapılmaksızın evleri mescide yakın olup ezanı duyduğu halde namaza gelmeyenlerdir.

Üsâme b. Zeyd'in: "Rasûlullah (sav) öğle namazını öğlenin sıcağında kıldırmıştı da öğle uykusu ve ticaretle meşgul olmaları yüzünden arkasında bir-iki saftan başka

---

[305] İbn Hacer, **Fetlhu'l-bârî**, Cilt: II, s. 127. Müellif; "bu vasıflar kamil mü'mine değil münafıklara layıktır, ancak bununla kastedilen "nifak-ı küfr" değil, "nifak-ı ma'siyet"tir demiştir.
[306] Hadis için bkz. Buhârî, Menâkıb, 8; Tefsîru'l-Kur'ân, 63; Müslim, Zekât, 142
[307] Aynur Uraler, "*Cemaate Devam Etmeyenleri Uyaran Hadisin Tetkîki*." **Marmara Üniversitesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 17, 2006, s. 135-160.
[308] Ebû Dâvûd, Salât, 47.
[309] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XVI, H. no: 10962.
[310] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XIII, H. no: 7916.

insan yoktu."[311] Sözlerine göre tehdit edilenler kaylûle ve ticaret nedeniyle öğle namazı için mescide gelmeyenlerdir.

Yine hadisin çoğu rivayetlerinde cemaate katılmadıkları için kınananların erkekler olduğunu görmekteyiz. Adamlar (**رِجَال**) kelimesinin kullanılmasından kadın ve çocukların bunun dışında tutulduğunu söyleyebiliriz. Hatta Ahmed b. Hanbel'deki bir rivayette "*Evlerde kadınlar ve çocuklar olmasaydı namaza kalkardım - yani yatsı namazına - sonra gençlerime namaza gelmeyenleri evlerde ateşle yakmalarını emrederdim.*"[312] İfadeleri yer alır.

d) <u>Uygulamayı kimlerin yapacağı</u>

Peygamberimiz (sav) elbette bu fiili yapmamış sadece içinden geçirmiştir ama uygulamanın kim ya da kimler tarafından yapılmasını içinden geçirdiği de tartışılmıştır. Rivayetlerde bu konuda da farklılıklar vardır. Bazı rivayetlerde "*eline ateş parçası alarak kendisinin evleri yakacağından*",[313] bazılarında *"ellerinde odun kümeleri bulunan adamlarla gidip yine kendisinin yakacağından*",[314] bahsedilmekte, bazılarında ise *"gençlerime yaktırayım"* ifadeleri yer almaktadır.[315]

Ebû Hanîfe'nin Müsnedi'nin Ebû Nuaym rivayetinde yer alan ve İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivayette: (...لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ آمُرَ فِتْيَةً مِنْ قُرَيْشٍ لِيَجْمَعُوا لِي حُزَمًا مِنْ حَطَبٍ...) "... *İçimden geçti ki Kureyşten gençlere emredeyim benim için odun kümeleri biriktirsinler..."*[316] İfadeleri yer alır. Rivayetin senedi son derece zayıftır. Zîra seneddeki İsmâil b. Yahyâ eş-Şeybânî (ö. ?) "metrûk, kezzâb" şeklinde ağır itahama uğramıştır.[317] Diğer bir râvi Ali b. Hasen el-Müktib (ö. 257/870) ise hadis uydurmakla itham edilmiştir.[318] Bize göre Peygamberimizin böyle bir cezalandırma işinde bir kabile ayrımına gitmesi düşünülemeyeceği için hatalı bir rivayettir. Uraler son derece zayıf olan rivayetteki bu ifadelerden yola çıkarak: "Dini, Medine'ye getiren muhacirler, orada dinin yerleşmesine ve yaşanmasına da dikkat edeceklerdir."

---

[311] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXVI, H. no: 21792.
[312] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XIV, H. no: 8795.
[313] Buhârî, Ezan, 34.
[314] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 252.
[315] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XIV, H. no: 8796.
[316] Ebû Nuaym el-İsbahânî, **Müsnedu'l-İmâm Ebî Hanîfe Rivayetü Ebî Nuaym**, (Thk. Nazar Muhammed Faryâbî), Mektebetü'l-Kevser, Riyad 1415, s. 83.
[317] Mizzî, a.g.e, Cilt: III, s. 213.
[318] Bkz. Zehebî, **Mîzân**, Cilt: III, s. 120.

şeklinde bir yorum yapar. [319] Peygamberimizin vefatından sonra kabilecilik sâikiyle ne büyük problemler yaşandığını hatırlarsak bize göre böyle bir şeyin tehlikesini Hz. Peygamber'in düşünememiş olması zordur.

Göründüğü kadarıyla bu farklılıklar tamamen manen rivayetten kaynaklanan ve râvilerin bir kısmının yanlış hatırlamalarından ortaya çıkmış farklılıklardır. Kastedilen oradaki insanlar veya gençlerdir. Dolayısıyla bu ifadelerden değişik sonuçlar çıkarmak anlamsızdır.

e) Hadiste kullanılan üslup

Hadiste kullanılan sert üslup nasıl değerlendirilmelidir? Biz biliyoruz ki "rahmet Peygamberi"[320] olan Peygamberimizin şefkati ve merhametiyle ilgili birçok âyet vardır. Mesela bir âyette şöyle buyrulur: *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile…"* (Âl-i İmrân, 3/159)[321] Buna rağmen buradaki ağır üslubun sebebi nedir?

Müslümanlar hicret edip Medine'ye göç ettiklerinde Medine'de yıllarca birbiriyle mücadele eden iki Arap kabilesi ile kendileriyle anlaşma yapılsa da hiçbir zaman güvenilemeyecek üç Yahudi kabilesi bulunuyordu. Böyle bir ortama bir de dışarıdan muhacirler gelmişerdi. Dengelerin oldukça kırılgan olduğu bu yapıda müslümanların kısa sürede cahiliyye anlayışlarından kurtulmaları, kendi içlerinde kardeşlik şuuru ile tam bir birlik oluşturumaları elzemdi. Bunun için Hz. Peygamber (sav) cemaatle namazları çok önemsiyor, bu işin iyice oturmasını istiyordu. Bu konuda da başarılı olmuştur ki Buhârî'nin mevkûf olarak naklettiği bir rivayette Ebu'd-Derdâ'nın: "Vallâhi ben Muhammed ümmetinden cemaatle namazları müstesna (kusursuz yaptıkları) başka bir şey tanımıyorum" dediğini nakleder.[322]

Hz. Peygamber'in insanların hatalarını onları kırmadan düzeltme, rencide etmeme gibi bir üslubu vardı. Hatta kendisine karşı yapılan fenalığı affederdi. Burada durum

[319] Bkz. Uraler, a.g.m, s. 147.
[320] Enbiya, 21/107.
[321] Konuyla ilgili şu âyetlere de bakılabilir: Tevbe, 9/128; Kehf, 18/6.
[322] Buhârî, Ezan, 31.

biraz farklıdır. Şüphesiz cemaate kimlerin gelip gelmediği malumdu. Buna rağmen bu sert uslübu kullanması bir rivayette de belirtildiği gibi, kendisine karşı yapılan fenalığı affettiği ama Allah'ın yasaklarının çiğnenmesi konusunda da tavizsiz davrandığı bilgisiyle örtüşmektedir.[323]

Yine Peygamberimiz (sav) namaz konusunda çok hassastı. Kendisinin beddua ettiği pek görülmediği halde Hendek Savaşı'nda ikindi namazını kılmaya vakit bulamadığı için müşriklere: *"Allah onların kabirleri ve evlerini ateşle doldursun"* şeklinde beddua etmiştir.[324]

2.3. Namaz Vakti Gelince Biriniz Ezan Okusun, Büyük Olanınız da Size Namaz Kıldırsın

Hadisin sahabî râvisi Mâlik b. Huveyris el-Leysî'dir. (ö. 74/693) En erken Şâfiî'nin Müsnedi'nde tespit edebildiğimiz rivayete Kütüb-i Sitte ve diğer birçok eser yer verir. Biz biraz daha ayrıntı içerdiği için Buhârî'deki bir rivayetin metnini vermeyi uygun buluyoruz:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ المُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الوَهَّابِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ **أَتَيْنَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ شَبَبَةٌ مُتَقَارِبُونَ فَأَقَمْنَا عِنْدَهُ عِشْرِينَ يَوْمًا وَلَيْلَةً وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَحِيمًا رَفِيقًا فَلَمَّا ظَنَّ أَنَّا قَدِ اشْتَهَيْنَا أَهْلَنَا ـ أَوْ قَدِ اشْتَقْنَا ـ سَأَلَنَا عَمَّنْ تَرَكْنَا بَعْدَنَا فَأَخْبَرْنَاهُ قَالَ: «ارْجِعُوا إِلَى أَهْلِيكُمْ فَأَقِيمُوا فِيهِمْ وَعَلِّمُوهُمْ وَمُرُوهُمْ ـ وَذَكَرَ أَشْيَاءَ أَحْفَظُهَا أَوْ لاَ أَحْفَظُهَا ـ وَصَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلاَةُ فَلْيُؤَذِّنْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ وَلْيَؤُمَّكُمْ أَكْبَرُكُمْ»**

Buhârî - Muhammed b. Müsennâ - Abdülvehhâb - Eyyûb - Ebû Kılâbe - Mâlik (b. Huveyris): "Bizler yaşları birbirine yakın bir grup genç Hz. Peygamber'e (sav) gelerek yanında yirmi gün yirmi gece kaldık. Allah Resûlü (sav) çok merhametli ve şefkatliydi. Bizim ailelerimizi özlediğimizi veya - dönmek - istediğimizi anlayınca geride kimleri bıraktığımızı sordu. Biz de anlattık. Bunun üzerine: *'Ailelerinize dönün. Onlarla kalın. Onlara, (İslâm'ı) öğretin ve (dinin emirlerini yapmalarını) isteyin. Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle namaz kılın. Namaz*

[323] İlgili hadis için bkz. Mâlik, **Muvattâ,** Husnü'l-huluk, 2; Buhârî, Menâkıb, 23; Müslim, Fedâil, 79.
[324] Buhârî, Cihad, 97; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 202.

(vakti) geldiğinde içinizden biri size ezan okusun. En büyüğünüz de size imamlık yapsın.' buyurdu."[325]

Hadisin bütün rivayetlerini Mâlik b. Huveyris'ten nakleden Ebû Kılâbe'dir. (ö. 104/722) Ondan da sadece Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748) ve Hâlid el-Hazzâ (ö. 141/758) rivayet etmişlerdir. Hâlid rivayetleri *"...ikiniz sefere çıktığınızda ezan okuyun, ikâmet getirin sonra ikinizden büyük olanınız namazı kıldırsın."* şeklinde tesniye ifadeleriyle gelmiştir. Yalnız yukarıda verdiğimiz gibi Eyyûb'tan nakledilenler çoğul ifadeleriyle gelir ve *"içinizden biri ezan okusun"* ifadesinden sonra "*ikâmet getirsin"*ifadesi de bulunmaz.

Buhârî yukarıda verdiğimizin dışında bir kısmı muhtasâr olarak sekiz ayrı yerde hem Eyyûb, hem de Hâlid rivayetlerini nakleder.[326]

İmam Şâfiî Eyyûb rivayetine,[327] İbn Ebî Şeybe'de Hâlid rivayetine[328] yer verir. Ahmed b. Hanbel,[329] ve Müslim[330] de her iki rivayeti nakletmişlerdir. Dârimî,[331] İbn Mâce,[332] Ebû Dâvûd,[333] Tirmizî[334] ve Nesâî[335] de bazası Eyyûb bazısı da Hâlid rivayetini eserlerine almışlardır. Sonraki birçok hadis eserinde de rivayet yer alır. Biz bu kadarını yeterli görüyoruz.

2.3.1. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Kaynaklarına yer verdiğimiz bu rivayetlerin, çoğunluğu şeyhayn şartına göre olmak üzere tamamı sahih senedlerle gelmiştir.

Hadisin sahabî râvisi Benû Leys Kabilesi'nden arkadaşlarıyla beraber Medine'ye gelen ve bir süre Peygamberimizle kalan Mâlik b. Huveyris'tir. Yukarıda kaynaklarını verdiğimiz rivayetlerden bazılarında bu süre yirmi gün (veya gece)

[325] Buhârî, Ezan, 18.
[326] Buhârî, Ezan, 17, 35, 49, 140, Cihat ve Sefer, 42, Edeb, 27.
[327] Şâfiî, **Müsned,** Cilt: I, H. no: 294. Senedi sahihtir.
[328] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: I, H. no: 2259. Riveyetin senedi sahihtir.
[329] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXIV, H. no: 15598, 15601, Cilt: XXXIV, H. no: 20529, 20530
[330] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 53.
[331] Dârimî, Cilt: II, H. no: 1288. Hüseyin Selîm Esed rivayete sahih demektedir.
[332] İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 46.
[333] Ebû Dâvûd, Salât, 69.
[334] Tirmizî, Cilt: I, H. no: 205.
[335] Nesâî, **Sünen,** Cilt: II, H. no: 634, 635, 669, 781. Elbânî tamamına sahih der.

olarak belirtilir. Onların ailelerini özlediğini fark eden Allah Rasûlü onları memeleketlerine göndermiş, giderlerken kendilerine nasihatlerde bulunmuştur. Konumuz vakit namazlarının cemaatle kılınmasının önemiyle ilgili rivayetler olduğu için onlara namaz vakti gelince namazı cemaatle kılmalarını emretmesi bizim için önemli bir bilgidir.

Hadisin "Hâlid el-Hazzâ - Ebû Kılâbe - Mâlik b. Huveyris" senediyle gelen rivayetleri diğerinden farklı olarak: *"...ikiniz sefere çıktığınızda ezan okuyun, ikâmet getirin sonra ikinizden büyük olanınız namazı kıldırsın."* şeklinde tesniye ifadeleriyle gelir. Bu nedenle fakîhlerin cemaat için iki kişinin yeteceği görüşünün delillerinden birisi bu hadistir. Nitekim Buhârî'nin de bu hadise yer verdiği bab başlıklarından birisi (اثْنَانِ فَمَا فَوْقَهُمَا جَمَاعَةٌ) "iki kişi veya daha fazlası cemaattir" şeklindedir.

Birçok rivayetete Kur'ân bilgisi daha üstün olanın imamlığa daha ehil olduğu belirtilmişken, incelediğimiz rivayette yaş bakımından büyüğünüz imam olsun denilmesi, Mâlik ve arkadaşlarının Kur'ân bilgisinin birbirine yakın olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim Ebû Dâvûd rivayetinin sonunda şu ifade yer alır: "Hâlid dedi ki, 'Ebû Kılâbe'ye Kur'ân nerede kaldı (Yani öncelik Kur'ân bilgisi olmalı değil mi?) dedim. O da, bu açıdan onlar birbirine yakındı dedi."[336]

2.4. Hz. Peygamber (sav) Ezanı İşiten Âmâya İzin Vermemiştir

Rivayeti merfû olarak Abdürrezzâk'tan başlayarak birçok müellif eserine almıştır. Sahâbî râvileri, Ebû Hüreyre, Câbir b. Abdullah, İbn Ümmü Mektûm, Berâ b. Âzib (ö. 71/690) ve Ka′b b. Ucre'dir (ö. 51/671).

2.4.1. Ebû Hureyre (ö. 58/678) Hadisi

Ebû Hureyre rivayetinin yer aldığı en eski kaynak İshâk b. Râhûye'nin (ö. 238/853) Müsnedi'dir. Buradaki rivayet şu şekildedir:

أَخْبَرَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ الْفَزَارِيُّ نا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَصَمِّ عَنْ عَمِّهِ يَزِيدَ بْنِ الْأَصَمِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: **جَاءَ أَعْمَى إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: إِنَّهُ لَيْسَ لِي قَائِدٌ**

[336] Bkz. Ebû Dâvûd, Salât, 69.

يَقُودُنِي إِلَى الصَّلَاةِ فَسَأَلَهُ أَنْ يُرَخِّصَ لَهُ فِي بَيْتِهِ فَأَذِنَ لَهُ فَلَمَّا وَلَّى دَعَاهُ فَقَالَ لَهُ: «هَلْ تَسْمَعُ النِّدَاءَ بِالصَّلَاةِ؟» فَقَالَ: نَعَمْ قَالَ: «فَأَجِبْ»

İshâk b. Râhûye - Mervan b. Muâviye el-Fezârî - Ubeydullah b. Abdullah b. el-Esam - (amcası) Yezîd b. el-Esam - Ebû Hureyre (r.a.): "Rasûlullah'a (sav) bir a'mâ geldi ve: 'Beni namaza götürecek bir kılavuz (yardımcı) yok' diyerek namazı evinde kılabilmesi için izin istedi. O da ona izin verdi. Fakat dönüp gidince onu çağırarak: *'Namaz için okunan ezanı işitiyor musun?'* dedi. (Âmâ zat): 'Evet' cevabını verince, *'öyleyse ezana icâbet et'* buyurdu."[337]

Görüldüğü gibi bu rivayette a'mâ kişinin kim olduğu belirtilmemektedir. Seneddeki Ubeydullah b. Abdullah b. el-Esam (ö. ?) hakkında "sika" değerlendirmesi yanında "makbûl" değerlendirmesi de yapılmıştır.[338] Diğer râviler sika olup, Kütüb-i Sitte râvileridir.

Müslim dört ayrı râviden hadisi nakleder ki bunların hepsi rivayeti, yukarıda bahsedilen Mervan b. Muâviye el-Fezârî'den almışlardır. Müslim'in bu şeyhlerinden sadece Süveyd b. Saîd (ö. 240/854) hakkında, olumsuz tenkitler yapılmıştır.[339] Diğerleri sika râvilerdir. Rivaytlerin metninde anlama etki edecek bir faklılık bulunmamakta olup burada da a'mâ kişinin adı belirtilmez.[340]

Bezzâr da Ebû Hureyre'den iki ayrı senedle nakleder. Her ikisi de zayıftır.[341] İkinci rivayette Peygamberimize (sav) soru soran a'mâ şahsın Abdullah b. Ümmü Mektûm (r.a.) olduğu bilgisi vardır. Rivayetin metni benzer ifadeler içerir.[342]

---

[337] İshâk b. Râhûye, a.g.e, Cilt: I, H. no: 313.

[338] Adı, Ubeydullah b. Abdullah b. el-Esam el-Âmirî'dir. (ö. ?) İbn Hibbân es-Sikât'ına almış ve amcası Yezîd b. el-Esam'dan rivayet ettiğini belirtmştir. Müslim'in râvilerindendir. İbn Hacer "*makbûl*" değerlendirmesi yapar. Mizzî, a.g.e, Cilt: XIX, s. 65.

[339] Süveyd b. Saîd (ö. 240/854) Buhârî'nin hadis almadığı sadece Müslim ve İbn Mâce'nin rivayetlerine yer verdiği bir râvi olup hakkında *"sika"* değerlendirmesi yapılmasına rağmen, *"sadûk", "leyse bi şey'in"* gibi eleştiriler de yapılmış, tedlîs ve ihtilâtla da suçlanmıştır. Nesâî ona *"daîf"* demiş, Buhârî daha ileri giderek onun hakkında *"hadîsühû münker"* demiştir. Bkz. Şemsüddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez- Zehebî, **Mizân**, (Thk. Ali Muhammed el-Becavî). Dâru'l-Ma′rife, Beyrut t.y., Cilt: II, s. 248; el-Müğnî, Cilt: II, s. 290; Mizzî, a.g.e, Cilt: XII, s. 247-255.

[340] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 255.

[341] Bezzâr, a.g.e, Cilt: XVI, H. no: 9383. Hadisi aldığı İbrâhim b. Nasr mechûl bir râvidir. Onun hadisi kendisinden aldığı Müsedded'in kaynaklarda İbrâhim b. Nasr isminde bir talabesinden bahsedilmemektedir. Bu nedenle rivayet zayıftır; Bezzâr, a.g.e, Cilt: XVII, H. no: 9688. Bu senedde de Abdullah b. Ziyad er-Râzî mechûl bir râvidir. Abdürrezzâk'tan başkasının ondan rivayeti bilinmemektedir. Ebû Sinan hakkında da bazı

Nesâî'nin hem el-Müctebâ'ya hem de es-Sünenü'l-Kübrâ'ya aldığı rivayet sened ve metin açısından Sahîh-i Müslim'dekiyle aynıdır. Yalnız Nesâî hadisi İshâk b. İbrâhim'den (ö. 238/949) almıştır ki Kütüb-i Sitte râvilerinden olup sikadır.[343]

Ebû Hureyre rivayetini dördüncü ve daha sonraki yüzyıllara ait eserlerde de görmekteyiz ama bunların kaynağı çoğunlukla yukarıda verdiğimiz rivayetlerdir.

2.4.2. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) Hadisi

Hadisin Ahmed b. Hanbel'deki rivayeti şu şekildedir:

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبَانَ الْوَرَّاقُ أَبُو إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ جَارِيَةَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ قَالَ: **أَتَى ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ مَنْزِلِي شَاسِعٌ وَأَنَا مَكْفُوفُ الْبَصَرِ وَأَنَا أَسْمَعُ الْأَذَانَ قَالَ: " فَإِنْ سَمِعْتَ الْأَذَانَ فَأَجِبْ وَلَوْ حَبْوًا " أَوْ " زَحْفًا**

Ahmed b. Hanbel - İsmâil b. Ebân el-Verrâk Ebû İshâk - Yakûb - Îsa b. Câriye - Câbir b. Abullah: "İbn Ümmü Mektûm Nebî'ye (sav) gelerek: 'Yâ Resûlallah! Ben ezanı duyuyorum ama evim uzakta, gözlerim de görmüyor' dedi. (Peygamberimiz): *'Ezanı duyuyorsan sürünerek bile olsa icâbet et*' buyurdu.[344]

Rivayetin sonundaki şüphe ifadeleri olan (**حَبْوًا**) ve (**زَحْفًا**) kelimelerinin ikisi de "sürünerek" anlamındadır. Rivayeti Câbir'den nakleden Îsa b. Cariye, hakkında

---

tenkitler yapılmıştır. Adı, Sai'd b. Sinan eş-Şeybânî el-Kûfî'dir (ö. ?). İbn Hibbân es-Sikât'ında kendisinden bahsetmiştir. Hakkında Yahyâ b. Maî'n *"sika"*, Ebû Hâtim *"sadûk, sika*", Nesâî *"leyse bihî be'sün*", Ahmed b. Hanbel *"leyse bi kaviyyin fi'l-hadîs*" *(hadiste kavî değildir)* demiştir. Buhârî, Sahîh'inde ondan rivayet nakletmez ama "el-Kırâatü halfe'l-İmâm" isimli eserine onun hadisini almıştır. Mizzî, a.g.e, Cilt: X, s. 492-495.

342 Yalnız rivayette İbn Ümmü Mektûm'un Peygamberimize söylediği sözler içerisinde "ve liye gâidün lâ yülâvimünî" (ولي قائد لا يلاومني) ifadesi geçmektedir ki "mülâveme" birinin diğerini ayıplaması anlamına gelir. "Beni ayıplamayan bir yedekcim (kılavuzum) var" şeklinde tutarsız bir anlam ortaya çıkmaktadır. İbnü'l-Esîr de Hattâbî de bunun râvilerin hatası olduğunu, doğrusunun "bana eşlik eden, yardım eden bir kılavuzum yok" anlamında "ve liye gâidün lâ yülâimünî" (ولي قائد لا يلائمني) olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bkz. Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed, **Garîbü'l-Hadîs**, (Thk. Abdülkerim İbrâhîm el-Ğarbâvî), Dâru'l-Fikir, 1982, Cilt: III, s. 225; İbnü'l-Esîr, **En-Nihâye Fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, (Thk. Tâhir Ahmed Ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed Et-Tanâhî), Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1979, Cilt: IV, s. 220-221. Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve Sindî'de kelimenin "lâ yülâyimünî" (لا يلايمني) olması gerektiğini söyler Bkz. İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 17; Sindî, Ebu'l-Hasan Nureddin Muhammed b. Abdu'l-Hâdî, **Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce**, Dâru'l-Cîl, Beyrut, Cilt: I, s. 256. İbn Huzeyme'deki rivayette de "felâ yülâzimünî" (فَلَا يُلَازِمُنِي) şeklindedir ki anlamları aynıdır. Bkz. İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: II, H. no: 1480.

343 Nesâî, **Sünen**, Cilt: II, H. no: 850; **Sünenü'l-kübrâ,** Cilt: I, H. no:. 925.

344 Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXIII, H. no: 14948.

olumsuz tenkitler yapılan zayıf bir râvidir.[345] Diğerleri Buhârî râvileridir ve sikadırlar. Şuayb Arnaûd Îsa b. Cariye nedeniyle hadisin senedinin zayıf olduğunu söylemiştir.

Câbir rivayeti Abd b. Humeyd ile Ebû Ya'lâ'nın Müsnedlerinde ve İbn Hibbân'ın Sahîh'inde de aynı sened ve benzer lafızlarla nakledilir. Hüseyin Selim Esed de Şuayb Arnaûd da senedin zayıf olduğunu söylemişlerdir.[346] Tespitlerimize göre hadisin Câbir'den gelen sahih bir rivayeti yoktur.

2.4.3. Abdullah b. Ümmü Mektûm (ö. 15/636) Hadisi

Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, İbn Huzeyme ve Taberâni'nin hadisi rivayet ettiklerini görüyoruz. Ahmed b. Hanbel'deki rivayetlerden birini verelim:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ يَعْنِي ابْنَ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا الْحُصَيْنُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادِ بْنِ الْهَادِ عَنِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ **أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى الْمَسْجِدَ فَرَأَى فِي الْقَوْمِ رِقَّةً فَقَالَ: «إِنِّي لَأَهُمُّ أَنْ أَجْعَلَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ثُمَّ أَخْرُجُ فَلَا أَقْدِرُ عَلَى إِنْسَانٍ يَتَخَلَّفُ عَنِ الصَّلَاةِ فِي بَيْتِهِ إِلَّا أَحْرَقْتُهُ عَلَيْهِ» فَقَالَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ: يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ بَيْنِي وَبَيْنَ الْمَسْجِدِ نَخْلًا وَشَجَرًا وَلَا أَقْدِرُ عَلَى قَائِدٍ كُلَّ سَاعَةٍ أَيَسَعُنِي أَنْ أُصَلِّيَ فِي بَيْتِي؟ قَالَ: " أَتَسْمَعُ الْإِقَامَةَ؟ " قَالَ: نَعَمْ قَالَ: " فَأْتِهَا "**

Ahmed b. Hanbel - Abdüssamed - Abdülazîz b. Müslim- Husayn - Abdullah b. Şeddâd el-Hâd - İbn Ümmü Mektûm: "Rasûlullah (sav) mescide geldiğinde cemaatte bir hafiflik (azlık) gördü ve dedi ki: *'İçimden öyle geçiyor ki, insanlara bir imam tayin edeyim, sonra çıkayım da evinde olup namazdan geri kalanların (evlerini) üzerlerine yakayım.'* İbn Ümmü Mektûm dedi ki: 'Yâ Rasûlallah! Benim (evim) le mescid arasında hurma(lar) ve ağaç(lar) var. Her vakit beni götürecek birisini de bulamıyorum. Namazı evimde kılmam için bana bir kolaylık var mı?' Peygamberimiz (sav): *'İkameti (ezanı) duyuyor musun?'* diye sordu. O da 'evet' dedi. *'Öyleyse (cemaate) gel'* buyurdu*".*

---

[345] Adı: Îsa b. Câriye el-Ensârî, el-Medenî'dir. (ö. ?), İbn Hibbân onu Kitabü's-Sikât'ına alsa da hakkında Yahyâ b. Maîn, *"leyse hadîsuhû bizâke"* (hadisi aradığın gibi değil), Ebû Zür'a *"lâ be'se bihî",* Ebû Dâvûd *"münkerü'l-hadîs"* ifadeleriyle cerh ederler. Mizzî, Cilt: XXII, s. 588-590.

[346] Abd b. Humeyd, a.g.e, Cilt: II, s. 205, H. no: 1146; Ebû Ya'lâ, a.g.e, Cilt: III, 1803; İbn Hibbân, **Sahîh,** Cilt: V, H. no: 2063.

Râvileri şeyhayn râvileridir. Şuayb Arnaûd (ö. 2016) senedin sahih olduğunu, hadisin de sahih ligayrihî olduğunu söyler.[347] Rivaete İbn Huzeyme de yer verir. A′zamî (ö. 1438/2017) muhakkik olarak buradaki senede sahih der ancak bize göre senedi zayıftır.[348]

Hadisin Abdürrezzâk'taki rivayetinin senedindeki Sâlih (ö. ?) Ebû Sâlih es-Semmân'ın (ö. 101/719) oğludur. Kaynaklar "sika" değerlendirmesi yaparlar ama h. 15 yılında vefat etmiş olan İbn Ümmü Mektûm'dan hadis alması oldukça zordur. Diğer râvileri Kütüb-i Sitte râvileri olmasına rağmen rivayet mürsel, munkatı' olduğu için zayıftır.[349]

Ahmed b. Hanbel'deki diğer rivayetle, İbn Ebî Şeybe, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, İbn Huzeyme ve Taberâni'deki rivayetlerde İbn Ümmü Mektûm'dan hadisi rivayet eden Ebû Rezîn'dir (ö. 91-100/709-718). Şuayb Arnaûd'a göre senedi zayıftır, Zîra İbn Maîn ve İbn Kattân Ebû Rezîn'in İbn Ümmü Mektûm'dan hadis işitmediği, ondan yaptığı rivayetlerin mürsel olduğu kanaatindedirler.[350] Ancak Arnaûd, başka kaynaklardan sahih senedli rivayetleri bulunması nedeniyle hadisin metninin "sahih liğayrihî" olduğu görüşündedir.[351]

---

[347] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXIV, H. no: 15491. Biz bu hadise yukarıda **"***cemaate katılmayanların evlerini yakmak içimden geçti"* hadisi bölümünde yer vermiştik. Hadisi bu haliyle nakleden sadece Ahmed b. Hanbel ve İbn Huzeyme'dir. Görüldüğü gibi birçok kaynakta iki bölüm ayrı ayrı hadisler olarak rivayet edilmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu nedenlerle iki ayrı rivayetin râvilerden birisi tarafından birleştirilmesi muhtemel görülmektedir.

[348] İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: II, H. no: 1479. Senedde bulunan Ebû Ca'fer İsâ b. Mâhân er-Râzî (ö. 160/776) hakkında *"sika"* değerlendirmesi yapılmış, Ali el-Medînî *"kâne i'ndenâ sigatün" (bize göre sikadır)* demiştir. Onu cerh edenler daha fazladır; Yahyâ b. Maîn, *"sâlihu'l-hadîs"* Ahmed b. Hanbel, *"leyse bi kaviyyin fi'l-hadîs" (hadiste kavi değildir),* Ebû Zür'a "*yehimmü kesîran*" *(çokça vehim sahibidir)* demiştir. Bkz. Mizzî, Cilt: XXXIII, s. 192-196.

[349] Abdürrezzâk, Cilt: II, H. no: 1913. Adı, Salih b Ebû Salih Zekvân es-Semmân'dır. (ö. ?) Müslim ve Tirmizî birer hadisini zikretmişlerdir. Babası Ebû Salih ancak Hz. Osman dönemine (h. 24-36) yetişebilmiştir. İbn Ümmü Mektûm ise h. 15'te vefat etmiştir. Birbirleriyle görüşmeleri mümkün değildir. Ayrıca tabakat kitaplarında hadis aldığı şeyhleri arasında İbn Ümmü Mektûm yoktur. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XIII, s. 57.

[350] Adı, Ebû Rezîn, Mes'ûd b. Mâlik el Esedî'dir. (ö. 91-100). Ebû zür'a, İclî ve diğer bazı alimler onun sika olduğunu söylemişlerdir. Sahâbî olup olmadığı, İbn Ümmü Mektûm'dan hadis alıp almadığı, hatta doğum ve ölüm tarihleri hakkında farklı bilgiler vardır. Bkz. İbn Hacer, Ebu'l-Fazl şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalani**, el-İsâbe Fî Temyîzi's-Sahâbe**, (Thk. Adil Ahmed Abdülmevcut, Ali Muhammed Muavvez), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1415, Cilt: VII, s. 126.

[351] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXIV, H. no: 15490; İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** Cilt: II, H. no: 808; İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 17. Elbânî İbn Mâce'deki rivayete sahih demiştir; Ebû Dâvûd, Salât, 47. Tahkîki yapan Şuayb Arnaûd'da Ebû Rezin'in İbn Ümmü Mektûm'dan hadis işitmediği gerekçesiyle isnadın zayıf ama hadisin sahih olduğunu söylemiştir; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: II, H. no: 1480. Burada hadis iki ayrı sentle rivayet edilir ama her ikisinin râvis de Ebû Rezîn'dir. A′zamî rivayetin isnadının sahih olduğu görüşündedir; Taberânî, **Muʿcemü'l-evsat,** Cilt: V, H. no: 4914.

Ebû Dâvûd, Nesâî (Sünenü'l-Kübra'da) ve İbn Huzeyme'de yer alan bir İbn Ümmü Mektûm rivayeti şöyledir: "İbn Ümmü Mektûm dedi ki: Yâ Resûlallah! Medine'nin haşaratı ve yırtıcı hayvanları çoktur. Nebî (sav): *'Hayyeale's-salâh'ı ve hayyeale'l-felah'ı duyuyorsan hemen (mescide) koş'* buyurdu.*"* Hadisi İbn Ümmü Mektûm'dan rivayet eden kişi Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dır. (ö. 83/702) Şuayb Arnaûd onun İbn Ümmü Mektûm'dan hadis almadığını, hadisin senedinin munkatı' olduğunu söyler.[352]

Bunların dışında hadis Berâ b. Âzib (ö. 71/690) ve Ka'b b. Ucre'den de (ö. 51/671) nakledilmiştir. Ancak bu rivayetler hicrî dördüncü yüzyıl ve sonraki kaynaklarda yer alır.

Taberânî'nin (ö. 360/971) Mu'cemü'l-Evsat'ında yeralan Berâ b. Âzib rivayetinde diğer rivayetlerden farklı olarak İbn Ümmü Mektûm'un sadece yatsı ve sabah namazı için izin istediği belirtilir. Rivayetin senedi zayıftır.[353]

Ka'b b. Ucre rivayeti Taberanî'nin Mu'cemu'l Evsat[354] ve Mu'cemü'l-Kebîr'i[355] ile Darekutnî[356] ve Beyhakî'nin Sünen'inde[357] yer alır. Bu rivayetlerde izin isteyen sahâbî a'mâ biri olarak zikredilip isim belirtilmez. Beyhakî'deki rivayetin senedinde bulunan Bişr b. Hâtim er-Rakkî'yi (ö. 224/838) İbn Hibbân es-Sikât'ına almış olsa da, Buhârî Tarihu'l-Kebîr'de, İbn Ebî Hatim er-Râzi el-Cerh ve't-ta′dil'inde ona yer vermiş ama herhangi bir değerlendirme yapmamışlardır. Hakkında değerlendirme

---

[352] Ebû Dâvûd, Salât, 48; Nesâî, **Sünenü'l-kübrâ,** Cilt: I, H. no: 926; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: II, H. no: 1478. Seneddeki inkıtayı gözden kaçıran A′zamî rivayetin senedine sahih demiştir. Tirmizî, Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın Hz. Ömer'in h. 23 yılındaki şehâdetinde altı yaşında olduğunu söyler. Buna göre doğum tarihi h. 18 veya 19'dur. İbn Ümmü Mektûm ise h. 15'te vafat etmiştir. Birbirlerine mülaki olmamışlardır. Bkz. Tirmizî, Cilt: V, H. no: 3113.

[353] Taberânî, **Muʿcemü'l-evsat,** Cilt: VIII, H. no: 7869 Nazil isnada sahip bu rivayet senedin bütün tabakalarında fert olduğu gibi senedde bulunan Üzre b. el-Hâris (ö. ?) çoğu hadis otoritesine göre mechûl bir râvidir. İbn Hibbân es-Sikât'ına Uzre b. Hâris eş-Şeybânî isminde birisini almış ve Berâ b. Âzib'den rivayet ettiği bir haberi nakletmiştir. Bizim bahsettiğimiz seneddeki Uzre'nin Berâ b. Âzib'den rivayet etmesi yaşadığı zaman dilimi itibarıyla mümkün görünmemektedir. Ayrıca İbn Hibbân Üzre ismini hadisin senedindeki gibi "ذ" ile değil " ز " ile yazmıştır. Muhtemeldir ki burada bahsedilen kişi başka birisidir. Bkz. İbn Hibbân, **es-Sikât,** Cilt: V, s. 279.

[354] Taberânî, **Muʿcemü'l-evsat**, Cilt: VII, H. no: 7431. Senedindeki Süleyman b. Dâvûd eş-Şâzekûnî (ö. 234/848) hadiste yalancılıkla itham edilmiştir. Bkz. İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân,** Cilt: IV, s. 142; Zehebî, **Mizân,** Cilt: II, s. 205.

[355] Taberânî, **el-Muʿcemü'l-kebîr**, (Thk. Hamdi b. Abdilmecîd es-Selefî), Mektebetü't-Teymiyye, Kahire 1994 Cilt: XIX, s. 138, H. no: 304 Seneddeki Süleyman b. Ebî Dâvûd el-Harrani hakkında Buhârî *"münkeru'l-hadis",* Ahmed b. Hanbel *"leyse bi şey'in*" demiştir. Bkz. İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân,** Cilt: IV, s. 150

[356] Darakutni, Cilt: II, H. no: 1880. Bu rivayetin de senedinde önceki dipnotta belirtiğimiz Süleyman b. Ebî Dâvûd el-Harrani bulunur.

[357] Beyhakî, **Sünen**, c3, H. no: 4947.

yapacak kadar bir bilgi yoktur. Diğer râvileri sika olsa da bize göre senedi zayıftır.[358] Diğerleri de zayıf senetlerle nakledilmiştir.

2.4.4. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Ebû Hureyre rivayeti sahih ve hasen diyebeleceğimiz senedler yanında, zayıf senedlerle de gelmişir. Câbir b. Abdullah rivayetlerinin tamamı zayıftır. İbn Ümmü Mektûm'dan gelen rivayetlerin sadece Ahmed b. Hanbel'deki senedi sahih olup diğerleri mürsel rivayetlerdir. Berâ b. Âzib ve Ka'b b. Ucre rivayetleri de dördüncü ve sonraki yüzyıllara ait eserlerde bulunup zayıf senedlerle gelmiştir.

Gözleri a'mâ bir sahâbî olan İbn Ümmü Mektûm, Abdullāh (Amr) b. Kays b. Zâide el-Kuraşî el-Âmirî'dir. (ö. 15/636) Hz. Peygamber'in müezzinlerindendir. Sefere çıktığında bazen Medine'de kendi yerine onu görevlendirmiştir. Peygamberimizin namazı evinde kılması için İbn Ümmü Mektûm'a önce izin verip sonra bundan vaz geçmesi, o sırada vahiy gelmiş olabileceği veya Hz. Peygamber'in kendiliğinden ictihat değişikliğine gittiği şeklinde yorumlanmıştır.[359]

İleride de değineceğimiz gibi Hz. Peygamber (sav) gözlerinden rahatsız olan başka bir sahabî İtbân b. Mâlik'e namazını evde eda etmesi için izin vermiştir.[360] Yalnız İtbân, şikâyetinde mahallesindeki mescidle aralarında bir dere olduğunu, yağmur yağdığında geçmekte zorlandığını belirtir. İbn Ümmü Mektûm'un evi ile Mescid-i Nebevî arasında böyle bir durum yoktur. Onun gözleri birazcık görüyor da olabilir. Muhtemelen evi ile mescid arasındaki mesafe İtbân'ın evinin mahallesindeki mescide olan uzaklığından daha azdır. Nitekim yukarıdaki rivayetlerden de anladığımız kadarıyla evi ezanı işitebileceği uzaklıktadır.

Allah Rasûlü onun cemaat sevabından mahrum olmasını istememiş de olabilir. Nitekim "*senin için ruhsat bulamıyorum*" ifadesi "*Cemaat faziletini istiyorsan senin için mescide gelmekten başka ruhsat bulamıyorum*" şeklinde yorumlanmıştır.[361]

---

[358] İbn Hibbân, **es-Sikât**, Cilt: VIII, s. 142; Buhârî, **Tarîhu'l-Kebîr**, Cilt: II, s. 72; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dil**, Cilt: II, s. 355.
[359] Nevevî, **el-Minhâc**, Cilt: V, s. 155.
[360] Bkz. Buhârî, Salât, 46, Teheccüd, 36.
[361] Azîmâbâdî, Ebû Abdirrahmân, **Avnü'l-Ma'bûd şerḥu Sünen-i Ebî Dâvûd ve me'ahû hâşiyetü İbn Kayyim**, Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye. Beyrut 1415, Cilt: II, s. 181.

Kaynaklarda bir süre kendisine gidiş gelişte yardımcı olması için İbn Ümmü Mektûm'un köpek edindiği de bildirilir.[362]

2.5. Münafıklara En Ağır Gelen Namaz Yatsı ve Sabah Namazıdır

Rivayet sahâbeden Ebû Hureyre ve Übey b. Kâ′b'tan merfû olarak nakledilmiştir. Ebû Hureyre rivayetlerinin bir kısmının devamında özet olarak; "*namaza gelmeyenlerin evlerini yakmak içimden geçti*" ifadeleri yer almaktadır. Diğerlerinde bu bölüm yer almaz. Daha önce Ebû Hureyre rivayetine değindiğimiz için biz Übey b. Kâ′b rivayeti ile başlayalım.

2.5.1. Übey b. Kâ′b (ö. 33/654) Hadisi

Kaynaklarımızdaki çoğu rivayette Übey b. Kâ′b'tan hadisi nakleden Abdullah b. Ebî Basîr'dir. (ö. ?) Bazı kaynaklardaki rivayetleri ise babası Ebû Basîr (ö. 235/849) nakletmiştir. Tayâlisî'deki rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي بَصِيرٍ يُحَدِّثُ عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ **قَالَ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «أَشَاهِدٌ فُلَانٌ؟» قَالُوا: لَا قَالَ: «إِنَّ هَاتَيْنِ الصَّلَاتَيْنِ - يَعْنِي الْعِشَاءَ وَالصُّبْحَ - أَثْقَلُ عَلَى الْمُنَافِقِينَ وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِيهِمَا لَأَتَوْهُمَا وَلَوْ حَبْوًا وَالصَّفُّ الْأَوَّلُ عَلَى مِثْلِ صَفِّ الْمَلَائِكَةِ وَلَوْ تَعْلَمُونَ فَضِيلَتَهُ لَابْتَدَرْتُمُوهُ وَصَلَاةُ الرَّجُلِ مَعَ الرَّجُلِ أَزْكَى مِنْ صَلَاتِهِ وَحْدَهُ وَصَلَاتُهُ مَعَ الرَّجُلَيْنِ أَزْكَى مِنْ صَلَاتِهِ مَعَ الرَّجُلِ وَمَا كَانَ أَكْثَرَ فَهُوَ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ» وَرَوَاهُ زُهَيْرٌ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أُبَيٍّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî - Şube - Ebû İshâk - Abdullah b. Ebî Basîr - Übey b. Kâ′b: "Rasûlullah (sav) Bize namaz kıldırdı ve dedi ki: *'Falanı gördünüz mü?'* Dediler ki: 'Hayır.' Buyurdu ki: *'Şüpesiz şu iki namaz - yani yatsı ve sabah - Münafıklara en*

[362] Câbir b. Abdullah'tan rivayet edilen bir hadiste şöyle denilmektedir: "Nebî (sav) Medine'nin köpeklerinin öldürülmesini emretti. İbn Ümmü Mektûm gelerek dedi ki: 'Benim evim uzaktadır. Benim de bir köpeğim var.' (Peygamberimiz) ona birkaç gün izin verdi. Sonra köpeğinin öldürülmesini emretti." Bu rivayeti Ahmed b. Hanbel ile Ebû Ya′lâ nakletmişlerdir. İsnadları zayıftır. Rivayetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXII, H. no: 14494; Ebû Ya′lâ, a.g.e, Cilt: III, H. no: 1804; Cilt: IV, H. no: 2072. Başka rivayetlerden anlaşıldığına göre sonradan köpeklerin öldürülmesi yasaklanmıştır. Öldürme emrinin kuduz gibi bulaşıcı bir hastalık nedeniyle olabileceği şeklinde yorumlar vardır. Aksi takdirde şefkat ve merhamet Peygamberinin hiçbir sebep yokken köpeklerin öldürülmesini istemesi söz konusu olamaz. Bkz. Ali Bardakoğlu, "*Köpek*", **DİA**, İstanbul 2002, Cilt: XXVI, s. 251-252.

ağır gelen namazlardır. Bunlardaki (değeri) bilselerdi sürünerek bile olsa gelirlerdi. İlk saf da meleklerin safı gibidir. Eğer onun faziletini bilselerdi öne geçmek için yarışırlardı. Bir adamın başka birisiyle kıldığı namaz tek başına kıldığından daha değerlidir. İki adamla kıldığı namaz da bir kişiyle kıldığından daha değerlidir. (Cemaat) daha çok olursa Allah'a (azze ve celle) daha değerlidir.'"[363]

Tayâlisî aynı senedle Şube'den başka, Züheyr b. Muâviye'den de (ö. 172/788) hadisi nakleder. Übey b. Kâ′b'tan hadisi nakleden Abdullah b. Ebî Basîr (ö. ?) hakkında İclî (ö. 261/875) tâbiînden ve sika olduğunu söylemiş, İbn Hibbân da onu Sikât'ına almıştır. Ebû İshâk'tan (ö. 129/746) başka râvisi yoktur. Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce ondan hadis nakletmişlerdir.[364] Diğer râvileri sika ve Kütüb-i Sitte râvileridir.

Abdürrezzâk, Süfyân es-Sevrî'den (ö. 161/778) aynı senedle hadisi nakleder. Bu rivayete göre bu sözleri Peygamberimiz (sav) sabah namazının ardından söylemiştir. Abdullah b. Ebî Basîr dışındaki râvileri Kütüb-i Sitte râvileridir.[365]

İbn Ebî Şeybe'deki rivayette Peygamberimizin namaza gelmeyen üç kişinin adını saydığı bilgisi verilir ama bunların kimler olduğu belirtilmez. Rivayette Übey b. Kâ′b'tan hadisi Abdullah b. Ebî Basîr'in babası Ebû Basîr (ö. 235/849) nakletmekte olup, hakkında "sika, makbûl" değerlendirmeleri yapılmıştır.[366] Diğer râvileri sikadır.

Ahmed b. Hanbel on ayrı isnadla Übey hadisini nakleder. Bunlardan bazılarında Abdullah b. Ebî Basîr babasından o da Übey b. Kâ′b'tan, bazılarında da doğrudan Übey b. Kâ′b'tan hadisi naklettiğini görüyoruz. Ekserisinde Hz. Peygamber'in bu ifadeleri sabah namazını kıldırdıktan sonra söylediği belirtilmektedir. Abdullah ve babası Ebû Basîr hakkında fazla bilgi olmadığı için bir kısım cerh ve tadil alimlerince "makbûl" kabul edildiklerini yukarıda belitmiştik. Ayrıca Abdullah'ın Ebû İshâk'tan başka râvisi yoktur. Bu nedenlerle bir tanesi hariç diğerlerinin isnatları

[363] Tayâlisî, Cilt: I, H. no: 556.
[364] Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XIV, s. 339; el-İclî, Ahmed b. Abdullah el-Kûfî, **Ma'rifetü's-sikât** (Thk. Abdulalîm Abdulazîm), Mektebetu'd-Dâr, Medine 1985, Cilt: II, s. 21.
[365] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 2004.
[366] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: I, H. no: 3352; Ebû Basîr el-Abdî el-Kûfî'yi (ö. ?) İbn Hibbân es-Sikât'ına almış, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce ondan nakilde bulunmuşlardır. Hakkında fazla bir bilgi yoktur. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXXIII, s. 81.

hakkında Şuayb Arnaûd hasen değerlendirmesi yapar. Bir rivayetin isnadında isimsiz bir râvi (racul) olduğu için ona da zayıf demiştir.[367]

Abd b. Humeyd,[368] Dârimî,[369] Nesâî,[370] İbn Huzeyme,[371] İbn Hibbân,[372] benzer lafızlarla bazıları muhtasâr olarak rivayete yer verirler.[373]

2.5.2. Ebû Hureyre (ö. 58/678) Hadisi

Ebû Hureyre - Ebû Sâlih - A′meş senediyle gelen rivayet ilk üç tabakada ferddir. A′meş'ten de dokuz ayrı râvi hadisi nakletmektedir. Rivayetin bazı tarîklerinde sabah ve yatsı namazlarının münafıklara ağır geleceği ifadesiyle daha önce de değindiğimiz *"namaza gelmeyenlerin evlerini yakmak içimden geçiyor"* ifadelerinin bir arada bulunduğunu görmekteyiz. İbn Ebî Şeybe'deki rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ قَالَ: نا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**إِنَّ أَثْقَلَ الصَّلَاةِ عَلَى الْمُنَافِقِينَ صَلَاةُ الْعِشَاءِ وَصَلَاةُ الْفَجْرِ وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِيهِمَا لَأَتَوْهُمَا وَلَوْ حَبْوًا وَلَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ آمُرَ بِالصَّلَاةِ فَتُقَامَ ثُمَّ آمُرَ رَجُلًا فَيُصَلِّي بِالنَّاسِ ثُمَّ أَنْطَلِقَ مَعِيَ بِرِجَالٍ مَعَهُمْ حُزَمٌ مِنْ حَطَبٍ إِلَى قَوْمٍ لَا يَشْهَدُونَ الصَّلَاةَ فَأُحَرِّقَ عَلَيْهِمْ بُيُوتَهُمْ بِالنَّارِ**»

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe - Ebû Muâviye - A′meş - Ebû Sâlih - Ebû Hureyre - Nebî (sav): *"Şüphesiz Münafıklara en ağır gelen namaz yatsı ve sabah namazıdır. Bunlarda olanı (fazîleti) bilselerdi sürünerek de olsa gelirlerdi. İçimden geçti ki, emredeyim ikamet getirilsin, sonra bir adama emredeyim insanlara imamlık etsin, sonra yanımda beraberlerinde odun kümeleri olan bazı adamlarla namaza gelmeyen kavme gideyim de başlarına evlerini yakayım."*[374] Rivayetin senedinde bulunan râviler şeyhayn dahil Kütüb-i Sitte râvileri olup sikadırlar. İsnadı sahihtir.

---

[367] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXV, H. no: 21265-21274.
[368] Abd b. Humeyd, Cilt: I, s. 183, H. no: 173. Eserin Tahkîkini yapan Mustafa el-Adevî Abdullah b. Ebî Basîr nedeniyler senede zayıf der.
[369] Dârimî, Cilt: II, H. no: 1305, 1306, 1307, 1308, 1309. Hüseyin Selîm Esed'e göre ilk rivayetin senedi sahihtir.
[370] Nesâî, **Sünen**, Cilt: II, H. no: 843. Elbânî hadise hasen demektedir; **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt: I, H. no: 919.
[371] İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: II, H. no: 1476. A′zamî isnadının sahih olduğunu söylemektedir.
[372] İbn Hibbân, Sahîh, Cilt: V, H. no: 2056.
[373] Dikkate değer bir konudur ki; Abdullah b. Ebî Basîr ve babasından gelen rivayetlere muhakkiklerden bazıları sahih, bazıları hasen, bazıları da zayıf değerlendirmesi yapmaktadırlar.
[374] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: I, H. no: 3351.

Ahmed b. Hanbel,[375] Dârimî,[376] Buhârî,[377] Müslim,[378] İbn Mâce,[379] Bezzâr,[380] İbn Huzeyme,[381] Serrâc,[382] Ebû Avâne[383] ve İbn Hibbân[384] benzer lafızlarla bazen muhtasâr bazen de daha uzun haliyle rivayete yer verirler. Bu rivayetlerin çoğunluğu sahih senedlere sahiptir.

2.5.3. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Ebû Hureyre hadisinin çoğu rivayetleri sahih senedlerle gelir. Übey b.Ka'b rivayeti ise büyük ölçüde Abdullah b. Ebî Basîr ve nadiren babası Ebû Basîr'den nakledilmiştir. Haklarında fazla bilgi olmayan bu râvilerle ilgili değerlendirme farklılıklarından dolayı hadis alimlerimnden bazıları bu rivayetlere sahih, bazıları, hasen bazıları da zayıf demişlerdir.

Übey b. Kâ′b rivayetlerine göre Peygamberimiz (sav) sabah namazını kıldırdıktan sonra cemaate gelmeyen birkaç kişiyi oradakilere adıyla sormuş, onlar da görmediklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in hadiste nakledilen ifadeleri söylediği belirtilmiştir. Diğer rivayetlerde bu bölüm yoktur. Kanaatimize göre Peygamberimizin (sav) isim isim sayarak onları zımnen de olsa gıyaplarında münafıklıkla itham etmesi şüpheli bir durumdur. Bu kısmın sonradan eklendiği şüphesini bizde doğurmaktadır. Öte yandan sabah ve yatsı namazında cemaate gitmek çoğu zaman diğerlerinden biraz daha zor ve azim gerektiren bir şeydir. Herhalde münafıklar zaten isteyerek gönülden namaza gelmedikleri için bu iki namaza gelmek onlara daha da zor geliyordu. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de de:

---

[375] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XV, H. no: 9486; Cilt: XVI, H. no: 10100, 10877. Buradaki üç ayrı rivayetten ikisinin senedi Şuayb Arnaûd'a göre şeyhayn şartı üzerine, birisininki de Buhârî şartı üzerine sahihtir.

[376] Dârimî, Cilt: II, H. no: 1309. Senedindeki râviler sika olup şeyhayn râvileridir.

[377] Buhârî, Ezan, 34.

[378] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 252.

[379] İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 18. Elbânî hadise sahih demiştir.

[380] Bezzâr, a.g.e, Cilt: XVI, H. no: 9275. Râvileri şeyhayn râvileridir.

[381] İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: II, H. no: 1484. Müellif birisi sahih diğeri hasen iki ayrı senedle hadisi nakleder.

[382] Serrâc, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. İshâk, **Müsnedü's-Serrâc**, (Thk. İrşâdü'l-Hak el-Asserî), İdâratü'l-Ulûmü'l-Eseriyye, Faysalâbâd 2002, s. 233, H. no: 691. Eserin muhakkiki senedinin sahih olduğunu söylemektedir.

[383] Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî, **Mustahrecü Ebî Avâne**, (Thk. Eymen b. Ârif ed-Dımeşkî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1998, Cilt: I, H. no: 1256. Ebû Âvâne sahih ve hasen üç ayrı senedle hadisi nakleder.

[384] İbn Hibbân, **Sahîh,** Cilt: V, H. no: 2098. Şuayb Arnaûd isnadının sahih olduğunu söyler.

"…*Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az anarlar."* (Nisâ, 4/142) ifadeleriyle yer almıştır.[385]

Münafık kavramıyla kimlerin kastedildiği tartışma konusudur. Kur'ân ve sünnete baktığımızda münafıklık, imansızlık ve küfür seviyesinden başlayarak düşünce ve amellerinde netlik olmayan, dinin emirleri konusunda lakayd davranan kişilere kadar aradaki geniş bir yelpazeyi içine alan bir kavramdır. Genel kanaat olarak, münafıklık iki ayrı kategoride değerlendirilmiştir. İlki küfür nifakıdır. Bunlar halis münafıklardır ve Kur'ân'ın: "*İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, Allah'a ve âhiret gününe inandık diyenler de vardır."* (Bakara, 2/8) ifadeleriyle kastettiği kişilerdir. İkincisi zihin karışıklığı ve irade zayıflığı nedeniyle imanla küfür arasında gidip gelen, şüphe içinde bocalayan,[386] imandan çok küfre yakın olan[387] kimselerdir.[388] Konumuz olan hadiste kastedilen münafıkların ikinci grup olmaları daha uygun görünmektedir.

İbn Receb'e göre, o devirde kandil vb. aydınlatacak bir şey bulunmadığı için Peygamberimiz sabah ve yatsı namazlarını kıldırdığında mescid karanlık oluyordu. Bundan istifade ile münafıklar yoklukları Hz. Peygamber (sav) tarafından fark edilemeyeceği düşüncesiyle bu namazlara katılmıyorlardı.[389]

Ayrıca Saîd b. Müseyyeb'ten mürsel olarak Paygamberimizin (sav) şöyle dediği nakledilir: "*Bizimle münafıklar arasındaki fark, yatsı ve sabah namazına katılmaktır. Onlar bu namazlara katılmaya güç yetiremezler"*[390] Abdullah b. Ömer de şöyle demiştir: "Biz bir adamı yatsı ve sabah namazında göremezsek hakkında iyi düşünmezdik"[391]

Bütün bunlar haliyle mazereti olmayan kişiler için söylenmiş olmalıdır. Bilhassa bu iki namazın cemaatle kılınmasının ne kadar önemli olduğunu bize göstermektedir.

---

[385] Başka bir âyette de *"Harcamalarının kabul edilmesine, yalnızca, Allah'ı ve Resûlünü inkâr etmeleri, namaza ancak üşene üşene gelmeleri ve gönülsüzce harcamaları engel olmuştur."* (Tevbe, 9/54) buyrulur.

[386] Nisâ 4/143, Tevbe 9/45.

[387] Âl-i İmrân, 3/167.

[388] Bkz. Hülya Alper, "*Münafık*", **DİA**, İstanbul 2006, Cilt: XXXI, s. 565-568.

[389] Bkz. İbn Receb, a.g.e, Cilt: VI, s. 35.

[390] Mâlik, **Muvattâ**, Salâtü'l-cemâa′ 5; Şaffîî, **Müsned,** Cilt: I, H. no: 275. Bu rivayeti de Abdurrahman b. Harmele (ö. 145/762) mürsel olarak nakletmiştir.

[391] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: I, H. no: 3353; Bezzâr, a.g.e, Cilt:120, H. no: 5847, 5848; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: II, H. no: 1485; İbn Hibbân, **Sahîh,** Cilt: V, H. no: 2099. Bu kaynakların tamamında Abdullah b. Ömer'den mevkûf olarak rivayet edilmiştir.

Peygamberimiz (sav); *"bu namazlara gelmeyen münafıktır"* değil de, *"münafıklara en ağır gelen bu iki namazdır."* demiştir. Dolayısıyla bu ifadelerden yola çıkarak sabah ve yatsı namazında cemaate gelmeyenler için "münafıktır" değerlendirmesi yapmamız doğru olmaz.

2.6. Tek Başına Namaz Kılan Kişi Cemaate Rastladığında Ona Katılsın

Peygamberimiz (sav) birkaç ayrı olayda namazlarını önceden kılmış olanların cemaate isabet ettiklerinde cemaate katılmalarını istemiştir. Konuyla ilgili hadisler sahâbeden Yezîd b. el-Esved (ö. ?), Ebû Zer (ö. 32/653) ve İbn Ebî Mihcen den (ö. ?) nakledilmektedir.

2.6.1. Yezîd b. el-Esved (ö. ?) Hadisi

Yezîd b. el-Esved hadisi ilk üç tabakada ferttir. Rivayetlerin tamamı Yezîd b. el-Esved - oğlu Câbir b. Yezîd - Ya'lâ b. Atâ isnadıyla gelir. Yer aldığı en erken kaynak Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin Müsnedi'dir. Tayâlisî'deki rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ يَزِيدَ بْنِ الْأَسْوَدِ السُّوَائِيَّ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: **صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَسْجِدِ الْخَيْفِ بِمِنًى صَلَاةَ الصُّبْحِ فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ إِذَا رَجُلَانِ فِي مُؤَخِّرِ الْمَسْجِدِ لَمْ يُصَلِّيَا مَعَ النَّاسِ فَأُتِيَ بِهِمَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تُرْعَدُ فَرَائِصُهُمَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا مَنَعَكُمَا أَنْ تُصَلِّيَا مَعَنَا؟» قَالَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّيْنَا فِي رِحَالِنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَلَا تَفْعَلَا إِذَا صَلَّيْتُمَا فِي رِحَالِكُمَا ثُمَّ أَتَيْتُمَا الْإِمَامَ وَهُوَ يُصَلِّي فَصَلِّيَا مَعَهُ فَإِنَّهَا لَكُمَا نَافِلَةٌ أَوْ تَطَوُّعٌ»**

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî - Ya'lâ b. Atâ - Câbir b. Yezîd - Yezîd b. Esved es-Süvâî: "Minâ'daki Mescid-i Hayf'ta Rasûlullah (sav) bize sabah namazı kıldırdı. Namazı bitmişti ki Peygamberimize mescidin arka tarafından insanlarla beraber namaz kılmayan iki adam getirildi - (heyecandan) omuzları titriyordu - Rasûlullah (sav): *'Bizimle namaz kılmanıza mani olan şey nedir?'* Diye sordu. Dediler ki: 'Yâ Rasûlalah! Biz bulunduğumuz yerde kılmıştık.' Bunun üzere Peygamberimiz (sav)

buyurdu ki: *'Yerlerinizde namazı kılsanız bile namaz kıldıran bir imamın olduğu yere geldiğinizde onunla namaz kılın. Bu sizin için nafile veya tatavvû olur.'"*[392]

Yezîd b. Esved Huneyn Gazası'ndan sonra müslüman olmuş, Peygamberimizle Vedâ Haccı'na katılmıştır. Bu olay da Vedâ Haccı'nda meydana gelmiştir. Oğlu Câbir'in ondan yaptığı birkaç rivayetten birisi de budur.[393] Rivayetin râvileri sikadır.

Abdürrezzâk,[394] İbn Ebî Şeybe,[395] Ahmed b. Hanbel,[396] Dârimî,[397] Ebû Dâvûd,[398] Tirmizî,[399] Nesâî,[400] İbn Huzeyme[401] ve daha sonraki birçok kaynak rivayeti sahih senedlerle aktarmaktadır.

2.6.2. Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653) Hadisi

Müslim'in yedi ayrı senedle naklettiği hadisin rivayetlerinden birisi şöyledir:

حَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ الزَّهْرَانِيُّ وَأَبُو كَامِلٍ الْجَحْدَرِيُّ قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَبِي عِمْرَانَ الْجَوْنِيِّ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الصَّامِتِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: **قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ: «كَيْفَ أَنْتَ إِذَا كَانَتْ عَلَيْكَ أُمَرَاءُ يُؤَخِّرُونَ الصَّلَاةَ عَنْ وَقْتِهَا؟ - أَوْ - يُمِيتُونَ الصَّلَاةَ عَنْ وَقْتِهَا؟» قَالَ: قُلْتُ: فَمَا تَأْمُرُنِي؟ قَالَ: «صَلِّ الصَّلَاةَ لِوَقْتِهَا فَإِنْ أَدْرَكْتَهَا مَعَهُمْ فَصَلِّ فَإِنَّهَا لَكَ نَافِلَةٌ» وَلَمْ يَذْكُرْ خَلَفٌ: عَنْ وَقْتِهَا**

Müslim - Ebu'r-Rebi′ ez-Zehrânî ve Ebû Kâmil el-Cehderî - Hammâd - Ebû İmrân el-Cevnî - Abdullah b. Sâmit - Ebû Zer: "Rasûlullah (sav) bana dedi ki: '*Başında namazı geciktiren - veya namazın vaktini (geciktirerek) öldüren - yöneticiler olsa ne yaparsın?*' Dedim ki: '(Bu durumda) bana ne emredersiniz?' Bunun üzerine

---

[392] Tayâlisî, Cilt: II, H. no: 1343.
[393] İbn Sa′d, a.g.e, Cilt: VI, s. 53.
[394] Abdürrezzâk, Cilt: II, H. no: 3934. Senedi sahihtir.
[395] İbn Ebî Şeybe, Cilt: II, H. no: 06642, Cilt: VII, H. no: 36177. Rivayetlerin senedleri sahihtir.
[396] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXIX, H. no: 17474, 17475, 17476. Rivayetin sonunda adamlardan birinin Peygamberimizden kendisi için istiğfar etmesini istediği, Hz. Peygamber'in de onun için Allah'a istiğfar ettiği belirtilir, 17478, 17479. Şuayb Arnaûd'a göre rivayetlerin râvileri sika ve senedleri sahihtir.
[397] Dârimî, Cilt: II, H. no: 1407. Hüseyin Selîm Esed'e göre senedi, sahihtir.
[398] Ebû Dâvûd, Cilt: I, H. no: 575, 576. Şuayb Arnaûd senedlerin sahih olduğunu belirtmektedir.
[399] Tirmizî, Cilt: I, H. no: 219. Râvileri sika râvilerdir.
[400] Nesâî, **Sünen**, Cilt: II, H. no: 858. Elbânî'ye göre hadis sahihtir.
[401] İbn Huzeyme, **Sahîh,** Cilt: II, H. no: 1279, Cilt: III, H. no: 1638, 1713. A′zamî ilk hadisin senedinin sahih, ikincisinin hasen olduğunu söylemektedir. Diğer hadisle ilgili değerlendirme yapmaz ama onun da senedinin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Peygamberimiz (sav): *'Namazı vaktinde kıl. (Sonra) onlarla beraber namazı idrak edersen yine kıl, bu senin için nafiledir.*' buyurdu."[402]

Rivayetin râvileri sika ve Kütüb-i Sitte râvileridir. Şeyhayn şartı üzere sahihtir. Müslim hadisi altı ayrı senedle daha nakleder. Bunlardan bazılarında "*benden sonra namazları (geciktirererek) öldürecek yöneticiler gelecek*" benzeri ifadeler yer almaz. Bazıları Müslim'in şartı üzere, birkısmı da şeyhayn şartı üzere sahihtir.[403]

Hadisi Ahmed b. Hanbel,[404] Dârimî,[405] İbn Mâce,[406] Ebû Dâvûd[407] ve Nesâî,[408] sahih senedlerle eserlerine almışlardır. Daha sonraki birçok eserde de hadisin rivayetlerine rastlanmaktadır.

2.6.3. İbn Ebî Mihcen (ö. ?) Hadisi

Hadisin Muvattâ'daki rivayeti şu şekildedir:

حَدَّثَنِي يَحْيَى عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي الدِّيلِ يُقَالُ لَهُ: بُسْرُ بْنُ مِحْجَنٍ عَنْ أَبِيهِ مِحْجَنٍ **أَنَّهُ كَانَ فِي مَجْلِسٍ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأُذِّنَ بِالصَّلَاةِ. فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَلَّى ثُمَّ رَجَعَ وَمِحْجَنٌ فِي مَجْلِسِهِ لَمْ يُصَلِّ مَعَهُ. فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا مَنَعَكَ أَنْ تُصَلِّيَ مَعَ النَّاسِ؟ أَلَسْتَ بِرَجُلٍ مُسْلِمٍ»؟ فَقَالَ: بَلَى. يَا رَسُولَ اللَّهِ. وَلَكِنِّي قَدْ صَلَّيْتُ فِي أَهْلِي فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا جِئْتَ فَصَلِّ مَعَ النَّاسِ وَإِنْ كُنْتَ قَدْ صَلَّيْتَ»**

İmam Mâlik - Zeyd b. Eslem - Büsr b. Mihcen - Babası Mihcen: "Rasûlullah'la (sav) beraber bir meclisteyken namaz için kamet getirildi ve Rasûlullah kalkıp namazı kıldırdı. Sonra döndü. - Mihcen onunla namaz kılmamıştı - Rasûlullah dedi ki: '*İnsanlarla beraber namaz kılmana engel olan nedir? Yoksa sen müslüman değil misin?"* O da: 'Müslümanım Ya Rasûlallah, evimde namazı kılmıştım' dedi. Bunun

[402] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 238.
[403] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 239, 240, 241, 243, 243, 244.
[404] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXV, H. no: 21324. Arnaûd senedinin Müslim'in şartı üzere sahih olduğunu belirtir.
[405] Dârimî, Cilt: II, H. no: 1263, 1264. Hüseyin Selîm Esed'e göre isnadları sahihtir.
[406] İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 150. Arnaûd'a göre senedi sahihtir.
[407] Ebû Dâvûd, Salât, 10.
[408] Nesâî, **Sünen**, Cilt: II, H. no: 859.

üzerine Rasûlullah (sav) ona: '*Eğer geldiysen önceden kılmış olsan da insanlarla namaz kıl*' buyurdu.'"[409]

İbn Ebî Mihcen ve hadisi rivayet eden oğlu Büsr b. Mihcen (ö. ?) hakkında fazla bilgi yoktur. Bu rivayetinden başka bir rivayeti de bilinmemektedir. İbn Hibbân oğlunu es-Sikât'ına almış, adının Bişr olduğunu söylemiştir. Başka da tevsik eden yoktur.[410] Bu nedenle bize göre senedi zayıftır.

Abdürrezzâk,[411] Ahmed b. Hanbel[412] ve Nesâî de[413] rivayete yer vermişlerdir. Ancak bütün rivayetler Büsr b. Mihcen'den geldiği için tamamı zayıf senedlere sahiptir. Bundan dolayı Şuayb Arnaûd senedlerine zayıf demiş ama diğer rivayetleri de dikkate alarak hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

Ebû Eyyûb el-Ensarî'den de benzer bir rivayet nakledilmiştir. Merfû rivayetlerine Ebû Dâvûd[414] ve Taberânî[415] yer verir. Ancak bu rivayetlerin tamamı zayıftır.

2.6.4. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Yezîd b. Esved hadisi Buhârî, Müslim ve Tirmizî dışındaki Kütüb-i Sitte'de ve birçok eserde sahih senedlerle rivayet edilmiştir. Ebû Zer hadisi de Buhârî ve Tirmizî dışındaki Kütüb-i Sitede ve diğer bazı kaynaklarda yer alır ve sahih senedlere sahiptir. İbn Ebî Mihcen hadisi de zayıf senedlerle gelmiştir.

Bu rivayetlerin tamamından çıkarabileceğimiz sonuç; kişi önceden vakit namazlarından birini kılsa bile cemaate rastladığı zaman onlarla birlikte namazı tekrar kılmalıdır. Bu son kıldığı nafile olarak değerlendirilecektir.

Fakîhler konuyla ilgili farklı fikirler ortaya koymuşlardır. Mesela Ebû Hanîfe sabah namazının.[416] İbn Âbidîn sabah ve ikindi namazlarının tekrarını mekruh görür. Zira

---

[409] Mâlik, **Muvattâ**, Salâtü'l-Cemaa', 3.
[410] Mizzî, a.g.e, Cilt: IV, s. 77.
[411] Abdürrezzâk, Cilt: II, H. no: 3932, 3933.
[412] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXVI, H. no: 16393, 16394, 16395, Cilt: XXXI, H. no: 18978. Arnaûd'a göre Büsr b. Mihcen'den dolayı senedi zayıftır.
[413] Nesâî, **Sünen**, Cilt: II, H. no: 857. Elbânî hadise sahih der ama biz Büsr b. Mihcen'in kısmen mechûl olması nedeniyle senedinin zayıf olduğu kanaatindeyiz.
[414] Ebû Dâvûd, Salât, 147. Elbânî zayıf demiştir.
[415] Taberânî, **Mu'cemü'l-evsat,** Cilt: VIII, H. no: 8683; **Mu'cemü'l-kebîr**, Cilt: IV, H. no: 3998.

tekraren cemaatle kılınacak namaz nafiledir. Bu vakitlerden sonra nafile kılmak ise mekruhtur.[417] Sabah namazından sonra güneş doğana kadar, ikindi namazından sonra da güneş batana kadar nafile namaz kılınmayacağına dair Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok kaynakta nakledilen sahih rivayetler vardır.[418] İmam Mâlik ise akşam namazının tekrarını doğru bulmaz. Ona göre akşam namazı tekrar edilirse teklik (vitir) bozulup çift (şef') olur.[419]

Sağlam senedlere sahip bazı Ebû Zer rivayetlerine göre Peygamberimiz (sav), eğer yönetici mescide çıkmayarak cemaatle namaz kılmayı geciktirirse, namazın tek başına vaktinde kılınmasını emretmiştir. Bu rivayetlere göre namazı cemaatle kılabilmek için namazın vaktinin geciktirilmesi doğru değildir.

2.7. Mescidde Tek Kalan Kişiyle Cemaat Olmaya Teşvik

Peygamberimizin cemaatle namaz kılındıktan sonra mescide gelen bir adamla oradakilerden birinin cemaat halinde namaz kılmasını istediğini anlatan hadis sahâbe'den Ebû Saîd el-Hudri, İ′sme b. Mâlik (ö. ?) ve Ebû Ümâme'den (ö. 100/718) nakledilir.

2.7.1. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) Hadisi

En erken yer aldığı kaynak İbn Ebî Şeybe'nin Musannefi'dir. O aynı sened ve aynı metinle iki ayrı yerde hadisi tahriç eder:

حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنِ ابْنِ أَبِي عَرُوبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ التَّاجِي عَنْ أَبِي الْمُتَوَكِّلِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ وَقَدْ صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «أَيُّكُمْ يَتَّجِرُ عَلَى هَذَا؟» قَالَ: فَقَامَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ فَصَلَّى مَعَهُ

İbn Ebî Şeybe - Abde b. Süleyman - İbn Ebî Arûbe - Süleyman en-Nâcî - Ebu'l-Mütevekkil en-Nâcî - Ebû Saîd el-Hudrî: "Rasûlullah (sav) namaz kılmıştı ki

---

[416] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** Cilt: VII, H. no: 36178.
[417] İbn Abidîn, **Reddü'l-muhtar**, Cilt: II, s. 37
[418] Bu rivayetlerden bazıları için için bkz. Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 31; Müslim, Salâtü'l-müsâfrîn, 51; Ebû Dâvûd, Tatavvû, 9
[419] Mâlik, **Muvattâ**, Salâtü'l-Cemaa', 3.

(mescide) bir adam geldi. (Rasûlullah): '*Hanginiz (onunla birlikte namaz kılıp) ticarî kazanç elde etmek ister?'* Buyurdu. Oradaki adamlardan biri kalktı ve onunla beraber namaz kıldı."[420]

Ebû Saîd rivayetlerinin tamamının senedinde yer alan Süleyman En-Nâcî (ö. ?) Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin hadis rivayet ettiği bir râvi olup hakkında çoğunlukla sika değerlendirmesi yapılmıştır.[421] İbn Ebî Şeybe'deki rivayetlerde seneddeki diğer râviler sika ve Buhârî - Müslim râvileridir.

Bu rivayetteki (**أَيُّكُمْ يَتَّجِرُ عَلَى هَذَا**) "*hanginiz (kazançlı bir) ticaret yapmak ister*?" yerine bazı rivayetlerde, (**مَنْ يَتَصَدَّقُ عَلَى هَذَا**) "*Kim buna tasadduk etmek ister?"* veya (**أَلَا أَحَدٌ يَحْتَسِبُ عَلَى هَذَا**) "*Hanginiz karşılığını Allah'tan bekleyerek buna yardım etmek ister?*" İfadeleri bulunur ki hepsinde mecâzî olarak cemaat sevabının kastedildiği aşikardır.

Ahmed b. Hanbel dört ayrı rivayetle Ebû Saîd hadisini nakletmiştir. Bunlardan üçü sahih, biri zayıf senede sahiptir. Ayrıca bu zayıf olan rivayette Hz. Peygamber'in sonradan gelen kişiye "*seni (cemaatle) namazdan alıkoyan nedir*?" diye sorduğu belirtilir. Arnaûd'a göre bu kısım da müdreçtir.[422]

Abd b. Humeyd,[423] Dârimî,[424] Ebû Dâvûd,[425] Tirmizî,[426] Ebû Ya'lâ,[427] İbn Huzeyme[428] ve İbn Hibbân[429] sahih senedlerle Ebû Saîd rivayetlerine yer vermişlerdir. Sonraki birçok kaynakta da rivayeti görmekteyiz.

---

[420] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 7097, 7098, Cilt: VII, H. no: 36179.

[421] Mizzî, a.g.e, Cilt: XII, s. 110,111; İbn Hacer, **Tehzîb**, Cilt: IV, s. 231; İbn Hibbân, **es-Sikât**, Cilt: VI, s. 383.

[422] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XVII, H. no: 11019, Cilt: XVIII, H. no: 11408, 11608, 11808. Şuayb Anaût bunlardan ilk üçünün senedinin sahih olduğunu söyler. İbn Hanbel'in Ali b. Âsım b. Süheyb'ten (ö. 201/816) aldığı rivayet ise ona göre zayıftır. Irak Muhaddislerinin şeyhi olarak bilinen Ali b. Âsım cerh alimlerince hakkında çok farklı değerlendirmeler yapılmış bir râvidir. *"sadûk, yüktebu hadîsehû"* değerlendirmeleri yanı sıra, hakkında Yahya b. Maîn *"leyse bi şey'in",* Nesâî *"metruku'l-hadîs*", Buhârî *"leyse bi kaviyyin i'ndehüm yetekellemûne fih" (onların yanında kavi değildir, hakkında konuşurlardı)* der. Daha ileri gidip *"kezzâb"* diyenler de olmuştur. Bkz. Zehebî, **Siyer,** Cilt: IX, s. 249-262; Ukaylî, **Ed-Duafâ**, Cilt: III, s. 254, 255; Mizzî, a.g.e, Cilt: XX, s. 504-520.

[423] Abd b. Humeyd, a.g.e, Cilt: II, s. 99, H. no: 934. Râvilerinin tamamı sika ve şeyhayn râvileridir. Sadece Süleyman En-Nâcî (ö. ?) Ebû Dâvûd ve Tirmizî râvilerindendir. Muhakkik Mustafe el-Adevî de rivayete sahih demiştir.

[424] Dârimî, Cilt: II, H. no: 1408, 1409 (Râvileri sika râviler ve Süleyman En-Nâcî (ö. ?) dışındakiler de Kütüb-i Sitte râvileridir. Hüseyin Selîm Esed her iki senede de sahih der.

[425] Ebû Dâvûd, Cilt: I, H. no: 571. Rivayetin başında diğerlerinden farklı olarak; Peygamberimizin tek başına namaz kılan bir adam gördüğü belirtilir. Elbânî hadise sahih der. Arnaûd'da senedinin sahih olduğunu söyler.

[426] Tirmizî, Cilt: I, H. no: 220 Timizi hadise hasen demektedir.

[427] Ebû Ya'lâ, a.g.e, Cilt: II, H. no: 1057. Hüseyin Selîm Esed senedine sahih demiştir.

2.7.2. Hadisin Diğer Rivayetleri

Dârekutnî ve Taberâni Enes b. Mâlik'ten hadisi rivayet ederler. Bu rivayetler bize göre hasen senedlere shiptir.[430]

Hadisin başka bir râvisi İ′sme b. Mâlik el-Hatmî'dir. (ö. ?) Hakkında çok az bilgi vardır. Bazı kaynaklarda sahâbî olduğu kaydedilir.[431] Rivayet ettiği birkaç hadisten birisi de Darekutnî ve Taberânî'deki konumuz olan hadistir. Senedi son derece zayıftır.[432] Bu rivayetlerde olayın öğle namazının ardından olduğu bilgisi vardır.

Ebû Ümâme rivayetini Ahmed b. Hanbel ve Tabârânî nakleder. Bu rivayetlerin de senedleri zayıftır.[433] Rivayete göre Hz. Peygamber (sav) sonradan mescide gelenle yanında ki sahâbîlerden birisi birlikte namaz kılarlarken onlara bakıp "*işte bu cemaattir*." demiştir.

Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe aynı hadisi Ebû Osman en-Nehdî'den de (ö. 100/718) rivayet etmişlerdir. Muhadramundan ve muammerundandır. Yani, Peygamberimiz (sav) zamanında yaşamış ancak Hz. Ömer (r.a.) zamanında müslüman olmuştur. Ayrıca uzun yaşayanlardandır. Peygamberimizden hadis işitmemiştir.[434] Bu nedenle râvileri sika olsa da bu rivayetler mürseldir.[435]

Taberânî'de yer alan Selmân-ı Farisi rivayeti de zayıf senede sahiptir.[436]

---

[428] İbn Huzeyme, **Sahîh,** Cilt: III, hno: 1632. A′zamî isnadının sahih olduğunu döyler.
[429] İbn Hibbân, **Sahîh,** Cilt: VI, H. no: 2397, 2398, 2398. Arnaûd'a gire üçünün de isnadları sahihtir.
[430] Dârekutnî, Cilt: II, H. no: 1081; Taberânî, **Mu'cemü'l-evsat**, Cilt: VII, s. 207, H. no: 7286. Seneddeki Ömer b. Muhammed b. el-Hasen (ö. 250/864) ve onun hadisi aldığı babası Muhammed b. el-Hasen (ö. 200/815) Buhârî ve Nesâî râvilerindendir. Ancak bazı tenkitlere uğramışlardır. Çoğunlukla *"sadûk*" olarak değerlendirilmişlerdir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXI, s. 497.
[431] Ebû Nuaym, el-İsbehâni, **Ma'rifetü's-sahâbe**, (Thk. Âdil b. Yûsuf), Dâru'l-Vatan Li'n-Neşr, Riyad 1998, Cilt: IV, s. 2145; İbn Abdilberr**, el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb**, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992, Cilt: III, s. 1069.
[432] Dârekutnî, Cilt: II, H. no: 1082; Taberânî, **Mu'cemü'l-kebîr**, Cilt: XVII, s. 181, H. no: 479. Fadl b. Muhtâr el-Basrî (ö. 180/796) *"metrûkü'l-hadis, münkerü'l-hadis"* gibi ağır suçlamalar yapılmış birisidir. Bkz. Zehebî, **Mîzân**, Cilt: III, s. 358.
[433] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXVI, H. no: 22189; Taberânî, **Mu'cemü'l-kebîr**, Cilt: VIII, s. 212, H. no: 7857
[434] Zehebî, **Siyer**, Cilt: IV, s. 175.
[435] Abdürrezzâk, Cilt: II, H. no: 3427, 3428; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 7098.
[436] Taberânî, **Mu'cemü'l-kebîr**, Cilt: II, s. 112, H. no: 7098. Seneddeki Hasan b. Ebî Ca'fer el-Aclân (ö. 161/777), hakkında *"daîf, metrûk, münkeru'l-hadis"* şeklinde tenkitler yapılan bir râvidir.

2.7.3. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Hadisin en yaygın ve güvenilir rivayetleri Ebû Saîd el-Hudri'den gelenlerdir. Birçok kaynakta sahih senedlerle bize ulaşmıştır. Enes b. Mâlik'ten hasen senedle nakledilen hadisin diğer sahâbîlerden gelen rivayetleri zayıf senedlere sahiptir.

Rivayetlerden anladığımız kadarıyla Hz. Peygamber (sav) bir gün mescidde namazı kıldırdıktan sonra bir adamın geldiğini (bazı rivayetlerde bir adamın tek başına namaz kıldığını) görmüş ve yanındakilere: *"Kim bu adama (eşlik edip beraber namaz kılarak) sadaka vermek ister veya kazançlı bir ticaret yapmak ister?"* buyurmuştur. Oradakilerden birisi de Peygamberimizle beraber önceden namazı eda ettiği halde o adamla birlikte namaz kılmıştır. Peygamber Efendimiz o şahsın cemaat sevabından mahrum olmasını istememiştir. Kanaatimizce bu olay bize namazın cemaatle kılınmasının önemini anlatan güzel bir örnektir.

2.8. Ezanı Duyduğu Halde Özürsüz İcâbet Etmeyenin Namazı Yoktur

Hadis merfû olarak İbn Abbâs'tan rivayet edilmiş olup en erken İbn Mâce'nin Sünen'inde yer alır. Mevkûf olarak ise Hz. Ali, İbn Abbâs ve Hz. Âişe'den nakledilmiştir. Hadisin mevkûf rivayetini de en erken Abdürrezzâk'ın Musannefi'nde görmekteyiz.

Biz hadisi merfû ve mevkûf rivayetler olarak ikiye ayırıp incelemeyi daha uygun bulduk.

2.8.1. Merfû Rivayetler

İbn Mâce'deki rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ الْوَاسِطِيُّ قَالَ: أَنْبَأَنَا هُشَيْمٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: **«مَنْ سَمِعَ النِّدَاءَ فَلَمْ يَأْتِهِ فَلَا صَلَاةَ لَهُ إِلَّا مِنْ عُذْرٍ»**

İbn Mâce - Abdülhamîd b. Beyan el-Vâsitî - Huşeym - Şu′be - Adiy b. Sâbit - Saîd b. Cübeyr - İbn Abbâs - Nebî (sav): *"Ezanı işitip özürsüz oraya (cemaate) gelmeyenin namazı yoktur."*[437]

Seneddeki Hüşeym hakkında tedlîs ve son zamanlarında ihtilât iddiası,[438] Adiy b. Sâbit hakkında da "ruffâ'" (mevkûf haberleri merfû olarak nakleden) ve "teşeyyu'" (Şiîlik taraftarlığı) iddiası yapılmıştır.[439] Elbânî hadise sahih demiş olsa da bu nedenlerle bize göre senedi zayıftır.

Hadisin Ebû Dâvûd'daki İbn Abbâs rivayetinde ilk üç tabakadaki râviler aynıdır. Bu rivayete göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Müezzini işitip bir özrü onu engellemediği halde (cemaate gelmeyen)* - Dediler ki: özür nedir? Dedi ki: *korku veya hastalıktır - kişinin kıldığı namaz kabul olmaz.*"[440] Adî b. Sâbit'ten hadisi rivayet eden Miğrâ (Mağrâ) el-Abdî (ö. ?), hakkında "sika" değerlendirmelerinin yanı sıra bazı eleştiriler de yapılmış bir râvidir.[441] Ondan nakleden Ebû Cenâb (ö. 150/767) ise zayıf bir râvidir.[442] Bu nedenlerden dolayı Şuayb Arnavûd hadisin senedinin zayıf olduğunu söyler. Elbânî ise özür cümlesi hariç hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Ebû Dâvûd'un Sünen'inin şerhlerinden Avnü'l-Ma'bûd

---

[437] İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 17.

[438] Adı, Ebû Muaviye Hüşeym b. Beşîr es-Sülemî (ö. 183/799) olup Kütüb-i Sitte râvilerindendir. Mekke'de Zührî'den üç bin hadis yazdığı belirtilir. Hakkında çoğu cerh âlimi tarafından *"hâfız", "mütkın"* değerlendirmeleri yapılmıştır. İbn Hibbân es-Sikât'ına almış ama tedlîs yaptığını söylemiştir. Diğer bazı alimler de onu tedlîsle ve ömrünün sonlarına doğru ihtilâtla cerh etmişlerdir. Şube b. Haccâc ve Abdullah b. Mübârek ondan hadis almışlardır. Bkz. Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmânî, Haydarâbât, Cilt: VIII, s. 242; Mizzî, a.g.e, Cilt: XXX, s. 283

[439] Adı, Adiy b. Sâbit el-Ensârî el-Kûfî'dir. (ö. 116/734) Buhârî, Müslim râvilerindendir. Hakkında Ahmed b. Hanbel ve Nesâî *"sika",* Ebû Hâtim *"sadûk"* demiştir. İbn Hibbân es-Sikât'ında ona yer vermiştir. Bunun yanında İbn Ma'în *"müfrit Şiîlerden",* Dârekutnî *"gulât-ı şiadan"* olduğunu, iddia etmiştir. Ukaylî onu ed-Duafâü'l-Kebîr'e almış, Şube onu *"ruffâ'"* (mevkûf haberleri merfû olarak nakledenlerden) olmakla ve *"teşeyyu'"* (Şiîlik taraftarlığı) ile suçlamıştır. Şia'nın Kûfe'deki camilerinde imamlık yaptığı belirtilmiştir. Ukaylî, a.g.e, Cilt: III, s. 372; Zehebî, **Siyer,** Cilt: V, s. 188; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **el-Muğnî fi'd-duafâ**, (Thk. Nurettin Itır), Cilt: II, s. 431; Mizzî, a.g.e, Cilt: XIX, s. 522-524; İbn Hacer, **Tehzîb,** Cilt: VII, s. 165.

[440] Ebû Dâvûd, Salât, 47.

[441] Adı, Ebu'l-Meharik el-Kûfî Miğrâ el-Abdî (ö. ?). Buhârî (el-Edebü'l-Müfred'de) ve Ebû Dâvûd kendisinden rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân es-Sikât'ına almıştır. Zehebî'nin onun hakkında olumsuz görüş beyan ettiği iddia edilmiştir. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXVIII, s. 348.

[442] Adı, Ebû Cenâb Yahyâ b. Ebî Hayye el-Kelbî el-Kûfî'dir. (ö. 150/767) İbn Hibbân es-Sikât'ına almasına rağmen el-Mecrûhîn'de de ona yer vermiş ve *"zayıf râvilerden duyduğunu sika râvilere tedlîs yapardı, meşhurların rivayet ettiği münker haberlere yapışırdı"* demiştir. İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâi ve'l-metrûkîn**, (Thk. Mahmût İbrâhim Zâyid), Dâru'l-Va'yi, Halep 1396 Cilt: III, s. 111; Hakkında Ebû Nuaym *"müdellis",* Yahyâ el-Kattân *"daîf"* değerlendirmesini yapar. Ukaylî, a.g.e, Cilt: IV, s. 398.

müellifi Azîmâbâdî "özür nedir?" Diye soranların sahâbîler olduğunu, özür cümlesinin de Hz. Peygamber'e ait oduğunu söyler.[443]

Bezzâr aynı hadisi Ebû Mûsa'dan (ö. 50/670) hem merfû hem de mevkûf olarak nakleder. Birinde Ebû Mûsâ (r.a.), hadisi Rasûlullah'a (sav) ref' ederek demiştir ki: (مَنْ سَمِعَ النِّدَاءَ فَلَمْ يُجِبْ فَلَا صَلَاةَ لَهُ)*"Ezanı işittiği halde icâbet etmeyenin namazı yoktur."* Rivayetin sonunda: *"*Zannedersem bir özür olmaksızın dedi." ifadesi vardır.[444] Burada şek ifadesinin Ebû Mûsa'ya mı yoksa sonraki râvilere mi ait olduğu belli değildir. Seneddeki Kays b. Rebî el-Esedî (ö. 163/779) çokça ihtilât yapmakla suçlanmış zayıf bir râvidir.[445] Onun ya da diğerlerinin İbn Abbâs ile Ebû Mûsa'yı birbirine karıştırmış olması da muhtemeldir. Zîra Bezzâr'ın bu rivayetlerinden başka Ebû Mûsa'dan gelen merfû ya da mevkûf rivayet yoktur. Dolayısıyla rivayetin senedi zayıftır.

İbn Hibbân'daki merfû olan İbn Abbâs rivayeti: *"Kim ki ezanı işitir da özürsüz olarak icâbet etmezse onun namazı yoktur."* şeklindedir.[446] Hadisin râvileri İbn Mâce'deki rivayetin râvileriyle aynıdır. Bu rivayetin senedi bize göre zayıftır.

Taberânî, İbn Hibbân'ın metnine benzer ifadelerle üç ayrı senedle merfû olarak hadisi nekleder. Mu'cemü'l-Evsat ve Mu'cemü'l-Kebîr'inde yer alan iki ayrı rivayetin senedinde yukarıda hakkındaki değerlendirmelere yer verdiğimiz Ebû Cenâb el-Kelbî bulunur. Bu nedenle senedleri zayıftır.[447] Mu'cemü'l-Kebîr'deki diğer bir rivayetin râvileri sika râvilerdir. Ancak Taberânî'nin hadisi aldığı Ali b. Abdilazîz el-Bağavî (ö. 286/899) hakkında Dârekutnî "sika, me'mûn", İbn Ebî Hâtim "sadûk" değerlendirmesi yapmasına rağmen, Nesâî ücret almadan hadis nakletmemesi nedeniyle hadisini terk ettiğini söylemiş, "Allah onu çirkinleştirsin"

---

[443] Bkz. Azîmâbâdî, **Avnü'l-ma'bûd**, Cilt: II, s. 180.
[444] Bezzâr, a.g.e, Cilt: VIII, s. 141, H. no: 3157.
[445] Adı; Kays b. Rebî el-Esedî el-Kûfî'dir. (ö. 163/779) Hakkında Ahmed b. Hanbel *"leyyin",* Affân b. Müslim (ö. 220/835) *"O bize hadis rivayet ediyordu, bazen Muğîre hadisini Mansûr'un hadisine karıştırıyordu",* Yahyâ b. Maîn *"Daîfün lâ yüktebü hadîsehû" (zayıf, hadisi yazılmaz),* Nesâî; *"leyse bi sigatin", "metrûkü'l-hadîs"* demiştir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXIV, s. 25; İbn Hibbân, el-Mecruhin, Cilt: II, s. 216-219; Ebû Ahmed Abdullāh b. Adiy el-Cürcânî, **el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl**, (Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcût, Ali Muhammed Muavvez), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1997, Cilt: VII, s. 157-171
[446] İbn Hibbân, **Sahîh,** Cilt: V, H. no: 2064.
[447] Taberânî, **Muʿcemü'l-evsât**, Cilt: III, H. no: 4303; **Muʿcemü'l-kebîr**, Cilt: XI, s. 12266.

diye beddua etmiştir.[448] Hadisin sonraki dönemlere ait kaynaklarda da merfû rivayetleri bulunmaktadır ama biz bu kadarının yeterli olduğunu düşünüyoruz.

2.8.2. Mevkûf Rivayetler

Hadis mevkûf olarak Hz. Ali (ö. 40/660), İbn Abbâs, Hz. Âişe ve Ebû Mûsâ el-Eşa'rî'den gelmektedir. En erken yer aldığı eser Abdürrezzâk'ın Musannef'idir. Abdürrezzâk'taki rivayetlerden biri şöyledir:

عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنِ الثَّوْرِيِّ وَابْنِ عُيَيْنَةَ عَنْ أَبِي حَيَّانَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: **«لَا صَلَاةَ لِجَارِ الْمَسْجِدِ إِلَّا فِي الْمَسْجِدِ». قَالَ الثَّوْرِيُّ فِي حَدِيثِهِ قِيلَ لِعَلِيٍّ: وَمَنْ جَارُ الْمَسْجِدِ؟ قَالَ: «مَنْ سَمِعَ النِّدَاءَ»**

Abdürrezzâk - es-Sevrî ve İbn Uyeyne - Ebû Hayyân - Babası (Saîd b. Hayyân et-Teymî) - Hz. Ali: "Mescide komşu olanın mescidden başka yerde namazı yoktur." Sevrî hadisinde demiştir ki: 'Ali'ye denildi ki; mescidin komşusu kimdir?' O da dedi ki: 'ezanı duyandır.'" [449] Rivayetin râvileri sika râvilerdir. Ancak Saîd b. Hayyân'ın, oğlu Ebû Hayyân'den başka râvisi yoktur.[450]

Hadisin diğer mevkûf rivayetleri şunlardır:

Abdürrezzâk - İbrâhim b. Tahman - Mansûr (b. Mu'temir) - Adiy b. Sâbit - Hz. Âişe: "Ezanı işitip icâbet etmeyen hayra ulaşamaz, onunla (namaza icâbet etmemekle hayra da) ulaşılmaz."[451] Hadisin râvileri sikadır. Sadece Adiy b. Sâbit hakkında bazı hadis otoritelerince şiîlik iddiası dillendirilmiştir.[452]

Abdürrezzâk - İbn Cüreyc ve İbrâhim b. Yezîd - Hz. Ali ve İbn Abbâs: "Ezanı işitipte (cemaate) icâbet etmeyenin namazı yoktur. İbn Abbâs dedi ki: Ancak bir hastalık veya özür müstesna."[453] Abdürrezzâk'ın hadisi aldığı râvilerden biri olan

---

[448] Zehebî, **Siyer,** Cilt: XIII, s. 348-349. Beğavî de başka bir geliri olmadığı ve geçinemediği için ücret aldığını söyleyerek kendisini savunuştur. Bkz. İsmail Lütfi Çakan, "*Begavî, Ali b. Abdülazîz*", **DİA**, İstanbul 1992, Cilt: V, s. 339.
[449] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1915.
[450] Mizzî, a.g.e, Cilt: X, s. 400.
[451] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1917.
[452] Adı, Adiy b. Sâbit el-Ensârî el-Kûfî (ö. 116/734)'dir. Hakkında 439 numaralı dipnotta bilgi verilmişti.
[453] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1914.

İbrâhim b. Yezîd (ö. 151/768) zayıf bir râvidir.[454] Diğer râvi İbn Cüreyc ise (ö. 150/767) sika bir râvi olmasına rağmen hakkında tedlîs ve irsal suçlaması vardır.[455] İkisinin de zaman açısından Hz. Ali (ö. 40/660) ve İbn Abbâs'tan (ö. 68/687) hadis almaları mümkün değildir. Arada başka râvi veya râvîlerin olması gerekir. Rivayet bu nedenle munkatı' olup zayıftır.

Abdürrezzâk'ın diğer bir rivayetinde Hz. Ali'nin: "Mescidin komşusu olup ezanı işiten ve sağlıklı olduğu halde özürsüz icâbet etmeyen kişinin namazı yoktur." dediği belirtilir.[456] Hz. Ali'den hadisi rivayet eden el-Hâris zayıf hatta kezzâb olmakla suçlanmıştır.[457] Dolayısıyla bu rivayet te zayıftır.

İbn Ebî Şeybe'nin Hz. Ali'den naklettiği iki rivayet vardır:

İlki: "Mescide komşu olanın mescidden başka yerde namazı yoktur. Denildi ki; mescidin komşusu kimdir? (Hz Ali) dedi ki: Ezanı duyandır."[458] İbn Ebî Şeybe'nin rivayeti aldığı Hüşeym b. Beşîr es-Sülemî (ö. 183/799) yukarıda da belirtildiği gibi Buhârî ve Müslim râvilerinden olup çoğu alime göre sikadır. Fakat tedlîs ve irsalle de suçlanmıştır.[459] Diğer râvileri sikadır.

İkincisi "Ezanı duyupta ona gelmeyen kişiyi bir özürü olmadığı sürece (başka yerde kılacağı) namazı kurtarmaz."[460] Hadisin râvileri sika ve şeyhayn râvileridir. Senedi sahihtir.

---

[454] Adı: İbrâhim b. Yezîd el-Kuraşî, Ebû İsmâil el-Mekkî'dir. (ö. 151/768) Hakkında Ahmed b. Hanbel *"metrûku'l-hadis",* Yahyâ b. Maîn *"leyse bi sigatin, leyse bi şeyin",* Ebû Zura' ve Ebû Hâtim *"münkerü'l-hadis"*, Nesâî *"metrûku'l-hadis"* değerlendirmeleri yapar. Bkz. Mizzî, Cilt: II, s. 242.

[455] Adı: Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc el-Kuraşî'dir. (ö. 150/767). Rum asıllı hadis, tefsir ve fıkıh alimidir. Kütüb-i Site'de çok sayıda rivayeti vardır. İbn Sa′d, Yahyâ b. Maîn, İclî ve Zehebî, hakkında *"sika*" tabirini kullanmış; Yahyâ b. Saîd el-Kattân yazılı metinler dışında yaptığı nakillerin faydasız olduğun belirtmiştir. İbn Cüreyc için Mâlik b. Enes, *"hâtibü leylin" (gece odun toplayan gibi rast gele her şeyi alan)* tabirini kullanmış, Ahmed b. Hanbel "kâle fulân" şeklindeki rivayetlerinin münker olduğunu söylemiştir. Hadis alimleri onun tedlîs ve irsal yaptığını belirtirler. Dârekutnî, *"Tedlîsin en kötüsü İbn Cüreyc'in tedlîsidir"* demiştir. Bkz. Mizzî, Cilt: XVIII, s. 338-353; İsmail Cerrahoğlu, "*İbn Cüreyc*", **DİA**, İstanbul 1999, Cilt: XIX, s. 404-406.

[456] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1916.

[457] Adı: Ebû Züheyr el-Haris b. Abdillah el-A'ver el-Hemedânî el-Hûtî'dir (ö. ?). Hadis otoritelerinin büyük kısmı onu *"daîf", "kezzâb", "lâ yuhteccü bi hadîsihî",* vb. ifadelerle cerhetmişlerdir. Bkz. İbn Adiy, a.g.e, Cilt: II, s. 449-451; Mizzî, a.g.e, Cilt: V, s. 244-252.

[458] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** Cilt: I, H. no: 3469.

[459] Mizzî, a.g.e, Cilt: XXX, s. 283.

[460] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: I, H. no: 3470 .

Bezzâr Müsned'ine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin şu sözünü almıştır: "Ezanı duyduğu halde icâbet etmeyenin namazı yoktur." Bezzâr rivayetin sonunda: "Bu hadisten başka Simâk'ın Ebû Bürde'den, onun da Ebû Mûsa'dan naklettiği bir şey bilmiyorum. Onu Simâk'tan sadece Hafs rivayet etmiştir." açıklamasını yaparak hadisin senedinin bütün tabakalarda fert olduğunu belirtir. Bezzârın rivayeti aldığı Amr b. Yahyâ el-Übillî (ö. ?), hakkında ağır ithamlar yapılmış bir râvidir.[461] Dolayısıyla bu rivayet zayıftır.

Hadis mevkûf olarak sonraki birçok kaynakta benzer ifadelerle çoğunlukla Hz. Ali'den nakledilmiştir.

2.8.3. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

a) <u>Hadisin sıhhati</u>

Hadisin merfû rivayetleri hicrî ikinci asra ait kaynaklarda yer almaz. İbn Mâce ve Ebû Dâvûd dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri ve diğer hicrî üçüncü asır eserleri de hadisi rivayet etmemişlerdir. İbn Abbâs'tan İbn Mâce ve İbn Hibbân'nın yaptığı rivayetler ile Taberânî'nin naklettiği üç merfû rivayetten birinin senedinin sahih olduğu iddia edilmişsede bize göre zayıftır.[462] Ebû Dâvûd rivayeti hakkında ise Arnaûd zayıf, Elbânî mazeret kısmı hariç sahih demiştir. Yalnız Bezzâr'da yer alan Ebû Mûsâ el-Eşa'rî rivayeti de zayıftır. Kanaatimizce hadisin sahih diyebileceğimiz merfû bir rivayeti yoktur.

Mevkûf rivayetlerin ise bir kısmı sahih senede sahiptir. Abdürrezzâk'ın Hz. Ali ve Hz. Âişe'den yaptığı birer rivayetle, İbn Ebî Şeybe'nin Hz. Ali'den yaptığı iki rivayetin senedinde bir sorun tespit edilememiştir. Diğer Abdürrezzâk ve Bezzâr rivayetleri zayıf senedlerle gelmiştir.

---

[461] Amr b. Yahyâ el-Übillî (ö. ?) "*sârikatü'l-hadîs" (hadis hırsızlığı)* ile suçlanmıştır. Bkz. İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, (Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 2002. Cilt: VI, s. 158.

[462] Yukarıda da belirtildiği gibi Taberânî'nin bu rivayeti aldığı Ali b. Abdilazîz el-Bağavî (ö. 286/899) zayıf bir ravîdir. Zîra Nesâî ücret almadan hadis nakletmemesi nedeniyle hadisini terk ettiğini söylemiştir.

b) <u>Ezanı duyma veya mescide komşuluk mesafesi ne kadardır?</u>

Bazı rivayetlerde ezanı duyanın, bazılarında da mescide komşu olanın, mazeretsiz mescidden başka yerde namazı kabul olmayacağı belirtilir. Hz. Ali'nin: "mescidin komşusu kimdir?" sorusuna; "ezanı duyan kişidir" cevabını vermesi ikisinin de aynı şeyi ifade ettiğini göstermektedir. Hadise göre cemaate iştirak zorunluluğu ezanı duymaya bağlanmıştır. Nitekim tâbiînden Atâ b. Ebî Rebâh'a (ö. 114/732) göre namazın vaktinin geldiğini bilse bile ezanı duymayan kişinin cemaate gitmesi zorunlu değildir.[463]

Asr-ı Saâdet'te hoparlör sistemi olmadığı için, biz bu komşuluğu insan sesinin ulaşabileceği bir mesafe olarak anlayabiliriz. Saatin bulunmadığı o devirde ezan, namazın vaktini insanlara bildirmek amacıyla meşru kılınmıştır. Bu nedenle ezanda "haydi namaza" (hayyeale's-salâh), ifadeleri yer alır. İnsanlar da gerek evinde olsun, gerekse tarlasında, bağında veya çarşıda olsun genellikle ezanı duyunca mescide gidiyorlardı. Buradan yola çıkarak mescide komşuluğun ezan okunmaya başladığını duyan bir kişinin bulunduğu yerden çıkıp mescidde cemaate yetişebileceği kadar bir mesafe olduğu söylenebilir.

2.9. Üç Kişi Birarada Olur da Namazı Cemaatle Kılmazlarsa Şeytan Onlara Galip Gelmiştir.

Hadis Ebu'd-Derdâ'dan (ö. 32/652) rivayet edilmiştir. Yer aldığı en erken kaynak olan Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) Müsnedindeki rivayet şu şekildedir:

عَنْ زَائِدَةَ بْنِ قُدَامَةَ , نَا السَّائِبُ بْنُ حُبَيْشٍ الْكَلَاعِيُّ , عَنْ مَعْدَانَ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ الْيَعْمَرِيِّ , قَالَ: **قَالَ لِي أَبُو الدَّرْدَاءِ: أَيْنَ مَسْكَنُكَ؟ فَقُلْتُ: فِي قَرْيَةٍ دُونَ حِمْصَ , فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ , يَقُولُ: «مَا مِنْ ثَلَاثَةٍ فِي قَرْيَةٍ وَلَا بَدْوٍ لَا تُقَامُ فِيهِمُ الصَّلَاةُ إِلَّا اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ , فَعَلَيْكَ بِالْجَمَاعَةِ فَإِنَّمَا يَأْكُلُ الذِّئْبُ الْقَاصِيَةَ» , قَالَ السَّائِبُ: " يَعْنِي بِالْجَمَاعَةِ: الْجَمَاعَةَ فِي الصَّلَاةِ**

[463] Abdürrezzâk'ın rivayetine göre İbn Cüreyc demiştir ki: Atâ'ya dedim ki: "Köy halkından ezanı duymayan için ne dersin?" Dedi ki: "İster gelir ister gelmez." Dedim ki: "Mescide yakınsa?" Dedi ki: "Dilerse gelir, dilerse oturur." "Peki, bir yerdeyken bir defasında duyar, diğerinde duymazsam oturmama ruhsat var mı?" Dedi ki: "Evet." Dedim ki: "Şayet bilsem ki namazın vakti gelmiştir, zannederim kılınıyor (yine oturabilir miyim)?" Dedi ki: "Ezanı duymadıysan evet." Bkz. Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1920.

Abdullah b. Mübârek - Zâide b. Kudâme - Sâib b. Hubeyş - Ma′dân b. Ebû Talha: "Ebu'd- Derdâ bana senin evin nerede? diye sordu. Humus yakınlarında bir köyde dedim. (Bunun üzerine) Ebu'd- Derdâ dedi ki: Ben Rasûlullah'ı (sav) söyle derken işittim*:* '*Bir köyde veya kırda üç kişi beraber olur da namazı (cemaatle) kılmazlarsa şeytan onlara galip gelmiştir. Cemaatten ayrılma! Çünkü sürüden ayrılan koyunu kurt kapar.*'"[464]

Hadisin bütün rivayetlerinin senedlerinde yer alan es-Sâib b. Hubeyş el-Kelâî (ö. ?) hakkında kaynaklarda çok az bilgi vardır. İbn Hibbân'ın Sikât'ına aldığı bir râvidir. Ancak, Dârekutnî, "Şam ehlinden sâlihu'l-hadis birisi olup, Zâide'den başkasından rivayetini bilmiyorum" demiştir.[465] Ebû Dâvûd ve Nesâî rivayetine yer vermiştir. Rivayetin diğer râvileri sikadır. Bize göre hadisin senedi hasendir.

Ahmed b. Hanbel'deki senedi zayıf bir rivayette Peygamberimizin (sav): (ما من خمسة أهل أبيات لا يؤذن فيهم بالصلاة وتقام فيهم الصلوات...) "*Beş evin halkı beraber bulunur da orada ezan okunmaz ve namazlar (cemaatle) kılınmazsa…"* dediği iddia edilmiştir.[466] Diğer bir rivayette de merfû olarak: (ما من ثلاثة في قرية ولا يؤذن ولا تقام فيهم الصلوات…) "*Bir köyde üç kişi beraber olur da ezan okunmaz ve namazlar (cemaatle) kılınmazsa…"* ifadeleri geçer. Bunun senedine Arnaût hasen demiştir.[467]

Bunlardan başka rivayet, İbn Ebî Şeybe,[468] Ebû Dâvûd,[469] Nesâî[470] ve İbn Hibbân'da[471] hasen senetlerle, İbn Huzeyme'de[472] ise zayıf senetle nakledilir. Sonraki devre ait bazı kaynaklarda da rivayet yer almaktadır.

---

[464] Abdullah b. Mübârek, **Müsned,** (Thk. Subhî el-Bedrî es-Semerrâî), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1407, s. 42, H. no: 73.
[465] Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: X, s. 182-183.
[466] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XLV, H. no: 27513. Arnaûd, Hatim b. Ebû Nasr'ın mechûl olması dolayısıyla senedinin zayıf olduğunu söyler.
[467] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XLV, H. no: 27514. Bu rivayette de "*Bir köyde üç kişi beraber olur da ezan okunmaz ve namazı cemaatle kılmazlarsa…*" ifadeleri geçer. Arnaûd bunun senedine de hasen der. Ahmed b. Hanbel'deki diğer rivayetler için bkz. Cilt: XXXVI, H. no: 21710, 21711. Arnaûd'a göre bunların senedleri es-Sâib b. Hubeyş'ten dolayı hasendir.
[468] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** Cilt: I, H. no: 31. Senedi Abdullah b. Mübârek rivayetiyle aynıdır.
[469] Ebû Dâvûd, Salât, 47. Senedine Arnaûd hasen demiştir.
[470] Nesâî, **Sünenü'l-kübrâ,** Cilt: I, H. no: 922; **Sünen**, Cilt: II, H. no: 847. Senedleri aynıdır. Elbânî bu senede hasen der.
[471] İbn Hibbân, **Sahîh,** Cilt: V, H. no: 2101. Arnaûd bunun senedinin de hasen olduğunu belirtir.
[472] İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: II, H. no: 1486. A′zamî'ye göre isnadı zayıftır.

2.9.1. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Ebu'd-Derdâ (r.a.) Hz. Ömer zamanında Medine ve Dımeşk kadılığı görevlerinde bulunmuş fakîh ve kıraat alimi kimliği ile bilinen sahâbîlerdendir. Muhtemelen seneddeki es-Sâib b. Hubeyş el-Kelâî nedeniyle bu hadisi Ebû Dâvûd ve Nesâî dışında Kütüb-i Sitte'de göremiyoruz. Abdullah b. Mübârek'in Müsned'inden başlayarak yer aldığı kaynaklarda bulunan rivayetlerinin senedleri çoğunlukla es-Sâib b. Hubeyş hakkındaki tereddütler sebebiyle hasen olarak değerlendirilmektedir. Bazı rivayetler de zayıf senedlerle gelmektedir.

İlk bölümde yer verdiğimiz gibi Peygamberimizden iki kişinin cemaat olabilecekleri bilgisi nakledildiği halde[473] burada üç kişi ve daha fazlasının vakit namazlarını kılacakları zaman cemaat olmalarının önemi vurgulanmaktadır. Zannımızca üç kişi artık bir topluluk olmakta ve topluluğun cemaat oluşturmaları gerekmektedir. Hadisin ikinci kısmında da; *"cemaatten ayrılma çünkü sürüden ayrılan koyunu kurt kapar"* denilerek müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliğin sağlanmasında cemaatle namaz kılmanın önemine vurgu yapılmaktadır.

2.10. Mescide Gitmeyi İ'tiyâd Haline Getiren Bir Adamı Görürseniz Onun İmanına Şahitlik Edin

Hadis sadece Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edilmiştir. En erken Saîd b. Mansûr'un (ö. 227/842) Sünen'inin bir bölümü olarak et-Tefsîr min Sünen-i Saîd b. Mansûr ismiyle neşredilen eserde yer almaktadır:

حَدَّثَنَا سَعِيدٌ قَالَ: نَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ قَالَ: نَا عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ عَنْ دَرَّاج أَبِي السَّمْحِ عَنْ أَبِي الهَيْثَمِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: **إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا عَلَيْهِ بِالْإِيمَانِ؛ قَالَ اللَّهُ عَزَّ مَنْ قَائِلٍ: {إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللهِ مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَاليَوْمِ الآخِرِ}**

Saîd b. Mansûr - Abdullah b. Vehb - Amr b. el-Hâris - Derrâc Ebu's-Semh - Ebu'l-Heysem - Ebû Saîd el-Hudrî - Rasûlullah (sav): *"Mescide (gitmeyi) itiyad haline getirmiş bir adam görürseniz onun imanına şahitlik edin. Allah Azze ve Celle*

[473] Hadisler için bkz. Buhârî, Ezan, 35; İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 46; Tirmizî, Cilt: I, H. no: 205.

buyurmuştur ki; 'Allah'ın mescidlerini Allah'a ve âhiret gününe iman edenler imar ederler.'(Tevbe,9/18)"[474]

Derrâc Ebu's-Semh (ö. 126/743) hakkında Yahyâ b. Maîn "sika" dese de, Ahmed b. Hanbel "münkeru'l-hadîs", Ebû Hâtim "fî hadîsihî da'fün" (hadisinde zaaf vardır), Dârekutnî "daîf", "metrûk", Nesâî "leyse bi'l-kaviy", "münkerü'l-hadis" değerlendirmesi yapar.[475] Saîd b. Mansûr'un eserinin tahkikini yapan Saîd b. Abdullah, Derrâc'ın zaafı nedeniyle rivayetin senedinin zayıf olduğunu söyler.

Rivayeti Ahmed b. Hanbel,[476] Abd b. Humeyd,[477] Dârimî,[478] İbn Mâce,[479] Tirmizî,[480] İbn Huzeyme,[481] ibn Hibbân,[482] Hâkim en-Neysabûrî[483] ve Beyhakî'de[484] eserlerinde nakletmişleridr. Bu rivayetlerin tamamının senedinde yukarıda bahsettiğimiz Derrâc Ebu's-Semh yer almakta olup bu nedenle senedleri zayıftır.

---

[474] Saîd b. Mansûr, **et-Tefsîr min Sünen-i Saîd b. Mansûr**, (Thk. Saîd b. Abdullah b. Abdülazîz Âl-i Hamîd), Dâru's-Samiî, Cilt: V, s. 242, H. no: 1010.

[475] İbn Adiy, a.g.e, Cilt: IV, s. 10-19; Mizzî, a.g.e, Cilt: VIII, s. 477-480.

[476] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XVIII, H. no: 11657, 11725. İlk rivayetin senedi Saîd b. Mansûr rivayeti ile aynıdır. Derrâc nedeniyle Şuayb Arnaûd'a göre zayıftır. İkinci rivayet de Arnaûd zayıf demiştir. Bu rivayette Derrâc'tan hadisi nakleden Abdullah b. Lehîa (ö. 174/790), kendi yaşadığı devirde Mısır'ın önde gelen muhaddislerinden olup h. 170'de eviyle beraber hadislerinin yazılı olduğu kitapları da yanmıştır. Cerh ve ta′dil imamlarının ekserisine göre bundan sonra kendisinden yapılan rivayetler güvenilmezdir. Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî, Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Vehb, Leys b. Sa'd kendisini güvenilir bir râvi olarak nitelerken, Ebû Zür'a, Nesâî, İbn Maîn, İbn Ebû Hâtim, İbn Adî gibi cerh ve ta′dîl âlimleri onu zayıf kabul etmişlerdir. Genel kanaat onun rivayetlerinin çoğunlukla zayıf olduğu yönündedir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XV, s. 587-503; Nihat Dalgın, "*İbn Lehîa*", **DİA**, İstanbul 1999, Cilt: XX, s. 158-159.

[477] Abd b. Humeyd, **el-Müntekab,** Cilt: II, s. 94, H. no: 921. Eseri tahkîk eden Adevî'ye göre isnadı zayıftır.

[478] Dârimî, Cilt: II, H. no:1259. Senedde diğerleri gibi Derrâc yer almakta olup Hüseyin Selîm Esed zayıf değerlendirmesi yapar.

[479] İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 19. Senedde Derrâc'la beraber Rişdîn b. Sa'd el-Mısrî de bulunur. Rişdîn hakkında Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Beyhakî, Ukaylî, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a er-Râzî, İbn Hacer başta olmak üzere bir çok alim, *"daîf", "lâ yüktebü hadîsehû" (hadisi yazılmaz), "münkeru'l-hadis", "metrûku'l-hadis"* gibi değerlendirmeler yapmışlardır. Bkz. İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-ta′dîl, Cilt: III, s. 513; Mizzî, a.g.e, Cilt: IX, s. 191-195. Elbânî de hadise zayıf demiştir.

[480] Tirmizî, Cilt: V, H. no: 2617, 3093. Tirmizî iki ayrı senedle hadisi nakleder. İlk rivayetin metninde diğer bütün rivayetlerden farklı olarak "*Mescide gitmeyi itiyad haline getiren bir adamı görürseniz*" (**إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسَاجِدَ**) yerine "*Mescidle anlaşan sözleşen bir adamı görürseniz*" (**إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَتَعَاهَدُ الْمَسْجِدَ**) ifadesi yer alır. Bu durum sonraki râvilerden birinin hatası olmalıdır. Senedlerinde rivayetlerin tümünde olduğu gibi Derrâc bulunur. İkinci senedde yukarıdaki dip notta değindiğimiz zayıf râvi Rişdîn de yer alır. Tirmizî kendisi bu rivayetler için "hasen garîb" demiştir. Elbânîye göre ikisi de zayıftır.

[481] İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: II, H. no: 1502. Tahkîki yapan A′zamî rivayete sahih der. Ancak senedi aynı olup sennedde Derrâc yer alır. Rivayetin sıhhat bakımından diğerlerinden bir farkı yoktur.

[482] İbn Hibbân, **Sahîh,** Cilt: V, H. no: 1721. Arnaûd, Ebû Dâvûd'un: "Derrâc'ın Ebu'l-Heysem'den yaptığı nakiller zayıftır" sözünü naklederek senede zayıf der.

[483] Hâkim, el-Müstedrek, Cilt: I, H. no: 770; Cilt: II, H. no: 3280. Hâkim üç ayrı sentle sahih olduğunu belirterek rivayeti nakleder. Ne var ki eserin muhakkikine göre Zehebî Telhîs'inde bu senedlerden ikisine Derrâc'tan dolayı zayıf derken aynı Derrâc'ın yer aldığı diğer bir senede sahih demektedir.

[484] Beyhakî **Sünenü'l-kübrâ,** Cilt: III, H. no: 4988. Beyhakî iki ayrı senedle rivayeti nakleder. Senedleri Derrâc'tan dolayı zayıftır.

2.10.1. Rivayetlerin değerlendirilmesi

İncelemelerimiz sonunda hadisin sahâbî ve sonraki iki râvisi bütün rivayetlerde aynıdır. Yani rivayet ilk üç tabakada fert olarak nakledilmiştir. Üçüncü râvi olan Derrâc Ebu's-Semh hakkında hadis otoritelerinin çoğunluğu olumsuz tenkitler yapmışlardır. Hadisin rivayetlerinin tamamı bu nedenle zayıf olup sahih bir rivayeti tespit edilememiştir.

2.11. Peygamberimizin (sav) Son Hastalığında Cemaate Katılmak İçin Gösterdiği Çaba…

Hz. Peygamber'in (sav) son günlerinde hasta olduğu halde iki kişinin yardımıyla ayakları yerde sürünür vaziyette mescide cemaate çıkması şüphesiz cemaatle namazın eda edilmesine onun verdiği önemi göstermektedir. Peygamberimizin son hastalığıyla ilgili birçok sahabî rivayette bulunmuştur ama bu konudaki rivayetlerin ekserisi Hz. Âişe'den gelmektedir. Ayrıca Abbâs b. Abdülmuttalib, oğlu İbn Abbâs, Ebû Mûsâ el-Eşa'rî, Büreyde b. Husayb, Abdullah b. Ömer ve Enes b. Mâlik'te bize bu meseleyi anlatmışlardır. Bu rivayetler tabiî olarak râvi veya müelliflerin tasarrufu ile bazen muhtasâr bazen de tam metniyle eserlerdeki yerini almıştır.

2.11.1. Hz. Âişe (ö. 58/678) Hadisi

Bu konuda Hz. Âişe validemizden gelen rivayetleri tespit edebildiğimiz en erken kaynak Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) Müsnedi'dir. Sonraki birçok hadis kaynağında rivayet yer alır. Biz Buhârî'de, "Hastanın cemaate katılma hususunda sınırı"[485] ismini verdiği babdaki rivayete bakalım:

[485] Buhârî'nin "cemaatle namazın vucûbu" adında bir bab açtığından hareketle cemaatle namazı vâcip (farz) gördüğünü daha önce belirtmiştik. Buhârî birkaç bab sonra (**حَدُّ المَرِيضِ أَنْ يَشْهَدَ الجَمَاعَةَ**) "Hastanın cemaate katılma hususunda sınırı" (Yani hasta hangi vaziyete kadar cemaate iştirak etmelidir?) adıyla bir bab açar ve bu rivayeti de orada nakleder.

حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الأَسْوَدِ قَالَ: **كُنَّا عِنْدَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَذَكَرْنَا المُوَاظَبَةَ عَلَى الصَّلاَةِ وَالتَّعْظِيمَ لَهَا قَالَتْ: لَمَّا مَرِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَضَهُ الَّذِي مَاتَ فِيهِ فَحَضَرَتِ الصَّلاَةُ فَأُذِّنَ فَقَالَ: «مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ» فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ أَبَا بَكْرٍ رَجُلٌ أَسِيفٌ إِذَا قَامَ فِي مَقَامِكَ لَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يُصَلِّيَ بِالنَّاسِ وَأَعَادَ فَأَعَادُوا لَهُ فَأَعَادَ الثَّالِثَةَ فَقَالَ: «إِنَّكُنَّ صَوَاحِبُ يُوسُفَ مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ» فَخَرَجَ أَبُو بَكْرٍ فَصَلَّى فَوَجَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ نَفْسِهِ خِفَّةً فَخَرَجَ يُهَادَى بَيْنَ رَجُلَيْنِ كَأَنِّي أَنْظُرُ رِجْلَيْهِ تَخُطَّانِ مِنَ الوَجَعِ فَأَرَادَ أَبُو بَكْرٍ أَنْ يَتَأَخَّرَ فَأَوْمَأَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ مَكَانَكَ ثُمَّ أُتِيَ بِهِ حَتَّى جَلَسَ إِلَى جَنْبِهِ قِيلَ لِلْأَعْمَشِ: وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي وَأَبُوبَكْرٍ يُصَلِّي بِصَلاَتِهِ وَالنَّاسُ يُصَلُّونَ بِصَلاَةِ أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ: بِرَأْسِهِ نَعَمْ رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ عَنْ شُعْبَةَ عَنِ الأَعْمَشِ بَعْضَهُ وَزَادَ أَبُو مُعَاوِيَةَ جَلَسَ عَنْ يَسَارِ أَبِي بَكْرٍ فَكَانَ أَبُو بَكْرٍ يُصَلِّي قَائِمًا**

Buhârî - Ömer b. Hafs b. Gıyâs - Hafs b. Gıyâs - A′meş - İbrâhim (b.Yezîd) - Esved (en-Nak'î): Biz Hz. Âişe'nin (r.a.) yanındaydık. Namaza devam etmeyi ve ona hürmeti konuştuk. Hz. Âişe dedi ki: "Rasûlullah'ın (sav) vefat ettiği hastalığında namaz vakti gelmişti. Ezan okununca dedi ki: '*Ebû Bekir'e emredin insanlara namazı kıldırsın*.' Kendisine denildi ki: 'Ebû Bekir yufka yürekli bir adamdır, senin makamına geçince insanlara namaz kıldırmaya güç yetiremez.' Hz. Peygamber sözlerini tekrar etti, onlar da yine aynı cevabı verdiler. Üçüncü defa tekrar etti ve dedi ki: '*Siz Yûsuf'un (zamanındaki) kadınlar (gibi) siniz, Ebû Bekir'e söyleyin insanlara namazı kıldırsın.'* Ebû Bekir çıktı ve namazı kıldırdı. Peygamber (sav) kendinde bir hafiflik bulunca iki kişiye yaslanarak çıktı. Sanki çektiği ıztıraptan dolayı ayaklarının yerde sürüdüğü hala gözümün önündedir. Ebû Bekir geri çekilmek istedi fakat Rasûlullah (sav) ona yerinde kalmasını işaret etti. Ardından (Peygamberimiz) getirildi, yan tarafına oturdu." A′meş'e; "Rasûlullah (sav) namazı kıldırıyordu, Ebû Bekir onun namazına, cemaatte Ebû Bekir'in namazına uyarak (mı) namaz kılıyordu?" denildi. O da başıyla "evet" cevabını verdi. Ebû Mâviye şunu ekledi: "Ebû Bekir'in sol tarafına oturdu, Ebû Bekir de ayakta kılıyordu."[486]

Buhârî'deki Hz. Âişe hadisinin diğer bir rivayeti de Ubeydullah b. Abdullah rivayetidir. Buna göre Peygamberimiz (sav), "*insanlar namaza kalktılar mı*?" diye sormuş, sizi bekliyorlar denilince bir leğen isteyip gusül abdesti almış fakat ardından

[486] Buhârî, Ezan, 39. Buhârî'nin son cümleyle kastettiği Ebû Muâviye rivayeti için bkz. Ezan, 68

bayılmıştır. Ayılınca tekrar sormuş, insanlar sizi bekliyorlar denilmiştir. Bu durum (güsül abdesti alması ve bayılması) üç defa tekrar etmiş, sonunda ayılınca Ebû Bekir'e yatsı namazını bekleyen cemaate namazı kıldırması için haber göndermiştir. Ebû Bekir de Ömer'e namazı kıldırmasını teklif etmiş, Hz. Ömer kabul etmeyince birkaç gün Hz. Ebû Bekir namazı kıldırmıştır. Rivayetin devamında bir öğle vakti Peygamberimizin (sav) iki kişinin yardımıyla mescide çıktığı o iki kişiden birin amcası Abbâs olduğu[487] belirtilir.[488]

Hz. Âişe hadisini Buhârî'den başka Ebû Hanîfe,[489] İmam Mâlik,[490] İbn Ebî Şeybe,[491] İshâk b. Râhûye,[492] Ahmed b. Hanbel,[493] Dârimî,[494] Müslim,[495] İbn Mâce,[496] Tirmizî,[497] Nesâî,[498] İbn Hibbân[499] ve sonraki birçok müellif tahriç etmiştir.

2.11.2. Hadisin Diğer Rivayetleri

Peygamberimizin (sav) vefatından önce hasta haliyle cemaate çıkması konusunda Hz. Âişe dışında Abbâs b. Abdülmuttalib,[500] oğlu İbn Abbâs,[501] Ebû Mûsâ el-

---

[487] Bazı rivayetlere göre diğer kişi Hz. Ali, bazılarına göre de Hz. Âişe'nin azatlı kölesi Berîre'dir.

[488] Buhârî, Ezan, 51. Buhârî'deki Hz. Âişe hadisinin diğer rivayetleri için bkz. Vudû, 45; Ezan, 39,47, 67, 68; Hibe, 12.

[489] Ebû Hanîfe, **Müsned-ü Ebî Hanîfe rivâyetü'l-Haskefî**, (Thk. Abdurrahman Hasan Mahmûd), Mısır t.y. H. no: 50. Hadisin râvileri sikadır ancak, Ebû Hanîfe'nin hocası, Kûfe'nin fakihlerinden Hammâd b. Ebû Süleyman'ı (ö. 120/737) bazı hadis otoriteleri Mürcie'ye yakınlığı ve ömrünün sonlarına doğru ihtilât ettiği gerekçesiyle eleştirmişlerdir. Benzer tenkit ve ithamları birtakım hadisçilerin Ebû Hanîfe hakkında da yaptıkları bilinmektedir. Daha ziyade nasların zâhiri yanında aklın rolünü de dikkate alan ve içtihatlarında bunu yansıtan fakihleri bazı hadis alimlerinin eleştirmesi o kişinin rivayetinin değerini düşüreceği kanaatinde değiliz. Buhârî el-Edebü'l-Müfret'te olmak üzere Kütüb-i Sitte müellifleri Hammâd'dan hadis naklederler. İbn Maîn, Ebü'l-Hasan el-İclî, İbn Hibbân, Nesâî gibi bazı alimler onu sika kabul ederler. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: VII, s. 269-279; İbn Hacer, **Tehzîb,** Cilt: III, s. 16-18; M. Özgü Aras, "*Hammad b. Ebû Süleyman*", **DİA**, İstanbul 1997, Cilt: XV, s. 484-486.

[490] İmam Mâlik, **Muvattâ**, Kasrı's-Salât, 83. Râvileri sika, senedi sahihtir.

[491] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 7161, 7167, 7169. Bu rivayetlerin tamamının râvikeri sikadır ve bize göre senedleri sahihtir.

[492] İshâk b. Râhûye, a.g.e, Cilt: II, H. no: 580; Cilt: III, H. no: 1481, 1482. 1483, 1766. Rivayetlerin râvileri sika ve Kütüb-i Sitte râvileridir. Bizce tamamının senedi sahihtir.

[493] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: IX, H. no: 5141; Cilt: XL, H. no: 24061; Cilt: XLI, H. no: 24647; Cilt: XLII, H. no: 25257, 25761, 25876, Cilt: XLIII, H. no: 26113, 26137, 26138, 26323. Şuayb Arnaûd'a göre bu rivayetlerden 24647 numaralı rivayet Müslim'in şartı üzerine, diğerlerinin tamamının senedi şeyhayn şartı üzere sahihtir.

[494] Dârimî, Cilt: II, hno:1292. Hüseyin Selîm Esed senedinin sahih olduğunu belirtir.

[495] Müslim, Salât, 90-95.

[496] İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 142. Rivayetlerden birinde Peygamberimizin, Ebû Bekir'in bıraktığı yerden kıraati sürdürdüğü belirtilir. Buradaki iki Hz. Âişe rivayetine de Elbânî sahih der.

[497] Tirmizî, Cilt: II, H. no: 362; Cilt: V, H. no: 3672. Tirmizî bu rivayetlerin birine "hasen sahih garib", diğerine "hasen sahih" der. Elbânî de bunlara sahih demiştir.

[498] Nesâî, **Sünenü'l-kübrâ,** Cilt: I, H. no: 874, 909, 910; Cilt: X, H. no: 11188. Rivayetlerin râvileri sika râvilerdir; **Sünen**, Cilt: II, H. no: 786, 797, 833, 834. Elbânî tamamına sahih demiştir.

[499] İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt: V, H. no: 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2124; Cilt: XIV, H. no: 6601, 6602; Cilt: XV, H. no: 6873 (Elbânî'ye göre 2118 numaralı hadis hasen, diğerleri sahihtir.

Eşa'rî,[502] Büreyde b. Husayb,[503] Abdullah b. Ömer[504] ve Enes b. Mâlik[505] de rivayette bulunmuşlardır. Bu sahâbîlerin tamamı Hz. Âişe'nin anlattığı olayı benzer ifadelerle naklederler. Rivayetler sahih senedlerle gelmiştir.

2.11.3. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Hz. Âişe rivayetleri görüldüğü gibi bazı hicrî ikinci asır eserleri ile Ebû Dâvûd'un Süneni dışındaki diğer Kütüb-i Sitte'de ve daha sonraki birçok kaynakta yer almaktadır. Bu rivayetler ekseriyetle hadis otoritelerince sahih olarak değerlendirilmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla diğer altı sahâbîden gelen rivayetler de Hz. Âişe rivayetleri kadar yaygın olmasa da sahih senedlere sahiptir.

Peygamberimizin ölmeden önceki hastalığında meydana gelen olaylar sonraki **siyasî** meselelerde de etkili olduğu için bu rivayetlerin bazılarına bir takım müdahaleler yapılmış olabilir. Ama bizi sadece Peygamberimizin hasta haliyle zorlanarakta olsa cemaate çıkması konusu ilgilendirdiğinden meselenin diğer yönleriyle ilgili tartışmalara değinilmeyecektir.

Konuyla ilgili rivayetlere baktığımız zaman Peygamberimiz (sav) son günlerinde hastalığı ağırlaştığı için bir yatsı vakti namaza çıkamamış, Ebû Bekir'e emredin

---

[500] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: III, H. no: 1784, 1785. Arnaûd, senedde bulunan Kays b. er-Rebî' (ö. 100/718) hakkındaki olumsuz değerlendirmeler nedeniyle bu rivayetlere "sahih liğayrihî" demiştir. 1784 numaralı rivayete göre Peygamberimiz bayılmış ve hanımları da burnundan ilaç damlatmışlardır. Peygamberimiz ayılınca bunu anlamış ve kendisine "zatülcenb"in (ateşli seyreden bir hastalık) musallat olmasına Allah'ın müsaade etmeyeceğini söyleyerek (anladığımız kadarıyla ceza olarak) oradakilerin bu ilacı kullanmalarını istemiştir. Ayrıca bkz. İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, Cilt: II, s. 651; Emine Demircan, "*Hz. Peygamber'in Vefatı",* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**. Bursa 2019, s. 24.

[501] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: V, H. no: 3355; İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 142. Rivayete göre Hz. Peygamber: "*Bana Ali'yi çağırın*" deyince Âişe, Hz. Ebû Bekir'i, Hafsa Hz. Ömer'i, Ümmü'l-Fadl Hz. Abbâs'ı çağralım mı? diye sormuş, Peygamberimiz de kabul etmiştir. Hepsi gelmiş ama Hz. Ali gelmemiştir. Ardından Bilâl ezan okuyunca Ebû "*Bekir'e söyleyin namazı kıldırsın*" demiştir. Devamı da yukarıda belirttiğimiz gibidir. Sonradan yaşanan siyasî tartışmalar nedeniyle bu tür rivayetlere müdahaleler yapılmış olabileceği kanaatindeyiz.

[502] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXII, H. no: 19700, 19701. Arnaûd, isnadlarının sahih olduğunu söyler.

[503] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXVIII, H. no: 23060. Rivayete Arnaûd sahih der.

[504] İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt: XV, H. no: 6874. Şuayb Arnaûd seneddeki Yahyâ b. Süleyman el-Cu'fî sadece Buhârî râvisi olduğunu bu nedenle senedinin Buhârî'nin şartı üzere sahih olduğunu söylemektedir.

[505] Tirmizî, Cilt: II, H. no: 363. Elbânî'ye göre sahihtir; İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt: V, H. no: 2125. Arnaûd senedine sahih der. Ayrıca bu rivayetlerde Peygamberimizin bir elbiseye bürünmüş vaziyette mescide çıktığı ayrıntısı da vardır.

namazı kıldırsın buyurmuş, Ebû Bekir de birkaç gün namazı kıldırmıştır. Sonraki günlerde bir öğle namazı vakti kendisinde bir hafiflik hissedince amcası Hz. Abbâs ve Hz. Ali'nin yardımıyla mescide çıkmıştır. Rahatsızlığı o kadar fazlaydı ki ayakları yerde sürünüyordu. Ebû Bekir (r.a.) Peygamberimizi (sav) görünce geri çekilmek istediyse de yerinde kalmasını işaret ederek Ebû Bekir'in yanına oturtulmuştur. Hz. Peygamber oturarak, Ebû Bekir ve ashab ayakta namaz kılmışlardır. Birçok rivayette açıkça belirtildiği gibi Ebû Bekir Peygamberimize, insanlar da Ebû Bekir'e uymuşlardır. Yani imam Hz. Peygamber (sav) olup hastalığından dolayı fazla sesi çıkmadığı için Ebû Bekir onun tekbirlerini cemaate duyurmuştur. Bazı rivayetlerde cemaatin de oturarak kıldığı belirtilir.

Bizim hadis rivayetlerinden anladığımız kadarıyla bu olaydan sonra Peygamber Efendimiz (sav) bir daha namaza çıkamamış, vefat ettiği gün odasının kapısındaki örtüyü aralayarak Hz. Ebû Bekir'in arkasında saf olmuş namaz kılan ashabına son defa bakmış, kısa bir süre sonra da ruhunu teslim etmiştir.[506]

Peygamber Efendimiz'e mescide çıkışında yardım edenlerin Fazl b. Abbâs ve Hz. Ali olduğu veya Berîre ve Nûbe olduğu[507] şeklinde değişik rivayetler de vardır. Ayrıca bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber (sav) Ebû Bekir'e uyarak namaz kılmıştır.[508] Bu farklılıkları bazı âlimler olayın birkaç kez olduğu şeklinde izah ederler. Siyer kitaplarında bu konuda çok farklı bilgiler mevcuttur.[509] Bizim kaynaklarını yukarıda verdiğimiz rivayetlerden ulaştığımız kanaat, olayın bir defa meydana geldiğidir. Farklı bilgiler râvilerin önceki olaylarla son olayı karıştırmalarının neticesidir.

Mesela, Buhârî ve Müslim'in de içinde olduğu bazı kaynaklardaki bir rivayete göre, bir defasında Peygamber Efendimiz attan düşerek bir yanını incitmişti. Ashab-ı kiram onu ziyarete geldiklerinde onlara evinde namazı oturarak kıldırmış,

---

[506] Bkz. Abdürrezzâk, Cilt: V, H. no: 433; Humeydî, a.g.e, Cilt: I, H. no: 495; Müslim, Salât, 98, 99, 100, 207, 208.

[507] İbn Hibbân, Cilt: V, H. no: 2124; İbn Hacer, **Fethu'l Bârî**, Cilt: II, s. 153,154.

[508] Bkz. Tirmizî, Cilt: II, **Sahîh**, H. no: 362, 363 .

[509] Bu ve benzer tartışmaları özet olarak görmek için bkz. Ahmed Nâim, **Tecrîd Tercemesi**, Cilt: II, s. 632-636; Ayrıca bkz. Şehabettin Çağlayan, "Buhârî'nin Sahîh'inde Geçen Mübhem Şahsiyetler", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**. Şanlıurfa 2018, s. 59-60; Emine Demircan, a.g.e, s. 50-51.

arkasındaki cemaat de oturarak namaz kılmışlardır. Hatta bazı rivayetlere göre ayaktakilere oturmalarını işaret etmiştir.[510]

Başka bir zaman Peygamberimiz (sav) Amr b. Avf Oğulları arasında çıkan kavgayı yatıştırmaya gitmiş, ikindi namazına gecikince Ebû Bekir (r.a.) namazı kıldırmaya başlamış, Hz. Peygamber (sav) gelip arkasında safa durmuştur. Ebû Bekir'e yerinde kalması için işaret etmesine rağmen o, Allah'a hamdedip geri geri gelerek safa geçmiş, Peygamberimiz de öne ilerleyerek imamlığı devralmıştır.[511] Önceleri meydana gelmiş bu olaylarla son günlerindeki olayda yaşananlar bazı râviler tarafından birbirine karıştırılmış görünmektedir.

Peygamberimiz her şeyden önce eylem insanıdır. Cemaate çıkmak için fiilî olarak gösterdiği çaba, onu örnek alması gereken biz ümmeti için meselenin ehemmiyetini yeterince anlatmaktadır. Cemaatle namaz kılmanın ehemmiyeti hakkında bu davranışın verdiği mesajı sözlerle anlatmak mümkün değildir. Öbür yandan bu davranışıyla devlet başkanlığından başlayarak her derecede topluma örnek konumunda olan Müslümanların, nasıl davranmaları gerektiğinin de mesajını vermiştir.

2.12. Cemaatle Namaz Sünen-i Hüdâdandır, Nifakı Malum Olandan ve Hastadan Başkası Cemaati Terketmezdi

Cemaatle namazın sünen-i hüdâdan olduğunu ifade eden haber mevkûf olarak Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivayet edilmiştir. Hicrî ikinci asra ait eserlerde rastlayamadığımız rivayete, Tayâlisî, Abdürrezzâk, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel eserlerinde yer verdiği gibi, Buhârî ve Tirmizî dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri de bu rivayeti nakletmişlerdir. Daha sonraki dönemlere ait birçok kaynakta da rivayete rastlanmaktadır. Müslim'deki iki rivayete Nevevî "cemaatle namaz sünen-i hüdâdandır babı" ismiyle bab başlığı koymuştur. Bunlardan uzun olanı şöyledir:

---

[510] Buhârî, Ezan, 51, 82, 128; Taksîru's-salât, 17; Müslim, Salât, 77, 78, 79, 82, 83, 84.

[511] Rivayet Sehl b. Sa'd es-Sâdî'den rivayet edilmiş ve belli başlı bütün hadis eserlerinde yer almaktadır. Bkz. Buhârî, Sulh, 1, Ahkâm, 36; Müslim, Salât, 102; Abdürrezzâk, Cilt: II, H. no: 4072; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXVII, H. no: 22816.

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ عَنْ أَبِي الْعُمَيْسِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْأَقْمَرِ عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ عَنْ عَبْدِ اللهِ قَالَ: **«مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَلْقَى اللهَ غَدًا مُسْلِمًا فَلْيُحَافِظْ عَلَى هَؤُلَاءِ الصَّلَوَاتِ حَيْثُ يُنَادَى بِهِنَّ فَإِنَّ اللهَ شَرَعَ لِنَبِيِّكُمْ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُنَنَ الْهُدَى وَإِنَّهُنَّ مِنْ سُنَنَ الْهُدَى وَلَوْ أَنَّكُمْ صَلَّيْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ كَمَا يُصَلِّي هَذَا الْمُتَخَلِّفُ فِي بَيْتِهِ لَتَرَكْتُمْ سُنَّةَ نَبِيِّكُمْ وَلَوْ تَرَكْتُمْ سُنَّةَ نَبِيِّكُمْ لَضَلَلْتُمْ وَمَا مِنْ رَجُلٍ يَتَطَهَّرُ فَيُحْسِنُ الطُّهُورَ ثُمَّ يَعْمِدُ إِلَى مَسْجِدٍ مِنْ هَذِهِ الْمَسَاجِدِ إِلَّا كَتَبَ اللهُ لَهُ بِكُلِّ خَطْوَةٍ يَخْطُوهَا حَسَنَةً وَيَرْفَعُهُ بِهَا دَرَجَةً وَيَحُطُّ عَنْهُ بِهَا سَيِّئَةً وَلَقَدْ رَأَيْتُنَا وَمَا يَتَخَلَّفُ عَنْهَا إِلَّا مُنَافِقٌ مَعْلُومُ النِّفَاقِ وَلَقَدْ كَانَ الرَّجُلُ يُؤْتَى بِهِ يُهَادَى بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ حَتَّى يُقَامَ فِي الصَّفِّ»**

Müslim - Ebû Bekir b. Ebî Şeybe - Fadl b. Dükeyn - Ebu'l-Umeys - Ali b. Akmer - Ebu'l-Ehvas - Abdullah b. Mes'ûd: "Kim yarın Allah'la müslüman olarak karşılaşmak isterse kendileri için ezan okunduğunda şu namazları muhafaza etsin. Hiç şüphesiz Allah, sünen-i hüdâyı Nebînize (sav) kanun olarak koymuştur. Ve muhakkak o (cemaatle namaz) sünen-i hüdâdandır. Şayet siz şu (cemaatten) geri kalanlar gibi namazlarınızı evlerinizde kılarsanız, Nebînizin sünnetini terk etmiş olursunuz. Nebînizin sünnetini terk ederseniz de muhakkak dalâlete düşersiniz. Hiçbir müslüman yoktur ki güzelce abdest alsın, sonra şu mescidlerden birine gitmek için yola düşsün de, Allah ona her bir adımında bir hasene yazıp, bir derece yükseltmesin ve onunla bir hatasını silmesin. Şüphesiz ben öyle zamanlar gördüm ki nifakı malum olandan başkası cemaati terk etmezdi. Öyle ki; adam iki kişi arasında ayakları yerde sürünerek getirilir ve safa durdurulurdu*."*[512]

İbn Mes'ûd'dan rivayeti nakleden tek râvi tâbiînden Ebu'l-Ehvas künyesiyle meşhur olan Avf b. Mâlik b. Nadle el-Eşcaî'dir (ö. 90/708). Buhârî dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri ondan hadis rivayet ederler. Buhârî de el-Edebü'l-Müfred'inde hadisine yer vermiştir. Kaynaklarda hakkında sika değerlendirmesi yapılmış, herhangi bir tenkit ifadesine rastlanılamamıştır.[513] Yukarıda verdiğimiz Müslim rivayetinin diğer râvileri Buhârî ve Müslim râvileri olup sikadırlar. Rivayetin senedi Müslim'in şartlarına göre sahihtir.

Müslim'deki biraz daha muhtasâr olan rivayette şu ifadeler yer alır: "Şüphesiz ben nifakı malum olandan veya hastadan başka hiç birimizin namazdan geri kalmadığını

[512] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 257. Tayâlisî, Cilt: I, H. no: 311.
[513] Bkz. Mizzî, Cilt: XXII, s. 445; İbn Hacer, **Tehzîb,** Cilt: VIII, s. 169 (İbn Hacer, onun Hz. Ali ile Nehrevân Savaşı'na katıldığı ve Haccâc b. Yûsuf devrinde Hâricîler tarafından öldürüldüğü bilgisini verir.)

görmüşümdür. Hasta olan bile iki adam arasına girerek namaza gelirdi. Şüphesiz Rasûlullah (sav) bize sünen-i hüdâyı öğretti. Ezan okununca mescidde namaz kılmakta sünen-i hüdâdandır."[514] Rivayetin senedinde bulunan Zekeriyyâ b. Ebî Zâide (ö. 147/764) tedlîsle,[515] Abdülmelik b. Umeyr de (ö. 136/753) ihtilâtla, suçlanmıştır.[516] Diğer râvileri sikadır. Rivayetin senedi bize göre hasendir.

Rivayetin yer aldığı en eski kaynak ise Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin Müsnedi'dir. Tayâlisî, Mes'ûdî - Ali b. el-Akmer - Ebu'l-Ehvas - Abdullah b. Mes'ûd tarîkıyla nakleder. Râvileri sika olup sadece Mesû'dî hakkında zabt yönünden tenkitler yapılmıştır.[517] Kanaatimize göre senedi sahihtir.

Abdürrezzâk iki ayrı senedle rivayeti nakleder. İkisi de zayıftır.[518] İlk senedde İbrâhim b. Müslim el-Abdî (ö. ?) vardır ki genel kanaat zayıf olduğudur.[519] İkinci sened ise munkatı'dır.[520]

İbn Ebî Şeybe'nin Müsned'indeki iki rivayetten biri sahih diğeri hasen senedle nakledilmiştir.[521] İkinci rivayetin senedindeki Abdülmelik b. Umeyr (ö. 136/753) Kütüb-i Sitte râvilerindendir ancak tedlîs yapmakla ve son zamanlarında ihtilâtla cerh edilmiştir.[522]

---

[514] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 256.

[515] Adı Ebû Yahyâ, İbn Ebî Zâide Zekeriyyâ b. Hâlid b. Meymûn'dur. (ö. 147/764) Kûfe'de kadılık yapmış çokça hadis rivayeti olan Buhârî ve Müslim dâhil Kütüb-i Sitte râvilerindendir. Çoğunluk onu sika kabul etmesine rağmen, bazıları tedlîsle suçlamıştır. Bkz. Mizzî. a.g.e, Cilt: IX, s. 359; İbn Hacer, **Tehzîb,** Cilt: XI, s. 208.

[516] Adı Abdülmelik b. Umeyr b. Süveyd'dir. (ö. 136/753) Buhârî ve Müslim dahil Kütüb-i Sitte râvilerindendir. Hakkında İbn Hibbân *"sika",* Ahmed b. Hanbel "*muztaribu'l-hadis, zayıf",* Nesâî *"leyse bihî be'sün",* Ebû Hâtim *"sâlihu'l-hadis"* değerlendirmesi yapar. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XVIII, s. 370; İbn Hacer, **Terhzîb,** Cilt: VI, s. 411.

[517] Adı Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe el-Mes'ûdî'dir. (ö. 160/776) Sünen-i erbaa ve Buhârî'de (ta'lık olarak) rivayetlerine yer verilen bir râvidir. Cerh ve ta'dil alimlerinin ekserisine göre sikadır ama son zamanlarında ihtilâtla cerh edilmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Nuaym onun son zamanlarında Bağdat'ta naklettiği rivayetlerinde ihtilât olduğu görüşündedirler. Tayâlisî de ona Bağdat'ta talebe olmuştur. Ukaylî, **Ed-Duafâ**, Cilt: II, s. 336; Mizzî a.g.e, Cilt: XVII, s. 219-226; Halit Özkan, "*Tayâlisî*", **DİA**, İstanbul 2011, Cilt: XL, s. 188-189. Arnaûd hadisin Mes'ûdî'nin bulunduğu senedine sahih der. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: VII, H. no: 4355.

[518] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1979, 1979.

[519] İbrâhim b. Müslim el-Abdî el-Hecerî (ö. ?) ile ilgi Yahyâ b. Maîn *"daîfün leyse bi şey'in",* Ebû Hâtim "*leyyinü'l-hadis, leyse bi kaviyyin, münkerü'l-hadis",* Buhârî ve Nesâî *"münkerü'l-hadis"* değerlendirmesi yaparlar. Mizzî, a.g.e, Cilt: II, H. no: 203; İbn Hacer, **Tehzîb,** Cilt: I, s. 164-166.

[520] İkinci sened Abdürrezzâk - Ma'mer - Leys - İbn Mes'ûd şeklindedir. Leys (b. Sa'd) h. 94'te doğmuş, h. 154'te ölmüş olup h. 32'de vefat eden İbn Mes'ûd'dan hadis alması mümkün değildir.

[521] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** Cilt: I, H. no: 353, 429.

[522] Ebû Amr, Abdülmelik b. Umeyr el-Kûfî (ö. 136/753) Buhârî ve Müslim dahil Kütüb-i Sitte râvileri ondan hadis nakletmişlerdir. İbn Hibbân es-Sikât'ında ona yer vermiştir. Ahmed b. Hanbel *"muztaribü'l-hadis,*

Ahmed b. Hanbel bazıları muhtasâr bazıları da uzunca olmak üzere dört ayrı isnadla rivayeti nakleder. Rivayetlerin metinlerinde önemli bir fark bulunmamaktadır. Şuayb Arnaûd iki tanesinin senedinin zayıf, iki tanesinin de sahih olduğunu belirtir.[523]

İbn Mâce'de yer alan rivayetin isnadında daha önce değindiğimiz İbrâhim b. Müslim el-Abdî (ö. ?) bulunur ki ağır tenkide uğramıştır. Elbânî muhtemelen diğer rivayetlerini dikkate alarak hadise sahih der ancak bize göre İbrâhim b. Müslim'den dolayı bu rivayetin senedi zayıftır.[524]

Ebû Dâvûd'daki rivayette diğerlerindeki "Nebînizin sünnetini terk ederseniz dalâlete uğrarsınız." ifadesi yerine "… küfretmiş olursunuz" ifadesi yer alır ki eserin muhakkiki Arnaûd, bu ifade hariç rivayetin sahih olduğunu belirtir.[525] Senedinde daha önce değinilen Mes'ûdî dışındakiler Buhârî - Müslim râvileridir.

Nesâî, hem Müctebâ'da hem de es-Sünenü'l-Kübrâ'da aynı isnadla rivayeti nakleder. Senedde yine Mes'ûdî dışındakiler sika râvilerdir. Elbânî sahih demiştir.[526]

Ebû Ya′lâ Müsnedinde rivayeti sahih iki senedle nakleder. İlkinde İbn Mes'ûd'un muhtasâr olarak : "Rasûlullah (sav) ezan okunduğunda mescidde namaz kılmanın sünen-i hüdâdan olduğunu bize öğretti." ifadeleri yer alır.[527]

Ayrıca Ebû Avâne,[528] İbn Hibbân[529] ve Taberânî de [530] rivayete yer verir. Sonraki dönemlere ait birçok eserde de hadis mevkûf olarak nakledilmektedir.

---

daîf", İbn Kuteybe *"sâlihu'l-hadis",* Nesâî *"leyse bihî be'sün*" demiştir. Mizzî, a.g.e, Cilt: XVIII, s. 370; İbn Hacer, **Tehzîb,** Cilt: VI, s. 411.

[523] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: VI, H. no: 3623. Rivayetin isnadında yukarıda da değinilen İbrâhim b. Müslim el Abdî, el-Hecerî (ö. ?) bulunur ki zayıf bir râvidir; Cilt: VII, H. no: 3936. Rivayette Müslim'in râvilerinden Ebu'l-Ehvas dışındakiler şeyhayn râvileri olup sikadırlar. Bunun isnadı için Arnaûd Müslim'in şartı üzere sahih der.); Cilt: VII, H. no: 3979. Rivayetin senedinde bulunan Şerîk b. Abdullah en-Nakî′ (ö. 177/793) zabt yönünden cerhe uğramıştır. Buhârî dışındaki Kütüb-i Sitte müelliflerinin hadis aldığı bir râvidir. Buhârî de Kitabu'l Edeb'inde ondan nakil yapar. İbn Hibbân es-Sikât'a almış, *"rübbemâ ehtae" (bazen hata eder)* demiştir. Hakkında Ebû Hâtim *"vâhin (çürük, değersiz)"* değerlendirmesi yapar. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XVII, s. 170; Yahyâ b. Maîn *"Ebu'l-Ehvas'tan nakledenlerin en sağlamıdır",* Nesâî *"leyse bihî be'sün"* değerlendirmesi yapar. Bkz. Zehebî, **Siyer,** Cilt: VIII, s. 200; Cilt: VII, H. no: 4355. Dördüncü rivayetin senedinde yukarıda da değindiğimiz zabt yönünden tenkide uğramış olan Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe el-Mes'ûdî (ö. 160/776) bulunur. Arnaûd bunun senedine de sahih demiştir.

[524] İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 14.

[525] Ebû Dâvûd, Salât, 47.

[526] Nesâî, **Sünen**, Cilt: II, H. no: 849; **Sünenü'l-kübrâ,** Cilt: I, H. no: 924.

[527] Ebû Ya′lâ, a.g.e, Cilt: VIII, H. no: 5003, 5023.

[528] Ebû Avâne, **Müstahrec,** Cilt: I, H. no: 1262, 1263. Senedlerin ikisi de sahihtir.

2.12.1. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Buhârî ve Tirmizî dışındaki hemen hemen belli başlı bütün eserlerde yer alan rivayet mevkûf olarak gelmiştir. Hadis büyük ölçüde sahih senedle nakledilmiş olup, hasen ve zayıf senedleri de mevcuttur. Abdulah b. Mes'ûd'dan hadisi sadece Ebu'l-Ehvas rivayet eder, ondan da dört ayrı râvi nakilde bulunmuştur. İlk iki tabakada fert olan senedin râvilerinin sonraki tabakalarda çoğaldığını görmekteyiz.

Rivayetlerden anladığımız kadarıyla Asr-ı Saâdet'te vakit namazlarında mazeretsiz olarak cemaate iştirak etmeyen kişiler hakkında olumsuz düşünülmekteydi. Hatta bunlara münafıklık şüphesiyle bakılmaktaydı. Ashab bu meseleyi o kadar ciddiye alıyordu ki İbn Mes'ûd'un ifadesiyle hasta olanlar bile, iki kişinin yardımıyla ayakları sürünerek getiriliyordu. Yalnız bu ifadeler bütün hastaların bu şekilde cemaate geldiği anlamına gelmez. Şüphesiz bazıları böyle yapmış olabilir. Bununla İbn Abbâs Hz. Peygamber'in ölmeden önceki hastalığı döneminde iki kişinin yardımıyla mescide götürülmesini de kastediyor olabilir.

"Sünnet-i hüdâ" ifadesinin Asr-ı saâdet'te kullanıldığına dair elimizde bir bilgi yoktur. Hatta bu hadisin dışında başka bir rivayette de bu ifadeyi tespit edemedik. Kanaatimize göre böyle bir ifade Hz. Peygamber (sav) zamanında kullanılmış olsaydı tek bir sahabî yerine bunun başka sahâbîlerden de gelmesi gerekirdi. Bu ifade ya İbn Mes'ûd'un kendi değerlendirmesidir ya da sonraki râvilerin değerlendirmesidir. Bu tabir, tabiînden itibaren genellikle işlenmesiyle doğru yolun izlendiği (hüdâ) ve terk edilmesinde sapkınlığın (dalâlet) bulunduğu sünnet olarak anlaşılmıştır. Bilhassa Hanefî usulcüler sünneti, "sünnetü'l-hüdâ" ve "sünnetü'z-zevâid" olarak iki bölümde incelemişlerdir. Cemaatle namaz, bayram namazları, ezan, kâmet gibi fiiller birinci tür sünnete örnek gösterilir. Bazıları bunları vâcip derecesinde telakki ederek bir beldede bulunanlar tamamen terk etmekte israr ederlerse onlara karşı kamu otoritesince zor kullanılabileceği görüşündedirler. Bunlar aynı zamanda "Şeâir-i İslâm'dandır." İbadetlerle ilgili olmakla birlikte birinci türdeki

---

[529] İbn Hibbân, **Sahîh,** Cilt: V, H. no: 2100. Arnaûd'a göre senedi sahihtir.

[530] Taberânî, **Mu'cemü'l-kebîr**, Cilt: IX, H. no: 8596-8611. Eserdeki muhtasar ve mufassal 16 adet rivayetin yarıya yakınının senedinde şiddetle eleştirilmiş olan İbrâhim b. Müslim el-Hecerî (ö. ?) bulunmaktadır. Ondan dolayı bu rivayetler zayıftır. Diğerleri de sahih ve hasen senedlerle nakledilmiştir. Taberânî diğer rivayetleri toplamış gibidir.

sünnetler derecesinde olmayan sünnetlerle, Peygamberimizin (sav) dînî anlam içermeyen beşerî davranışları da "sünnetü'z-zevâid" kapsamında değerlendirilmiştir.[531]

3. BÖLÜM: CEMAATLE NAMAZ SORUMLULUĞUNU KALDIRAN DURUMLARLA İLGİLİ RİVAYETLER.

Hadis eserlerinde kişinin ne gibi durumlarda cemaatle namazdan muaf olduğu konusunda da bilgiler vardır. Hayatın doğal akışı içerisinde bazen kişisel durum ve mazeretler, bazen de yoğun yağmur, sel gibi tabiat olayları cemaatle namaza gitmeyi zorlaştırabilmektedir. Konuyla ilgili birçok rivayet bulunmaktadır.

İbn Hibbân Sahîh'inde cemaatten geri kalmayı mübah kılan özürler konusundaki rivayetleri on ayrı başlık altında verir. Ona göre bu özürler şunlardır: 1. Hastalık, 2. Akşam namazı vaktinde yemeğin hazır olması, 3. Unutma, 4. Aşırı şişmanlık, 5. Tuvalet ihtiyacının gelmesi, 6. Kişinin mescide gidip gelirken kendisine ve malına zarar geleceği korkusu, 7. Şiddetli soğuk, 8. Eziyet veren yağmur, 9. Kişinin karanlık vb. nedeniyle düşme korkusu, 10. Kokusu gidene kadar soğan veya sarımsak yemek.[532]

---

[531] Bkz. Ferhat Koca, "*Sünnet*", **DİA**; Zekiyüddîn Şa'bân, **İslâm Hukuk İlminin Esasları** (trcm. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yay. Ankara 1990, s. 214.

[532] İbn Hibbân, **Sahîh,** Cilt: V, H. no: 2065-2085.

Bu bölümde bu konuyla ilgili belli başlı rivayetleri incelemek istiyoruz. İlk inceleyeceğimiz rivayet Hz. Peygamber'in (sav) İtbân b. Mâlik'e (r.a.) namazlarını evinde kılması için müsaade ettiği konusundaki rivayettir.

3.1. Hz. Peygamber'in A'mâ Bir Sahâbîye İzin Vermesi

Peygamberimizin a'mâ sahâbî İtbân b. Mâlik'e (ö. 50/670) izin vermesi olayını anlatan hadisin kaynaklarımızdaki ekser rivayeti Medine'de en son vefat eden sahâbî Mahmûd b. er-Rebî' (ö. 99/717) tarafından nakledilir. Mahmûd b. er-Rebî', olayı bazen kendi ağzından bazen de İtbân b. Mâlik'in ağzından aktarır. Ayrıca hadis nadiren de olsa Enes b. Mâlik'ten ve Ömer b. Sa'd'dan da nakledilir. Bazen de Enes b. Mâlik, Mahmûd b. er-Rebi'den, o da İtbân'dan rivayet eder. Yani bu durmda senedde üç ayrı sahâbî yer alır.

3.1.1. Mahmûd b. er-Rebî' (ö. 99/717) Hadisi

Rivayeti tespit edebildiğimiz en erken kaynak İmam Mâlik'in Muvattâ'ıdır. İmam Şâfiî, Tayâlisî, Abdürrezzâk, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel de rivayete yer vermişlerdir. Ebû Dâvûd ve Tirmizî dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri de eserlerine bu hadisin değişik rivayetlerini almışlardır. Biz Buhârî'deki rivayetlerden birinin metnini vereceğiz:

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ الأَنْصَارِيُّ **أَنَّ عِتْبَانَ بْنَ مَالِكٍ وَهُوَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الأَنْصَارِ أَنَّهُ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ أَنْكَرْتُ بَصَرِي وَأَنَا أُصَلِّي لِقَوْمِي فَإِذَا كَانَتِ الأَمْطَارُ سَالَ الوَادِي الَّذِي بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ لَمْ أَسْتَطِعْ أَنْ آتِيَ مَسْجِدَهُمْ فَأُصَلِّيَ بِهِمْ وَوَدِدْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَّكَ تَأْتِينِي فَتُصَلِّيَ فِي بَيْتِي فَأَتَّخِذَهُ مُصَلًّى قَالَ: فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «سَأَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ» قَالَ عِتْبَانُ: فَغَدَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ حِينَ ارْتَفَعَ النَّهَارُ فَاسْتَأْذَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَذِنْتُ لَهُ فَلَمْ يَجْلِسْ حَتَّى دَخَلَ البَيْتَ ثُمَّ قَالَ: «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ مِنْ بَيْتِكَ» قَالَ: فَأَشَرْتُ لَهُ إِلَى نَاحِيَةٍ مِنَ البَيْتِ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَبَّرَ فَقُمْنَا فَصَفَّنَا فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ قَالَ وَحَبَسْنَاهُ عَلَى خَزِيرَةٍ صَنَعْنَاهَا لَهُ قَالَ: فَآبَ فِي البَيْتِ رِجَالٌ مِنْ أَهْلِ الدَّارِ ذَوُو عَدَدٍ فَاجْتَمَعُوا فَقَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ: أَيْنَ مَالِكُ بْنُ الدُّخَيْشِنِ أَوِ ابْنُ الدُّخْشُنِ؟ فَقَالَ بَعْضُهُمْ: ذَلِكَ مُنَافِقٌ لاَ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لاَ تَقُلْ ذَلِكَ أَلاَ تَرَاهُ**

قَدْ قَالَ: لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يُرِيدُ بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ " قَالَ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ: فَإِنَّا نَرَى وَجْهَهُ وَنَصِيحَتَهُ إِلَى المُنَافِقِينَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى النَّارِ مَنْ قَالَ: لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَبْتَغِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ " قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: ثُمَّ سَأَلْتُ الحُصَيْنَ بْنَ مُحَمَّدٍ الأَنْصَارِيَّ - وَهُوَ أَحَدُ بَنِي سَالِمٍ - وَهُوَ مِنْ سَرَاتِهِمْ عَنْ حَدِيثِ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ الأَنْصَارِيِّ: «فَصَدَّقَهُ بِذَلِكَ»

Buhârî - Saîd b. Ufeyr - el-Leys (b. Sa'd) - Ukayl (b. Hâlid) - İbn Şihâb - Mahmûd b. er-Rebi' el-Ensârî: "Bedir'e iştirak eden ensardan ve Rasûlullah'ın (sav) ashabından olan İtbân b. Mâlik (r.a.), Hz. Peygamber'e (sav) gelerek dedi ki: 'Yâ Resûlallâh! Gözlerim çok zayıfladı. Halbu ki ben kavmime namaz kıldırmaktayım. Yağmurlar yağdığında aramızda dere aktığı için mescidlerine gidip onlara namaz kıldıramıyorum. Yâ Resûlallah! İstiyorum ki bana gelsen ve evimde namaz kılsan da ben de orayı musallâ edinsem.' Râvi der ki: Rasûlullah (sav) '*inşaallah bunu yapacağım*' dedi. İtbân dedi ki: Ertesi sabah Rasûlullah ile Ebû Bekir gün yükseldiğinde geldiler. Rasûlullah (eve girmek için) izin istedi ben de ona izin verdim. Eve girince daha oturmadan: '*Evinin neresinde namaz kılmamı istersin?*' dedi. İtbân der ki: Evimin bir köşesini ona işaret ettim. Rasûlullah (sav) oraya durarak tekbir aldı. Biz de arkasına durup saf olduk. İki rekât kılıp selam verdi. İtbân der ki: Peygamberimizi kendisi için hazırladığımız bir hazire (bir çeşit çorba) ile alıkoyduk. Eve o yurdun adamlarından (Peygamberimizin geldiğini haber alan) birçok kişi toplanıp doldular. Onlardan biri: 'Mâlik b. Duhayşin veya İbnu'd-Duhşun nerede?' Dedi. Biri de: 'O münafıktır, Allah'ı ve Rasûlünü sevmez' dedi. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: *'Böyle deme, görmüyor musun o Allah'ın rızasını isteyerek lâ ilâhe illallâh demiştir?'* O kişi dedi ki: 'Allah ve Rasûlü en doğrusunu bilir. İtbân da: 'Biz onun teveccühü ve vasiyetinin hep münafıklara olduğunu görüyoruz' dedi. Rasûlullah (sav) dedi ki*: 'Şüphesiz Allah kendi rızasını arzulayarak lâ ilâhe illallâh diyen kişiyi cehenneme haram kılmıştır.'"* İbn Şihâb dedi ki: "Sonra Salimoğullarından ve onların en hayırlılarından olan Husayn b. Muhammed el-Ensârî'ye Mahmûd b. er-Rebî' hadisini sordum. O da bu haberi tasdik edip doğruladı."[533]

Buhârî'nin diğer bir rivayetinin sonunda râvi Mahmûd b. er-Rebî', Ebû Eyyub el-Ensârî'nin bu hadise itiraz etmesi üzerine İtbân'a tekrar hadisi sorduğunu ve onun da

[533] Buhârî, Salât, 46.

aynısını tekrar tahdis ettiğini belirtir.[534] Aynî, Ebû Eyyub'un reddettiği kısmın: "*Şüphesiz Allah kendi rızasını arzulayarak lâ ilâhe illallâh diyen kişiyi cehenneme haram kılmıştır*". Sözü olduğunu, (Muhammedü'r-Rasûlullah kısmı olmadığı için) bunun birçok âyete muhalif düştüğünü belirtir. Bundan kastın; "cehennemde ebedi kalması haram kılınmıştır." anlamı olduğunu söyler. Mahmûd er-Rebî' Yezîd b. Muaviye komutasındaki Emevi ordusunun Ebû Eyyub'un da vefat ettiği Rum seferi sırasında bu olayı bir grup insana anlattığını, içlerinden Ebû Eyyub'un itiraz ettiğini, dönüşte de İtbân'ı bulup sorduğunu söyler. Söz konusu sefer, Emevi ordusunun h. 50 yılındaki başarısız Kostantiniyye kuşatmasıdır.[535] Buhârîdeki diğer rivayetler olayın ayrı ayrı bölümlerini kısa kısa anlatır.[536]

İmam Mâlik,[537] İmam Şâfiî,[538] Tayâlisî,[539] Abdürrezzâk,[540] İbn Ebî Şeybe,[541] Ahmed b. Hanbel,[542] de bu hadisi rivayet ederler.

Müslim dört ayrı senedle hadisi nakleder. Enes b. Mâlik - Mahmûd b. er-Rebî' - İtbân tarîkiyle yaptığı rivayetin sonunda diğerlerinden farklı olarak; *"Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın elçisi olduğuma şehâdet etmeyen kişi ateşe girecektir"* veya "*ateş onu yiyecektir.*" ifadesi bulunur.[543]

İbn Mâce,[544] Nesâî,[545] Ebû Ya'lâ[546] ve sonraki birçok eser rivayete yer vermektedir. Bu rivayetlerin tamamına yakını sahih olarak değerlendirilmiştir.

---

[534] Buhârî, Teheccüd, 36.
[535] Bkz. Aynî, **Umde**, Cilt: II, s. 342.
[536] Bkz. Buhârî, Eti'me, 15; Salât, 45; Ezan, 40, 41, 50, 153, 154; Meğâzî, 12; İstitâbe, 8.
[537] Mâlik, **Muvattâ**, Kasru's-salâti fi's-sefer, 86. İmam Mâlik muhtasar olarak rivayeti İbn Şihâb - Mahmûd b. er-Rebi isnadıyla nakleder. İki râvilik âlî ve sahih bir isnaddır.
[538] Şâfiî, **Müsned,** Cilt: I, H. no: 299, 300. Şâfiî de Muvattâ'daki aynı isnadla Mâlik ve İbrâhim b. Sa'd olmak üzere iki hocasından rivayeti nakleder.
[539] Tayâlisî, Cilt: II, H. no: 1337. Tayâlisî mufassal olarak aynı isnadla İbrâhim b. Sa'd'dan nakleder.
[540] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1929. Abdürrezzâk'ta aynı isnadla Ma'mer'den nakleder.
[541] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 8810; **Müsned,** Cilt: II, H. no: 567. Râvileri sika, senedleri sahihtir.
[542] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXVII, H. no: 16481. Bu rivayette Peygamberimizin İtbân'a: "*Ezanı duyuyor musun*?" Diye sorduğu, evet cevabı alınca cemaatten geri kalmaya izin vermediği belirtilir. Bütün sahih rivayetlere aykırı olduğu için şâz bir rivayettir. Abdullah b. Ümmü Mektûm olayıyla karıştırılmış görünmektedir.
[543] Müslim, İman, 54. Diğerleri için bkz. Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 263, 264, 265.
[544] İbn Mâce, Mesâcid ve'l-cemâat, 8. Elbânî rivayete sahih demiştir.
[545] Nesâî, **Sünenü'l-kübrâ,** Cilt: I, H. no: 920. Râvileri Kütüb-i Sitte râvileri olup sikadır; Cilt: II, H. no: 1251; Cilt: IX, H. no: 10881. Bu rivayetlerin senedindeki Süveyd b. Nasr (ö. 240/854) Nesâî ve Tirmizî râvilerindendir. İbn Hibbân es-Sikât'ına almıştır. Nesaî de sika demiştir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XII, s. 272-274. Diğer râvileri Kütüb-i Sitte râvileri olup sikadır; **Sünen**, Cilt: II, H. no: 788, 844; Cilt: III, H. no: 1327 Elbânîye göre tamamı sahihtir.

3.1.2. Enes b. Mâlik (ö. 93/711) Hadisi

Enes rivayetini ondan nakleden iki ayrı râvi vardır. Bunlar; Sâbit b. Eslem (ö. 127/744), ve oğlu Ebû Bekir b. Enes'tir. (ö. ?). Ayrıca Enes b. Sîrîn'in de (ö. 118/736) Enes b. Mâlik'ten yaptığı benzer bir rivayet vardır. Bunda İtbân b. Mâlik ismi yer almaz. Onun yerine mescide gelmekte zorlandığını söyleyenin ensardan şişman bir adam olduğu belirtilir. İbn Hacer bunun İtbân b. Mâlik olduğunu söylese de[547] biz bu kanaatte olmadığımız için o rivayetleri ayrı başlık altında inceleyeceğiz. Olayın İtbân'la ilgili olduğunu ifade eden Enes rivayetleri en erken Ahmed b. Hanbel'de yer alır. Hadisin tercümesi şu şekildedir:

Ahmed b. Hanbel - Behz (b. Esed) - Süleyman b. Muğîra - Sâbit (b. Eslem) - Enes b. Mâlik: "İtbân gözünden şikâyet etti de Rasûlluh'a (sav) haber gönderip başına geleni zikrederek dedi ki: 'Yâ Resâlallah, gelip evimde namaz kıl da ben orayı musallâ edineyim.' Rasûlullah (sav) ve ashabından Allah'ın dilediği kadar kişi geldi. Rasûlullah (sav) kalktı namaz kıldı. Ashabı aralarında konuşuyorlardı. Münafıkların bazıları hakkında konuşmaya başladılar. Mâlik b. Duhşun'a büyük bir suçlama isnad ettiler. Rasûlullah (sav) döndü ve dedi ki: *'O, Allah'tan başka ilâh olmadığı ve benim O'nun Resûlü olduğuma şahitlik etmiyor mu?'* Birisi dedi ki: 'Evet ama kalbinden değil.' (Bunun üzerine) Rasûlullah (sav): *'Kim Allah'tan başka ilâh olmadığı ve benim O'nun Resûlü olduğuma şahitlik ederse, onu asla ateş yemeyecek'* veya '*ateşe girmeyecek*.' buyurdu."

Rivayetin râvileri şeyhayn râvileri olup senedi sahihtir. [548]

Ahmed b. Hanbel Enes hadisinin oğlu Ebû Bekir rivayetine de yer verir. Bütün rivayetlerde İtbân, mahallesindeki mescide gidemediğinden yakınırken bu rivayette İtbân'ın Peygamberimize (sav): "Ya Resûlallah gözlerim görmez oldu bu nedenle

---

[546] Ebû Ya'lâ, a.g.e, Cilt: III, H. no: 1505, 1506, 1507; Cilt: VI, H. no: 3469. İtbân olayının anlatıldığı çoğu rivayetin sonunda "*Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet edenlere ateşin haram olduğu*" vurgulanırken bu rivayetlerde buna bir de "*Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehâdet etmek*" eklenir. Hüseyin Selîm Esed bu rivayetlerin isnatlarının sahih olduğunu söyler.

[547] İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, Cilt: X, s. 500.

[548] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XIX, H. no: 12384; Diğer rivayet için bkz. Cilt: XX, H. no: 12788. İbn Hanbel'in şeyhi Müemmel b. İsmâil (ö. 206/821), hakkında farklı değerlendirmeler yapılmış bir râvidir. Yahyâ b. Maîn *"sika"*, Ebû Hâtim *"sadûk", "kesîru'l-hatai" (çokça hata yapar)* demiş, İbn Hibbân es-Sikât'ına almış olmasına rağmen, Buhârî *"münkeru'l-hadis*" demiştir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXIX, s. 176-179. Diğer râviler sika ve şeyhayn râvileridir. Arnaûd'a göre senedi zayıftır.

senin arkanda namaz kılamıyorum…" dediği belirtilir. Arnaûd'a göre senedi zayıftır.[549]

Ayrıca Müslim[550] ve Nesâî de [551] rivayete yer vermişlerdir.

3.1.3. Umeyr b. Sa'd (ö. ?) Hadisi

Hz. Peygamber döneminde henüz çocuk yaşta olan Umeyr b. Sa'd, Hz. Ömer'in zamanında bir süre Humus valiliği yapmış, zâhid kişiliği ile tanınan bir sahâbîdir.[552] Ondan oğlu Mahmûd b. Umeyr'in yaptığı rivayet sadece Nesâî'nin Sünenü'l-Kübrâ'sında tespit edilebilmiştir. Rivayetin sadece tercümesini vereceğiz:

Nesâî - Ahmed b. Hafs b. Abdullah - Babası (Hafs b. Abdullah) - İbrâhim b. Tahmân - Haccâc - Katâde - Ebû Bekir b. Enes - Mahmûd b. Umeyr b. Sa'd - Umeyr b. Sa'd: "Rasûlullah (sav) zamanında İtbân b. Mâlik gözlerinden rahatsızlanmıştı. Mescidinde seninle namaz kılmaya güç yetiremiyorum, benim mescidimde sana uyarak seninle namaz kılmak istiyorum diye Peygamberimize haber gönderdi. Rasûlullah (sav) geldi. Ona Mâlik b. Duhşun'u anarak, 'o münafıkların sığınağıdır veya nifak ehlidir, onların sığındığı bir kaledir dediler.' Rasûlullah (sav) dedi ki: *'Allah'tan başka ilâh olmadığı ve benim O'nun resûlü olduğuma şahitlik ediyor (mu)?'* 'Evet, ama şehâdetinde bir hayır yoktur' dediler. Bunun üzerine: *'Kalpten sıdk ile şahadet eden hiç kimse yoktur ki ateş ona haram olmasın.'* buyurdu.**[553]**

Seneddeki Ebû Bekir b. Enes (ö. ?) Enes b. Mâlik'in oğludur. Kaynaklarda hakkında fazla bilgi yoktur. İbn Hibbân Sikât'ına almış, İbn Hacer de onun Mahmûd b. Umeyr vasıtasıyla İtbân'dan rivayette bulunduğunu belirtmiştir.[554] Diğer râvi Mahmûd b. Umeyr b. Sa'd'ın (ö. ?) sahâbî olduğunu iddia edenlerler olsa da genel kanaat tabiînden olduğudur. Sadece bu verdiğimiz rivayetle bilinmektedir.[555] Seneddeki

---

[549] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXVII, H. no: 16484. Senedde bulunan İbn Ebî Müleyke ismiyle meşhur Ali b. Zeyd b. Abdullah, (ö. 131/748) hakkında olumsuz tenkitler yapılan birisidir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XX, s. 434-445.

[550] Müslim, İman, 55.

[551] Nesâî, **Sünenü'l-kübrâ,** Cilt: IX, H. no: 10878. Nesâî'nin hadisi aldığı Ebû Bekir b. Nâfi′ (ö. 240/854) Müslim'in râvilerindendir. Rivayetin senedi Müslim'in şartı üzere sahihtir.

[552] Bkz. Zehebî, **Siyer**, Cilt: II, s. 103.

[553] Nesâî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt: IX, H. no: 10876.

[554] İbn hacer, **Tehzîb**, Cilt: XII, s. 23-24.

[555] Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXVII, s. 304.

diğer râviler ya sadece Buhârî'nin, ya da şeyhayn râvileridir. Bize göre senedi hasendir.

3.1.4. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Gözlerinden rahatsız olan İtbân b. Mâlik'in, vakit namazlarını evinde kılmasına Peygamberimizin izin vermesi konusundaki hadisin en yaygın olan Mahmûd b. er-Rebî rivayeti, Muvattâ' ve üçüncü asırdaki belli başlı hadis kaynaklarında sahih senedlerle yer almaktadır. Daha az yaygın olan Enes b. Mâlik rivayetleri de Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Nesâî'de yer alır ve çoğunlukla sahih senedlere sahiptir. Umeyr b. Sa'd rivayeti ise sadece Nesâî'nin es-Sünenü'l-Kübrâ'sında nakledilmiş olup hasen senede sahiptir.

Hazrec'e bağlı Beni Salim b. Avf kabilesine mensub olan İtbân b. Mâlik, Bedir Gazvesi'nde yer alan ensarın önde gelenlerindendir. Peygamberimiz (sav) zamanında gözlerinden rahatsızlanmıştır. Kendisi Mescid-i Nebevî'ye yaklaşık 2,5 km mesafedeki Sâlimoğulları yurdunda kabilesine imamlık yapmaktaydı. Peygamberimiz (sav) ona çok değer verir, Kubâ Mescidi'ne giderken ona uğrar, hal hatır sorardı. Oldukça uzun yaşayan İtbân, Muâviye'nin hilafeti yıllarında (h. 661-680) vefat etmiştir.[556]

Hz. Peygamber (sav) bazı sahâbîlerin evlerini ziyaret ettiğinde orada namaz kıldırır, ev halkı da orayı musallâ edinirdi. Mesela Ebû Talha ve ailesi bunlardan biridir.[557] Yalnız çoğunlukla farz namazlar dışındaki namazları burada kılıyorlardı. İtbân b. Mâlik olayında ise İtbân, gözlerindeki rahatsızlığı ve şiddetli yağmur yağdığında evi ile mescid arasından sel akmasını mazeret olarak gösterip, Peygamberimizden farz namazları evinde kılabilmek için izin istemiştir. Hz. Peygaber de evine gelip musallâ edinmesi için İtbân'ın istediği bir köşede namaz kılarak buna izin vermiştir.

Rivayetlerin çoğunda İtbân kendi yurdunda imamlık yaptığı mescide gidemediğini belirtirken, Ahmed b. Hanbel'deki senedi zayıf olan Enes b. Mâlik rivayetinde ve Nesâî'deki Umeyr b. Sa'd rivayetinde Peygamberimizin (sav) arkasında namaz

---

[556] Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XIX, s. 296-298; Kamil Çakın, "*İtbân b. Mâlik*", **DİA.**
[557] Bkz. Taberânî, **Mu'cemü'l-kebîr**, Cilt: V, H. no: 4679; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XX, H. no: 12626.

kılamamaktan yakınmaktadır. Evi Mescid-i Nebî'ye uzak olan İtbân'ın beş vakit Peygamberimizin arkasında namaz kılması oldukça zor bir durumdur. Bu iki rivayette râvilerin hatası olduğu kanaatindeyiz.

Başka bir ayrıntı da İtbân b. Mâlik'in bu olaydan sonra kavmine evinde imamlık yaptığı bilgisidir. Yani sonradan vakit namazlarında cemaat onun evine gelmiştir.[558] Hadisin rivayetlerinde yer alan Mâlik b. Duhayşin (veya Duhşun) ile ilgili kısım konumuzu ilgilendirmediği için bu bölümle ilgili tartışmalara değinmeyeceğiz.

3.2. Soğuk, Yağmurlu ve Rüzgârlı Bir Havada Ezandan Sonra "Evlerinizde Kalın!" Diye İlan Edilmesi

Bu konuda rivayetler Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Câbir b. Abdullah, Üsâme b. Umeyr ve Semure b. Cündüb'ten nakledilmektedir. Bu rivayetlerin bir kısmı seferde, bir kısmı da hazarda olan bir uygulamadan bahseder. Sahâbî râvilerine göre hadisimizi inceleyelim:

3.2.1. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) Hadisi

Birçok kaynakta rivayeti İbn Ömer'den nakleden Nâfi''dir. Nadiren ondan Kâsım b. Muhammed'in de naklettiği rivayetler mevcuttur. En erken Müvatta'da yer alır. Müellif "seferde ezan okuma" babında rivayeti nakletmiştir:

حَدَّثَنِي يَحْيَى عَنْ مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ **أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ أَذَّنَ بِالصَّلَاةِ فِي لَيْلَةٍ ذَاتِ بَرْدٍ وَرِيحٍ فَقَالَ: أَلَا صَلُّوا فِي الرِّحَالِ ثُمَّ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْمُرُ الْمُؤَذِّنَ إِذَا كَانَتْ لَيْلَةٌ بَارِدَةٌ ذَاتُ مَطَرٍ يَقُولُ: «أَلَا صَلُّوا فِي الرِّحَالِ»**

Mâlik - Nâfi′: Abdullah b. Ömer soğuk ve rüzgârlı bir gece ezan okudu ve dedi ki: "Haberiniz olsun! Namazınızı bulunduğunuz yerde kılınız. Rasûlullah (sav) gece

[558] Bkz. Kamil Çakın, a.g.md, **DİA**. Yukarıde değinilen Buhârî rivayetlerinden birinde Mahmûd b. er-Rebî'nin Rum Seferi (h. 50) dönüşü bu hadisi sormak için İtbân'a geldiğini, onu yaşlı, a'mâ biri olarak kavmine imamlık yaparken bulduğunu söylemesi bu bilgiyi teyid etmektedir. Bkz. Buhârî, Teheccüd, 36.

soğuk ve yağmurlu olduğunda müezzine (أَلاَ صَلُّوا فِي الرِّحَالِ) *'Haberiniz olsun! Namazı bulunduğunuz yerlerde kılın.'* demesini emrederdi. ''[559]

İmam Şâfiî de Müsned'inde hadisi hem "Mâlik - Nâfi′ - İbn Ömer", hem de "İbn Uyeyne - Eyyûb - Nâfi′ - İbn Ömer" tarîklarıyla, yukarıdakine benzer ifadelerle nakleder. Bunlarda çoğu rivayetin aksine olayın seferde ya da hazarda mı olduğu belirtilmeksizin genel ifadeler kullanılır.[560]

Abdürrezzâk biri sahih, öbürü zayıf iki ayrı senedle hadisi nekleder. Bu rivayetlere göre İbn Ömer bunları Mekke ile Medine arasında Dacnân[561] denilen yerdeyken söylemiştir.[562] Ayrıca zayıf olan rivayette Hz. Peygamber'in (sav) müezzine ezanın sonunda iki defa "*namazı bulunduğunuz yerde kılın!*" diye seslenmesini emrettiği belirtilir.

Rivayete Humeydî[563] ve İbn Ebî Şeybe de[564] yer vermiştir. Ahmed b. Hanbel beş ayrı senedle İbn Ömer hadisini nakder. Dördünde Peygamberimizin bu uygulamasının seferde olduğu açıkça belirtilir. Arnaûd'a göre hepsinin isnadları şeyhayn şartı üzere sahihtir.[565]

Abd b. Humeyd'in iki ayrı rivayetinde de Peygamberimizin seferdeyken bu uygulamayı yaptığı belirtilir.[566]

İbn Ömer rivayetini Buhârî iki, Müslim üç ayrı senedle benzer ifadelerle tahriç etmişlerdir. Ubeydullah b. Ömer - Nâfi′ - İbn Ömer senediyle gelenlerde Peygamber Efendimizin seferdeyken bu uygulamayı yaptığı bilgisi yer alır.[567]

---

[559] Mâlik, **Muvattâ**, Salât, 10.

[560] Şâfiî, **Müsned,** Cilt: I, H. no: 276, 277, 278.

[561] Dacnân (veya dacenân) Mekke'ye 25 mil uzaklıkta bir dağdır. Bkz. Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillah, **Mu'cemü'l-büldân**, Beyrut 1995, Cilt: III, s. 453.

[562] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1901. Abdürrezzâk'ın hadisi aldığı Abdullah b. Ömer b. Hafs (ö. 171/787) bazı alimlerce zabt yönünden eleştirilmiştir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XV, s. 327-332); Cilt: I, H. no: 1902. Rivayetin senedi sika râvilerden oluşmaktadır.

[563] Humeydî, a.g.e, Cilt: II, H. no: 717.

[564] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, 6262. Senedde bulunan İbn Ebî Leylâ, Muhammed b. Abdurrahman (ö. 148/765) uzun yıllar Kûfe kadılığı yapmış meşhur fakihlerdendir. Ne var ki çoğu hadis alimince hadisçiliği hâfızasının zayıflığı ve çok karıştırdığı gerekçesiyle ağır tenkide uğramıştır. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXV, s. 623-628.

[565] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: VIII, H. no: 4478, 4580; Cilt: IX, H. no: 5151, 5302; Cilt: X, H. no: 5800

[566] Abd b. Humeyd, a.g.e, Cilt: II, H. no: 742; 765. Mustafa el-Adevî ilk rivayetin senedindeki Muhammed b. İshâk (ö. 150/767) hakkında *"müdellis"* değerlendirmesi yapar. Diğer rivaytin isnadının sahih olduğunu belirtir.

İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Nesâî, Ebû Ya′lâ, İbn Huzeyme, Serrâc ve sonraki birçok müellif de hadisi tahriç etmişlerdir.[568] Biz bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

İbn Ömer hadisinin yukarıda verdiğimiz merfû rivayetleri de göstermektedir ki hadis oldukça meşhur olmuş ve birçok eserde sahih senedlerle yer almıştır.

er-rihâl (الرّحالِ), er-rahlü (الرّحْلُ) kelimesinin çoğulu olup mesken, sığınak, ev eşyası, göç yükü gibi anlamlara gelmektedir. Bu hadiste ev çadır vb. herkesin o esnada bulunduğu yer anlamında kullanılmaktadır.[569]

3.2.2. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) Hadisi

Câbir rivayeti de seferde yağmur yağdığında herkesin namazını olduğu yerde kılabilecekleriyle ilgilidir. En erken Tayâlisî'nin Müsnedi'nde yer almaktadır. Rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ عَنْ جَابِرٍ قَالَ: **كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ فِي يَوْمٍ مَطِيرٍ فَقَالَ: «مَنْ شَاءَ مِنْكُمْ فَلْيُصَلِّي فِي رَحْلِهِ»**

Tayâlisî - Züheyr - Ebu'z-Zübeyr - Câbir: "Rasûlullah (sav) ile beraber yağmurlu bir günde bir seferdeydik. (Rasûlullah): *'Sizden dileyen bulunduğu yerde namazını kılsın'* buyurdu.*"*[570]

Rivayeti İbn Ca'd,[571] Ahmed b. Hanbel,[572] Müslim,[573] Ebû Dâvûd,[574] Tirmizî,[575] İbn Huzeyme,[576] Serrâc,[577] Ebû Avâne,[578] İbn Hibbân'ın[579] eserlerinde görmekteyiz. Rivayet daha sonraki birçok kaynakta da yer almaktadır.

---

[567] Buhârî, Ezan, 18, 40; Müslim, Salâtü'l-müsafirîn, 22, 23.

[568] İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 35. Rivayette olayın seferde olduğu bilgisi bulunmaz. Bu rivayete Elbânî sahih demiştir; Ebû Dâvûd, Salât, 213. Arnaûd biri hariç senedlerinin sahih olduğunu belirtir; Nesâî, **Sünenü'l-kübrâ,** Cilt: II, H. no: 1630; **Sünen**, Cilt: II, H. no: 653, 654. Elbânî'ye göre bu rivayetler sahihtir; Ebû Ya′lâ, a.g.e, Cilt: X, H. no: 5673 Hüseyin Selîm Esed'e göre senedi sahihtir; İbn Huzeyme, Sahîh, Cilt: III, H. no: 1656. A′zamî ve Elbânî'ye göre hadisin isnadı sahihtir; Serrâc, a.g.e, H. no: 1451, 1452, 1453, 1454, 1455, 1456, 1457, 1458, 1459,1460, 1466, 1467. Eserin muhakkiklerince hadislerin sahih ve hasen isnadlara sahip olduğu belirtilmektedir.

[569] Mevlût Sarı, **el-Mevârid Arapça - Türkçe Lügat**, Bahar Yayınları, İstanbul, s. 588; İbn Manzûr, a.g.e, Cilt: XI, s. 275; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, **Ğarîbü'l-hadis,** (Thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî), Dâru'l-Kitâbi'l-ilmiyye, Beyrut 1985. Cilt: I, s. 385.

[570] Tayâlisî, Cilt: IV, H. no: 1842. Rivayetin râvileri sika ve şeyhayn râvileridir.

Rivayeti Câbir'den nakleden sadece Ebu'z-Zübeyr, Muhammed b. Müslim'dir. (ö. 126/743) Kütüb-i Sitte râvilerindendir ancak hadis otoriteleri Câbir'den yaptığı bu nakilin "an'ane" ile olmasına dikkat çekmişler, bundan dolayı eleştirmişlerdir. Ondan nakledenler de Züheyr b. Muâviye (ö. 172/788) ve Ebû Hayseme'dir ki (ö. 172/788) ikisi de şeyhayn râvileri olup sikadırlar. Bu konuda başka sahâbîlerden de nakiller olması dolayısıyla hadisin çoğu rivayetlerinin "sahih liğayrihî" olduğu kanaati hâkimdir.

Rivayette söz konusu olayın hangi seferde ve hangi namazda olduğu belirtilmez.

3.2.3. Usâme b. Umeyr (ö. ?) Hadisi

Usame b. Umeyr el-Hüzelî (ö. ?) hakkında kaynaklarda sahâbî olduğu ve Huneyn Savaşı'nda (veya Hudeybiye'de) bulunduğu bilgisinden başka bilgi yoktur. Bu bilgiler de inceleyeceğimiz bu rivayete dayanmaktadır. Kendisinden sadece oğlu Ebû Muleyh (ö. 98/716) rivayet etmiştir. Şeyhayn dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri rivayetlerine yer verir. Konumuzla ilgili rivayet en erken Tayâlisî'nin Müsned'inde yer alır ancak bu zayıf olduğu için biz Abdürrezzâk'taki sahih rivayeti vereceğiz:

عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنِ الثَّوْرِيِّ عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ أَبِي مُلَيْحِ بْنِ أُسَامَةَ قَالَ: **صَلَّيْنَا الْعِشَاءَ بِالْبَصْرَةِ وَمُطِرْنَا ثُمَّ جِئْتُ أَسْتَفْتِحُ فَقَالَ لِي أَبِي أُسَامَةُ: رَأَيْتَنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَمَانَ الْحُدَيْبِيَةَ وَمُطِرْنَا فَلَمْ تَبُلَّ السَّمَاءُ أَسْفَلَ نِعَالِنَا فَنَادَى مِنَادِي النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنْ صَلُّوا فِي رِحَالِكُمْ**

---

[571] İbn Ca'd, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Ca'd el-Cevherî, **Müsned,** (Thk. Âmir Ahmed Haydar), Müessetü Nâdir, Beyrut 1990, s. 384, H. no: 2604. Rivayetin râvileri sika ve şeyhayn râvileridir.

[572] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXII, H. no: 14347, 14503, 15280. Arnaûd, seneddeki Ebu'z-Zübeyr, Muhammed b. Müslim'in (ö. 126/743) Câbir'den tahdîsinin sarih olmadığı gerekçesiyle bu rivayetlere sahih liğayrihî demiştir.

[573] Müslim, Salâtü'l-müsafirin, 25. Müslim iki ayrı senedle hadisi tahriç eder. Râvilerin tamamı aynı zamanda Buhârî râvileridir.

[574] Ebû Dâvûd, Salât, 213. Arnaûd'a göre senedi Müslim'in şartı üzerine sahihtir.

[575] Tirmizî, Cilt: II, H. no: 490. Tirmizî rivayete hasen sahih demektedir.

[576] İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: III, H. no: 1659. Senedde bulunan Sinan b. Muzâhir hakkında çok az bilgi bulunan bir râvidir. Dârekutnî sika olduğunu belirtmiştir. Bkz. Diğer râvileri şeyhayn râvileridir.

[577] Serrâc, a.g.e, H. no: 1464, 1465. Eserin muhakkiki senedlerinin sahih olduğunu söylemektedir.

[578] Ebû Avâne, Müstahrec, Cilt: II, H. no: 2282. Rivayetin buradaki iki senedinden birinde mechûl bir râvi vardır, öbür sened sika râvilerden oluşur.

[579] İbn Hibbân, **Sahîh,** Cilt: V, H. no: 2082. Rivayetin iki senedi de sika râvilerden oluşur.

Abdürrezzâk - Sevrî - Hâlid el-Hazzâ - Ebû Kılâbe - Ebû Müleyh b. Üsâme: Basra'da üzerimize yağmur yağarken yatsı namazı kıldık. Sonra gelip kapıyı çalarak izin istedim. Babam Ebû Üsâme bana dedi ki; "Hudeybiye günlerinde Rasûlullahla beraberken bizi görseydin; üzerimize yağmur yağdı da ayakkabılarımızın altını bile ıslatmadı. (Buna rağmen) Nebî'nin (sav) münâdîsi *'Namazı yerlerinizde kılın!*' diye seslendi"[580]

Rivayeti Tayâlisî,[581] İbn Ca'd,[582] İbn Ebî Şeybe,[583] Ahmed b. Hanbel,[584] İbn Mâce,[585] Ebû Dâvûd,[586] Bezzâr,[587] Nesâî,[588] İbn Huzeyme,[589] Serrâc,[590] İbn Hibbân[591] eserlerinde tahriç ederler. Burada kaynaklarını verdiğimiz rivayetlerin çoğunluğu sahih senetlerle gelmektedir. Daha sonraki birçok kaynakta da rivayete rastlamaktayız.

Anladığımız kadarıyla rivayete göre seferde Peygamberimiz (sav) az bile olsa yağmur yağdığında insanların bulundukları yerde namazlarını kılmalarını istemiştir. Olayın yeri Huneyn mi yoksa Hudeybiye midir? Her iki bilgi de birçok sahih raivayette yer aldığı için sadece bu hadisin rivayetlerine bakarak tercih yapma imkânı

---

[580] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1924. Rivayetin râvileri sika olup sahâbî râvisi dışıdakiler şeyhayn râvileridir.

[581] Tayâlisî, Cilt: II, H. no: 1417. Tayâlisî'nin hadisi aldığı Abbâd b. Mansûr (ö. 152/769) hakkında Yahyâ b. Maîn *"leyse bi şeyin",* Ebû Zür'a *"leyyîn",* Ebû Hâtim *"daîfü'l-hadîs",* Nesâî *"daîf, leyse bihüccetin"* değerlendirmesi yapmışlardır. Ayrıca *"ihtilât", "tedlîs"* ve "*kaderîlik"* ile cerhedilmiştir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XIV, s. 156-161; İbn Hacer, **Tehzîb,** Cilt: V, s. 103-105. Rivayetin senedi zayıftır.

[582] İbn Ca'd, a.g.e, s. 151, H. no: 960. Bu rivayetin sahâbî râvisi dışıdaki râvileri şeyhayn râvileri olup sikadırlar; s. 496, H. no: 3455 Rivayete göre Usame b. Umeyr, olayın Huneyn Gazvesi'nde, ramazanda ve bir cuma günü meydana geldiğini söyler. Ancak İbn Ca'd'ın hadisi aldığı Ebû Muaviye el-Abbâdânî (ö. ?) hadis otoritelerince *"daîf, metrûkü'l-hadîs, münkerü'l-hadîs,* ve *indehû acâibün mine'l-menâkîr (münker hadislerden olan acâib şeyler rivayet ederdi)"* şeklinde vasıflandırılmış zayıf bir râvidir. Bkz. Mizzî, Cilt: X, s. 430-431; İbn Hacer, **Tehzîb,** Cilt: IV, s. 28.

[583] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 6263. Rivayette Hudeybiye'de veya Huneyn'de şeklinde şek ifadesi vardır, H. no: 6265. Bu rivayete göre olay Hudeybiye'de meydana gelmiştir; **Müsned,** Cilt: II, H. no: 899. Bunda da olay yeri Hudeybiye'dir. Üç rivayetin de sahâbî râvisi dışıdaki râvileri şeyhayn râvileridir ve sikadırlar.

[584] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXIII, H. no: 20280; Cilt: XXXIV, H. no: 20700, 20702, 20703, 20704, 20705, 20707, 20711, 20713, 20715, 20720. İlk rivayet hariç diğerlerinin isnadları Arnaûd'a göre sahihtir, sahâbî râvisi dışındaki ricâli şeyhayn ricâlidir. Bir kısmına göre olay Huneyn'de, bir kısmına göre de Hudeybiye'de olmuştur.

[585] İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 35. Elbânî'ye göre hadis sahihtir.

[586] Ebû Dâvûd, Salât, 212. Müellif bu rivayetleri (باب الجمعة في اليوم المَطير) "yağmurlu günde cuma babı" adında bir babda rivayet eder. İkinci rivayete göre olay Hudeybiye'de cuma vaktinde olmuştur. Yalnız Arnaûd'a göre bu rivayetin senedi zayıftır.

[587] Bezzâr, **Müsened,** Cilt: VI, H. no: 2334. Sahâbî dışındaki râvileri şeyhayn râvileridir.

[588] Nesâî, **Sünenü'l-kübrâ,** Cilt: II, H. no: 929; **Sünen**, Cilt: II, H. no: 854. Rivayetler birbirinin aynıdır. Elbânî'ye göre sahihtir.

[589] İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: III, H. no: 1657, 1658. A′zamî'ye göre isnatları sahihtir;1863. Bu rivayete göre olay Hudeybiye'de cuma günü olmuştur. Elbânî rivayete sahih demiştir.

[590] Serrâc, a.g.e, s. 450, H. no: 1468, 1469, 1470, 1471, 1472, 1473. Eserin tahkîkini yapan el-Asserî senedlerin hepsinin sahih olduğunu söyler.

[591] İbn Hibbân, **Sahîh,** Cilt: V, H. no: 2079, 2081, 2083. Şuayb Arnaûd'a göre isnadları sahihtir.

bulunmamaktadır. Az sonra değineceğimiz Semüre b. Cündeb rivayetlerinde olayın Huneyn'de geçtiği belirtilir.

3.2.4. Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687) Hadisi

Abdullah b. Abbâs'tan bu konuda gelen benzer rivayetler çoğunlukla cuma namazıyla ilgilidir. Ancak biz, sadece cemaatle eda edilebilen cuma namazı için uygulanmış olan bu ruhsatın, vakit namazları için de meşru olacağı düşüncesiyle rivayeti incelemeyi doğru bulduk. Buhârî'deki üç rivayetten "ezan esnasında söz söyleme" isimli babda tahriç ettiği şu şekildedir:

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَيُّوبَ وَعَبْدِ الحَمِيدِ صَاحِبِ الزِّيَادِيِّ وَعَاصِمٍ الأَحْوَلِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الحَارِثِ قَالَ: **خَطَبَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ فِي يَوْمٍ رَدْغٍ فَلَمَّا بَلَغَ المُؤَذِّنُ حَيَّ عَلَى الصَّلاَةِ فَأَمَرَهُ أَنْ يُنَادِيَ «الصَّلاَةُ فِي الرِّحَالِ» فَنَظَرَ القَوْمُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ فَقَالَ: «فَعَلَ هَذَا مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنْهُ وَإِنَّهَا عَزْمَةٌ»**

Buhârî - Müsedded - Hammad - Eyyûb - Abdulhamîd ve Âsım el-Ahvel - Abdullah b. Hâris: "İbn Abbâs çamurlu bir günde bize hutbe irad etti. Mezzin 'hayyeale's-salâh' (cümlesine) gelince ona '(الصَّلاَةُ فِي الرِّحَالِ) es-salâtü fi'r-rihâl (namaz evlerde kılınacak)' demesini emretti. Oradakiler birbirlerine bakınca: '(kendisini kastederek) ondan daha hayırlısı (yani Hz. Peygamber) böyle yapmıştır, bu kesindir' dedi."[592]

Hadisi Buhârî Sahîh'inde iki ayrı yerde daha tahdis eder. "İmam yağmurda cuma günü mescide gelenlere namaz kıldırır mı, hutbe irad eder mi?" isimli babdaki rivayette İbn Abbâs'ın yukarıdaki ifadelerden başka, "Ben sizleri günaha sokmak istemedim, gelecektiniz ve dizlerinize kadar çamura batacaktınız." dediği yer alır.[593]

Buhârî'nin "Yağmurda cumaya gelmeme ruhsatı" adıyla açtığı babdaki rivayet şu şekildedir: İbn Abbâs (r.a.) yağmurlu bir günde müezzinine dedi ki, "ezan okurken 'Eşhedü enne Muhammeden Rasûlüllah' dedikten sonra 'Hayye ale's-salâh' deme. 'Namazınızı evlerinizde kılın' de." İnsanlar sanki bunu yadırgar gibi oldular. Bunun üzerine: "Bunu benden daha hayırlı olan biri yapmıştır. Cuma namazı farz

[592] Buhârî, Ezan, 10.
[593] Buhârî, Ezan, 41.

olduğundan size sıkıntı vermek istemedim. Yoksa çamurlu ve kaygan zemin üzerinde yürüyecektiniz." dedi.[594]

Abdürrezzâk'taki iki rivayetin birinde İbn Abbâs mescid'in çamurlanmasını istemediği için böyle yaptığını söyler.[595] Müslim,[596] İbn Mâce,[597] Ebû Dâvûd,[598] Serrâc[599] ve sonraki dönemlere ait birçok kaynak benzer ifadelerle hadisi tahriç etmişlerdir.

Olay Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 68/687) Hz. Ali dönemindeki Basra valiliği sırasında meydana gelmiş olmalıdır. Zira rivayetin en önemli râvisi Abdullah b. Hâris (ö. ?) Basralı'dır. Rivayetlerin bazılarında namaz ismi belirtilmese de çoğu rivayette cuma namazı olduğu belirtilir. Hadisten anlaşıldığı kadarıyla İbn Abbâs yağmurlu bir günde cuma namazına gelecek insanların çamur dolayısıyla zorlanacakları ve mescidin de çamurlanacağı endişesiyle ezanda (iç ezan mı, dış ezan mı olduğu belirtilmez.) "hayyealessalah" yerine "es-salâtü fi'r-rihâl" (namaz evlerde kılınacak) diye seslenmiştir. (bazı rivayetlere göre müezzine böyle seslenmesini emretmiştir.) İnsanların buna hayret etmesi üzerine Peygamberimizin böyle davrendığını söylemiştir. Rivayetlerde İbn Abbâs'ın insanlara hitabı cuma hutbesi mi yoksa cumadan önce insanlara seslenmesi mi olduğu açık değildir. Aynı şekilde Buhârî; "İmam yağmurda cuma günü mescide gelenlere namaz kıldırır mı, hutbe irad eder mi?" babında rivayete yer vermiş, kıldırması gerektiğine kanaat getirdiğini hissettirmiştir. İbn Hacer de kıldıracağını söylemiştir.[600] Buna rağmen bizce bu konuda da rivayetlerde bir açıklık yoktur.

3.2.5. Semure b. Cündeb (ö. 60/680) Hadisi

Rivayeti Semure'den nakleden tek râvi Hasan-ı Basrî'dir. En erken Tayâlisî'nin Müsnedi'nde görmekteyiz. Tercümesi şöyledir:

---

[594] Buhârî, Cuma, 14.
[595] Adürrezzâk, Cilt: I, H. no: 107, 1923.
[596] Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 26, 27, 28, 29, 30.
[597] İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 35. Müellif burada iki ayrı rivayete yer verir. Elbânî'ye göre biri sahih ligayrihî diğeri ise sahihtir.
[598] Ebû Dâvûd, Salât, 213. Arnaûd'a göre senedi sahihtir.
[599] Serrâc, s. 448, H. no: 1461; s. 449, H. no: 1462, 1463. Eserin muhakkiki isnadlarının sahih olduğu kanaatindedir.
[600] İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, Cilt: II, s. 158.

Tayâlisî - Hişam - Katâde - Hasan (el-Basrî) - Semure: "Nebî (sav) yağmurlu bir günde bir münâdîye emretti, o da, 'namaz olduğunuz yerlerde kılınacak' diye seslendi."[601]

İbn Ebî Şeybe'nin Musannefi'nde sağlam bir senedle yer verdiği rivayete göre olay Huneyn'de meydana gelmiştir.[602]

Ahmed b. Hanbel altı ayrı senedle hadisi nakleder. Dört tanesi olayın Huneyn'de geçtiğini belirtir. Arnaûd bu sendlere sahih ligayrihî der zira ona göre Hasan el-Basrî hadisi "an'ane" ile nakletmiş, Semure'den işittiğini açıkça ifade etmemiştir.[603]

Rûyânî biri sahih öbürü zayıf iki ayrı senedle,[604] Taberânî de üçü zayıf beş ayrı senedle rivayeti nakleder. Bunların çoğunda olayın seferde olduğu belirtilir ama hangi sefer olduğu bilgisi yoktur.[605]

Bu rivayetlerin bir kısmı olayın Huneyn Gazvesi sırasında olduğu bilgisini verir. Rivayetlerde hangi namazda bu uygulamanın yapıdığı belirtilmez. Bir kısmı sahih, bir kısmı da zayıf senedlere sahiptir.

3.2.6. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Hadis, İbn Ömer ve İbn Abbâs rivayetleri daha kuvvetli olmak üzere değişik sayıda da olsa sahih senedlere sahiptir. Rivayetler içinde en zayıf olanı Semure b. Cündeb rivayeti olup Kütüb-i Sitte dışındaki bazı kaynaklarda yer alır. Onun da az da olsa muttasıl ve sahih senedleri mevcuttur. Tamamını dikkate aldığımızda hadisin sahih, muttasıl merfû olduğunu hatta meşhur olduğunu söyleyebiliriz.

---

[601] Tayâlisî, Cilt: II, H. no: 949. Râvileri sika ve şeyhayn râvileridir.
[602] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 6266. Râvileri sika ve şeyhayn râvileridir.
[603] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXIII, H. no: 20092, 20153, 2015, 20170, 20211, 20260, 20261.
[604] Rûyânî, Ebû Bekir Muhammed b. Hârun, **Müsnedü'r-Rûyânî**, (Thk. Eymen Ali Ebû Yemânî), Müessetü Kurtuba, Kahire 1416. Cilt: II, H. no: 804, 825. İlk rivayetin râvileri şeyhayn râvileridir ancak ikinci rivayette bulunan İsmâil b. Müslim el-Mekkî (ö. ?), hakkında *"daîfü'l-hadis, münkerü'l-hadis, vâhi'l-hadis,"* gibi tenkitler yapılmış bir râvidir.
[605] Taberânî, **Mu'cemü'l-kebîr**, Cilt: VII, H. no: 6821, 6822, 6954, 6999, 7080. Son üç rivayet zayıf veya mechûl râviler barındırdığı için zayıftır.

Peygamberimiz (sav) seferdeyken geceleyin (muhtemelen yatsı namazı veya sabah namazını) yağmur yağdığında (ayakkabıların altını ıslatmayacak kadar az yağsa bile) insanların cemaate gelmeden, bulundukları yerde kılmalarını istemiştir.

Aynı uygulamayı hazarda cuma namazı için de yapmıştır. Ancak sefer dışında vakit namazları için bu uygulamayı yaptığı konusunda bir bilgi yoktur. Buhârî'nin esahhü'l-esanîd olarak kabul ettiği "Mâlik - Nâfi′ - İbn Ömer" tarîkiyle gelen bazı rivayetlerinde, sefer ya da hazar olup olmadığı belirtilmeksizin yağmurlu ve rüzgârlı gecede Peygamberimizin (sav) müezzine "namazı evlerinizde kılın" diye seslenmesini emrettiği belirtilse de, aynı rivayetlerin diğer versiyonlarında bunun seferde olduğu bilgisi, bize bu farkın râvi tasarrufundan kaynaklandığını düşündürmektedir.

Hazarda sadece cemaatle kılınabilen cuma namazı için bu ruhsat verilmişse, vakit namazlarının evde kılınması için de aynı ruhsat geçerli olmalıdır. Ancak hazarda yağmur yağdığında her zaman Peygamberimiz (sav) böyle yapmıştır denilemez. Malumdur ki Hz. Peygamber'in (sav) yağmur yağarken mescidde namaz kıldırdığı, alnında çamur izinin görüldüğünü belirten çokça rivayet vardır.[606]

Rivayetlerden de anlaşıldığı kadarıyla bilhassa hazardaki bu ruhsat yağmur yağdığında oluşan çamurun verdiği eziyet sebebiyledir. Malumdur ki günümüzdeki birçok yerleşim yerinde, sokaklar ve kaldırımlar bu eziyeti ortadan kaldırmaktadır. Kanaatimizce böyle yerlerde ruhsat da geçersiz olur.

Rivayetlerin çoğunda yağmurla beraber soğuk ve rüzgâr da ifade edilmektedir. Bizce bunlardan hangisi olursa olsun kişiye gerçekten eziyet verecekse bunlar da aynı kapsamda değerlendirilebilir.

3.3. Sarımsak ve Soğan Yiyen Cemaate Gelmesin

Konuyla ilgili Muvattâ'dan başlayarak Kütüb-i Sitte'de ve diğer aynı dönem ve sonraki kaynaklarda o kadar çok rivayet vardır ki bunların tamamını incelemek bu tezin boyutlarını aşmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Câbir b. Abdullah ve İbn

[606] Buhârî, Ezan, 41, 135, 151, İ'tikâf, 9; Müslim, Sıyam, 213, 214, 215, 216.

Ömer başta olmak üzere dokuz ayrı sahâbîden konuyla ilgili yüzlerce rivayet günümüze gelmiştir. Biz belli başlı rivayetlere bakacağız.

3.3.1. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) Hadisi

Rivayetin yer aldığı en erken döneme ait kaynak Abdürrazzâk'ın Musannef'idir ki sahih bir senede sahip olan rivayet şu şekildedir:

عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: قَالَ لِي عَطَاءٌ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **«مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ يُرِيدُ الثُّومَ فَلَا يَغْشَى مَسْجِدِي هَذَا» قَالَ: أَرَاهُ يَرَى النِّيَّةَ الَّتِي لَمْ تُطْبَخْ**

Abdürrezzâk - İbn Cüreyc - Atâ - Câbir b. Abdullah: "Rasûlullah (sav) sarımsağı kastederek buyurdu ki: *'kim bu yeşillikten yerse benim şu mescidime gelmesin.'* (Atâ) dedi ki: Zannımca pişmemişini yani çiğini kastediyordu."[607]

Humeydî'nin rivayetinde "… *mecliste bizimle oturmasın çünkü melekler de insanlar gibi rahatsız olurlar"* ifadesi vardır.[608]

İbn Ebî Şeybe aynı senedle iki ayrı yerde nakletmiştir.[609] Ahmed b. Hanbel beş ayrı senedle rivayete yer verir ki bu rivayetlerde Peygamberimizin Hayber Seferi sırasında soğan ve pırasa yiyenlerin cemaate gelmelerini yasakladığı belirtilir.[610]

Buhârî'nin verdiği dört rivayetten ikisinin sonunda şöyle bir bilgi vardır: "Hz. Peygambere içinde taze sebzeler olan bir kab getirildi, hoş olmayan kokular duyup içinde ne olduğunu sordu. İçindekileri söylediler. Bunun üzerine sahâbîlerin

---

[607] Adürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1736. Râvileri şeyhayn râvileri olup sıkadırlar.

[608] Humeydî, a.g.e, Cilt: II, H. no: 1336. Seneddeki İbrâhim b. İsmâil b. Mücemmi' (ö. ?) Buhârî'nin ta'likatında yer verdiği ağır eleştirilere maruz kalmış zayıf bir râvidir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: II, s. 45-47 .

[609] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 8653; Cilt: V, H. no: 24485. Senedde zamanında Kûfe kadılığı yapan İbn Ebî Leyla (ö. 148/765) vardır ki hadis otoritelerince hadis rivayetleri hıfz ve zabt yönünden ciddî tenkide uğramıştır. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXV, s. 622-628.

[610] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXIII, H. no: 15014. Rivayette Rasûlullah'ın (sav) soğan ve pırasa yemeyi yasakladığı belirtilir. 15069, 15159, Rivayette olayın Hayber Seferi esnasında meydana geldiği belirtilir. 15274, 15299. Arnaûd'a göre 15274 numaralı hadis hariç diğerlerinin isnadları sahihtir.

yanındaki birini göstererek ona götürülmesini istedi. O adam yemek istemeyince ona: *'Ye, zira ben senin görüşmediklerinle gizli görüşürüm'* buyurdu."[611]

Müslim üç ayrı isnadla hadisi tahriç eder. Bunlardan bazılarında cemaate gelmeden önce sarımsak yanında soğan ve pırasa yemenin de yasaklandığı bilgisi yer alır.[612]

İbn Mâce'nin rivayetinde Peygamberimizin, ağzında pırasa kokusuyla yanına gelen bir kişiyiyi uyardığı belirtilir.[613]

Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî de bu rivayete yer vermektedir.[614] Sonraki kaynaklarda da hadisin değişik rivayetleri mevcuttur ama biz bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

Câbir b. Abdullah hadisinin bazı rivayetlerinde cemaatle namaz öncesi sarımsak yanında soğan ve pırasanın da yenilmesi yasaklanmaktadır. Bu yasaktan kasıt cemaate gelmeden önce bunların yenmemesi veya yenilirse cemaate gelinmemesidir. Zaten bazı rivayetlerde açıkça belirtildiği üzere Peygamberimizin kendisi meleklerle görüştüğünü söyleyerek yememiş ama ashabının yemesini istemiştir.[615]

3.3.2. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) Hadisi

Rivayetin yer aldığı en erken dönema ait kaynak İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'idir. Müellif aynı isnad ve aynı metinle iki ayrı yerde rivayete yer verir. İlki şöyledir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ قَالَ: ثنا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **«مَنْ أَكَلَ هَذِهِ الْبَقْلَةَ فَلَا يَقْرَبَنَّ الْمَسْجِدَ حَتَّى يَذْهَبَ رِيحُهَا» يَعْنِي الثُّومَ**

[611] Buhârî, Ezan, 79; İ'tisam, 24.
[612] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 72. Rivayette cemaate gelmeden önce pırasa ve soğan yemenin yasaklandığı belirtilir; 73. Rivayette cemaat öncesi soğan ve sarımsak yemenin yasaklandığı belirtilir, 74
[613] İbn Mâce, Eti'me, 59. Elbânî'ye göre hadis sahihtir, ancak seneddeki Abdurrahman b. Nimrân mechûl bir râvi olduğu için bu sened zayıftır.
[614] Ebû Dâvûd, Eti'me, 40. Arnaûd'a göre senedi sahihtir; Tirmizî, Cilt: IV, H. no: 1806. Tirmizî rivayete hasen sahihdir der; Nesâî, **Sünenü'l-kübrâ,** Cilt: II, H. no: 788, Cilt: VI, H. no: 6645, 6651, 6652, 6653, 6654; **Sünen**, Cilt: II, H. no: 707. Rivayetler hasen ve sahih senedler sahiptir.
[615] Buhârî, Ezan, 79; İ'tisam, 24.

İbn Ebî Şeybe - Abdullah b. Numeyr - Nâfi′ - İbn Ömer - Rasûlullah (sav): *"Kim şu bakladan (sebzeden) yerse kokusu geçene kadar mescide yaklaşmasın."* yani sarımsaktan.[616]

Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Buhârî, Müslim ve İbn Mâce benzer ifadelerle hadisi naklederler. Dârimî ve Buhârî rivayetleri ile Müslim'in iki rivayetinden birinde bu sözleri Peygamberimizin (sav) Hayber Gazvesi günlerinde söylediği belirtilir.[617] Hadisin daha sonraki muhtelif eserlerde de rivayetleri mevcuttur. Burada verdiğimiz rivayetlerin çok azı hariç diğerleri sahih senetlere sahiptir.

3.3.3. Ömer b. Hattâb (ö. 23/644) Hadisi

Başlıca kaynaklarımızda Hz. Ömer'in ölümüne yakın bir cuma günü insanlara irad ettiği hutbesi nakledilir. Bu hutbenin sonunda konumuzla ilgili sözleri yer alır. Rivayetin yer aldığı en erken döneme ait kaynak Tayâlisî'nin Müsned'idir. Biz uzunca rivayetin sondaki konumuzla ilgili kısmının vermekle yetineceğiz:

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ عَنْ مَعْدَانَ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ قَالَ: **خَطَبَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَذَكَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبَا بَكْرٍ ثُمَّ قَالَ: ... ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ تَأْكُلُونَ مِنْ شَجَرَتَيْنِ لَا أُرَاهُمَا إِلَّا خَبِيثَتَيْنِ هَذَا الْبَصَلُ وَالثُّومُ وَلَقَدْ كُنْتُ أَرَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا وَجَدَ رِيحَهُمَا مِنَ الرَّجُلِ أَمَرَ بِهِ فَأُخْرِجَ إِلَى الْبَقِيعِ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ آكِلَهُمَا لَا بُدَّ فَلْيُمِتْهُمَا طَبْخًا**

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî - Hişam - Katâde - Sâlim b. Ebi'l-Ca'd - Ma'dân b. Ebî Talha: "Ömer (r.a.) cuma günü hutbe îrâd etti, Nebî (sav) ile Ebû Bekir'i zikretti ve: '… Sonra ey insanlar! Benim ancak habis gördüğüm iki sebzeyi yiyorsunuz; şu soğanla sarımsağı. Şüphesiz ben Rasûlullah'ı (sav) mescidde bir kimsede bunların kokusunu

---

[616] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 8654, Cilt: V, H. no: 24479. Râvileri sika ve şeyhayn râvileridir.

[617] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: VIII, H. no: 4619, 4715. Arnaûd senedlerinin şeyhayn şartı üzere sahih olduğunu belirtir.; Dârimî, Cilt: II, H. no: 2097. Hüseyin Selim Esed senedinin sahih olduğunu söyler; Buhârî, Ezan, 79; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 68, 69; İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 58. Elbânî sahih demiştir. Ancak seneddeki ilk râvi Muhammed b. es-Sabbâh (ö. 240/854) hakkında yapılan tenkitler nedeniyle senedi hasendir.

duyduğunda emrederek o kişiyi Baki'(denen yer)e çıkarttığını gördüm. Sizden biri bunları yiyecekse bari pişirerek öldürmek suretiyle yesin.' dedi."[618]

Humeydî,[619] İbn Ebî Şeybe,[620] Ahmed b. Hanbel,[621] Müslim,[622] İbn Mâce[623] ve Nesâî[624] bir kısmı muhtasâr olarak rivayeti eserlerine almışlardır. Hadisin daha sonraki muhtelif eserlerde de rivayetleri mevcuttur.

Verdiğimiz bu rivayetlerin hepsinin râvileri sikadır. Yalnız bütün rivayetlerde hadisi Hz. Ömer'den nakleden Ma'dân b. Ebî Talha (ö. ?) Buhârî dışındaki Kütüb-i Sitte râvilerindendir. Hakkında kaynaklarda herhangi bir cerh ifadesine rastlanmamıştır. Bu nedenle tamamının isnadı Müslim'in şartı üzere sahihtir.

3.3.4. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) Hadisi

Rivayetin yer aldığı en erken kaynak Tayâlisî'nin Müsned'idir. Buradaki ve Abdürrezzâk'taki rivayetlerin isnadları zayıf olduğu için biz Müslim rivayetini vermek istiyoruz:

وَحَدَّثَنِي عَمْرٌو النَّاقِدُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ ابْنُ عُلَيَّةَ عَنِ الْجُرَيْرِيِّ عَنْ أَبِي نَضْرَةَ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: **لَمْ نَعْدُ أَنْ فُتِحَتْ خَيْبَرُ فَوَقَعْنَا أَصْحَابَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي تِلْكَ الْبَقْلَةِ الثُّومِ وَالنَّاسُ جِيَاعٌ فَأَكَلْنَا مِنْهَا أَكْلًا شَدِيدًا ثُمَّ رُحْنَا إِلَى الْمَسْجِدِ فَوَجَدَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرِّيحَ فَقَالَ: «مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ الْخَبِيثَةِ شَيْئًا فَلَا يَقْرَبَنَّا فِي الْمَسْجِدِ» فَقَالَ النَّاسُ: حُرِّمَتْ حُرِّمَتْ فَبَلَغَ ذَاكَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ لَيْسَ بِي تَحْرِيمُ مَا أَحَلَّ اللهُ لِي وَلَكِنَّهَا شَجَرَةٌ أَكْرَهُ رِيحَهَا»**

Müslim - Amru'n-Nâkıd - İsmâil b. Uleyye - Cüreyrî - Ebû Nadre - Ebû Saîd: "Hayber'in fethinden henüz dönmemiştik, biz Rasûlullah'ın (sav) ashabı bu sarımsak sebzesine (tarlalarına) rasladık. İnsanlar acıkmışlardı. Bu yüzden ondan çokça yedik. Sonra mescide gittik. Rasûlullah (sav) kokuyu duyarak dedi ki: *'Kim bu hoş olmayan sebzeden yediyse mescide yaklaşmasın.'* İnsanlar 'haram kılındı, haram kılındı!'

---

[618] Tayâlisî, Cilt: I, H. no: 53.
[619] Humeydî, a.g.e, Cilt: II, H. no: 10 .
[620] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 8658, Cilt: V, H. no: 24488; Cilt: VII, H. no: 37062 .
[621] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: II, H. no: 89, 186, 341.
[622] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 78.
[623] İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 58; Eti'me, 59 .
[624] Nesâî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt: II, H. no: 789; Cilt: VI, H. no: 6648, 6649, 6650; Nesâî, **Sünen**, Cilt: II, H. no: 708.

dediler. Bunlar Rasûlullah'a (sav) ulaşınca: *"Ey insanlar! Allah'ın bana helal kıldığını haram etmek benim elimde değildir. Lakin ben bu sebzenin kokusundan hoşlanmıyorum*.' buyurdu."[625]

Tayâlisî'deki rivayetin senedinde bulunan Bişr b. Harb en-Nedbî (ö. 121/738) "kavî değil, zayıf, kendisinden rivayet edilmez" vb. ifadelerle cerh edilmiştir.[626] Biraz daha muhtasâr olan Abdürrezzâk hadisinin senedindeki Ebû Hârûn (ö. 134/751) "kezzâb, metrûku'l-hadis" gibi ağır suçlamalara uğramıştır.[627] Bu nedenle her iki Sened de zayıftır. Ahmed b. Hanbel hem sahih, hem de zayıf senedlerle beş ayrı yerde hadisi nakletmiştir.[628] Ebû Dâvûd'da[629] yer alan rivayetin senedi de zayıftır. Sonraki bazı kaynaklar da rivayete yer verirler.

3.3.5. Hadisin Diğer Rivayetleri

Yukarıda verdiğimiz sahâbîlerin dışında, kaynaklarda Enes b. Mâlik,[630] Ebû Hureyre,[631] Huzeyfe b. Yemân,[632] Ma'kil b. Yesâr[633] ve Muğîra b. Şube'den[634] de konuyla ilgili nakiller bulunmaktadır. Biz konuyu gereksiz uzatacağından dolayı bunları ayrı ayrı incelemeyeceğiz.

3.3.6. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Konumuzla ilgili bizde bir kanaat oluşturacak kadar dokuz ayrı sahâbîden eserlerde nakiller bulunmaktadır. Yukarıda incelediğimiz kadarıyla bunların hiç de azımsanamayacak bir kısmı sahih senedlerle Kütüb-i Sitte başta olmak üzere muteber kaynaklarda rivayet edilir.

---

[625] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 76. Biraz farklı bir rivayeti için bkz. Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 77.
[626] Tayâlisî, Cilt: III, H. no: 2285. Bişr b. Harb için bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: IV, s. 110-111; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân,** Cilt: XIX, s. 267.
[627] Adürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1739. Ebû Hârûn için bkz. Zehebî, **Mîzân**, Cilt: III, s. 173-174.
[628] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XVII, H. no: 11084; Cilt: XVIII, H. no: 11583, 11623, 11670, 11805. Arnaûd'a göre ilk ikisinin isnadları Müslim'in şartı üzere sahih, diğerlerininki zayıftır.
[629] Ebû Dâvûd, Eti'me, 40. Arnaûd'a göre senedi zayıftır.
[630] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XX, H. no: 12937; Buhârî, Ezan, 79, Eti'me 49; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 17. Bu rivayetlerde "*şu sarımsaktan yiyen mescidimize yaklaşmasın*" şeklinde muhtasar bir ifade vardır.
[631] Adürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1738; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 17; İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 58
[632] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: V, H. no: 24481; Ebû Dâvûd, Eti'me, 40.
[633] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 8655; Cilt: V, H. no: 24481; Ruyani, a.g.e, Cilt: II, H. no: 1305.
[634] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 8656; Cilt: V, H. no: 24482, 24486; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXX, H. no: 18176, 18205. Senedleri zayıftır; Ebû Dâvûd, Eti'me, 40.

Bu rivayetlerden anladığımız kadarıyla sarımsak (bazı kaynaklarda soğan ve pırasa da yer alır) yiyen kişinin insanları kokusuyla rahatsız ettiği için cemaate gelmesini Peygamberimiz hoş karşılamamıştır. Ancak bunları yemeği yasaklamış değildir. Bazı rivayetlere göre kendisinin meleklerle görüştüğünü söyleyerek yemediğini, ama ashabının yiyebileceğini söylemiştir.

3.4. Akşam Yemeği Hazırsa Önce Yemeği Yiyin

Cemaatle namaza katılma konusunda mazeret olarak görülebilecek durumlardan biri de akşam namazı vaktinde yemeğin hazırlanmış veya ortaya konmuş olmasıdır. Konuyla ilgili rivayetler temelde Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik ve Hz. Âişe'den gelmektedir. Nadiren hasen ve zayıf senedlerle Ümmü Seleme ve Seleme b. Ekva'dan da gelen rivayetler vardır.

3.4.1. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) Hadisi

Merfû olarak yer aldığı en erken kaynak Abdürrezzâk'ın Musannef'idir. Hadisi İbn Ömer'den sadece azatlı kölesi Nâfi′ (ö. 117/735) nakletmektedir:

عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي نَافِعٌ قَالَ: **كَانَ ابْنُ عُمَرَ أَحْيَانًا نَلْقَاهُ وَهُوَ صَائِمٌ فَيُقَدَّمُ لَهُ الْعَشَاءُ وَقَدْ نُودِيَ بِصَلَاةِ الْمَغْرِبِ ثُمَّ تُقَامُ وَهُوَ يَسْمَعُ ـ يَعْنِي الصَّلَاةَ ـ فَلَا يَتْرُكُ عَشَاءَهُ وَلَا يَعْجَلُ حَتَّى يَقْضِيَ عَشَاءَهُ ثُمَّ يَخْرُجُ فَيُصَلِّيَ وَيَقُولُ: إِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ: «لَا تَعْجَلُوا عَنْ عَشَائِكُمْ إِذَا قُدِّمَ إِلَيْكُمْ»**

Adürrezzâk - İbn Cüreyc - Nâfi′: Bazen İbn Ömer oruçluyken onunla karşılaşırdık. Ona akşam yemeği getirildiğinde akşam namazı için ezan okunur, sonra namaz kılınırdı da o bunu yani namazı duyardı. Yine de yemeğini terk etmez ve bitene kadar acele de etmezdi. Sonra çıkar namazını kılardı ve derdi ki: "Şüphesiz Allah'ın Nebîsi (sav): *'Akşam yemeği getirildiğinde yerken acele etmeyin.'* buyururdu.*"*[635]

[635] Adürrezzâk, Cilt: I, H. no: 2189. Müellif mevkûf olarak da rivayeti nakleder. Buna göre Nâfi′: "İbn Ömer yemek yerken imamın okuyuşunu duyar ama yemeği bitene kadar kalkmazdı." demektedir. Bkz. Cilt: I, H. no: 2190. Her iki rivayetin de râvileri sika ve şeyhayn râvileridir.

İmam Mâlik mevkûf olarak hadisi Nâfi′den nakleder. Buna göre Nâfi′: "İbn Ömer'e akşam yemeği getirilirdi de evinden imamın okuyuşunu duyardı ama ihtiyacını yerine getirene kadar yerken acele etmezdi." demiştir.[636]

İbn Ebî Şeybe,[637] Ahmed b. Hanbel,[638] Buhârî,[639] Müslim,[640] İbn Mâce,[641] Ebû Dâvûd,[642] Tirmizî,[643] Rûyânî[644] ve İbn Huzeyme,[645] merfû olarak benzer ifadelerle hadisi nakletmektedir. Bu rivayetlerin çok azı hariç râvileri sika ve şeyhayn râvileridir. Senedleri sahihtir. Daha sonraki kaynaklarda da hadisin merfû ve mevkûf nakilleri mevcuttur.

İbn Ömer hadisinin bütün rivayetlerinde akşam yemeği ortaya getirilmişse akşam namazı için kâmet getirilmiş bile olsa önce yemeğin yenmesi gerektiği bildirilmektedir. Abdürrezzâk'taki rivayette İbn Ömer'in oruçlu olduğu bir günde böyle davrandığı bilgisi vardır. Ancak bu rivayetlerde Peygamberimizin bu durumu oruçlu olan için sınırladığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

3.4.2. Enes b. Mâlik (ö. 93/711) Hadisi

Hadisi Enes b. Mâlik'ten İbn Şihâb ez-Zührî ve Ebû Kılâbe nakletmişlerdir. Yer aldığı en erken döneme ait kaynak Abdürrezzâk'ın Musannef'idir. Rivayet şu şekildedir:

عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: **«إِذَا قُرِّبَ الْعَشَاءُ وَنُودِيَ بِالصَّلَاةِ فَابْدَءُوا بِالْعَشَاءِ ثُمَّ صَلُّوا»**

---

[636] Mâlik, **Muvattâ**, İsti'zân, 6.
[637] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 7914. Râvileri sika ve şeyhayn râvileridir.
[638] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: VIII, H. no: 4709, Cilt: X, H. no: 5806, 6359. Tamamı merfû olup, râvileri şeyhayn râvileridir.
[639] Buhârî, Ezan, 42. Buhârî üç ayrı isnadla rivayete yer vermektedir.
[640] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 66. Müslim rivayetin senedinin Nâfi′den sonraki kısmını dört ayrı tarîkle vermektedir.
[641] İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 34. Râvileri sikadır, Ezher b. Mervân (ö. 243/857) dışındakiler şeyhayn râvileridir.
[642] Ebû Dâvûd, Eti'me, 9.
[643] Tirmizî, Cilt: II, H. no: 354. Tirmzi "rüviye an İbn Umer" diyerek senedsiz verir ama sonunda verdiği sened sika râvilerden oluşur.
[644] Rûyânî, a.g.e, Cilt: II, H. no: 1429. Râvileri şeyhayn râvileridir.
[645] İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt: II, H. no: 935, 936. Senedlerden biri sahih, diğeri hasendir.

Adürrezzâk - Ma'mer - Zührî - İbn Ömer - Rasûlullah (sav): *"Namaz için ezan okunurken akşam yemeği getirilmişse yemekle başlayın, sonra namazı kılın.*"[646]

Humeydî,[647] İbn Ca'd,[648] İbn Ebî Şeybe,[649] Ahmed b. Hanbel,[650] Dârimî,[651] Buhârî,[652] Müslim,[653] İbn Mâce,[654] Tirmizî[655] ve Nesâî[656] merfû olarak benzer ifadelerle rivayeti naklederler. Bu rivayetlerin çoğunluğu sahih senedlere bir kısmı da hasen senedlere sahiptir.

3.4.3. Hz. Âişe (ö. 58/678) Hadisi

Hz. Âişe hadisinin çoğu kaynaktaki râvisi Urve b. Zübeyr b. Avvâm'dır. (ö. 94/713) Nadiren Abdullah b. Ebî Atîk (ö. 63/682) rivayeti de mevcuttur. Rivayeti ilk olarak Tayâlisî'nin Müsnedinde görmekteyiz. Tercümesini vermekle yetineceğiz:

Tayâlisî - Hişam ed-Destüvâî - Hişam b. Urve - Babası (Urve b. Zübeyr) - Hz. Âişe - Rasûlullah (sav): "*Akşam yemeği getirilmiş, namaz (vakti) de gelmişse yemekle başlayın*."[657]

Abdürrezzâk,[658] Humeydî,[659] İbn Ebî Şeybe,[660] İshâk b. Râhûye,[661] Ahmed b. Hanbel,[662] Dârimî,[663] Buhârî,[664] Müslim[665] ve İbn Mâce[666] merfû olarak benzer ifadelerle rivayeti naklederler. Bunların çoğunluğu sahih senetlere sahiptir.

---

[646] Adürrezzâk, Cilt: I, H. no: 2183. Râvileri meşhur şeyhayn râvileridir. Senedi sahihtir.
[647] Humeydî, a.g.e, 2, H. no: 1215. Râvileri şeyhayn râvileridir. Senedi sahihtir.
[648] İbn Ca'd, a.g.e, s. 409, H. no: 2789. Üç ayrı senedle rivayet nakledilir tamamı hasendir. Ayrıca eserde Zührî'nin mürsel olarak naklettiği bir rivayet de yer alır.
[649] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 7912, 7916. İsnadları sahihtir.
[650] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XIX, H. no: 11971, 12076, Cilt: XX, H. no: 12645, Cilt: XXI, H. no: 13412, 13491, 13600. Rivayetler sahih ve hasen senedlere sahiptir.
[651] Dârimî, Cilt: II, H. no: 1318. Hüseyin Selîm Esed'e göre isnadı sahihtir.
[652] Buhârî, Ezan, 42; Eti'me, 58
[653] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 64. Rivayet iki ayrı senedle nakledilmiştir.
[654] İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 34 Elbânîye göre sahihtir.
[655] Tirmizî, Cilt: II, H. no: 353. Tirmizî hadise hasen-sahih demektedir. Ayrıca Ebû Bekir ve Ömer'in de aynı görüşte olduklarını söyler. İbn Abbâs'ın: "Nefsimiz bir şeyle meşgulken namaz kılmayız." dediğini kaydeder.
[656] Nesâî, **Süenenü'l-kübrâ**, Cilt: II, H. no: 928; **Sünen**, Cilt: II, H. no: 853.
[657] Tayâlisî, Cilt: III, H. no: 1548. Ricali sika ve şeyhayn râvileridir. Senedi sahihtir.
[658] Adürrezzâk, Cilt: I, H. no: 2184. Senedde Hişâm b. Urve ile Hz. Âişe arasındaki Urve b. Zübeyr düşmüştür. Hişâm ile Hz. Âişe mülaki olmamışlardır. Dolayısıyla rivayet munkatı'dır.
[659] Humeydî, a.g.e, 1, H. no: 182. Râvileri şeyhayn râvileridir. Senedi sahihtir.
[660] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 7912, 7916. Râvileri şeyhayn râvileridir. Senedi sahihtir.
[661] İshâk b. Râhûye, a.g.e, Cilt: II, H. no: 592, 593, 594. Râvileri şeyhayn râvileridir. Senedi sahihtir.
[662] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XL, H. no: 24120, 24246. Rivayetler sahih ve hasen senedlere sahiptir.
[663] Dârimî, Cilt: II, H. no: 1317. Müttefakun alyhtir.

Bu rivayetlerden başka ileride müstakil başlık altında inceleyeceğimiz Hz. Âişe'nin kardeş çocukları Kâsım b. Muhammed (ö. 106/724) ve Abdullah b. Muhammed'den (İbn Ebî Atîk) (ö. 63/682) gelen rivayetler de vardır. Bu rivayetlerin çoğunda Hz. Âişe Peygamberimizin (sav): "*Sizden birinize yemek getirilince ve büyük ve küçük abdest bozma ihtiyacı gelince namaz kılmaz (kılmasın)"* buyurduğunu söylemiştir.[667]

İshâk b. Râhûye,[668] Ahmed b. Hanbel,[669] Müslim ve Ebû Dâvûd da sahih senedlerle bu rivayete yer vermişlerdir.[670]

3.4.4. Hadisin Diğer Rivayetleri

Hadis Ümmü Seleme'den (ö. 62/681) Hz. Âşe rivayetindekine benzer ifadelerle rivayet edilmiştir. İbn Ebî Şeybe,[671] İshâk b. Râhûye,[672] Ahmed b. Hanbel,[673] Ebû Yâlâ da[674] merfû olarak rivayeti naklederler. Bir kısmı sahih, bir kısmı hasen senedlere sahiptir.

Seleme b. el-Ekvaʻ (ö. 74/693) hadisini de benzer ifadelerle İbn Ebî Şeybe,[675] ve Ahmed b. Hanbel[676] nakleder. Bu rivayetler zayıf senedlerle gelmektedir.

---

[664] Buhârî, Ezan, 42; Eti'me, 58.

[665] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 67. İki ayrı senedle nakledilir. İlk Rivayete göre Hz.Âişe Peygamberimizin "*Yemek hazır olduğunda bir de büyük ve küçük abdest bozma ihtiyacı olduğunda namaz kılınmaz*" buyurduğunu söylemiştir.

[666] İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 34. Elbânîye göre sahihtir.

[667] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 7940. Ebû Harze Ya'kûb b. Mücâhid (ö. 150/767) Müslim'in râvilerindendir. Senedi Müslim'in şartlarına göre sahihtir.

[668] İshâk b. Râhûye, a.g.e, Cilt: II, H. no: 1169. Senedde mübhem râvi vardır ancak bunun Hz. Âişe'nin iki kardeş çocuğundan birisi olduğu diğer rivayetlerden anlaşılmaktadır.

[669] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XL, H. no: 24166, 24270. İkincisi mükerrerdir. Arnaûd'a göre senedi sahihtir.

[670] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 67. Müslim rivayeti birisi hasen, öbürü sahih iki ayrı senedle vermektedir; Ebû Dâvûd, Tahâret, 41. Şuayb Arnaûd'a göre isnadı sahih, ricâli sikadır.

[671] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 7913. Seneddeki Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 150/767) Meşhur siyer alimi ve muhaddistir. Bazı hadis otritelerince *"sika"* olduğu söylenirken bazılarınca *"kezzâb, sadûk, müdellis"* gibi ifadelerle cerh edilmiştir. Hakkında çok değişik değerlendirmeler yapılmış birisidir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXIV, s. 405-429. Bu nedenle bizce senedi hasendir.

[672] İshâk b. Râhûye, a.g.e, Cilt: IV, H. no: 1849, 1850. Senedi hasendir.

[673] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XLIV, H. no: 26499, 26589, 26676. Arnaûd isnaddaki Muhammed b. İshâk b. Yesar nedeniyle senedin sahih liğayrihî olduğunu söyler.

[674] Ebû Yaʻlâ, a.g.e, Cilt: XII, H. no: 6993.

[675] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 7915. Ricâli arasında bulunan Eyyûb b. Utbe (ö. 160/776) Bir çok cerh alimince *"daûfün, leyse bi şey'in"* şeklinde değerlendirilmiştir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: III, s. 484-488. Senedi bu nedenle zayıftır.

[676] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXVII, H. no: 16521, 16540. Bunların senedleri Eyyûb b. Utbe nedeniyle zayıftır.

3.4.5. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Yukarıda sadece hicrî iki ve üçüncü asra ait kaynaklardaki rivayetlerine yer verdiğimiz hadisin Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik ve Hz. Âişe'den gelen nakilleri Sahîhayn dâhil birçok eserde muttasıl, merfû ve sahih senedlerle nakledilmiştir.

Rivayetlerde hemen hemen aynı ifadelerle akşam yemeği hazır olduğunda akşam namazı vakti girse, ezan okunsa bile önce yemeğin yenmesi gerektiği bildirilmektedir. Bu durumda tabiî olarak mescidde cemaate yetişememe tehlikesi vardır. İşte bu rivayetler buna cevaz vermektedir. Sadece İbn Ömer rivayetinde onun oruçlu olduğu ve akşam yemeği yerken ezanı hatta imamın kıraatini duymasına rağmen yemeğine devam ettiği anlatılır. Ancak bu durumun sadece ramazana veya oruçlu olan kişinin iftar açmasına has bir ruhsat olduğu konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Şerhlerde akşam yemeğinin ortaya getirilmesinin cemaatle namazı terk etme konusunda bir mazeret olduğu ifade edilerek, namazda kişinin nefsinin yemekle meşgul olmaması için bunun daha evla olduğu belirtilir.[677] Bizce bunun aile saâdeti ve eşlerin birbirlerine olan nezaketi ile de ilgisi vardır. Eşi yemek hazırlamış ve ortaya getirmiş, hatta evdeki çocuklar ve diğer insanlar da sofraya oturmuşlarsa, yemek yemeden kalkmanın nezaketen uygun olmayacağı da düşünülebilir.

3.5. Peygamberimizin (sav) Şişman Bir Sahâbîye İzin Vermesi

Hadisin sahâbî râvisi Enes b. Mâlik'tir. Ondan sadece Enes b. Sîrîn (ö. 118/736), ondan da Şu'be ve Hâlid el-Hazzâ rivayet etmektedir. Hâlid el-Hazzâ'nın yaptığı rivayetlerde Hz. Peygamber'in (sav) sadece ensardan birini ziyaret ettiği bilgisi yer alır. O kişinin kim olduğu veya şişman olup olmadığı bilgisi yoktur.

---

[677] İbn Receb, a.g.e, Cilt: VI, s. 99; İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, Cilt: II, s. 161; Kurtubî, Ebû Amr Yûsuf b. Abdullah, **el-İstizkâr**, (Thk. Sâlim Muhammed Ata, Muhammed Ali Muavviz), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 2000. Cilt: VIII, s. 505.

Şu′be b. el-Haccâc (ö. 160/776) rivayetini İbn Ca'd, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Dâvûd ve İbn Hibbân eserlerine almışlardır. Biz Sahîh-i Buhârî'dekini vermek istiyoruz:

حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ سِيرِينَ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: **قَالَ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ: إِنِّي لاَ أَسْتَطِيعُ الصَّلاَةَ مَعَكَ وَكَانَ رَجُلًا ضَخْمًا «فَصَنَعَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَعَامًا فَدَعَاهُ إِلَى مَنْزِلِهِ فَبَسَطَ لَهُ حَصِيرًا وَنَضَحَ طَرَفَ الحَصِيرِ فَصَلَّى عَلَيْهِ رَكْعَتَيْنِ» فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ آلِ الجَارُودِ لِأَنَسٍ بْنِ مَالِكٍ: أَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الضُّحَى؟ قَالَ: مَا رَأَيْتُهُ صَلَّاهَا إِلَّا يَوْمَئِذٍ**

Buhârî - Âdem - Şu′be - Enes b. Sîrîn - Enes b. Mâlik: "Ensardan bir adam dedi ki: 'Ben seninle namaz kılmaya güç yetiremiyorum.' Adam şişman birisiydi. Nebî (sav) için yemek hazırladı ve onu evine davet etti. Onun için bir hasır serdi. Hasırın bir köşesine su serpti de (Peygamberimiz) üzerinde iki rek′at namaz kıldı. Cârûd ailesinden bir adam Enes bin Mâlik'e dedi ki: 'Rasûlullah (sav) kuşluk (namazı) kılar mıydı?' Enes: 'O günden başka bu namazı kılarken görmedim' dedi."[678]

İbn Ca'd,[679] Ahmed b. Hanbel[680] ve Ebû Dâvûd da[681] rivayete yer vermişlerdir. İbn Hibbân Sahîh'inde kişiyi cemaate gelmekten men eden engelleri on ayrı bab altında incelemiş, bu rivayete de; (ذِكْرُ الْعُذْرِ الرَّابِعِ وَهُوَ السِّمَنُ الْمُفْرِطُ الَّذِي يَمْنَعُ الْمَرْءَ مِنْ حُضُورِالْجَمَاعَاتِ) "Dördüncü özürün zikri: O, kişiyi cemaate gelmekten men eden aşırı şişmanlıktır." isimli bab başlığı altında yer vermiştir.[682]

Hâlid el-Hazzâ (ö. 141/758) - Enes b. Sîrîn - Enes b. Mâlik tarîkiyle gelen rivayetler Buhârî'de ve İbn Hibbân'da yer alır. Yalnız bu rivayetlerde Peygamberimizi davet eden kişinin şişman olduğu bilgisi bulunmamaktadır.[683]

---

[678] Buhârî, Ezan, 41; Diğer rivayetler için bkz. Teheccüd, 33. İbn Hacer rivayetin sonunda Cârûd ailesinden bir kişi şeklinde bahsedilen kişinin Abdülhamid b. Müzir b. Cârûd olduğunu söyler. Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, Cilt: II, s. 158.

[679] İbn Ca'd, a.g.e, s. 178, H. no: 1148. Müellifin kendisi dışındakiler şeyhayn râvileridir. Kendisinden de sadece Buhârî ve Ebû Dâvûd rivayet etmiştir. Sikadır.

[680] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XIX, H. no: 12329, 12330, Cilt: XX, H. no: 12917, Cilt: XXI, H. no: 14101. Şuayb Arnaûd senedleri şeyhayn şartı üzere sahih demektedir.

[681] Ebû Dâvûd, Salât, 92.

[682] İbn Hibbân, **Sahîh,** Cilt: V, H. no: 2070.

[683] Buhârî, Edeb, 65; İbn Hibbân, **Sahîh,** Cilt: VI, H. no: 2309. Eserin muhakkiki Şuayb Arnaûd'a göre senedi sahih, râvileri sikadır.

3.5.1. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Hadisin hem "Şu'be - Enes b. Sîrîn - Enes b. Mâlik", hem de "Hâlid el-Hazzâ - Enes b. Sîrîn - Enes b. Mâlik" yoluyla gelen rivayetleri Buhârî'de ve yukarıda verdiğimiz diğer bazı kaynaklarda sahih senedlerle yer almaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi İbn Hacer evi ziyaret edilen şişman kişinin İtbân b. Mâlik (r.a.) olduğunu söylemiştir.[684] Ancak konuyla ilgili bazı rivayetlerde İtbân'ın evine Peygamberimiz (sav) Hz. Ebû Bekir'le (r.a.) gelmiştir. Enes b. Mâlik (r.a.) zikredilmemektedir. Enes rivayetlerinde ise olaya kendisinin şahit olduğu izlenimi edinmekteyiz. Ayrıca İtbân, mahallesindeki mescide gidememekten yakınırken Enes rivayetlerinde bahsedilen şişman kişi, Peygamberimizin arkasında namaz kılamamaktan yakınmaktadır. Bu nedenlerden dolayı olaylar ve kişiler farklı olabilir diye düşünmekteyiz. Bir ihtimal de İtbân b. Mâlik'in aynı zamanda şişman birisi olmasıdır.

Kaynaklarımızda yer alan birçok rivayetten anladığımız kadarıyla, ashabtan bazıları evlerinin bir köşesinde Peygamberimizin namaz kılmasını ve orayı musallâ edinmeyi seviyordu. Bu rivayette de şişman olan sahâbî cemaate gelmekte zorlandığından dolayı Peygamberimizi evine davet edip evinin bir köşesinde namaz kılmasını istemiştir. Peygamberimiz de bunu yaparak cemaate gelmeme hususunda ona ruhsat vermiş olmaktadır.

3.6. Tuvalet İhtiyacı Olan Önce İhtiyacını Gidersin

Cemaate iştirak etmeye engel olabilecek durumlardan birisi de kişinin tuvalet ihtiyacının gelmesidir. Böyle bir durum kişinin namazda huşûsunu bozabilir. Bu endişeden dolayı Peygamberimiz önce ihtiyacın giderilmesi, sonra namaz kılınmasını istemiştir. Konuyla ilgili hadisler Hz. Âişe ve Abdullah b. Erkam başta olmak üzere beş ayrı sahâbîden merfû olarak nakledilir.

[684] İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, Cilt: X, s. 500.

3.6.1. Hz. Âişe (ö. 58/678) Hadisi

Hadis, Hz. Âişe'nin kerdeş çocukları Kâsım b. Muhammed (ö. 106/724) ve Abdullah b. Muhammed (İbn Ebî Atîk) (ö. 63/682) tarafından nakledilmiştir. Yer aldığı en eski kaynak olan İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'indeki rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ أَبِي حَرْزَةَ شَيْخٍ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ وَأَثْنَى عَلَيْهِ خَيْرًا عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: **دَخَلَ بَعْضُ بَنِي أَخِي عَائِشَةَ إِلَيْهَا فَقَامَ إِلَى الْمَسْجِدِ فَقَالَتْ لَهُ: اجْلِسْ إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا يُصَلِّي أَحَدُكُمْ بِحَضْرَةِ طَعَامٍ وَلَا هُوَ يُدَافِعُ الْأَخْبَثَيْنِ»**

İbn Ebî Şeybe - Hüseyin b. Ali - Ebû Harze - Kâsım b. Muhammed: "Hz. Âişe'nin kardeş çocuklarından birkaçı yanına girmişti. (Birisi) mescide gitmek için ayağa kalktı. Hz. Âişe ona: 'Otur! Şüphesiz ben Rasûlullah'ın (sav): *Sizden birinize yemek getirilince ve büyük ve küçük abdest bozma ihtiyacı gelince namaz kılmaz (kılmasın)* buyurduğunu işittim' dedi."[685]

İshâk b. Râhûye[686] ve Ahmed b. Hanbel,[687] benzer ifadelerle rivayeti naklederler. Müslim ve Ebû Dâvûd ise Kâsım b. Muhammed'in amcasının oğlu Abdullah b. Muhammed (İbn Ebî Atîk)'den rivayeti naklederler. Buna göre Hz. Âişe validemizin oturmasını istediği kişi Kâsım'ın kendisidir. Bu rivayetlerin senedleri de sahihtir.[688]

3.6.2. Abdullah b. Erkam (ö. 24-36/644-656) Hadisi

Abdullah b. Erkam (r.a.) Peygamberimizin (sav) diplomatik yazışmalarını idare eden bir sahâbî olup, kendisi vahiy kâtipliği de yapmıştır.[689] Ondan gelen konumuzla ilgili rivayetler Sahîhayn dışında birçok kaynakta yer almaktadır. Bulunduğu en erken kaynak Muvattâ'daki rivayeti verelim:

---

[685] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 7940. Ebû Harze Ya'kûb b. Mücâhid (ö. 150/767) Müslim'in râvilerindendir. Senedi Müslim'in şartlarına göre sahihtir.

[686] İshâk b. Râhûye, a.g.e, Cilt: II, H. no: 1169. Senedde mübhem râvi vardır ancak bunun Hz. Âişe'nin iki kardeş çocuğundan birisi olduğu diğer rivayetlerden anlaşılmaktadır.

[687] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XL, H. no: 24166, 24270. İkincisi mükerrerdir. Arnaûd'a göre senedi sahihtir.

[688] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 67. Müslim rivayeti birisi hasen, öbürü sahih iki ayrı senedle vermektedir.); Ebû Dâvûd, Tahâret, 41. Şuayb Arnaûd'a göre isnadı sahih, ricâli sikadır.

[689] İsmail Lütfi Çakan, "*Abdullah b. Erkam*," **DİA**, İstanbul 1988, Cilt: I, s. 102.

عَنْ مَالِكٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ **أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْأَرْقَمِ كَانَ يَؤُمُّ أَصْحَابَهُ فَحَضَرَتِ الصَّلَاةُ يَوْمًا فَذَهَبَ لِحَاجَتِهِ ثُمَّ رَجَعَ. فَقَالَ إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمُ الْغَائِطَ فَلْيَبْدَأْ بِهِ قَبْلَ الصَّلَاةِ»**

Mâlik - Hişam b. Urve - Babası (Urve b. Zübeyr): "Abdullah b. Erkam arkadaşlarına imamlık yapıyordu. Bir gün namaz vakti geldi. O da (tuvalet) ihtiyacını gidermeye gitti. Sonra döndü ve dedi ki: Ben Peygamber'i (sav) şöyle derken işittim: *'Sizden biriniz tuvaletini yapmak isterse namazdan önce bunu yapsın.'"*[690]

Hişâm b. Urve b. Zübeyr (ö. 146/763) çoğu cerh alimince sika kabul edilir ancak tedlîs yapmakla itham edilmiştir. Onun ömrünün sonlarına doğru Irak'a gittiği, yanında kitapları olmadığı için orada naklettiği rivayetlerde bazen tedlîs yaptığı, babası Urve b. Zübeyr'den duymadığı rivayetleri duymuş gibi naklettiği iddia edilir. Bu nedenle Ahmed b. Hanbel ondan Medinelilerin yaptığı nakiller daha güvenilirdir demiştir.[691] Dolayısıyla Medineli olan Mâlik'in rivayetinin senedi bize göre sahihtir.

Rivayet benzer ifadelerle İmam Şâfiî,[692] Abdürrezzâk,[693] Humeydî,[694] Ahmed b. Hanbel,[695] Dârimî,[696] İbn Mâce,[697] Ebû Dâvûd,[698] Tirmizî[699] ve Nesâî[700] tarafından da nakledilmektedir.

Çoğu sahih senedlere sahip bu rivayetlerin bazılarında Hz. Peygamber'in (sav) sözü: *"Eğer namaza başlanmış ve sizden birinizin de tuvalet ihtiyacı gelmişse önce tuvalet ihtiyacını gidersin*." şeklinde daha açık ifadelerle nakledilir.

---

[690] Mâlik, **Muvattâ**, Kasru's-Salât fi's-Sefer, 49 Sahâbî râvisi olan Urve b. Zübeyr dışındakiler şeyhayn ricâlidir. Onun da sünen-i erbaa'da rivayetleri mevcuttur.

[691] Bkz. İbn Receb, **Şerhu İlelü't-Tirmizî**, (Thk. Hammâm Abdurrahman Saîd), Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1987, Cilt: II, s. 769; M. Yaşar Kandemir, "*Hişâm b. Urve*", **DİA**, İstanbul, 1998, Cilt: XVIII, s. 155-156.

[692] Şâfiî, **Müsned,** Cilt: I, H. no: 325, 326. ilk rivayetin senedi Muvattâ'daki ile aynıdır. İkinci rivayette müellif hadisi aldığı şeyhinin ismini vermemiş, "bana sika bir râvi rivayet etti" şeklinde mübhem ifade kullanmıştır.

[693] Adürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1759, 1761. İkinci rivayet, senedde Urve b. Zübeyr düştüğü için munkatı'dır.

[694] Humeydî, a.g.e, Cilt: II, H. no: 986. Sahâbî râvisi dışındaki ricâli şeyhayn ricâlidir.

[695] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXV, H. no: 15959, Cilt: XXVI, H. no: 16400. İsnadlarındaki sahâbî dışındaki ricâli şeyhayn ricâlidir.

[696] Dârimî, Cilt: II, H. no: 1462. Râvileri sikadır.

[697] İbn Mâce, Tahâret, 114. Elbânî sahih demektedir.

[698] Ebû Dâvûd, Tahâret, 41.

[699] Tirmizî, Cilt: I, H. no: 142. Tirmizî hadise hasen sahih demektedir.

[700] Nesâî, **Sünenü'l-kübrâ,** Cilt: II, H. no: 927; **Sünen**, Cilt: II, H. no: 852. Senedler aynıdır. Elbânî'ye göre sahihtir.

3.6.3. Hadisin Diğer Rivayetleri

Yukarıda verdiğimiz sahâbîlerin dışında hadisi Ebû Hureyre, Ebû Ümâme ve Sevbân da nakletmişlerdir.

Ebû Hureyre'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber'in (sav): *"Sizden biriniz (tuvalet ihtiyacı geldiğinden) sıkıntı içindeyken namaza durmasın"* dediği belirtilir. İbn Ebî Şeybe,[701] İshâk b. Râhûye,[702] Ahmed Hanbel[703] ve Ebû Dâvûd[704] rivayete yer verirler. Dipnotlarda belirttiğimiz gibi hem sahih hem de zayıf senedlere sahiptir.

Ebû Ümâme rivayeti merfû olarak: *"Sizden biriniz sıkışık olduğunda namaza gelmesin"* ifadesiyle nakledilir. Bütün nakilleri; "Muâviye b. Sâlih - Sefer b. Nüseyr - Yezîd b. Şurayh - Ebû Ümâme" tarîkiyle gelir. Seneddeki Sefer b. Nüseyr el-Ezdi'yi (ö. 133/751) İbn Hibbân Sikât'ına alsa da hakkında Darekutnî "velâ yu'teberu bihî (itibar edilmez)" demiştir. Kütüb-i Sitte içinde sadece İbn Mâce onun hadisini rivayet eder. O da bu rivayettir.[705] Gerek M. Fuâd Abdülbâkî gerekse Şuayb Arnaûd bu râviden dolayı senedin zayıf olduğu kanaatindedirler. Rivayet İbn Ebî Şeybe,[706] Ahmed b. Hanbel[707] ve İbn Mâce'de[708] yer almaktadır.

Peygamberimizin azatlısı olan Sevbân b. Bücdüd'den (ö. 54/674) gelen rivayette, yapılması yasak olan üç şey sayılır. Bunlardan biri de sıkışıkken tuvalete gidip rahatlamadıkça namaz kılmaktır. Ahmed b. Hanbel,[709] İbn Mâce,[710] Ebû Dâvûd[711] ve Tirmizî[712] bu rivayeti tahriç ederler. Rivayetlerin senedleri zayıftır.

---

[701] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 7935. Hadisi Ebû Hureyre'den nakleden Yezîd b. Abdurrahman el-Evdî (ö. ?) çoğunlukla *"sika"* olarak değerlendirilmiş ama *"sadûk"* değerlendirmesi de yapılmıştır. Tirmizî ve İbn Mâce râvilerindendir. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: XXXII, s. 186-187 Diğer râvileri sika ve şeyhayn râvileridir.

[702] İshâk b. Râhûye, a.g.e, Cilt: I, H. no: 467. İbn Ebî Şeybe rivayetinin senediyle aynıdır.

[703] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XV, H. no: 9698; Cilt: XVI, H. no: 10092. Arnaûd, hadisin sahih olduğunu ama Dâvûd b. Yezîd el-Evdî'nin (ö. 151/768) zayıf bir râvi olması nedeniyle senedlerin zayıf olduğunu söyler.

[704] Ebû Dâvûd, Tahâret, 41. Elbânî sahih der. M. Fuad Abdülbakî ricâlinin sika olduğunu söyler.

[705] Bkz. İbn Hacer, **Tehzîb,** Cilt: IV, s. 106; Mizzî, a.g.e, Cilt: XI, s. 134-135.

[706] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 7934

[707] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXVI, H. no: 22152, 22241, 22255. Arnaûd, Sefer b. Nüseyr nedeniyle senedlerin zayıf olduğunu söyler.

[708] İbn Mâce, Tahâret, 114. M Fuâd Abdülbâkî isnaddaki Sefer b. Nüseyr'in zayıf olması nedeniyle isnadının zayıf olduğunuı belirtir.

[709] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXVII, H. no: 22415, 22416. Arnaûd'a göre hadis "sahih ligayrihîdir. Seneddeki Yezîd b. Şurayh el-Hadramî (ö. ?) hakkında yapılan tenkitler nedeniyle senedi zayıftır.

[710] İbn Mâce, Tahâret, 114 (619). Yukarıda belirtilen Yezîd b. Şurayh bu senedde de mevcuttur. Ayrıca seneddeki Bakiyye b. Velîd (ö. 197/812) zayıf râvilerden çokça tedlîs yapmakla itham edilmiş, "haddesenâ" ve

Ayrıca hadisin mürsel[713] ve mevkûf[714] rivayetleri de mevcuttur.

3.6.4. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Hadis yukarıda belirtildiği gibi beş ayrı sahâbîden çoğunlukla sahih senedlerle rivayet edilmiş olup hasen ve zayıf senedleri de mevcuttur.

Kur'ân, ibadette huşû üzerinde önemle durur. Nitekim mü'minlerin vasıfları sayılırken; "*Onlar namazlarında huşû içindedirler*" (Mü'minûn, 23/2) buyrulur. Tuvalet ihtiyacı gelen bir kişi böyle sıkışık bir durumda huzurlu ve huşû içinde namaz kılamayacağı için önce tuvalet ihtiyacını gidermelidir. Hz. Peygamber (sav) huşûya o kadar önem vermiştir ki namaza gelirken acele etmeyi bile uygun bulmamış, "*sukûneti terk etmeyin, neresinde yetişirseniz kılın, kaçırdığınızı da tamamlayın*" buyurmuştur.[715]

Peygamberimizin bütün yaşantısında olduğu gibi ibadetlerinde de tabiî ve insanî ihtiyaçları göz ardı etmediğini görmekteyiz. Onda ibadetler hayatı zorlaştıran, kişiyi yapmacık ve zorlama ritüellere boğan uygulamalar değildir. Bazen seferde (nafile) namazı deve üzerinde kılmış,[716] bazen namaz kıldırırken torununu kucağına almıştır.[717] Benzer birçok olay bize göstermektedir ki, ona göre namaz bir tören değil, Allah'a kulluktur. Bu da sadece bedenle değil bedenin yanında kalp huzuru ve huşû ile sağlanabilir.

Tuvalet ihtiyacını gidermek isteyen kişi hem bununla, hem de sonradan abdest alması gerektiğinden hayli vakit kaybedecektir. Bu nedenle cemaatle namaza yetişemeyebilir. Bu haberler bize Peygamberimizin bu duruma ruhsat verdiğini açıkça göstermektedir.

"ahberenâ" diyerek rivayet ettikleri güvenilir, diğerleri zayıftır denmiştir. Bkz. Zehebî, **Mîzân**, Cilt: I, s. 331. Mizzî, Cilt: IV, s. 192-200. Buradaki rivayeti "an'ane" iledir. Senedi bize göre zayıftır.

[711] Ebû Dâvûd, Tahâret, 41. Arnaûd'a göre senedi zayıftır.

[712] Tirmizî, Cilt: II, H. no: 357. Tirmizî hadise "hasen" der. Verdiği senedlerin ikisi de yukarıda ifade edilen sebeplerden dolayı zayıftır. Elbânî de metnin sadece konumuzla ilgili kısmının sahih olduğını söyler.

[713] Bkz. Adürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1757. Hasan Basrî'nin mürselidir.

[714] Bkz. Mâlik, **Muvattâ**, Kasru's-salât, 50 (I, 160); Adürrezzâk, Cilt: I, H. no: 1762; İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** Cilt: II, H. no: 7929, 7930, 7931. Bu mevkûf rivayetler Hz. Ömer'e aittir.

[715] Buhârî, Ezan, 20; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 28.

[716] Bkz. Buhârî, Vitir, 6, Taksîru's-salât, 7; Müslim, Salât, 248, Salâtü'l-müsafirîn, 31.

[717] Bkz. Buhârî, Salât, 106, Edeb,18; Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 41.

3.7. Peygamberimiz (sav) ve Arkadaşlarının Hayber Seferi Dönüşünde Sabah Namazına Uyanamaması.

Peygamberimiz (sav) ashabından bazılarıyla Hayber Seferinden Medine'ye dönerlerken gece uyumuşlar ama sabah namazı vaktinde uyanamamışlardır. Konuyla ilgili rivayetler Ebû Katâde, Ebû Hureyre, İmrân b. Husayn, ve Ebû Cuhayfe'den gelmektedir.

3.7.1. Ebû Katâde (ö. 54/674) Hadisi

Rivayetin Buhârî'deki tarîki şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: **سِرْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً فَقَالَ: بَعْضُ القَوْمِ: لَوْ عَرَّسْتَ بِنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «أَخَافُ أَنْ تَنَامُوا عَنِ الصَّلاَةِ» قَالَ بِلاَلٌ: أَنَا أُوقِظُكُمْ فَاضْطَجَعُوا وَأَسْنَدَ بِلاَلٌ ظَهْرَهُ إِلَى رَاحِلَتِهِ فَغَلَبَتْهُ عَيْنَاهُ فَنَامَ فَاسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ طَلَعَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَقَالَ: «يَا بِلاَلُ أَيْنَ مَا قُلْتَ؟» قَالَ: مَا أُلْقِيَتْ عَلَيَّ نَوْمَةٌ مِثْلُهَا قَطُّ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ قَبَضَ أَرْوَاحَكُمْ حِينَ شَاءَ وَرَدَّهَا عَلَيْكُمْ حِينَ شَاءَ يَا بِلاَلُ قُمْ فَأَذِّنْ بِالنَّاسِ بِالصَّلاَةِ» فَتَوَضَّأَ فَلَمَّا ارْتَفَعَتِ الشَّمْسُ وَابْيَاضَّتْ قَامَ فَصَلَّى**

Buhârî - İmrân b. Meysere - Muhammed b. Fudayl - Husayn - Abdullah b. Ebû Katâde - Babası (Ebû Katâde): "Nebî (sav) ile bir gece yürüdük. İnsanların bir kısmı 'Ya Rasûlallah bize mola yaptırsan' dediler. '*Uyuyup namazı kaçırmanızdan korkuyorum'* buyurdu. Bilâl: 'Ben sizi uyandırırım' deyince onlar da yattılar. Bilâl de sırtını bineğine yasladı. Gözleri (ndeki uyku) ona galebe çaldı. Peygamberimiz (sav) uyandığında güneş doğmuştu. Dedi ki: '*Ey Bilâl! Hani söylediğin nerede kaldı?*' (Bilâl) de: 'Üzerime hiç bu kadar uyku çökmemişti' dedi. (Rasûlullah) buyurdu ki: '*Muhakkak ki Allah ruhlarınızı dilediğinde aldı, dilediğinde de geri verdi. Yâ Bilâl! Kalk da insanlara namazı ilan et (ezan oku).'* Ardından Rasûlullah Abdest aldı, güneş yükselip bembeyaz olunca kalktı ve namaz kıldırdı."[718]

[718] Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 36.

Hadisi daha erken kaynaklar olan Ma'mer b. Raşid, Adürrezzâk, İbn Ca'd ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde de görmekteyiz.[719]

Oldukça uzun olan Müslim rivayetinde Peygamberimizin (sav): *"Dikkat edin! Uyku (sebebiyle namazı kaçırmak) ta kusur yoktur. Kusur ancak diğer namazın vakti gelinceye kadar namazı kılmayandadır. Kim ki uyuyup kalırsa uyandığında (kaçırdığı) o namazı kılıversin. Ertesi gün de o namazı vaktinda kılsın."* dediği belirtilir.[720]

İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî de rivayeti sahih senedlerle nakletmişlerdir.[721]

3.7.2. Ebû Hureyre (ö. 58/678) Hadisi

Rivayeti Ebû Hureyre'den Ebû Hâzım (ö. 84/703) ve Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) nakletmişlerdir. Yer aldığı en erken kaynak İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'idir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ **عَرَّسْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَلَمْ نَسْتَيْقِظْ حَتَّى آذَتْنَا الشَّمْسُ فَقَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لِيَأْخُذْ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ بِرَأْسِ رَاحِلَتِهِ ثُمَّ لْيَتَنَحَّ عَنْ هَذَا الْمَنْزِلِ ثُمَّ دَعَا بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَصَلَّى**

İbn Ebî Şeybe - Muhammed b. Fudayl - İsmâil - Ebû Hâzım - Ebû Hureyre: "Bir gece Nebî (sav) ile beraber konakladık. Güneş (in ışıkları) bizi rahatsız edene dek uyanmadık. Peygamber (sav) bize dedi ki: *'Sizden herkes bineğini sürsün de buradan uzaklaşsın.'* (Peygamberimiz) sonra su isteyip abdest alarak iki secde yaptı. Sonra

---

[719] Ma'mer b. Râşîd, **Câmi'**, Cilt: XI, H. no: 20538. Senedi sahihtir; Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 2240. Biri zayıf öbürü sahih iki ayrı senedle rivayeti aktarır; İbn Ca'd, a.g.e, s. 450, H. no: 3075. Seneddeki Abdullah b. Rebâh Müslim râvilerindendir. Sened Müslim'in şartı üzere sahihtir; Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXVII, H. no: 22546, 22547, 22548, 22575, 22611. İsnadları Arnaûd'a göre sahihtir.

[720] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 311. Müslim'in hadisi aldığı Şeybân b. Ferrûh Ebû Muhammed el-Habetî (ö. 235/849) hakkında bazı cerh alimleri *"sadûk, hasenü'l-hadis"* gibi değerlendirmeler yapımıştır. Bkz. Zehebî, **Siyer,** Cilt: XI, s. 101.

[721] İbn Mâce, Salât, 10. M. Fuad Abdülbâkî senedinin sahih olduğunu söylemiştir; Ebû Dâvûd, Salât. 11. Buradaki üç rivayetin senedi de Arnaûd'a göre sahihtir; Tirmizî, Cilt: I, H. no: 177. Tirmizî bu rivayete hasen sahih demektedir; Nesâî, **Sünen**, Cilt: I, H. no: 615, 616, 617, Cilt: II, H. no: 846. Elbânî rivayetlere sahih demektedir.

namaz için kamet getirildi de namazı kıldırdı."[722] Bize göre bu rivayetin senedi hasendir.[723]

İshâk b. Râhûye hasen,[724] Ahmed b. Hanbel de Müslim'in şartı üzere sahih senedlerle[725] rivayeti nakletmişlerdir.

Müslim'deki iki rivayetten birinde Peygamberimizin (sav) şunları söylediği nakledilir: *"Namazı unutan hatırlayınca hemen kılıversin. Zîra Allah Azze ve Celle buyurdu ki: "Beni anmak için namazı kıl.'"* (Tâhâ, 20/14)[726]

İbn Mâce,[727] Ebû Dâvûd,[728] Tirmizî,[729] Nesâî[730] ve daha sonraki birçok eser rivayeti nakletmektedir.

3.7.3. İmrân b. Husayn (ö. 52/672) Hadisi

Rivayeti İmrân'dan Ebû Recâ el-Utârıtî (ö. 105/723) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) nakletmişlerdir. Hadis otoritelerinin bir kısmı Hasan-ı Basrî'nin İmrân'dan hadis işitmediği ve bu rivayetlerin mürsel olduğu kanaatindedirler. Oldukça yaygın olmasına rağmen Buhârî ve Müslim'in sadece Ebû Recâ rivayetlerine yer vermeleri de bundan olsa gerektir. Buhârî'deki uzunca rivayetin ilgili kısmının tercümesi şu şekildedir:

Buhârî - Yahyâ b. Sai'd - Ebû Reca - İmrân: "Biz Nebî (sav) ile yolculuk yapıyorduk. Gecenin sonuna kadar yürüdük. (Nihayet) Öyle bir uyku bastırdı ki yolcu için bundan daha tatlısı yoktur. Bizi güneşin sıcağından başka uyandıran

---

[722] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: I, H. no: 4737, Cilt: VII, H. no: 36098.
[723] Müellif'in hadisi aldığı hocası Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî (ö. 295/907) hakkında *"sadûk, leyse bihî be'sün"* gibi değerlendirmeler yapılmış, ayrıca Şiîlikle itham edilmiştir. Bkz. Mizzî a.g.e, Cilt: XXVI, s. 293.
[724] İshâk b. Râhûye, a.g.e, Cilt: I, H. no: 198.
[725] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XV, H. no: 9534.
[726] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 309, 310. İlk rivayet hem Ebû Hureyre'den uyuyup kalmayla ilgili gelen rivayetlerden hem de birçok kaynakta yer alan ve bizim de biraz sonra yer vereceğimiz namazı unutmayla ilgili rivayetlerden farklıdır. Burada sanki ikisi birleştirilmiş gibidir. Peygamberimiz uyunamayıp sabah namazını bu nedenle kaçırdıktan sonra neden "*Namazı unutan hatırlayınca hemen kılıversin…"* desin ki? Doğal olarak uyumayla ilgili bir şey söylemiş olmalıdır. Dolayısıyla bu haliyle bize göre rivayet problemlidir.
[727] İbn Mâce, Salât, 10. Rivayete göre olay Hayber Gazvesi dönüşü meydana gelmiştir. Elbânî sahih demektedir.
[728] Ebû Dâvûd, Salât. 11. Rivayetlere göre de olay Hayber dönüşü meydana gelmiştir. Arnaûd'a göre buradaki iki rivayetin senedleri de sahihtir.
[729] Tirmizî, Cilt: V, H. no: 3163. Elbânî diğer rivayetlerini göz önünde bulundurarak hadise sahih demektedir. Ancak senedi zayıftır.
[730] Nesâî, **Sünen**, Cilt: I, H. no: 618, 619, 620, 623. Elbânî rivayetlere sahih der.

olmadı. İlk uyanan falanca, sonra falanca, daha sonra da falanca oldu. - Onların isimlerini Ebû Recâ söyledi ama Avf unutmuştur. Sonra dördüncü olarak Ömer b. Hattab uyandı. - Nebî (sav) uyuduğunda kendisi uyanmadıkça uyandırılmazdı. Zira biz ona uykusunda ne olduğunu bilmezdik. Ömer - ki celadetli biriydi - uyandı ve insanların başına geleni görünce yüksek sesle tekbir getirdi. Peygamber (sav) onun sesiyle uyanana kadar yüksek sesle tekbire devam etti. Uyanınca ona başlarına geleni şikâyet ettiler. '*Zarar yok'* veya *'zarar vermez hareket ediniz'* dedi. Kendisi de hareket etti. Fazla yol almadan indi abdest suyu isteyerek abdest aldı. Namaza çağrı yapıldı da kendisi insanlara namaz kıldırdı…"[731]

Tayâlisî'nin rivayetinde Peygamberimiz (sav) ve yanındakilerin namazdan önce teyemmüm aldıkları belirtilir. Senedindeki râvilerden birinin adı karıştırıldığı için yanlış verilmiştir. Bu nedenle senedi zayıftır.[732] Abdürrezzâk'taki muhtasâr rivayeti İmrân b. Husayn'dan Hasan-ı Basrî nakletmiştir.[733] Bazı otoriteler onun İmrân'dan hadis işitmediğini söylemişlerdir.[734] İbn Ebî Şeybe sağlam bir senedle rivayeti nakleder.[735]

Ahmed b. Hanbel'deki dört ayrı İmran hadisinden biri olan Ebû Recâ el-Utârıtî (ö. 105/723) rivayeti Arnaûd'a göre sahihtir. Diğerlerini ise Hasan-ı Basrî rivayet etmiştir ki Arnaûd onun İmran'dan hadis işitmediğini, bu nedenle bunların mürsel olduğunu belirtir.[736]

Dârimî'nin naklettiği rivayette bir sahâbî'nin cünüplük nedeniyle cemaate katılmaması üzerine Hz. Peygamber'in (sav) ona teyemmüm almasını emrettiği bilgisi yer alır. Râvileri şeyhayn râvileridir ve sikadırlar.[737]

Müslim sahih senedle[738] ve Ebû Dâvûd da[739] mürsel kabul edilen bir senedle rivayete yer verirler. Rivayet daha sonraki birçok kaynakta da mevcuttur. Biz bu kadarını yeterli görüyoruz.

---

[731] Buhârî, Teyemmüm, 6; Menâkıb, 25.
[732] Tayâlisî, Cilt: II, H. no: 897.
[733] Abdürrezzâk, Cilt: I, H. no: 2241.
[734] İbn Hacer, **Tehzîb**, Cilt: II, s. 268.
[735] İbn Ebî Şeybe, Cilt: I, H. no: 4756. Râvileri şeyhayn râvileri olup sikadırlar.
[736] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXIII, H. no: 19872, 19898, 19964,19991.
[737] Dârimî, Cilt: I, H. no: 770.

Hadisin bunlardan başka, kaynaklarada az da olsa hasen ve sahih senedlerle gelen Ebû Cuhayfe[740] (ö. 74/693) rivayetlerine de rastlamaktayız.

3.7.4. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Dört ayrı sahâbîden merfû ve muttasıl olarak nakledilen hadis Kütüb-i Sitte başta olmak üzere birçok kaynakta Ebû Cuhayfe dışındaki diğer üçünden büyük ölçüde sahih senedlerle gelir. Ebû Cuhayfe'den ise bir kısmı sahih bir kısmı de hasen senedlerle gelmektedir.

Bu rivayetlere göre Peygamberimiz (sav) ve ashabı Hayber Fethi dönüşü konakladıkları yerde uyumuşlar, güneş doğana dek uyanamamış ve sabah namazının vaktini kaçırmışlardır. Hz. Peygamber (sav) kerahat vaktinin çıkması ve güneşin biraz yükselmesi için bir müddet yürümüş, ardından sünnetini kıldıktan sonra farzını cemaatle kıldırmıştır. Rivayetlerin bazılarında çok uzun ve başka birçok mevzuyu içine alan anlatımlar vardır. Ayrıca olayın Huneyn dönüşü meydana geldiğini ifade eden rivayetler de vardır ve bir defa mı yoksa iki defa mı meydana geldiği tartışılmıştır. Çalışmamızın kapsamını aştığı için biz bunlara değinmedik.

Hadise göre insan uyuma nedeniyle namazın edasını kaçırabilir. Yalnız önceden, vaktinde uyanabilmek için tedbir almalıdır, zira rivayetlerin bir kısmında Peygamber Efendimizin (sav) Bilâl'i kendilerini sabah namazına uyandırmaları için bekçi olarak vazifelendirdiği belirtilir. Kanaatimize göre namazın edasını kaçırma konusunda tedbirlere rağmen uyuyup kalmak mazeret olarak görülebiliyorsa aynı durum cemaate katılma konusunda da mazeret teşkil edecektir.

Öbür yandan bu rivayetler bize, her ne kadar vahiy alsa da Rasûlullah'ın (sav) bir insan olduğunu ve bu haliyle güzel ve bize örnek olduğunu hatırlatmaktadır. Yine onun yaşadığı olumsuzlukların bile bizim için rahmet ve kolaylıklara vesile olduğunu görmekteyiz.

3.8. Namazı Unutan Hatırlayınca Hemen Kılsın

---

[738] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 312.
[739] Ebû Dâvûd, Salât. 11. Bu da Hasan Basrî rivayeti olup Arnaûd'a göre mürseldir.
[740] Bkz. İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: II, H. no: 4738; Ebû Ya'lâ, a.g.e, Cilt: II, H. no: 895.

Bu konudaki hadisler Enes b. Mâlik, Semure b. Cündeb ve Ebû Hureyre'den gelmektedir. Enes Rivayetleri Kütüb-i Sitte ile beraber birçok üçüncü asır hadis telifâtında yer alır.

3.8.1. Enes b. Mâlik (ö. 93/711) Hadisi

Rivayeti Enes'ten sadece Katâde nakletmiştir. Ancak Muvattâ'dan başlayarak birçok kaynakta tabiînin büyüklerinden olan Saîd b. Müseyyeb'den (ö. 94/713) gelen mürsel rivayetleri vardır. Biz merfû rivayetleri ele alacağız. Buhârî'deki nakil şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالاَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: **" مَنْ نَسِيَ صَلاَةً فَلْيُصَلِّ إِذَا ذَكَرَهَا لاَ كَفَّارَةَ لَهَا إِلَّا ذَلِكَ {وَأَقِمِ الصَّلاَةَ لِذِكْرِي}** [طه: 14] **"**

Buhârî - Ebû Nuaym - Mûsâ b. İsmâil - Hemmâm - Katâde - Enes b. Mâlik- Nebî (sav): "*Kim bir namazı unutursa hatırlayınca hemen kılsın. Onun bundan başka bir keffâreti yoktur.(Rabbimiz buyurur ki): 'Bani anmak için namaz kıl.'"* (Tâhâ, 20/14) Buhârî rivayetin devamında Katâde'nin Enes'ten "an'ane" ile değil de "haddesenâ" (حَدَّثَنَا) lafzıyla yaptığı nakli içeren farklı bir senede yer verir.[741]

Hadisi İbn Ca'd[742] ve İbn Ebî Şeybe,[743] sahih senedlerle naklederler.

Ahmed b. Hanbel'deki yedi rivayetten birinde; (إِذَا رَقَدَ أَحَدُكُمْ عَنِ الصَّلَاةِ أَوْ غَفَلَ) *"Biriniz uyur kalır veya gaflete düşüp namazı ihmal ederse…"* ifadeleri yer alır.[744] Şuayb Arnaûd bu rivayetlerin bir tanesinin Buhârî şartı üzere diğerlerinin şeyhayn şarı üzere sahih olduğunu belirtir.

---

[741] Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 37.
[742] İbn Ca'd, a.g.e, s. 455, H. no: 3109. Rivayetin senedi sahihtir.
[743] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt: I, H. no: 4735, Cilt: VII, H. no: 36095. Seneddeki Eyyûb Ebu'l-Â'lâ (ö. 140/757) *"sadûk, hasenü'l-hadis"* gibi değerlendirmelere konu olmuştur. Bkz. Mizzî, a.g.e, Cilt: III, s. 492. Diğer râviler sikadırlar. Bu nedenle bu senedler hasendir.
[744] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XIX, H. no: 11972, Cilt: XX, H. no: 12909, Cilt: XXI, H. no: 13550, 13822, 13848, 14007.

Rivayeti diğer Kütüb-i Sitte müellifleri de sahih senedlerle nakletmişlerdir.[745]

3.8.2. Semure b. Cündeb (ö. 58/677) Hadisi

Bu rivayet Kütüb-i Sitede yer almaz. Ahmed b. Hanbel, Rûyânî (ö. 307/919) ve daha sonraki bazı eserlerde rivayete rastlamaktayız. Rûyânî rivayetinin senedi sağlam olduğu için biz onu vereceğiz:

نَا ابْنُ مَعْمَرٍ نَا أَبُو الْوَلِيدِ نَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ عَاصِمٍ الْأَحْوَلِ عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ عَنْ سَمُرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: **«مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّ إِذَا ذَكَرَهَا وَمِنَ الْغَدِ لِلْوَقْتِ»**

Rûyânî - İbn Ma'mer - Ebu'l-Velîd - Hammâd b. seleme - Âsımü'l-Ahvel - Ebû Miclez - Semure - Nebî (sav): *"Bir namazı unutan onu hatırlayınca hemen kılsın. Ertesi gün de (o namazı) vaktinde kılsın."*[746]

Hadisin Rûyanî'deki bu rivayetinin senedinde bulunan râvilerin tamamı şeyhayn râvileri olup sikadırlar. Dolayısıyla rivayet sahihtir. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği iki rivayetin senedleri ise Arnaûd'a göre zayıftır.[747] "Rivayetin sonraki bazı kaynaklarda sahih ve zayıf tarîkleri mevcuttur.

3.8.3. Ebû Hureyre (ö. 58/678) Hadisi

Müslim, İbn Mâce ve Ebû Dâvûd rivayetlerinde Hz. Peygamberin (sav) Hayber dönüşü bir gece uyuyup kaldığı için ashabıyla beraber sabah namazına kalkamamasını anlatan olayın ardından: *"Namazı unutan hatırlayınca hemen kılıversin. Zîra Allah Azze ve Celle buyurdu ki: "Beni anmak için namazı kıl.'"* (Tâhâ, 20/14) dediği nakledilir ki, konu uyuyup kalmak olduğu halde Peygamberimizin uyumaya değil de unutmaya vurgu yapması uzak bir ihtimaldir. İki

[745] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 314, 315, 316; İbn Mâce, Salât, 10; Ebû Dâvûd, Salât, 11; Tirmizî, Cilt: I, H. no: 178; Nesâî, **Sünen**, Cilt: I, H. no: 613, 614. Tamamı sahih senedlerle nakledilmiştir.
[746] Rûyânî, a.g.e, Cilt: II, H. no: 860.
[747] Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Cilt: XXXIII, H. no: 2256, 2257.

ayrı rivayet ravilerden biri tarafından birleştirilmiş veya birisi hata etmiş olmalıdır. Elbânî bunlara sahih demiş olsa da bu nedenle bize göre bu rivayetler zayıftır.[748]

Tirmizî de aynı rivayeti eserine almış ama "gayr-ı mahfûz" yani şâz olduğunu söylemiştir. Bu rivayette unutmayla ilgili bölüm yer almaz. Onun rivayete şâz deme nedeni senette bulunan ve zayıf olan Sâlih b. Ebu'l-Ahdar'ın sika ravilere muhalefet ederek hadisi Ebû Hureyre'den nakletmesidir. Halbu ki Tirmizî'ye göre hadisin Saîd b. Müseyyeb - Zührî kanalıyla gelen sahih rivayetlerinin senedinde Ebû Hureyre bulunmaz.[749]

Nesâî'de Ebû Hureyre'den Saîd b. Müseyyeb kanalıyla gelen üç ayrı rivayette merfû olarak sadece unutmayla ilgili Peygamberimizin yukarıdaki sözlerini nakleder.[750] Elbânî bunlara sahih demiştir. Tirmizîye göre ise yukarıda nedenlerle bu senedler de zayıftır.

3.8.4. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Hadisin Enes Rivayeti Kütüb-i Sitte'de ve birçok üçüncü asır hadis kaynağında sahih senedlerle gelmiştir. Yalnız ilk iki tabakada ferttir. Kütüb-i Sitte'de yer almayan Semure rivayetleri ise Ahmed b. Hanbel'de zayıf, Rûyânî'de sahih senedlerle gelmektedir. Ebû Hureyre rivayetleri de Buhârî dışındaki Kütüb-i Sitte'de yer alır ama zayıf senetlere sahiptir.

Bu hadisin rivayetlerinin bir kısmı sadece; *"namazı unutarsanız ..."* şeklinde gelirken, bir kısmı da; *"namazı unutursanız veya uyuyup kalırsanız ..."* ifadeleriyle gelmektedir. Unutmak ve bazen uyuyup kalmak insânî zaaflardır. Bütün önlemleri alsak da bazen bunlardan korunmamız zordur. Bilindiği gibi Kur'ân'da: "*Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!...*" (Bakara, 2/286) diye dua

---

[748] Müslim, Mesâcid ve mevâdiu's-salât, 309; İbn Mâce, Salât, 10; Ebû Dâvûd, 11. Yukarıda izah etmeye çalıştığımız tutarsızlıkla ilgili ne hadisin şerhlerinde ne de eserleri tahkik edenlerin açaklamalarında bir bilgi bulamadık.

[749] Tirmizî, Cilt: V, H. no: 3163. Trimizî "gayr-ı mahfûz" tabirini şâz ve bu nedenle münker rivayetler için kullanır. Bkz. Selim Yılmaz, a.g.e, s. 71, 72. Tirmizî'nin kendi açıklamalarına rağmen Elbânî'nin bu rivayete sahih demesi manidardır. Ebû Dâvûd Şârihi Azimâbâdî ise buradaki unutma ifadesiyle uyumak kastedilmiştir der. Bkz. Azîmâbâdî, **Avnü'l-ma'bûd**, Cilt: II, s. 74.

[750] Nesâî, **Sünen,** Cilt: I, H. no: 618, 619, 620. Elbânî bu rivayetlere sahih demiştir. Ne var ki Tirmizî, Saîd b. Müseyyeb - Zührî kanalıyla gelen rivayetlerde Ebû Hureyre'nin bulunmadığını

etmemiz istenmektedir. Kanaatimizce aynı mazeretler oluştuğunda kişinin vakit namazlarını cemaatle kılma sorumluluğu da üzerinden kalkmış olur

4. BÖLÜM: VAKİT NAMAZLARININ CEMAATLE KILINMASIYLA İLGİLİ FIKHÎ HÜKÜMLER

Önceki bölümlerde konuyla ilgili hicrî ilk üç asırda telif edilmiş kaynaklardaki belli başlı hadisleri tespit ederek inceledik. Bunlar aynı zamanda fakîhlerin bu konudaki görüşlerinin delillerini oluşturmaktadır.

Cemaatle namazın fıkhî yönünü inceleyen müstakil Türkçe telif edilmiş bir esere ulaşamadık. Konuyla ilgili Türkçe yazılmış oldukça sınırlı sayıda makale bulunmaktadır.

Bunlardan birisi; "*Beş Vakit Namazın Cemaatle Edasına Dair Fıkhî Görüşler ve Değerlendirilmesi"* ismli Mustafa Kisbet'e ait makaledir. Makalede Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerdeki konuyla ilgili başlıca nasslara değinilerek cemaatle namazın hükmü, kadınların cemaatle namazı hususundaki görüşler ve cemaatle namaz ibadetinden muaf tutulmayı sağlayan durumlar incelenmektedir. Araştırmada bu konulardaki hükümler kadar içtihatlardaki kronolojik değişimler de tespit edilmeye çalışılmıştır.[751]

Konuyla ilgili başka bir çalışma da Bedrettin Çetiner'in tartışmalı bir ilmî toplantıda sunduğu "*Ferdi Namaz - Cemaatle Namaz, Sosyal ve ferdi işlevleri açısından namaz ve cami."* isimli tebliğidir. Yazar, geçerli bir mazeret olmadığı sürece beş vakit namazın farzlarının cemaatle eda edilmesi gerektiğini, aksi halde namazın kılınmış olamayacağını Kur'ân ve sünnetten delillerin yanı sıra sosyolojik ve psikolojik gerekçelerle ortaya koymaya çalışmaktadır.[752]

---

[751] Bkz. Mustafa Kisbet, "*Beş Vakit Namazın Cemaatle Edasına Dair Fıkhî Görüşler ve Değerlendirilmesi."* **İslâmî İlimler Dergisi**, Cilt: XIII, sayı. 13, s. 265-294, 2018

[752] Bkz. Bedrettin Çetiner *"Ferdi Namaz - Cemaatle Namaz",* ***Sosyal ve ferdi işlevleri açısından namaz ve cami.*** Tartışmalı İlmî Toplantı, Üsküdar Belediyesi Altunizade Kültür Merkezi, İstanbul 2008, s. 151-160

Bunlardan başka bilhassa kadınların cemaate iştirakinin fıkhî yönünü inceleyen Türkçe makaleler ile bir kısmı akademik olmayan Arapça kitap,[753] tez[754] ve makaleler[755] mevcuttur.

Vakit namazlarını cemaatle kılmanın hükmü konusunda erken dönemlerden itibaren fukahâ ihtilaf etmiştir. Gerek delillerin yorumundaki farklılıklar, gerekse kavramlara yüklenen anlamlardaki farklılıklar önemli bir kavram karmaşasına sebep olmaktadır. Öyle ki bir eser bir fakîhin konuyla ilgili görüşünü farz-ı kifâye diye verirken, bir diğeri sünnet-i müekkede diye verebilmektedir. Bunların net olarak tespiti oldukça zordur. Biz tezimizin bu son bölümünde genel eğilimleri göstermek ve kullandıkları delilleri tahlil edebilmek maksadıyla bu görüşleri özetlemeye çalışacağız.

4.1. Fakîhlerin Cemaatle Namazın Hükmü Konusundaki Görüşleri ve Kullandıkları Deliller

Vakit namazlarının cemaatle kılınması hususunda fakîhlerin görüşlerini farz-ı ayn (yani aynî vâcip), farz-ı kifâye (yani kifâî vâcip), vâcip ve sünnet-i müekkede olmak üzere dört ana başlıkta inceleyebiliriz.

Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlerde farz ve vâcip birbirleriyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Onlara göre vâcib de farz da, şâriin yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği fiil olup, hüküm açısından yerine getirilmesi mutlaka gereklidir. Hanefîler ise buna farz derler. Onlara göre bir fiilin yapılmasının kesin ve bağlayıcı olduğunu gösteren delil kat'î değil de zannî ise buna da vâcip diyerek farklı bir ayrıma giderler. Fıtır sadakası, kurban kesme, vitir ve bayram namazlarında olduğu

---

[753] Sâlih b. Gânim es-Sedlân, **Salâtü'l-cemâa' hukmühâ ve ahkâmühâ**, Dâr-u Belensiya, Riyad t.y. (Eser cemaatle namaz kılmanın hükmüyle ilgili genişçe bilgi vermektedir.); Saîd b. Ali b. Vehf el-Kahtânî, **Salâtü'l-cemâati fî davi'l-kitâbi ve's-sünne**, Müessesetü'l-Cerîsî, Riyad, 1405. (Eserde Müellif cemaatle namazın mükellef erkekler için farz-ı ayn olduğu görüşünü savunmakta ve bu konudaki delillerini sıralamaktadır.)

[754] Maram Zayed Muhammed Akel, *"Ahkâmü salâti'l-cemâati ve'l-mesbûgi fi'l-fıkhı'l-İslâmî"* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Filistin Necah Ulusal Üniversitesi**, 2016. (Cemaatle namaz ile ilgili birçok meselenin fıkhî hükümlerinin incelendiği çalışmada, bir bölüm olarak vakit namazlarının cemaatle kılınmasının fıkhî hükmüne de yer verilmektedir.); Muhammed Ziyâurrahmân el-A'zamî, "*Salâtü'l-cemâa"*", **Medine İslâm Üniversitesi Dergisi,** sy. 15, Cilt: LX, s. 35-62.

[755] Adil Harb Beşîr ve İmâd Muhammed Rıza, "Ârâü'l-ülemâi fî hukmi salâti'l-cemâati fi'l-mescidi" **Ürdün Zerga Üniversitesi**. (35 sayfalık makalede cemaatle namaz konusundaki fıkhî görüşler delilleriyle beraber incelenmektedir.)

gibi. Bütün bunlar ya delâleti zannî olan Kur'ân âyeti, ya da zannî delil kabul edilen haber-i vâhid ile sabit olmuşlardır.[756]

Biz kafa karışıklığını ortadan kaldırmak için aşağıdaki açıklamalarımızda vâcip kavramını farz ile aynı anlamda değil, sadece Hanefîlerin kastettiği anlamda farzdan farklı olarak kullanacağız.

4.1.1. Cemaatle Namazın Farz-ı Ayn Olduğunu Söleyenler ve Delilleri

Farz-ı ayn, beş vakit namaz, ramazan orucu, hac ve zekâtta olduğu gibi şâriin mükelleflerin her biri tarafından yerine getirilmesini istediği emirlerdir.[757]

Zâhirîler[758] ve Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere[759] çoğunluk Hanbelî fakîhleri bu görüştedirler.[760] Sahâbeden İbn Mes'ûd (ö. 32/652) ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662), Tabiînden Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Evzâî (ö. 157/774), Şafiî'nin önde gelen talebelerinden olan Ebû Sevr (ö. 240/854) ve bazı Hanefî alimleri de aynı görüştedirler.[761]

---

[756] Bkz. İbrahim Kafi Dönmez, "*Vâcip*", **DİA**, İstanbul 2012, Cilt: XLII, 410-414; İbrahim Kafi Dönmez, "*Farz*", **DİA,** İstanbul 1995, Cilt: XXII, 184; Zekiyüddîn Şa'bân, a.g.e, s. 206-203.

[757] Bkz. Zekiyüddîn Şa'bân, a.g.e, s. 211-212.

[758] Kemaleddîn Muhammed b. Abdülvâhid İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-kadîr**, Dâru'l-Fikr, Cilt: II, s. 344; Ebu'l-Velîd Muhammed b. ahmed İbn Rüşd el-Kurtubî, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid**, Dâru'l-Hadis, Kahire 2004, Cilt: I, s. 150.

[759] Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî, t.y.. **Mesâilü'l-İmam Ahmed b. Hanbel rivayetü İbn Eb'-Fadl Sâlih**, Dâru'l-İlmiyye, Hindistan, Cilt: II, s. 34; Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, **Mesâilü Ahmed b. Hanbel rivayetü İbnihî Abdillah**, (Thk. Züheyr Şâviş), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1981, s. 106; (Şâfiî fakîhi Mehâmilî Ahmed b. Hanbel'in farz-ı kifâye görüşünde olduğunu iddia etmiştir. Ancak eserin muhakkiki bu görüşün yanlış olduğunu dipnotta belirtir. Bkz. Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Mehâmilî, **el-Lübab fî fıkhı'ş-Şâfiî**, (Thk. Abdülkerîm b. Suneytân el-Amrî), Dâru'l-Buhârî, Medine 1416, s. 161)

[760] Bkz. Ebû Muhammed Muvaffakuddîn İbn Kudâme el-Makdisî, **el-Muğnî**, Mektebetü'l-Kahire, Kahire 1968, Cilt: II, s. 130, 131; Ebu'l-Hattâb el-Kelvezânî, Mahfuz b. Ahmed, **el-Hidâye alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel**. (Thk. Abdüllatif Hamîm - Mahir Yasin el-Fahl), Müessesetü Ğarâs, 2004, s. 94; İbrâhim b. Muhammed, Burhanettin İbn Müflîh, **el-Mübdi' fi şerhi'l-Mükni'**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, Cilt: II, s. 48; Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, **Keşşâfü'l-kınâ an metni'l-İkna'**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., Cilt: I, s. 454; Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleyman et-Temîmî en-Necdî, **Âdâbbü'l-meşyi ile's-salâti**, (Thk. Abdülkerîm Muhammed vd.), Câmiatü'l-İmam Mumammed b. Suûd, Riyad, s. 25.

[761] Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyhizâde, **Mecmau'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-Ebhur**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiy, Beyrut t.y. Cilt: I, s. 107.

Buhârî (ö. 256/870),[762] İbn Huzeyme (ö. 311/924), İbn Munzir (ö. 318/930) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) gibi ashab-ı hadisin görüşü de aynıdır.[763]

Bu görüşte olanlara göre beş vakit namazın cemaatle kılınması herhangi bir mazereti olmayan erkeklere farz-ı ayndır. Ancak cemaatle kılınması namazın sıhhat şartı değildir. Yani kişi özürsüz cemaati terk etmiş ve tek başına kılmışsa günahkârdır ama o namazı eda etmiş olur. Zîra Peygamberimiz (sav) önceden tek başlarına kıldıkları için cemaate iştirak etmeyen iki kişinin namazlarını iâde etmesini istememiştir. Bu konuda Dâvûd ez-Zâhirî,[764] sahâbeden İbn Mes'ûd ve Ebû Mûsâ el-Eşa'rî'nin "*ezanı duyduğu halde özürsüz cemaate katılmayan kişinin namazı yoktur.*" hadisini gerekçe göstererek farklı görüşte oldukları belirtilse de, A′zamî'ye göre tek başına evinde namaz kılanın namazını iade etmesinin gerekmediği konusunda icmâ vardır.[765]

Hanbelî ve Zâhirîler'in bu görüşleri onların sahip oldukları fıkıh usûlü anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Ahmed b. Hanbel'e göre, nasıl ki teyemmüme ancak su bulunmadığı konusunda zann-ı gâlip hâsıl olunca gidilebiliyorsa, hakkında nas bulunmadığı konusunda zann-ı gâlip hâsıl olmadığı sürece kıyasa başvurulmaz. Nitekim onun: "Kıyası ne yapacaksın, hadiste seni ondan müstağnî kılacak şey var" dediği belirtilir. Zâhirîler ise kıyası kabul etmezler, nasların zâhirine göre hüküm verirler.[766] Bu nedenle bizim de yer verdiğimiz hadislere bu anlayıştan bakıldığında farz-ı ayn sonucunu çıkarmak için yeterince delil bulunmaktadır.

Farz-ı ayn, farz-ı kifâye ve vâcip olduğunu söyleyenler aynı delillerden hareket ederler, ne var ki bu delillerden çıkardıkları sonuçlarda ayrılmaktadırlar. Biz delil olarak kullanılan hadis rivayetlerinin büyük çoğunluğunu yukarıda ayrıntılı olarak inceleyip kaynaklardan tahricini yaptığımız için burada tekrar kaynaklarına

---

[762] İbn Hacer'e göre Buhârî'nin konuyla ilgili "بَابُ وُجُوبِ صَلَاةِ الْجَمَاعَةِ" "*Cemaatle namazın vucûbu babı*" şeklinde bab başlığı koyması ve hemen ardında da Hasan Basrînin: "Annesi bir kişiyi şefkatinden dolayı yatsı namazında cemaate gitmekten men ederse ona itaat etmez" sözüne yer vermesi onun cemaatle namazı farz-ı ayn olarak gördüğünü gösterir. Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, Cilt: II, s. 125.

[763] İbn Hacer, **Fethu'l bârî,** Cilt: II, s. 126; İbn Hibbân "Cemaatin farz oluşu ve terk etmeyi mübah kılan özürler babı" adıyla bab açmıştır. Bkz. İbn Hibbân, **Sahîh,** Cilt: V, s. 411.

[764] Muhammed b. Ali b. Muhammed eş- Şevkânî, **Neylü'l-evtâr,** (Thk. Usamuddin es-Sababeti), Mısır 1993, Dâru'l-Hadis, Cilt: III, s. 148.

[765] Bkz. Muvaffakuddîn İbn Kudâme, **el-Muğnî,** Cilt: II, s. 131; A′zamî, a.g.m, s. 36.

[766] Ferhat Koca, "*Hanbelî Mezhebi*", **DİA**, İstanbul 1997, Cilt: XV, s. 525-547; H. Yunus Apaydın, "*Zahiriyye*", **DİA**, İstanbul 2013, Cilt: XLIV, s. 93-100.

değinmeyeceğiz. Vakit namazlarının farz-ı ayn olduğunu söyleyenlerin başvurdukları delilleri vererek, bunlarla ilgili biz de kısa bir değerlendirme yapmak istiyoruz:[767]

a) Korku namazını emreden: *"Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar…"* (Nisâ, 4/102) âyeti vakit namazlarının cemaatle eda edilmesinin farz olduğuna delil olarak gösterilmiştir.[768] Buna göre âyette cephede düşmanın karşısında dahi Peygamberimize müslümanlara namaz kıldırması emredilmektedir. Savaş durumunda dahi cemaat emrediliyorsa barış zamanında öncelikle farz olmalıdır. Şayet namazların cemaatle kılınması sünnet olsaydı böyle zorlu bir ortamda cemaatle kılınması emredilmez, korku durumu bunun için öncelikli olarak geçerli bir özür olurdu. Öbür tarafatan bu görüş sahiplerine göre vakit namazlarında cemaat farz-ı kifâye olsa idi, birinci grup Peygamberimizin ardında namaz kıldıktan sonra ikinci grubun da gelip kılması emredilmezdi.[769]

   Kanaatimize göre bu âyet vakit namazlarının cemaatle kılınmasının farz olduğuna delil olamaz. Zira bunun, düşman karşısında dağınıklığı önlemek ve zaafa engel olmak için başvurulan bir tedbir olması kuvvetle muhtemeldir.

b) Bir başka delil de: "*Namazı tam kılın, zekâtı verin rukû edenlerle birlikte rukû edin.*" (Bakara, 2/43) âyetidir. Âyet birlikte rukû edilmesini emretmekte olup emir vucûb gerektirir. Bu da ancak cemaatle yerine getirilebilir denilmektedir.[770]

   Bize göre âyet, "*Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın…*" (Âl-i İmrân, 3/103) ilâhî emrinde olduğu gibi daha çok müslümanların birlikteliğinin önemine vurgu yapmaktadır. Buradan cemaatle namazın farz olduğu sonucunu çıkarmak zorlama bir yorum olur.

---

[767] Bu görüş sahiplerinin kullandıkları deliller için bkz. İbn Müflîh, a.g.e, Cilt: II, s. 48, 49; Ebü'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed İbn Hübeyre, **İhtilafü'l-eimmeti'l-ulemâ**, (Thk. es-Seyyid Yûsuf Ahmed), Dâru'l-Kitâbi'l-ilmiyye. Beyrut 2002, Cilt: I, s. 129; Mâverdî, **el-Hâvi'l-kebîr**, Cilt: II, s. 297-198; İbn Kudâme el-Makdisî, **el-Muğnî,** Cilt: II, s. 130, 131; A′zamî, a.g.m, s. 35 vd.

[768] Bkz. Muvaffakuddîn İbn Kudâme, **el-Muğnî,** Cilt: II, s. 130; İbn Müflîh, **el-Mübdî'**, Cilt: II, s. 48;

[769] Adil Harb Beşîr ve İmâd Muhammed Rızâ, a.g.m, s. 2965; Saîd b. Ali b. Vehf, a.g.e, s, 11.

[770] Bkz. İbn Müflîh, **el-Mübdî'**, Cilt: II, s. 48; Buhûtî, **Keşşâfü'l-kınâ,** Cilt: I, s. 454.

c) Beş ayrı sahâbîden nakledilen ve sıhhati konusunda herhangi bir şüphe olmayan; "*cemaate gelmeyenlerin evlerini yakmak içimden geçiyor*" ifadelerini içeren hadis vakit namazlarının cemaatle edasının farz olduğuna delil olarak ortaya konmaktadır.[771]

Bu görüşte olanların başvurdukları en önemli delil budur. Hadisi incelediğimiz bölümün sonundaki değerlendirmemizde genişçe belirttiğimiz gibi "Âlemlere rahmet olarak gönderilen" şefkat ve merhamet Peygamberinin (sav) o kişilerin evlerinde kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve hastalar da olabileceğini bile bile böyle bir şeyi uygulamaya koyması düşünülemezdi. O, Medine'de yeni yeni devlet kurup güç kazanmaya çalışan İslâm toplumunu varolan kabilecilik taassubu, cehalet vb. olumsuzluklardan kurtarmak, birlik ve beraberliği tesis etmek için çabalıyordu. Bunun için namazların cemaatle kılınmasına, müslümanlarla sık sık bir araya gelerek, onların ahlâken ve dinen yetişmelerine çok önem veriyordu. Bu ifadeler biraz mübalağalı, biraz da sert bir üslupla meselenin önemini ashabına gösterme amacı taşımaktadır.

d) "*Münafıklara sabah ve yatsıdan daha ağır gelen bir namaz yoktur."* ifadelerinin yer aldığı hadiste deliller arasında gösterilmektedir.[772]

Peygamberimiz (sav); *"bu namazlara gelmeyen münafıktır"* değil, *"münafıklara en ağır gelen bu iki namazdır."* buyurmuştur. Bu ifadelerden yola çıkarak sabah ve yatsı namazılarında cemaate gelmeyenler için "münafıktır" denilemez. Bütün zorluklarına rağmen Peygamberimiz (sav) ashabından bu namazlarda cemaate gelmelerini istemiş, bu konuda herhangi bir gevşekliğe düşmelerinin önüne geçmeyi hedeflemiştir.

e) *"Ezanı işitip özürsüz cemaate gelmeyenin namazı yoktur"* rivayeti de delillerden biri olarak yer alır.[773]

---

[771] Bkz. Muvaffakuddîn İbn Kudâme, **el-Muğnî,** Cilt: II, s. 130.
[772] Bkz. İbn Müflîh, **el-Mübdî'**, Cilt: II, s. 48;
[773] Bkz. Muvaffakuddîn İbn Kudâme, **el-Muğnî,** Cilt: II, s. 130; İbn Müflîh, **el-Mübdî'**, Cilt: II, s. 49.

Haberin merfû rivayetleri zayıf senedlerle gelmiştir. Mevkûf olarak İbn Abbâs ve Hz. Ali başta olmak üzere bazı sahâbeden nekledilmektedir. Bizim kanaatimiz bunun sahâbe sözü olduğu yönündedir.

f) Gözleri görmediği ve yardımcısı da olmadığı için mescide gelmekte sıkıntı yaşadığını söyleyerek evinde kılmak için izin isteyen a'mâ sahâbîye Hz. Peygamber'in izin vermemesi cemaatin farz olduğuna delil gösterilmektedir.[774]

İlk bölümde belirttiğimiz gibi bu kişi Abdullah İbn Ümmü Mektûm'dur. (r.a.). Peygamberimizin (sav) müezzini ve hakkında Abese sûresi'nin ilk âyetleri inen değer verdiği bir insandır. Peygamber (sav) Medine dışına bir sefere gittiğinde Medine'de emir olarak onu bırakırdı. İzin vermemesinin nedeni olarak; onun evinin ezanı duyacak kadar yakın olduğu, gözlerinin az da olsa gördüğü veya Peygamberimizin onun cemaat sevabından mahrum olmasını istemediği şeklinde yorumlar yapılmıştır. Nitekim Allah Rasûlü benzer gerekçelerle mahallesindeki mescide gitmekte zorlandığını belirten İtbân b. Mâlik'e namazlarını evinde kılması için izin vermiştir.

g) "*Bir köyde veya kırda üç kişi beraber olur da namazı cemaatle kılmazlarsa şeytan onlara galip gelmiştir..."* hadisi de deliller arasında zikredilir.[775]

Rivayet hasen ve zayıf senedlerle gelmiştir. Bu durumu bir tarafa bırakırsak, vakit namazlarında en az iki kişiyle cemaat olunabildiği için bu hadis topluma cemaatle namazı emretmektedir. Bu da cemaatin farz-ı ayn değil de farz-ı kifâye olduğuna delil olarak yorumlamaya müsaittir.

h) Abdullah b. Mes'ûd'un: *Şüphesiz ben öyle zamanlar gördüm ki nifâkı malum olandan başkası cemaati terk etmezdi. Öyle ki; adam iki kişi arasında ayakları yerde sürünerek getirilir ve safa durdurulurdu."* sözü de bu görüşü savunan fakîhlerin değindikleri delillerdendir.[776]

---

[774] Bkz. Muvaffakuddîn İbn Kudâme, **el-Muğnî,** Cilt: II, s. 130;
[775] Bkz. İbn Kudâme, **el-Muğnî,** Cilt: II, s. 130; Buhûtî, **Keşşâfü'l-kınâ,** Cilt: I, s. 454;
[776] Bkz. **Keşşâfü'l-kınâ,** Cilt: I, s. 454.

Aynı rivayetler içersinde büyük ihtimalle İbn Mes‘ûd’un değerlendirmesiyle cemaatle namazın sünen-i hüdâdan olduğu da ifade edilmektedir. Bu da farz olmadığı kanaatini doğurur. Rivayet hükmen merfû kabul edilebilir ama yine de bizzat Hz. Peygamber’in (sav) sözleri değil, İbn Mes‘ûd’un (r.a.) değerlendirmesini yansıtmaktadır.

i) Cemaatle namazı tamamen terk eden bir belde halkıyla savaşmanın meşrû olduğu hükmü de bu bağlamda yer verilen gerekçelerdendir.

Ancak fakîhler, cemaatle namazın, sünnet olduğu konusunda ihtilaf olmayan ezan gibi Şeâir-i İslâm’dan olduğu kanaatiyle bunu söylemişlerdir.

4.1.2. Cemaatle Namazın Farz-ı Kifâye Olduğunu Söleyenler ve Delilleri

Farz-ı kifâye, şâriin ifasını mükelleflerin her birinden teker teker değil de hepsinden istediği farzdır. Bu türden emirler bir toplumda yerine getiriliyorsa bütün fertlerin bunu yapması şart değildir. Allah yolunda cihad, cenaze namazı, selama karşılık verme ve tıp tahsili yapma vb. emirler bu kapsamda değerlendirilmiştir.[777]

Kerhî (ö. 340/952)[778] ve Tahâvi’nin de (ö. 321/933) içinde bulunduğu bazı Hanefî fukahâsı ile Hanbelî âlim Mecdüddin İbn Teymiyye (ö. 652/1254) cemaatle namazın farz-ı kifâye olduğu kanaatindedir.[779] Bizce zayıf bir görüşe göre Ebû Hanîfe’nin de (ö. 150/767) bu gürüşte olduğu iddia edilmiştir.[780]

İmam Şâfiî’den konuyla ilgili değişik görüşler nakledilmektedir. Ancak Bilindiği gibi el-Ümm adıyla anılan eseri mezhebin ana metni konumunda olup Şâfiî’nin son yıllarında ortaya koyduğu mezheb-i cedid denilen fürû-i fıkha ait birikimi içerir. el-Ümm’deki görüşlerine baktığımızda o; Kur’ân ve sünnetteki delillerden yola çıkarak vakit namazlarının cemaatle kılınmasının vâcip olduğunu, mazeretsiz terk etmenin

[777] Bkz. Şabân, a.g.e, s. 211-212.
[778] Kâsânî’ye göre, Kerhî demiştir ki: “Cemaatle namaz sünnettir ama özürsüz terk etmeye ruhsat yoktur.” Bu umûma göre vâcibin açıklamasıdır. Bkz. Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes‘ûd Kâsânî, **Bedâiu's-sanâî' fî tertîbi'ş-şerâ'i,** Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986, Cilt: I, s. 155.
[779] Ebü’l-Berekât Mecdüddîn İbn Teymiyye, **el-Muharrer fi’l-fıkh alâ mezhebi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel,** Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1984, Cilt: II, s. 91-62.
[780] İbn Hübeyre, a.g.e, Cilt: I, s. 130.

helal olmadığını belirtmektedir. Şâfiî sadece vâcip değerlendirmesi yapar ve bununla farzı kasteder. Aynî ya da kifâî ayrımına gitmez.[781] Başka bazı kaynaklar onun farz-ı kifâye görüşünde olduğunu naklederler.[782] Mezhebin önemli âlimlerinden olan Mâverdî: "Şâfiî'nin mezhebi ve onun diğer ashabı içersinde vakit namazlarının farz-ı ayn olmadığı hususunda bir ihtilaf yoktur. İhtilaf onun farz-ı kifâye mi yoksa sünnet mi olduğu konusundadır." demektedir.[783] Ebu'l-Abbâs b. Süreyc (ö. 306/918) ve Şâfiî fukahânın bir kısmı, İbn Hacer'e göre mütekaddimin fukahâsının çoğunluğu da bu görüştedir.[784]

Bu görüşe göre bir beldede mescidlerde cemaatle namaz kılınıyorsa diğer insanların üzerinden cemaate gelme farzı kalkar. Ancak hiçbir mescidde cemaatle namaz kılınmıyorsa bütün mükellef erkekler bundan sorumlu olurlar.

Farz-ı kifâye olduğunu söyleyenler aslında yukarıda belirttiğimiz delillerden hareket eder ancak bunları farklı yorumlarlar. Cemaatle kılınması farz-ı ayn diyenlerin çoğunluğu tek başına kılan kişinin namazını iade etmesi gerekmediği kanatindedirler. Aslında bu da farz-ı ayn olmadığına delildir. [785]

Ayrıca, "*Bir köyde veya kırda üç kişi beraber olur da namazı cemaatle kılmazlarsa şeytan onlara galip gelmiştir…"* hadisini de bazı kaynaklar delil olarak kullanır.[786] Peygamberimiz normalde iki kişinin cemaat olabileceğini belirtmiştir. Burada üç kişi demesi cemaatle namazın kişilere değil topluma farz olduğuna delildir.

Konuyla ilgili zihinlerimize gelen sorulardan birisi şudur: Bir toplumda, mahallede, beldede veya köyde vakit namazları bazı insanlar tarafından cemaatle kılınıyorsa diğerlerine hiçbir sorumluluk düşmeyecek midir? Günümüzde camilerde zaten devletin görevli imamları bulunmaktadır. Sayıları az da olsa genelde ileri yaşlarda

---

[781] Şâfiî, **el-Ümm**, Cilt: I, s.179; İsmâil b. Yahyâ b. İsmâil Ebû İbrâhim el-Müzenî, **Muhtasaru'l-Müzenî**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1990 Cilt: VIII, s.115.

[782] Bkz. İbn Hübeyre, a.g.e, Cilt: I, s.129.

[783] Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Bağdadi el-Mâverdî, e**l-Havi'l-Kebîr fi fıkhı mezhebi'l-İmami'ş-Şâfiî**', (Thk. Ali Muhammed Muavviz ve Âdil Muhammed Abdülmevcûd), Dâru'l-Kitâbi'l-ilmiyye, Dâru'l-Kitâbi'l-ilmiyye, Beyrut 1999. Cilt: II, s. 297.

[784] Bu görüş sahipleri ve delilleri için bkz. İbn Hübeyre, a.g.e, Cilt: I, s. 129,130; İbn Hacer, **Fethu'I bârî**, Cilt: II, s. 126; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Babertî, **el-İnâye şerhu'l-Hidâye**, Dâru'l-Fikr, t.y. Cilt: I, s. 345; Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn Ayni, **el-Binâye şerhu'l-Hidâye**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, Cilt: II, s. 324; Mâverdî, a.g.e, Cilt: II, s. 297.

[785] A′zamî, a.g.m, s. 37.

[786] Mâverdî, **el-Havi'l-Kebîr,** Cilt: II, s. 302; Şirazi, **el-Mühezzeb,** Cilt: I, s. 176

olan bir cemaati de mevcuttur. Bu durumda o beldedeki diğer erkekler üzerinde hiçbir sorumluluk olmayacak mıdır? İşte burada fakîhlerin değindikleri bir husus vardır ki o da mazeretsiz cemaate iştirak edilmezse kişinin günahkâr olacağı görüşüdür. Eğer böyle düşünülmezse farz-ı kifâye olduğuna hükmetmek sünnet olduğuna hükmetmek kadar bile kişiyi sorumluluk altına sokmamak demektir ki bu doğru olmayacaktır. Öbür yandan hem bir kısım insanlar kılarsa sorumluluk kalkar demek hem de gitmezse günahkâr olur demekte tutarsızlık içermektedir.

Bunun dışında kaynaklarda neden farz-ı ayn değil de farz-ı kifâye olduğu hususunda ortaya konulmuş belirgin bir delil bulunmamaktadır.

Korku namazını emreden âyette birinci grubun imamın ardında bir rekât kıldıktan sonra ikinci grubun gelip kılmasının istenmesi de farz-ı kifâye olmadığını gösterir denilmektedir. Eğer farz-ı kifâye olsaydı ikinci grubun kılması istenmezdi.[787]

4.1.3. Cemaatle Namazın Vâcip Olduğunu Söyleyenler ve Delilleri

Kâsânî'ye göre Hanefî fukahâsının çoğunluğu bu kanaattedir. O: "Namazın cemaatle kılınması mezheb imamlarımızın çoğunluğuna göre vâcibtir." diyerek Kitap ve Sünnet'teki delillerle ümmetin tevârüs eden uygulamalarını buna gerekçe gösterir. Kâsânî bunun Şeâir-i İslâm'dan olduğunu, bu yönüyle sünnet-i müekkede diyenlerin de vâcip düzeyinde bağlayıcılığı olan bir hüküm kastettiklerini belirtir.[788]

Vakit namazlarının cemaatle edasının vâcip olduğunu söyleyenlerin delilleri aslında farz olduğunu söyleyenlerin delilleriyle aynıdır. Biz burada bunları tekrar etmeyi zaid addetmekteyiz.

Cemaatle namazın önemine dair yukarıda belirttiğimiz rivayetler ve ümmetin baştan beri cemaatle namaza verdiği önem de cemaatle namazın ehemmiyetini göstermektedir.

---

[787] Âdil Harb Beşîr ve İmâd Muhammed Rızâ, a.g.m, s. 2965; Saîd b. Ali b. Vehf, a.g.e, s, 11.

[788] Kâsânî, a.g.e, Cilt: I, s. 155; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, **el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik**, Dâru'l-Kitâbü'l-İslâmî, t.y., Cilt: I, s. 365.

Bu görüş sahiplerine göre, cemaatle namazı özürsüz terk edenin günahkâr olması ve tazir edilmesi, şehâdetinin kabul edilmemesi, öyle ki bu konuda sessiz kalan komşularının günahkâr olduklarına hükmedilmesi cemaatin önemini göstermektedir. Yine bir kısım fakîhler Şeâir-i İslâm'dan olması gerekçesiyle cemaatle namazın terkinde ısrar eden belde halkına karşı zorlayıcı kamu otoritesi kullanmanın caiz olduğuna hükmetmişlerdir ki bu da cemaatle namazın ehemmiyetine işaret eder.

Vâcip olduğu görüşünde olanlara göre yukarıda belirttiğimiz gerekçeler farz olduğuna değil vâcip olduğuna delildir. Zira bunlar ya zannî delil olan haber-i vâhid veya korku namazını emreden ayette olduğu gibi hükme delâleti zannî olan âyetlerdir. Onlara göre konuyla ilgili hükme delâleti kesin olan bir âyet veya mütevâtir bir haber bulunmamaktadır. Bundan dolayı vakit namazlarını cemaatle kılmak vâciptir.[789]

4.1.4. Cemaatle Namazın Sünnet-i Müekkede Olduğunu Söyleyenler ve Delilleri

Kerhî (ö. 340/952), Kudûrî (ö. 428/1037)[790] Burhâneddin el-Mergınânî (ö. 593/1197), ve müteahhirûn dönemi Hanefî fukahâsının çoğunluğunun görüşü cemaatle namazın sünnet-i müekkede olduğu şeklindedir.[791] Öyle ki bu döneme ait Hanefî fürû-i fıkıh eserlerinin birçoğunun "cemaat sünnet-i müekkededir", şeklinde bab başlıkları açtıklarını görmekteyiz.[792]

Bazı kaynaklarda bu sünnetin vâcip düzeyinde olduğu belirtilir. Bazı kaynaklara göre de vâcip hükmü ile sünnet-i müekkede hükmü uzlaştırılarak cemaatle namazın terk edilmesinin alışkanlık haline getirilmesi kişiye günah kazandırır ama alışkanlık

---

[789] Bkz. Kâsânî, a.g.e, Cilt: I, s. 155; İbn Nüceym, **el-Bahru'r-râik,** Cilt: I, s. 365; Nizâmüddîn el-Belhî vd. (1310). **el-Fetâva'l-Hindiyye,** Dâru'l-Fikr, Cilt: I, s. 82,83; İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer, **Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr**, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1992, Cilt: I, s. 457.

[790] Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn Aynî, **el-Binâye şerhu'l-Hidâye**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, Cilt: II, s. 324.

[791] Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî, el-Mergınânî, **Metnü Bidâyeti'l-mübtedî fî fıkhi'l-İmâmi Ebî Hanîfe**, Mektebetu ve Matbaatu Muhammed Ali Sabah, Kahire, s. 16; **el-Hidâye fî şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî,** Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabiy, Beyrut, Cilt: I, s. 56.

[792] Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullāh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî, **el-İhtiyâr lita'lîli'l-Muhtâr**, Matbaatü'l-Halebî, Kahire 1937, Cilt: I, s.57; Ebû Muhammed Ali b. Zekeriyyâ, el-Munbecî, **el-Lübâb fi'l-Cemi' beyne's-sünneti ve'l-kitâb**, (Thk. Muhammed Fadl Abdülazîz Murâd), Dâru'l-Kalem Dımeşk 1994, Cilt: I, s. 252; Ebû Muhammed Fahruddîn Osmân b. Alî b. Mihcen, Ez-Zeylâî, **Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-Dekâik ve Hâşiyetü'ş-Şiblî,** Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Kahire 1021). Cilt:1, s. 132.

haline gelmeyen terk etmeler günah kazandırmaz,[793] cemaatle namaz, ezan gibi, bayram namazları gibi Şeâir-i İslâm'dandır ve bir beldede ısrarla bunlar uygulanmıyorsa devletin onlara müdahale edip zor kullanma yetkisi vardır denilmektedir.[794] Aslında bu tür değerlendirmeler farz-ı kifâye hükmüyle de benzerlik teşkil etmektedir.

el-Müdevvene'de İmam Mâlik'in (ö. 179/795) bu konuda ne düşündüğüne dair bir bilgi yoksa da onun görüşünün sünnet-i müekkede olduğu iddia edilmiştir.[795] Mâlikî fukahânın çoğuna göre de cemaatle namaz sünnet-i müekkededir.[796]

Gazzâlî (ö. 505/1111) Beğavî (ö. 516/1122) ve bir kısım Şâfiî fakîhleri de bu görüştedir.[797] Ziyâurrahmân el-A′zamî, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ebû Hanîfe başta olmak üzere cumhurun görüşünün bu olduğunu belirtir.[798]

Bu görüşte olanların gerekçeleri şunlardır:[799]

a) *"Cemaatle kılınan namaz tek başına kılınandan yirmi beş (veya yirmi yedi) derece üstündür."* hadisi bu görüş sahiplerinin en temel delilidir. İlk bölümde bütün rivâyetlerini incelediğimiz hadisin sıhhati konusunde herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Onlara göre cemaatle kılınması *yirmi beş (veya yirmi yedi)* derece daha değerliyse, tek başına kılınan da tamamen değersiz değil daha az değerlidir anlamı çıkar. Farz olsaydı tek başına kılınan geçersizdir denirdi ki böyle bir ifade yoktur.
b) Bu görüşte olanlar, *"cemaate iştirak etmeyenlerin evlerini yakmak içimden geçti"* hadisi başta olmak üzere yukarıda yer verdiğimiz birçok hadisin vakit namazlarının cemaatle kılınmasının önemini vurguladığını, cemaatin ihmal

[793] İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtar**, Cilt: I, s. 552.
[794] Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed, es-Semerkandî, **Tuhfetü'l-fukahâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
[795] İbn Hübeyre, a.g.e, Cilt: I, s. 129.
[796] Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım el-Abderî el-Mevvâk el-Gırnâtî, **Et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasâri Halîl**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994. Cilt:2, s. 395; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî, **el-Karâfîez-Zahîre**, (Thk. Muhammed Haccî vd.), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994. Cilt: II, s. 265.
[797] Mehâmilî, a.g.e, s. 161 (Muhakkikin dip notu); Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. Yûsuf eş-Şirazi, **el-Mühezzeb fî Fıkhi'l-İmâmi'ş-Şâfiî**, Dâru'l-Kitâbi'l-ilmiyye, Cilt: I, s. 176.
[798] A′zamî, a.g.m, s. 36.
[799] Bu gerekçeler için bkz. İbn Kudâme el-Makdisî, **el-Muğnî**, Cilt: II, s. 130, 131; Mecdüddîn İbn Teymiyye, **el-Muharrer**, Cilt: II, s. 91-62; Mergınânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn, **el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiy, Beyrut, Cilt: I, s. 56.

edilmesinin önüne geçmeyi amaçladığını ve mübalağalı bir şekilde meselenin ehemmiyetine dikkat çektiğini belirtirler. Aynı şekilde yakma olayının da gerçekleşmediğini hatırlatırlar. Bazıları da bu tehdidin münafıkları içerdiğini iddia etmişlerdir.

c) Korku namazını emreden âyetten cemaatle namazın farziyeti çıkarılamaz. Zira bundan murad korku namazının talimidir. Yine düşman karşısında teker teker namaz kılmak disiplinsizliğe ve zafiyete neden olarak orduyu tehlikeye atacaktır. Cemaatle kılınmasının emredilmesindeki amaç oluşabilecek bu dağınıklığı önleyip düzeni muhafaza etmektir.

d) Peygamberimizin (sav) cemaatle namaz kılındıktan sonra mescide gelen bir adamla oradakilerden birinin cemaat halinde namaz kılmasını isteyerek; *"Hanginiz onunla namaz kılarak ona tasadduk eder."* buyurması da cemaatin farz ya da vâcip olmadığını gösterir. Zîra bu olayda Peygamberimiz (sav) adamın yaptığının yanlış olduğuna dair bir şey söylememiştir.

e) Hz. Peygamber (sav) önceden kıldığı için cemaatle namaza katılmayan kişilere, önceden kılsalar da cemaate iştirak etmelerini, bunun nafile yerine geçeceğini söylemiştir. Farz ya da vâcip olsaydı adamların cemaati beklemeyip bulundukları yerde önceden namazlarını kılmalarını eleştirirdi.

f) Abdullah b. Mes'ûd'un: "Cemaatle namaz sünen-i hüdâdandır. Şayet siz şu (cemaatten) geri kalanlar gibi namazlarınızı evlerinizde kılarsanız, Nebînizin sünnetini terk etmiş olursunuz…" sözü de onun cemaatle namazı sünnet olarak gördüğüne delalet eder.

g) Bu görüşlerden başka az da olsa cemaatle namazın önceleri farzken bunun neshedildiğini ve sünnet hükmüne döndürüldüğünü iddia edenler de olmuştur. Kâdî İyâz bunlardan biridir. İbn Hacer da yakma ile cezalandırmanın neshedilmiş olabileceğini söyler.[800]

4.1.5. Fukahâya Göre Vakit Namazlarında Cemaatten Muaf Tutulmayı Sağlayan Mazeretler

Üçüncü bölümde bu konuyla ilgili belli başlı rivayetleri incelemiştik. Bazı fürû-i fıkıh eserlerinde bu rivayetlerden yola çıkılarak cemaatten muaf tutulmayı sağlayan

[800] Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, Cilt: III, s. 149; Adil Harb Beşîr ve İmad Muhammed Rıza, **Ârâü'l-Ülemâ**, s. 2979

mazeretlere yer verilmiş, rivayetlerde belirtilen gerekçelere kıyas edilerek benzer mazeretler de ilave edilmiştir.[801] Biz bu eserlerde değinilen mazeretleri üç bölümde inceleyebiliriz.

a) Tabiat olayları ile ilgili mazeretler:

Bunlar şiddetli yağmur, sel, şiddetli soğuk veya sıcak, gece karanlığı, mescide gidiş geliş yolunun çamurlu olması, buz tutması gibi kişiye eziyet veren durumlardır. Şiddetli kar yağışı veya kardan dolayı yolların kapanması, deprem gibi tabiat olayları da kişiye zarar verecekse cemaat sorumluluğunu kaldıran durumlar içinde sayılabilir. Yine yürüme mesafesinde mescid bulunmaması da bu kapsamda değerlendirilmelidir.

b) Kişisel mazeretler:

Çok yaşlı olmak, a'mâ olmak, bir ayağı olmadığı veya kötürüm vb. durumda olması nedeniyle yürüme güçlüğü çekmek, hapiste olmak, mescide gidemeyecek kadar hasta veya şişman olmak ta mazeret olarak belirtilmektedir. Yine cemaatle namaz vaktinde tuvalet ihtiyacının gelmesi, akşam namazı öncesinde yemeğin ortaya getirilmesi, unutmak, uyuyup kalmak, cemaate gittiğinde canına, malına ya da yakınlarına zarar geleceğinden korkmak da bu kapsama girer.

c) Başkasını rahatsız etme endişesi:

Sarımsak veya soğan gibi kokusu başkalarını da rahatsız edecek yiyecekleri yemek, çorapların, vücüdun veya elbisenin temiz olmaması nedeniyle hem koku hem de görüntü olarak cemaati rahatsız edecek durumlar da mazeret olarak değerlendirilmektedir.

Bu mazeretler kadar bunların kişilerin yaşadığı ortamda gerçekten zorluk çıkarıp çıkarmadığı da önemlidir. Mesela caminin yakın olduğu ve kaldırımların olduğu bir yerde yağmur şiddetli de olsa cemaate gitme konusunda zorluk çıkarmıyor olabilir.

---

[801] Mehâmilî, **el-Lübâb**, s. 160, 161; Kâsânî, a.g.e, Cilt: I, s. 155, 156; Aynî, el-Binâye, Cilt: II, s. 325; İbn Âbidîn, Reddü'l-Muhtâr, Cilt: I, s. 554-556.

Eski dönemlere nazaran insanların büyük çoğunluğu daha kalabalık ve hayatın hızlı aktığı şehirlerde yaşamaktadır. Buna bağlı olarak çalışma alanları ve meslekler de çeşitlenip çoğalmıştır. Bunun gibi yeni durumlar dikkate alındığında yukarıda ifade edilenlere benzer yeni mazeretler ortaya koymak mümkündür. Mesela kalabalık öğrencilerin öğrenim gördüğü okullarda ders vakitlerinin namaz vakitlerine göre ayarlanması pek mümkün olmamaktadır. Yıl içerisinde namaz vakitlerinin sabit olmaması, sürekli ileriye veya geriye hareket etmesi de bunu zorlaştırmaktadır. Buna benzer durumların vakit namazlarında cemaate katılma konusunda mazeret olarak değerlendirilebileceğini düşünebiliriz.

4.2. Fıkhî Görüşlerin Değerlendirilmesi

Yukarıda vakit namazlarının cemaatle edasının hükmü konusundaki fakîhlerin görüşlerini ve gerekçelerini genel olarak ortaya koymaya çalıştık. Mütekaddimûn dönemi eserlerinde genelde farz, vâcip gibi görüşler ağır basarken, sonraki dönemlerde sünnet-i müekkede görüşünün ağırlık kazandığı görülmektedir.[802] Nüfusun artması, şehirlerin kalabalıklaşması, gün geçtikçe eskiye nazaran daha hızlı bir hayatın yaşanıyor oluşu, toplumdaki bütün erkeklerin günde beş vakit camiye gitmesini zorlaştırdığı düşüncesi onları bu görüşlere sevketmiş olmalıdır.

Üçüncü bölümde ele aldığımız rivayetler de açıkça göstermektedir ki vakit namazlarını cemaatle eda etmek hem fert hem de toplum için oldukça önemlidir. Hatta iletişimin geliştiği, bilhassa çocuklar ve gençler başta olmak üzere kişilerin sanal dünyada daha fazla vakit geçirdiği ve yalnızlaştığı günümüzde ahlâkî değerleri gelecek nesilere aktarmak için camiler çok daha önemli hale gelmektedir.

Burada hatırlatmalıyız ki; Asr-ı saâdet'te Yesrib'i Medine yapan unsurlardan biri de şehrin merkezine inşa edilen Mescid-i Nebevî idi. Orada sadece namaz kılınmıyordu. Toplumsal hayatın kalbi adeta orada atıyordu. Orada kalpler ve gönüllerle beraber ilim ve irfânla dimağlar da zenginleşiyor, edep, hayâ, şefkat, merhamet gibi vazgeçilmez hasletlerle güçlenen birlik, beraberlik, kardeşlik duyguları ilmek ilmek dokunuyordu. Namaz öncesi ve sonrasında da birçok şey orada paylaşılıyordu.

[802] Kisbet, a.g.m., s. 276

Namaz kılınıp ardından insanların dağıldığı bir cemaat uygulaması kendisinden beklenen faydayı sağlayamayacaktır.

Bütün bunları ve yukarıda ortaya konulan delilleri da dikkate aldığımızda vakit namazlarının cemaatle kılınmasının hükmü konusundaki fakîhlerin görüşleri içinde sünnet-i müekkede olduğu görüşü daha isabetli görülmektedir. Bununla beraber vakit namazlarının cemaatle kılınması hususunda şartlara, kişilere, zamana, zemine göre hükmün de değişebileceğini düşünmekteyiz. Öyle zamanlar olabilir ki topluma dışarıdan yapılabilecek tehditlere karşı mukavemetin artırılabilmesi veya içeride oluşabilecek sosyal çözülmenin ve bireyselleşmenin önüne geçilerek toplumun bir arada tutulabilmesi için vakit namazlarını camide cemaatle kılmak daha önemli hale gelebilir. Kişilerin konumları, sosyal statüleri ve topluma örnek ve önder olma pozisyonlarına göre de değişebilecek bir şekilde vakit namazlarının camide kılınması kişiler için farz-ı ayn veya vacip, bazı toplum kesimleri için de farz-ı kifaye olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İslam'a göre fertlerin olduğu kadar toplumun da dinen, ilmen ve ahlâken gelişip yükselmesi son derece önemlidir. İslam toplumsal yaşanan bir dindir. Rabbimizin istediği ahlâklı ve erdemli hayat, daha ziyade bunun için uygun bir vasat oluşturan toplumlar içinde mümkündür. Sevgili Peygamberimizin bunu temin edebilmek amacıyla neler yaptığına baktığımızda karşımıza çıkacak olan en önemli uygulamalardan birisi namazların cemaatle kılınmasıdır. O, beş vakit ashabıyla mescitte buluşarak birçok câhiliyye gelenek ve olumsuzluğunu bünyesinde barındıran, birbirinden farklı karakter ve anlayışa sahip kişi ve toplulukları bir araya getirebilmiş, madden ve manen yükselmelerini temin edebilmiştir. Yine bu sayede Kur'ân ve Sünnetteki ilkelerin hızlı bir şekilde topluma yansıtıldığını ve uygulama imkanı bulduğunu görmekteyiz.

Namaz Hz. Âdem'den beri bütün peygamberlere ve ümmetlerine emredilen İslâm'ın temel ibadetlerindendir. Rabbimiz bize günde beş vakit namaz kılmamızı emretmiştir. Bunlar tek başına da cemaatle de kılınabilmektedir. Ne var ki İslam'ı tebliğ eden ve bize Kur'ân'da "en güzel örnek" olarak gösterilen sevgili Rasûlümüz (sav), bilhassa hicretten sonra gerek hazarda gerekse seferde bütün namazlarını cemaatle kılmaya özen göstermiştir. İşte bu meseleyi yakından incelemek, Peygamberimizin (sav) konuya olan hassasiyetini ortaya koymak amacıyla bu çalışmayı yapmak istedik.

Ülkemizde zaman geçtikçe camilerin sayıları ve mimari nitelikleri artmaktadır. Buna rağmen cemaatle namaza ilginin gittikçe azalması ve çoğu Müslüman için bu ilginin sadece cuma namazlarıyla hatta bazıları için sadece bayram ve cenaze namazlarıyla sınırlı hale gelmesi, bizi endişelendirmelidir. Bu durumun bizleri yalnız günümüz için değil, gelecek nesillerimiz için de tedbir almaya sevketmesi gerekir.

Peygamber Efendimiz (sav), cami merkezli bir toplum inşa ederek, toplumdaki değişimi yönlendirebilmiş ve idare edebilmiştir. O bu meseleyi oldukça sıkı tutmuş,

hiçbir tavize meydan vermemiştir. Ashabını namaza gelme konusunda takip etmiş, birkaç vakit mescidde göremediği kişilerin nerede olduklarını sormuştur. Kendisi ölüm hastalığındaki uygulamasında olduğu gibi bu meselenin önemini hem davranışlarıyla göstermiş, hem de değişik vesilelerle arkadaşlarına ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) eğitiminden geçen ashab da bu hassasiyeti devam ettirmiş, ayrıca toplumun önünde örnek konumunda olan halifeler ve vilâyetlere atadıkları valiler, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde aynen Peygamber Efendimiz (sav) gibi vakit namazlarıyla cuma ve bayram namazlarında imamlık yapmayı sürdürmüşlerdir.

Çalışmamızı hazırlarken meselenin birhayli kapsamlı olması nedeniyle konuyu vakit namazlarının cemaatle kılınması konusundaki rivayetlerle sınırlı tuttuk. Cemaatle kılınan diğer namazlar ve Peygamberimizin cemaatle namaz kılarken yaptığı uygulamalar çalışmanın dışında kalmıştır.

Tezin birinci bölümünde konumuzla ilgili temel kavramları ele aldık. Salât ve cemaat kavramlarının yanı sıra cemaatle namaz konusuyla ilgili; cami, mescid, musallâ, imam, müezzin, ezan, kamet kavramlarını inceleyerek, tarihsel süreçte geçirdikleri değişim ve gelişimlerini aktarmaya çalıştık.

İkinci bölümde vakit namazlarının cemaatle edasının önemini ve fazîletini konu alan hadislerleri inceledik. Önce muhaddislerin meseleye bakışlarını yansıtması hasebiyle hicrî ilk üç asırda telif edilmiş olan başta Kütüb-i Sitte olmak üzere musannef türü eserlerde, bizim ilgi alanımıza giren rivayetlerin hangi bablar altında yer aldığına baktık. Örneğin fıkhî meselelerle ilgili görüşlerini Sahîh'indeki bab başlıklarına yansıtan Buhârî'nin, (بَابُ وُجُوبِ صَلاَةِ الجَمَاعَةِ) "cemaatle namazın vacip (farz) olması babı" adında bir başlık koyduğunu, diğer müelliflerin de cemaatle namazın ehemmiyetini yansıtan değişik ifadelerle eserlerine başlıklar açtıklarını gördük.

Çalışmamızda beş vakit namazın cemaatle kılınması konusundaki rivayetlerden merfû olarak nakledilenleri inceledik. Önemine binaen gerektiğinde mevkûf rivayetlere de yer verdik. Şüphesiz bu konudaki bütün rivayetleri ele alıp incelememiz mümkün olmamıştır. Biz konuyla ilgili Kütüb-i Sitte başta olmak üzere hicrî ilk üç asırda telif edilmiş eserlerde yer alan ve cemaatle namazın ehemmiyetiyle

ilgili bilgi içerdiğini düşündüğümüz rivayetleri derlemeye ve kaynaklardan bunların tahriçlerini yapmaya çalıştık. Her hadisin ardından şerhlerden de istifade ederek sıhhati başta olmak üzere rivayetlerin değişik durumları ve nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili değerlendirmeler de yaptık.

İlk olarak birçok kaynakta birden fazla sahabiden nakledilen: cemaatle namazın tek başına kılınandan yirmi beş (veya yirmi yedi) derece üstün olduğunu ifade eden hadisin rivayetlerine yer verdik. Bu hadisten ulaştığımız temel sonuç, burada kastedilenin adet değil çokluk olduğu yönündedir. Kişinin cemaatle namaz kılarken sahip olduğu huşûsu, cemaatin durumu, çekilen meşakkat vb. durumlara göre bu sevabın artabileceği veya azalabileceği kanaati bizde oluştu.

Ardından Hz. Peygamber'in (sav) cemaate gelmeyenler için söylediği: *"... evlerini ateşe vermek içimden geçiyor..."* ve benzer ifadelerin yer aldığı hadisi inceledik. Sıhhati konusunda herhangi bir şüphe bulunmayan hadisteki bu ifadelerin onun namazlarda mescide gelme konusundaki tavizsiz tutumunu yansıttığını düşünüyoruz. Kanaatimizce Peygamberimiz biraz sert bir uslubla son derece hassas bir konumda olan Medine'deki ashab topluluğunda oluşabilecek ufak bir gevşemenin önüne geçmeyi amaçlamaktaydı.

Daha sonra Peygamberimizin (sav) Mâlik b. Huveyris'e söylediği ve birçok kaynakta sahih senedlerle gelen: *"... namaz vakti gelince biriniz ezan okusun, en büyüğünüz de imam olsun"* ifadelerini içeren hadise yer verdik. Bu rivayetlerde Peygamberimiz onlara namaz vakti gelince namazı cemaatle kılmalarını emretmektedir.

İncelediğimiz hadislerden biri de Peygamberimiz'in (sav) Âmâ sahabî Abdullah b. Ümmü Mektûm'a (r.a.) ezanı işittiği gerekçesiyle farz namazlarını evinde kılması için izin vermediğini belirten hadistir. Onun gibi gözlerinden rahatsız olan diğer bir sahabî İtbân b. Mâlik'e izin verdiği halde Abdullah'a izin vermemesini; İtbân'ın evi ile mahallesindeki mescid arasında dere bulunması veya Abdullah'ın gözlerinin az da olsa görüyor olmasıyla izah edebiliriz. Yine şerhlerde de ifade edildiği gibi ezanı işittiğine göre meseleyi Abdullah'ın evinin mescide daha yakın olabileceği ya da,

Peygamberimizin onun cemaat sevabından mahrum kalmasını istememiş olabileceği şeklinde de yorumlayabiliriz.

"Şüphesiz Münafıklara en ağır gelen namaz yatsı ve sabah namazıdır…" meâlindeki hadisin bilhassa Ebû Hureyre rivayetleri azımsanamayacak ölçüde sahih senedlerle gelmektedir. Rivayetler bilhassa sabah ve yatsı namazlarının cemaatle mescitte kılınmasının önemini ifade etmektedir. Bir kısım hadis şârihine göre rivayetlerde kastedilen nifak, küfür nifakı değil de zihin karışıklığı ve irade zayıflığını barındıran bir nifaktır. Peygamberimiz (sav); *"bu namazlara gelmeyen münafıktır"* değil de, *"münafıklara en ağır gelen bu iki namazdır."* demiştir. Dolayısıyla bu ifadelerden yola çıkarak sabah ve yatsı namazında cemaate gelmeyenler için "münafıktır" değerlendirmesi yapılamayacağını düşünmekteyiz.

Çalışmada yer verilen hadislerden biri de tek başına namaz kılan kişinin sonradan cemaate rastladığında onlara iştirak etmesinin tavsiye edildiği hadistir. Peygamberimiz (sav) sonraki namazın nafile olacağını belirtmiştir. Birçok kaynakta sahih senedleri bulunan bu rivayetler bize göre namazın cemaatle kılınmasının önemine anlatan güzel bir örnektir. Bu hadisin bazı rivayetlerinde idareci, imam vb. cemaati geciktirirse cemaate katılabilmek için namazın vaktini geciktirmenin doğru olmadığı belirtilir. Buna göre böyle bir durumda namazın vakti geciktirilmeden münferiden kılınmalı, cemaat oluşturulduğunda da mümkünse sonradan cemaate iştirak edilmelidir.

İncelediğimiz başka bir hadise göre Peygamberimiz (sav) namaz kılındıktan sonra mescide gelen kişinin namazına, oradakilerden birinin eşlik etmesini istemiştir. Allah Rasûlünün (sav) gerek daha önceden tek başlarına kıldıkları için, gerekse kaçırdıkları için cemaate katılamayanları eleştirmemesi, vakit namazlarında cemaatin farz olmadığı görüşündeki bazı fakîhlerin önemli delillerindendir.

Yine ele aldığımız: *"Ezanı işitip özürsüz cemaate gitmeyenin namazı yoktur."* vb. ifadelerle gelen haberin merfû rivayetlerinin zayıf olduğu, bunun Hz. Ali veya Hz. Aişe'nin sözü olmasının kuvvetle muhtemel olduğu kanaatine ulaştık.

"*Bir köyde veya kırda üç kişi beraber olur da namazı cemaatle kılmazlarsa şeytan onlara galip gelmiştir..."* vb. ifadeleri içeren hadisin Ebû Dâvûd ve Nesâî dışındaki Kütüb-i Sitte'de yer almadığını gördük. Bulunduğu kaynaklarda hasen ve zayıf senedlerle gelmiştir. Hadisin ikinci kısmında da; *"cemaatten ayrılma, çünkü sürüden ayrılan koyunu kurt kapar"* denilerek üç kişi bile olsa bir toplumda müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliğin sağlanmasında cemaatle namaz kılmanın önemine vurgu yapılmaktadır.

"Mescide (gitmeyi) alışkanlık haline getirmiş bir adam görürseniz onun imanına şahitlik edin…" ifadeleriyle gelen hadisin ilk üç tabakada fert olduğunu ve sahih senedinin bulunmadığını tespit ettik.

Çalışmada yedi ayrı sahâbîden rivayet edilen Peygamberimizin (sav) son hastalığında yaşananları anlatan hadise de yer verdik. Birçok kaynakta sahih senedlerle nakledilen hadise Buhârî, "Hastanın cemaate katılma hususunda sınırı" ismiyle bir bab başlığı koymuştur. Rivayetlerde Peygamberimizin yataktan kalkamadığı için mescide üç gün boyunca çıkamadığı, sonunda hafif bir fırsat bulunca ayakları yerde sürünür vaziyette iki kişinin yardımıyla cemaate iştirak etmesi anlatılmaktadır. Hz. Peygember (sav) son günlerindeki bu davranışlarıyla cemaatin önemi konusunda ashabına da, kıyamete kadar gelecek olan ümmetine de unutulmaz bir örneklik sergilemiştir.

Bu bölümde son olarak incelediğimiz haber Abdullah b. Mes'ûd'un "…Cemaatle namaz sünen-i hüdâdandır, nifakı malum olandan ve hastadan başkası cemaati terk etmezdi…" cümleleriyle özetleyebileceğimiz sözleridir. Hadis mevkûf olarak gelmiş olup sahih senedlere sahiptir. Kaynaklarda "sünen-i hüdâ" tabirini Peygamberimizin (sav) kullandığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bu isimlendirme sahâbe ve sonraki dönemlerde kullanılır olmuştur. Hadis ashab-ı kirâmın vakit namazlarının cemaatle edasına bakışını yansıtması hasebiyle bizim için önemlidir.

"Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz…" (Bakara, 2/286) âyetinde de ifade edildiği gibi bize emredilenler bizim takatımızla sınırlıdır. Bu bağlamda Peygamberimizden cemaatle namaz sorumluğunu kişiden kaldıran mazeretlerle ilgili bilgi ve örnekler de nakledilmiştir. Sonraki dönemlerde fakîhler

Asr-ı saâdet'teki uygulamalara kıyas yoluyla başka mazeretler de ilave etmişlerdir. Biz üçüncü bölümde yağmur, çamur, aşırı soğuk gibi tabiat olaylarıyla ilgili mazeretleri, hastalık, körlük, uyuyup kalmak ve unutmak gibi kişisel mazeretleri ve soğan sarımsak yemek gibi başkalarını rahatsız etmeyle ilgili mazeretleri içeren hadisleri inceledik.

Peygamber Efendimiz'in (sav) Hayber Gazvesi dönüşünde konakladığı yerde ashabıyla beraber uyuyup kalmaları ve sabah namazına kalkamamaları ile ilgili rivayet bize tedbir alındığı halde uyuyup kalmanın cemaate iştirak hususunda mazeret teşkil ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu ve benzer rivayetler her ne kadar vahiy alsa da Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sav) bir insan olduğunu, yaşanan olumsuzlukların bile bizim için rahmet ve kolaylıklar içerdiğini hatırlatmaktadır.

İncelediğimiz bu rivayetler bize Peygamber Efendimizin örnekliğinde Allah'ın bizden istediği ibadetlerin makul ve uygalanabilir olduğunu, anlamsız ve içi boş tekrar edilen ritüeller olmadığını göstermektedir.

Dördüncü ve son bölümde fakîhlerin beş vakit namazın camide cemaatle eda edilmesinin hükmü ile ilgili görüşlerine yer verdik. Fakîhler vakit namazlarını cemaatle kılmanın fıkhî hükmü konusunda farklı fikirlere sahip olmuşlardır. Farz-ı ayn olduğunu savunanların başında Hanbelîler, Zâhirîler ve bir kısım hadisçiler gelmektedir. Mütekaddimûn dönemi Şâfiî fukahâsı ile değişik mezheplere mensup bazı fakîhler de farz-ı kifâye olduğunu savunarak, vakit namazlarında cemaatin kişilere değil de topluma farz olduğunu belirtmişlerdir.

Konuyla ilgili delillerin zannî delil kapsamındaki âhâd haberler veya hükme delâleti zannî olan âyetler olduğu düşüncesiyle bilhassa mütekaddümûn dönemi bazı Hanefî fakîhleri de vâcip olduğu görüşündedirler. Mâlikî fukahânın çoğuna göre ve müteahhirûn dönemi Hanefî fukahâsına göre de vakit namazlarının cemaatle kılınması sünnet-i müekkededir. Hatta bunun cumhurun görüşü olduğu da iddia edilmiştir.

Gördüğümüz kadarıyla Hanbelî fukahâ hariç diğerlerinde son dönemlerde sünnet-i müekkede görüşü ağırlık kazanmaktadır. Biz içlerinden en makul olanının sünnet-i müekkede görüşü olduğunu düşünüyoruz.

Bununla beraber, naslarda açık hükmü bulunmayan ve çok farklı görüşlerin ileri sürülebildiği buna benzer konularda zamana, zemine, kişelere ve şartlara göre hükmün de değişebileceğini düşünmekteyiz. Bize göre kişilerin konumları, sosyal statüleri ve topluma örnek ve önder olma pozisyonları, onların bu konudaki yükümlülüklerini farklılaştıracaktır. Yine öyle zamanlar olabilir ki Asr-ı saâdet'teki gibi toplumu bir ve beraber tutmak hayatî önemi hâiz olur. Böyle durumlarda vakit namazlarında cemaate iştirak etmek kişi için farz-ı ayn olabilir. Bazen bu farz-ı kifâye veya vâcip olabilir. Bazen de sünnet olabilir. Kişisel olarak her müslüman kendisini bu konuda değerlendirmeli, cemaate katılma konusundaki sorumluluğuna kendisi karar vermelidir.

Yukarıda ifade edilen mazeretler de çoğu zaman kişiden kişiye ciddiyeti ve ehemmiyeti değişebilen durumlardır. Sahip olduğu mazeretin kendisini cemaatten muaf tutup tutmadığına kanaat getirecek olan da yine kişinin kendisidir. Günümüzdeki hayat şartları, kalabalıklaşan şehir yaşantısı, düzenli ve bir takım vakitlerle sınırlı iş yaşantısı gibi durumların bu konuda yeni mazeretler doğurableceğini de söyleyebiliriz. Bütün bu rivayetlerden ve incelemelerimizden yola çıkarak diyebiliriz ki; hiçbir geçerli mazeret veya zorlaştırıcı bir durum olmadığı halde kişinin namazlarını tek başına kılarak cemaatten geri kalması, onu Allah karşısında vebale sokacaktır.

Son olarak konuyla ilgili bazı öneriler yapmak istiyoruz: Vakit namazlarının cemaatle kılınmasının önemini ve değerini anlatan bu rivayetler usluba da dikkat ederek okullardaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde, camilerdeki vaaz ve hutbelerde, iletişim araçlarıyla yapılacak programlarda, görsel ve yazılı medyada sıkça işlenmeli, meselenin önemi anlatılırken bunlar hatırlatılmalıdır. Teorik anlatımlar yerine, Peygamberimizden verilecek örnekler hem daha çok dikkat çekmekte hem de akılda kalıcı olmaktadır.

Bizce İlahiyat Fakülteleri ve İmam Hatip Okulları başta olmak üzere dinî eğitim veren kurumların bünyesinde yeterli genişlikte mescidler veya camiler olmalı, öğrencilerle hocaları günde bir-iki defa da olsa cemaatle namazda bir araya gelmelidirler. Bu sayede cami sıcaklığında aralarında kurulacak sürekli bir iletişim, eğitim kurumunda alternatif öğrenme ortamları oluşturacağı gibi, hoca talebe ilişkisini geleştireceği ve öğrencilerin sadece bilgi yönünden değil ahlâken de hocalarından beslenmelerini sağlayacağı için faydalı olacaktır.

Tezimizin sınırlıkları nedeniyle kadınların ve çocukların cemaate iştirâki konusu ve Peygamber Efendimizin (sav) mesciddeki değişik uygulamalarına çalışmada yer verilememiştir. Bilhassa Peygamberimizin cemaatle namazlarındaki doğallığı ve farklı uygulamalarıyla günümüzün mukâyesesinin yapılması, birbirleriyle ne derece örtüştüğünün incelenmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

A′zamî, M. Z. Salâtü'l-Cemâa'. (t.y.). *Medine İslâm Üniversitesi Dergisi*, 15(60). 35-62.

Abd b. Humeyd, B. N. (2002). *el-Müntehâb min Müsnedi Abd b. Humeyd.* (Thk. Mustafa el-Adevî), (2. b.). Riyad: Dâru Belensiye.

Abdulbâki, M. F. (1990). *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ân*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Abdürrezzâk b. Hemmâm, S. (1983). *el-Musannef*, (Thk. Habîburrahmân el-A′zamî). Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî.

Ahatlı, E. (2013). *Velîd b. Müslim*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Akel, M. Z. M. (2016). *Ahkâmü salâti'l-cemâati ve'l-mesbûgi fi'l-fıkhı'l-İslâmî.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Filistin Necah Ulusal Üniversitesi.

Akkuş, A. (2008). *Toplu Yapılması Gereken İbadetlerle İlgili Rivayetler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Alper, H. (2006). *Münafık.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Altuntaş, H. & Şahin M. (2011). *Kurân-ı Kerim Meâli*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Apaydın, H. Y. (2013). *Zâhiriyye,* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Aras, M. Ö. (1997). *Hammâd b. Ebû Süleyman*, İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Arslan, A. (2018). *Abdulkays Heyeti Hadisi Üzerine Bir Araştırma,* Ankara: İlahiyat Yayınları.

Arslanoğlu, O. O. (2011). *Nasrullah Kadı ve Kastamonu Kent Tarihindeki Yeri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Aydınlı, A. (1987). *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Aydınlı, A. (2004). *Merfû*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Aynî, E. M. B. (2000). *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

....., (t.y.). *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî,* Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiy.

Azîmâbâdî, E. A. (h. 1415). *Avnü'l-ma'bûd şerḥu Sünen-i Ebî Dâvûd ve me'ahû Hâşiyetü İbn Ḳayyim*. (2. b). Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye.

Babanzâde, A. N. & Miras, K. (1993*). Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd- i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (9. b.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Bâbertî, E. M. (t.y.). *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*. y.y. Dâru'l-Fikr.

Balcı, İ. (2018). *Hz. Peygamber ve Namaz,* (6. b.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Bardakoğlu, A. (2002). *Köpek*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Belâzurî, A. B. Y. (1996), *Ensâbu'l-eşrâf*, (Thk. Süheyl Zekkâr & Riyad ez-Ziriklî). Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Beşîr, A. H. & Muhammed R. İ. (t.y.). "*Ârâü'l-Ülemâ Fî Hukmi Salâti'l-Cemâati Fi'l-Mescidi*", Ürdün: Ürdün Zerkâ Üniversitesi. s. 2958-3015

Beydilli, K. (2000). *İmam*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Beyhakî, E. B. A. (2003*). es-Sünenü'l-kübrâ*, (Thk. Muhammed Abdulkadir Ata). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Beyzâvî, E. S. A. (h. 1418). *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. (Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı). Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâs.

Bozkurt, N. (2004). *Mescid-i Aksâ*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Buhârî, E. A. M. (h. 1422). *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi ve sünenihî ve eyyâmihî* (Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır). Beyrut: Dâru't-Tavku'n-Necât.

....., (h. 1315). *Sahîhu'l-Buhârî*, (Thk. Muhammed Zihni Efendi), İstanbul: el-Mektbetü'l-İslâmiyye.

....., (t.y.). *et-Târîhu'l-Kebîr.* Haydarabât: Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmânî.

Buhûtî, M. B. Y. (t.y.). *Keşşâfü'l-kınâ an metni'l-İkna'*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Cerrahoğlu, İ. (1999). *İbn Cüreyc*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Cevherî, İ. B. H. (1987). *es-Sıhâh tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdulğafûr Attar). Beyrut: Dâru'l-İlim.

Cezîrî, A. (h. 1424). *el-Fıkhu alâ mezâhibi'l-erbaa'*. (2. b.). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Cürcânî, E. H. A. (1983). *Kütabu't-Ta'rifât.* (Thk. Komisyon). Beyrut: Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye.

Cüzcânî, E. O. S. B. M. (1997). *et-Tefsîr min Sünen-i Saîd b. Mansûr*. (Thk. Saîd b. Abdullah b. Abdülazîz Âl-i Hamîd). y.y. Dâru's-Samiî.

Çağlayan, Ş. (2018). *Buhârî'nin Sahîh'inde Geçen Mübhem Şahsiyetler.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Çakan, İ. L. (1988). *Abdullah b. Erkam.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

……. , (1992). *Beğavî, Ali b. Abdülazîz*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

....., (1993). *Cemaat.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Çakın, K. (2001). *İtbân b. Mâlik*, İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Çetiner, B. (2008). Ferdî Namaz - Cemaatle Namaz, *Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami -Tartışmalı İlmî Toplantı*. Üsküdar Belediyesi Altunizade Kültür Merkezi. s. 151-160.

Dârekutnî, E. H. A. (2004). *Sünenü'd-Dârekutnî*. (Thk. Şuayb el-Arnaûd). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Dârimî, E. M. A. (2000). *Sünenu'd- Dârimî*. (Thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî). Suûdî Arabistan: Dâru'l-Muğnî.

Davudoğlu, A. (t.y.). *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, (2. b.). İstanbul: Sönmez Neşriyat.

Demircan, E. (2019). *Hz. Peygamber'in Vefatı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.

Diyanet İşleri Başkanlığı İstatiksel Tablolar, 10/01/2021 tarihinde http://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler adresinden erişilmiştir.

Dönmez, İ. K. (1995). *Farz*, İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

....., (2012). *Vâcip*, İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Ebû Avâne, Y. B. İ. (1998). *Mustahrecü Ebî Avâne*, (Thk. Eymen b. Ârif ed-Dımeşkî). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Ebû Dâvûd, S. B. E. (2009). *Sünen.* (Thk. Şuayb el-Arnaûd & Muhammed Kâmil Karabelli). y.y. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.

Ebû Habîb, S. (1988). *el-kâmûsu'l-fikhî luğaten ve istılâhen*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr.

Ebû Hanîfe, N. B. S. (t.y.), *Müsned-ü Ebî Hanîfe rivâyetü'l-Haskefî,* (Thk. Abdurrahman Hasan Mahmûd). Mısır. y.y.

Ebû Nuaym, İ. (1998). *Ma'rifetü's-sahâbe*. (Thk. Adil b. Yûsuf). Riyad: Dâru'l-Vatan Li'n-Neşr.

....., (h. 1415). *Müsnedu'l-İmâm Ebî Hanîfe Rivayetü Ebî Nuaym*. (Thk. Nazar Muhammed Faryâbî). Riyad: Mektebetü'l-Kevser.

Ebû Ya'lâ, A. B. A. (1984). *Müsned*. (Thk. Hüseyin Selim Esed). Dımeşk: Dâru'l-Me'mûn Li't-Turâs.

Efendioğlu, M. (2010). *Takti'*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

el-İ'clî, A. B. A. (1985). *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-duafâ.* (Thk. Abdulalîm Abdulazîm). Medine: Mektebetu'd-Dâr.

el-Mevvâk, M. B. Y.(1994). *Et-Tâc ve'l-iklîl li muhtasari Halîl.* y.y. Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Ferâhîdî, E. A. H. (t.y.). *Kitâbü'l-ʿayn,* (Thk. Mehdî Mahzûmî & İbrâhim es-Sâmerrâî). y.y. Dâru Mektebeti'l-Hilâl.

Fîrûzâbâdî, E. T. M. M. (2005). *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Gezer, S. (2016). Kur'ân'da Geçen Sayısal İfadeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 477-491.

Hamevî, E. A. Ş. Y. (1995). *Mu'cemü'l-büldân*. (2. b.). Beyrut. y.y.

Hamîdullah M. (2003). *İslâm Peygamberi*. Ankara: İmaj İç ve Dış Ticaret. Aş.

Hatîb, E. B. A. (1977). *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye.

....., (1986). *el-Kifâye fî i'lmi'r-rivâye*. (Thk. Ahmed Ömer Hâşim). Beyrut: Dâru'l-Kitabu'l-Arabî.

Hatipoğlu, İ. (2003). *Ma'mer b. Râşîd*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Hattâbî, E. S. H. (1982). *Garîbü'l-hadîs*, (Thk. Abdülkerim İbrâhîm el-Ğarbâvî). y.y. Dâru'l-Fikir.

Heysemî, E. S. H. (1994). *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid.* (Thk. Hüsâmüddîn el-Kudsî). Kahire: Mektebetü'l-Kudsî.

Humeydî, E. B. A. (1996). *Müsned.* (Thk. Hüseyin Selim Esed). Şam: Dâru's-Sika.

İbn Abdilberr, E. U. Y. (1387). *et-Temhîd, limâ fi'l-Muvattâ'i mine'l-meânî ve'l-esânîd*. (Thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî & Muhammed Abdü'l-Kebîr el-Bekrî). Mağrib: Vezâratü Umûmü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye.

....., (1992). *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-eshâb*, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî). Beyrut: Dâru'l-Cîl.

....., (2000). *el-İstizkâr.* (Thk. Salim Muhammed Atâ & Muhammed Ali Muavviz). Beyrut: Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye.

İbn Abdülvehhâb, M. T. (t.y.). *Âdâbü'l-meşyi ile's-salâti*. (Thk. Abdülkerim Muhammed vd.). Riyad: Câmiatü'l-İmam Mumammed b. Suûd.

İbn Âbidîn, M. E. (1992). *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikir.

İbn Adiy, E. A. A. C. (1997). *el-Kâmil fi duafâi'l-kebîr*. (Thk. *Âdil Ahmed Abdülmevcut* & Ali Muhammed Muavvez). Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

İbn Asâkir, E. A. A. (1995). *Târihu Dımeşk.* (Thk. Amr b. Garâme el-Amrî). y.y. Dâru'l-Fikr.

İbn Ca'd, E. H. A. (1990). *Müsned-i Ca'd.* (Thk. Âmir Ahmed Haydar). Beyrut: Müessetü Nâdir.

İbn Ebî Hâtim, E. M. A. (1952). *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

İbn Ebî Şeybe, A. B. M. (1409). *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. (Thk. Kemâl Yusûf el-Hût). Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.

İbn Fâris, E. H. A. B. F. (1979). *Mu'cemü mekâyisü'l-lüğa.* (Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn). Dâru'l-Fikr.

İbn Gânim S. S. (t.y.). *Salâtü'l-cemâa' hukmühâ ve ahkâmühâ*. Riyad: Dâr-ı Belensiya.

İbn Hacer, E. F. Ş. A. (h. 1326). *Tehzîb't-tehzîb*. Hindistan: Matbaatü Dâirati'l-Meârif en-Nizâmiyye.

....., (h. 1379). *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

....., (1986). *Takrîbü't-tehzîb*. (Thk. Muhammed Avvâme). Suriye: Dâru'r-Reşîd.

....., (2002). *Lisânü'l-Mîzân*. (Thk. Abdülfettah Ebû Gudde). y.y. Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye.

....., (h. 1415). *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. (Thk. *Adil Ahmed Abdülmevcut* & Ali Muhammed Muavvez). Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

İbn Hanbel, A. (2001). *Müsned*, (Thk. Şuayb Arnaûd vd.). y.y. Müessesetü'r-Risâle.

İbn Hanbel, A. b. A. (1981). *Mesâilü Ahmed b. Hanbel rivayetü ibnihî Abdillah*. (oğlu Abdullah rivayeti). (Thk. Züheyr Şâviş). Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî.

İbn Hibbân, E. H. M. (h. 1396). *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâi ve'l-metrûkîn*. (Thk. Mahmut İbrâhim Zâyid). Halep: Dâru'l-Va'yi.

....., (1973). *es-Sikât*, Haydarâbât: Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye.

....., (1988). *el-İhsân fi tağrîbi Sahîhu İbn Hibbân*. (Thk. Şuayb el-Arnaûd). Beyrut: Müessetü'r-Risâle.

İbn Hişâm, A. (1955). *es-Siretü'n-Nebeviyye*. (Thk. Mustafa es-Sekka vd.). Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa.

İbn Huzeyme, E. B.M. (t.y.). *Sahîhu İbn Huzeyme*. (Thk. Muhammed Mustafa el-A′zamî), Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî.

İbn Hübeyre, Y. B. M. (2002). *İhtilâfü'l-eimmeti'l-ulemâ*. (Thk. es-Seyyid Yûsuf Ahmed). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ilmiyye.

İbn Kesîr, E. F. İ. (1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Thk. Sâmi b. Muhammed Selâme). (2. b.). y.y. Dâru't-Tayyibe.

İbn Kudâme, E. M. M. M. (1968). *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kahire.

İbn Mâce, E. A. M. Y. K. (t.y.). *Sünenü İbn Mâce*. (Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî). Beyrut: Dârü İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye.

İbn Manzûr, M. B. M. (1994). *Lisânü'l-ʿArab*, Beyrut: Dâru Sadır.

İbn Mehâmilî, E. H. A. (h. 1416). *el-Lübâb fî fıkhı'ş-Şâfiî*. (Thk. Abdülkerîm b. Suneytân el-Amrî). Medine: Dâru'l-Buhârî.

İbn Mübârek, A. (h. 1407). *Müsned*, (2. b.). (Thk. Subhî el-Bedrî es-Semerrâî). Riyad: Mektebetü'l-Meârif.

İbn Müflih, E. İ. İ. B. M. (1997). *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mükni'*. Beyrut. y.y.

İbn Nüceym, Z. B. İ. (t.y.). *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-Dekâik*. (2. b.). y.y. Dâru'l-Kitabü'l-İslâmî.

İbn Rahûye, E. Y. İ. (1991). *Müsnedü İshâk b. Rahûye*. (Thk. Abdulğafur b. Abdülhak). Medine: Mektebetü'l-Îman.

İbn Receb, Z. A. (1987). *Şerhu İlelü't-Tirmizî*. (*Thk.* Hemmâm Abdurrahmân Saîd). Ürdün: Mektebetü'l-Menâr.

....., (1996). *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhu'l-Buhârî*. (Thk. Mahmûd b. Şaban b. Abdülmaksûd vd.). Kahire: Mektebetü't-Tahkîk.

İbn Rüşd, M. B. A. (2004). *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. Kahire: Dâru'l-Hadis.

İbn Sa'd, E. A. M. (1968). *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. (Thk. İhsan Abbâs). Beyrut: Dâru Sâdır.

İbn Süleyman, M. (h. 1423). *Tefsîru'l-Kebîr*. (Thk. Abdullah Mahmûd Şehate). Beyrut: Dâru İhyau't-Turas.

İbn Şebbe, E. Z. Ö. (h. 1399). *Târîhu'l-Medine.* (Thk. Fehim Muhammed Şeltut), Cidde. y.y.

İbn Teymiyye, M. E. (1984). *el-Muharrer fi'l-fıkh alâ mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. Riyad: Mektebetü'l-Mearif.

İbnü'l-Esîr, E. S. M. (1979). *En-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. (Thk. Tâhir Ahmed Ez-Zâvî & Mahmûd Muhammed Et-Tanâhî). Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye.

İbnü'l-Cevzî, E. F. C. (1985). *Garîbü'l-hadis.* (Thk. Abdül-Mu'tî Emîn Kal'acî). Beyrut: Dru'l-Kitâbi'l-İlmiyye.

İbnü'l-Hümâm, K. M. (t.y.). *Fethu'l-kadîr*. y.y. Dâru'l-Fikr.

İsfehânî, R. (h. 1412). *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳurʾân*. (Thk. Saffan Adnân ed-Dâvûdî). (2. b.). Dımeşk: Dâru'l-Kalem.

İz, M. (1990). *Tasavvuf.* İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Kahtânî, S. B. A. (1405). *Salâtü'l-cemâati fî davi'l-kitâbi ve's-sünne*. Riyad: Müessetü'l-Cerîsî. 17/10/2020 tarihinde https://İslâmhouse.com/ar/books /1922 adresinden erişilmiştir.

Kallek, C. (2013). *Yahyâ b. Âdem*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kanar, M. (1993). *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Birim Yayıncılık.

Kandemir, M. Y. (1994). *Ebû Nuaym, Fazl b. Dükeyn*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

....., (1998). *Hişâm b. Urve*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Karâfî, Ş. A. (1994*). ez-Zahîre.* (Thk. Muhammed Haccî vd.). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

Kâsânî, A. (1986). *Bedâiu's-sanâî' fi tertîbi'ş-şerâ'î*. y.y. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Kelûzânî, E. H. M. (2004). *el-Hidâye alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel*. (Thk. Abdüllatif Hamîm & Mahir Yasin el-Fahl.). y.y. Müessesetü Garrâs.

Koca, F. (1997). *Hanbelî Mezhebi*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

....., (2010). *Sünnet.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Köycü, E. (2019). *Mi'râc Algısı ve Mi'râciyyeler*, Ankara: Hikmetevi Yayınları.

……., (2013). *Sünenu't-Tirmizî'nin Metot Yönünden İncelenmesi,* Ankara: Araştırma Yayınları.

Nizâmuddîn Belhî Başkanlığındaki Komisyon. (h. 1310*). el-Fetâva'l-Hindiyye*. (2. b.). Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Küçükbaşçı, M. S. (2000). *İmam.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

....., (2006). *Müezzin.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Mâlik, B. E. (1985). *Muvattâ bi Rivâyeti Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi.* (Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî). (2. b.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiy.

Mâturûdî, E. M. M. (h. 1426). *Te'vilâtü ehli's sünne***,** (Thk. Mecdî Ba Sellûm). Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

Mâverdî, E. H. A. (t.y.). *el-Ahkâmu's-sultâniyye*. Kahire: Dâru'l-Hadis.

....., (1999). *el-Hâvi'l-kebîr fî fıkhı Mezhebi'l-İmami'ş-Şâfiî,* (Thk. Ali Muhammed Muavviz & Adil Muhammed Abdü'l-Mevcûd). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ilmiyye.

Mecmeu'l-Lugatü'l-Arabiyyeti bi'l-Kahire. (t.y.). *el-Mu'cemü'l-Vasît.* (Hzl. İbrâhim Mustafa vd.). Kahire: Dâru'd-Da've.

Mergınânî, B. A. (t.y.). *el-Hidâye fî şerhi Bidâyetü'l-Mübtedî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiy.

....., (t.y.). *Metnü Bidâyetü'l-Mübtedî fî fıkhi'l-İmâmi Ebî Hanîfe*. Kahire: *Mektebetu ve Matbaatu Muhammed* Ali Sabah.

Mervezî, E. A. M. (h. 1406). *Ta'zîmü kadri's-salât*, (Thk. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Füreyvâî), Medine: Mektebetü'd-Dâr.

Mevsılî, M. A. (1937). *el-İhtiyâr lita'lîli'l-Muhtâr*, Kahire: Matbaatü'l-Halebî.

Mizzî, E. H. C. (1980). *Tehzîbü`l-kemâl fî esmâi`r-ricâl,* (Thk. Beşşar İvad Ma'ruf). Beyrut: Müessesetü`r-Risâle.

Muhtar, A. & Ömer, A. (2008). *Mu'cemü'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.

Münbecî, E. M. A. (1994). *el-Lübâb fi'l-cemi' beyne's-sünneti ve'l-Kitâb*, (Thk. *Muhammed Fadl Abdülazîz Murâd*). Dımeşk: Dâru'l-Kalem.

Müslim, B. H. (t.y.). *el-Câmiu's-sahîh,* (Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî). Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabiy.

Müzenî, E. İ. İ. (1990). *Muhtasaru'l-Müzenî.* Beyrut: Dâru'l-Ma'rife (el-Ümm'le beraber 8 cilt olarak basılmıştır.)

Nâim, A. & Miras, K. (1976). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Nesâî, E. A. A. (2001). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. (Thk. Hasan Abdulmüni'm Şelebî). Beyrut: Müessetü'r-Risâle.

....., (1986). *el-Müctebâ mine's-sünen.* (Thk. Abdü'l-Fettah Ebû Ğudde). Halep: Mektebetü Matbuati'l-İslâmiyye.

Nesefî, E. B. A. (1998). *Tefsîru'n-Nesefî*. (Thk. Yûsuf Ali Bedîvî). Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyibi.

Nevevî, E. Z. M. (h. 1392). *el-Minhâc şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc.* (2. b.). Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî.

Nisâbûrî, E. A. H. (1990). *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye.

Öğüt, S. (2000). *İmam*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Önkal, A. Bozkurt, N. (1993). *Cami*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Öz, M. & İlhan A. (2000). *İmâmet.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Özkan, H. (2011). *Tayâlisî*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Rûyânî, E. B. M. (h. 1416). *Müsnedü'r-Rûyânî.* (Thk. Eymen Ali Ebû Yemânî). Kahire: Müessesetü Kurtuba.

Sarı, M. (t.y.). *el-Mevârid Arapça - Türkçe Lügat.* İstanbul: Bahar Yayınları.

Semerkandî, E. B. A. M. (1994). *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Serrâc, E. A. M. (2002). *Müsnedü's-Serrâc.* (Thk. İrşâdü'l-Hak el-Asserî). Faysalâbâd: İdâratü'l-Ulûmü'l-Eseriyye.

Sezgin, F. (1956). *Bahârî'nin Kaynakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Sıkıllî, . E. B. M. (2013). *el-Câmiu' limesâili'l-Müdevvene*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi.

Sindî, E. H. N. M. (t.y.). *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*. Beyrut: Dâru'l-Cîl.

Şa'bân, Z. (1990). *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. (trcm. İbrahim Kâfi Dönmez). Ankara: TDV Yay.

Şâfiî, M. B. İ. (1990). *el-Ümm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

....., (2004). *Müsnedü'l-İmamü'ş-Şâfiî*. (Thk. Mahir Yasin Fahl). Kuveyt. y.y.

Şevkânî, M. B. A. (1993). *Neylü'l-Evtâr*. (Thk. Usâmuddin es-Sabâbetî). Mısır: Dâru'l-Hadis.

Şeybânî, M. B. H. (t.y.). *el-Asl*. Karaçi: *İdaretü'l-Kur'ân* ve'l-Ulûmu'l-İslâmiyye.

....., (t.y.). *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel Rivayetü İbnihî Ebi'l-Fadl Sâlih*. Hindistan: Dâru'l-İlmiyye.

Şeyhîzâde, A. B. M. (t.y.). *Mecmau'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-Ebhur*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabiy.

Şîrazi, E. İ. İ. (t.y.). *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmâmi'ş-Şâfiî*. Dâru'l-Kitâbi'l-ilmiyye.

Taberânî, S. b. A. (1994). *el-Muʿcemü'l-kebîr.* (Thk. Hamdi b. Abdilmecîd es-Selefî). (2. b.). Kahire: Mektebetü't-Teymiyye.

....., (h. 1415). *el-Mu'cemü'l-evsat*. (Thk. Tarık b. Avdullah b. Ahmed & Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseyn). Kahire: Dâru'l-Harameyn.

Tartı, N. (2012). Ebû Hureyre'nin Mürselleri Üzerine Bir İnceleme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* 12(3), 7-25.

Tehânevî, M. B. A. (1996). *Mevsûatu keşşâf-ı ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. (Thk. Ali Dahrûc). Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn.

Tayâlisî, E. D. S. (1999). *Müsned.* (Thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî). Mısır: Dâru'l-Hicre.

Tirmizî, M. B. İ. (1975). *Sünenü't-Tirmizî,* (Thk. Ahmed Muhammed Şakir vd.). Mısır: *Şirketü Mektebeti ve Matbaâtü Mustafa.*

Toksarı, A. (1988). Müdelles Hadis ve Sahâbîye Tedlîs İsnadı. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 5, 221-237.

Türk Dil Kurumu. (1988). *Türkçe Sözlük.* Ankara: TDK.

Ukaylî, E. C. M. (t.y.). *Ed-Duâfâü'l-kebîr*. (Thk. Abdülmutî Emin Kal'aci). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Unat, F. R. (1988). *Hicrî Tarihleri Mîlâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uraler, A. (2006). Cemaate Devam Etmeyenleri Uyaran Hadisin Tetkiki. *Marmara Üniversitesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 17, 135-160.

Uzunpostalcı, M. (1993). *Cemaat.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Üzüm, İ. (2000). *Günümüz Aleviliği*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Yaşaroğlu, M. K. (2006). *Namaz*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Yavuz, Y. Ş. (1994). *Ehl-i sünnet*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Yetiş, K. Kılıç, H. (1993). *Cem'.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Yılmaz, H. K. (1993). *Cem'*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Yılmaz, S. (2015). *Sünen-i Tirmizî'de Hadis Istılahları ve Tirmizî'nin Hadisleri Değerlendirme Usûlü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Yiğit, M. (2011). Bir İbadet Biçimi Olarak Namazın Tarihçesi. *Diyanet İlmi Dergi*. 47(1), 19-30.

Yücel, İ. (2000). *İmam.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Zebîdî, M. M. (t.y.). *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (Thk. Komisyon). y.y. Dâru'l-Hidâye.

Zehebî, E. A. Ş. (1963). *Mizânü'l-itidâl fî nakdi'r-rical*. (Thk. Ali Muhammed el-Becavî). Beyrut: Dâru'l-Marife.

....., (t.y.). *el-Muğnî fi'd-duafâ*, (Thk. Nurettin Itr). y.y.

....., (1985). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. (Thk. Şuayb el-Anaûd). (3. b.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Zemahşerî, E. K. M. (h. 1407). *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl*. (2. b.). Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabiy.

Zeylâî, E. M. F. O. (h. 1021). *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzü'd-Dekâik ve Hâşiyetü'ş-Şilbî.* Kahire: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : İlhan MISTAÇOĞLU
Doğum Yeri ve Yılı : Devrekani 1972
Medeni Hali : Evli
Yabancı Dili : Arapça

Eğitim Durumu

Lise : Devrekani İmam Hatip Lisesi
Lisans : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Mesleki Deneyim

Kıyıköy Lisesi - Öğretmen	1996 - 1998
Şair Baki İlköğretim Okulu - Öğretmen	1998 - 2007
125. Yıl İlköğretim Okulu - Öğretmen	2007 - 2011
Hacı Bektaş Veli Ortaokulu - Öğretmen	2011 - 2014
Akkaya Ortaokulu - Okul Müdürü	2014 - 2019
Vali Aydın Arslan Ortaokulu - Öğretmen	2019 - (halen)